Lect. univ. dr. Marius Telea

Bizantinologie

Semestrul I şi II, anul I

I. INTRODUCERE

PERIODIZAREA ISTORIEI ŞI CIVILIZAŢIEI BIZANTINE

Totalitatea aspectelor legate de istoria, evoluţia, caracteristicile culturii şi civilizaţiei părţii de est a Imperiului roman este studiată de **Bizantinologie**. O componentă importantă a ei o constituie istoria şi spiritualitatea Bizanţului. Deşi ne vom referi şi numai la perioada de existenţă a Imperiului bizantin, sfera de cuprindere a civilizaţiei bizantine depăşeşte cu mult cadrul strict temporal dar şi spaţial al acestei perioade. Supravieţuirea civilizaţiei bizantine chiar propriei sale istorii, dovedeşte vitalitatea spirituală, inepuizabilitatea resurselor de regenerare, a concepţiei pe care s-a bazat-credinţa creştină ortodoxă – din a cărei sevă s-a adăpat. Studierea istoriei şi culturii bizantine are, deci, o deosebită importanţă în realizarea unei imagini cât mai veridice asupra sensului dezvoltării întregului sud-est european, a ţărilor de pe malurile Mediteranei şi a Mării Negre.

Nu se poate pătrunde în esenţa fenomenului de cultură şi civilizaţie, nu se poate înţelege acea **forma mentis** care caracterizează până în zilele noastre marea comunitate a popoarelor din această zonă, fără a cunoaşte istoria, cultura şi civilizaţia bizantină.

Este o realitate de necontestat că civilizaţia medievală europeană s-a născut în sud-estul continentului şi în Orientul Apropiat într-un moment în care cărţile sale apusene şi centrale erau bântuite de popoarele barbare şi când viaţa urbană, creatoare şi purtătoare de cultură, s-a dezorganizat. Slăbirea resurselor materiale şi spirituale ale lumii europene păgâne, răspândirea rapidă a creştinismului, a însemnat grăbirea procesului de descompunere a Imperiului roman. **Fustel de Coulanges** consideră apariţia creştinismului ca semn al sfârşitului antichităţii. Spre deosebire de antichitatea europeană care era preponderent romană, unde fiecare oraş, fiecare cetate, fiecare casă îşi avea divinitatea ei, creştinismul a adus o singură divinitate, unind oameni, schimbându-le, îmblânzindu-le mentalitatea, pregătind realizarea Europei în sensul comuniunii popoarelor ce o locuiau.

Este deosebit de important să nu uităm că Naşterea, Viaţa, Moartea şi Învierea Mântuitorului Iisus Hristos, întreaga Sa lucrare pământească, sunt legate nemijlocit de răsăritul Imperiului roman, că Sfinţii Părinţi ai Bisericii au activat în Răsărit. Cultura şi civilizaţia elenistică au premers în realizarea unei răspândiri a culturii şi civilizaţiei greceşti, legând marea varietate a lumii orientale, pregătind-o şi apropiind-o de civilizaţia creştină.

Vreme de mai bine de o mie de ani, în timp ce apusul Europei cunoştea o evoluţie mai lentă, constituindu-se aici foarte încet o cultură şi o civilizaţie distinctă, Imperiul bizantin a fost caracterizat printr-o monarhie absolută şi o administraţie puternic centralizată, având la bază cultura greacă şi dreptul roman, pătrunse de elementele civilizaţiei orientale. Această originală chintesenţă se va răspândi apoi pe o largă arie în Europa sud-estică şi chiar centrală, dând un anume specific culturii popoarelor din această zonă. În fapt, Bizanţul a fost singurul stat civilizat din Europa

Evului Mediu timpuriu iar vitalitatea orientală dublată de credința creştină au asigurat Ortodoxiei un rol hotărâtor în evoluția istorică a bătrânului continent.

BIZANȚ, BIZANTIN, BIZANTINI sunt noțiuni de origine modernă, datând din secolele al XVI-lea – al XVII-lea. Ar fi o greşeală să se creadă că locuitorii Imperiului de Răsărit se considerau un popor nou apărut în istorie. Dimpotrivă, ei se considerau pe mai departe supuşi ai Imperiului roman, ai unui imperiu care îşi continua existența chiar dacă barbarii au rupt partea sa de Apus.

Locuitorii îşi spuneau **romani**, tot aşa cum guvernul se autointitula „împărat al romanilor". Propria țară şi-au numit-o întotdeauna **Romania** sau, oficial, **Basileia ton Romaion**, adică „împărăția romanilor" iar locuitorii, deşi majoritatea vorbeau limba greacă, erau numiți **romaioi**, adică romani şi niciodată **ellenes**, adică eleni. Multă vreme „elen" era sinonim cu păgân şi termenul se referea la adepții filozofiei antice sau ai diferitelor doctrine mistice ale elenismului.

Până şi apusenii care au venit în contact cu Imperiul îl numeau **Romania** iar turcii şi arabii, **Rum**, adică „țara Romei". De aici şi forma **Râm** la cronicarii noştri din veacul al XVII-lea.

Numele de **bizantini** nu-l purtau decât locuitorii oraşului Constantinopol, dovadă a puternicei tradiții şi ataşamentului față de trecut a locuitorilor urbei. Primul împărat a cărui limbă maternă a fost greaca a domnit abia la sfârşitul veacului al VI-lea, Mauriciu (582-602). Până la reformele fundamentale introduse de Heraclius I (610-641), toate instituțiile politice şi militare au rămas preponderent romane.

ÎNCEPUTURILE ŞI SFÂRŞITUL IMPERIULUI BIZANTIN sunt chestiuni asupra cărora părerile bizantinologilor sunt împărțite. Istoria sa este încadrată cronologic de către unii istorici între 8 noiembrie 324, momentul în care **Constantin cel Mare** începe construirea „noii Rome" şi 29 mai 1453 când, sub loviturile otomanilor, această capitală cade, îngropând sub dărâmăturile sale ceea ce mai rămăsese din odinioară înfloritorul Imperiu. Alții fixează începuturile istoriei Imperiului în 395, an în care, murind împăratul **Teodosie cel Mare**, se realizează împărțirea statului între cei doi fii ai săi: **Arcadius** (partea de Răsărit) şi **Honorius** (partea de Apus). Această despărțire are însă o mai mică importanță decât hotărârea lui Constantin de a întemeia oraşul care îi va purta numele şi care va fi capitala viitorului Imperiu. În fapt, statul roman era divizat deja de pe timpul lui **Diocleţian** (284-305).

Chiar şi în ceea ce priveşte sfârşitul Imperiului, trebuie făcute câteva precizări. Despotatul Moreei cu capitala la Mistra a rezistat ofensivei otomane până în 1460, după cum, un mic stat bizantin a continuat să existe în jurul portului Trapezunt până în anul următor, 1461. Desigur, ele nu mai reprezentau atunci ideea de Imperiu bizantin dar fuseseră ultimele bastioane ale civilizației greceşti.

PERIOADELE MARI ALE ISTORIEI BIZANTINE. În evoluția sa istorică, Bizanțul cunoaşte trei perioade mari. Prima, care ar putea fi numită perioada Imperiului romano-bizantin, este cuprinsă între anii 330 şi 610. Trăsăturile esențiale ale acestei perioade se caracterizează prin faptul că civilizația şi cultura erau mai ales latine. Mai precis, este perioada diglosiei greco-latine: latina era limba statului, a civilizației, în timp ce greaca era limba culturii. O considerăm ca pe o perioadă de tranziție, istoria ei rămânând încă

istoria părţii Răsăritene (**pars Orientalis**) a Imperiului roman, legată încă strâns de întregul din care s-a desprins. Prima fază a acestei perioade se caracterizează prin definitivarea împărţirii (**partitio Imperii Romani**) şi se încheie prin 395, când moartea lui **Teodosie cel Mare** aduce la tronul părţii apusene pe **Honorius** şi la cel al părţii de răsărit pe **Arcadius**. În a doua fază a acestei perioade încep invaziile popoarelor barbare Imperiul fiind bulversat şi de luptele hristologice. A treia fază a acestei perioade se întinde pe întreaga durată a secolului al VI-lea fiind dominată de personalitatea covârşitoare a împăratului **Iustinian** a cărui politică este îndreptată în direcţia refacerii Imperiului roman în jurul Mării Mediterane. Domnia lui reprezintă apogeul Imperiului creştin (economic, politic şi militar).

A doua mare perioadă a istoriei bizantine, cuprinsă între 610 şi 1081, reprezintă epoca clasică a acestei civilizaţii care dobândeşte un caracter pe deplin grecesc, cu importante influenţe orientale. Se pun bazele dezvoltării feudale a Imperiului prin stimularea micii proprietăţi a unei ţărănimi libere. Pierderea Occidentului îndreaptă spre Asia Mică centrul de greutate al Bizantului. După o perioadă de circa un secol (610-717) care poate fi caracterizată ca dominată de o acerbă luptă pentru supravieţuire, între 726 şi 843, iconoclasmul va decima rezistenţa internă şi externă a Imperiului, pentru ca, prin venirea la tron a dinastiei macedonene, statul bizantin să atingă perioada sa de apogeu. Pe lângă o expansiune în Balcani, este recucerită Siria, Armenia şi Mesopotania. În faza următoare (1025-1081), Imperiul trece printr-o gravă criză. Se înregistrează lupte pentru domnie între împăraţi slabi. În numai 24 de ani (1057-1081), şapte revolte militare aduc pe tron cinci împăraţi. Bizanţul încetează să mai fie o putere mondială. Creaţia culturală înregistrează momente importante şi personalităţi de renume: poetul **Georgios Pisides** (secolul al VII-lea), patriarhul **Fotie** (820-891), cel mai mare învăţat al veacului său. În secolul al XIII-lea au trăit marii teologi **Maxim Mărturisitorul** şi **Sf. Ioan Damaschin**. Se înregistrează o adevărată renaştere artistică în arhitectură, mozaic şi pictura bizantină. Se reorganizează Universitatea din Constantinopol în frunte cu marele învăţat **Mihail Psellos** (1018-1078).

Ultima perioadă, cea cuprinsă între anii 1081 şi 1453, înregistrează un declin progresiv şi general. Începând cu dinastia Comnenilor, inaugurată de **Alexios I** (1081-1118), structurile centralizate ale statului sunt mereu subminate de marea aristocraţie feudală. Concesiile comerciale acordate veneţienilor şi genovezilor diminuează resursele financiare şi aşa slăbite ale statului. Începe seria cruciadelor occidentale care vizau părţi din Imperiu. În 1204 are loc prima cădere a Constantinopolului, jefuit cumplit de latinii Cruciadei a IV-a. Iau fiinţă în jurul Imperiului latin state mici, întemeiate de greci pe propriul teritoriu, pentru a contracara noul stat artificial creat creat: Niceea, Tesalonic, Trapezunt, Epir. În 1261, împăratul de la Niceea, **Mihail VIII Paleologul**, recucereşte Constantinopolul, fondând dinastia care va domni până la 1453. Otomanii cuceresc Asia Mică, trec în Peninsula Balcanică, distrug ţaratele bulgar şi sârb (1389) şi înfrâng ultimele cruciade, pe cea de la Nicopole (1396) şi Varna (1444). În sfârşit, la 29 mai 1453, după şapte săptămâni de asediu, Mahomed al II-lea cucereşte Constantinopolul. Ultima perioadă de evoluţie a statului bizantin marchează, în mod paradoxal o înflorire a culturii. Ea dovedeşte că boala Imperiului

nu era una spirituală, ci preponderent economică şi politică. Rafinata curte a Paleologilor, faima Universității constantinopolitane, atrăgeau în continuare eruditi şi studenți din întreaga lume iar arta bizantină dovedeşte cu un rafinament şi un mod de exprimare mai diversificat.

RAPORTURILE CU ROMÂNII. PERIODIZARE. În raporturile cu românii distingem trei perioade mari ale istoriei bizantine:

- perioada de după părăsirea Daciei de către romani (271) şi până la constituirea statelor feudale româneşti şi a Mitropoliei Ungrovlahiei (1359);
- perioada contactelor instituționalizate cu lumea bizantină, cu creştinismul ortodox, care au contribuit la fortificarea culturii şi vieții spirituale româneşti (1350-1453);
- perioada de la căderea Constantinopolului sub turci (1453) şi până târziu, la începutul veacului al XVIII-lea.

În prima dintre acestea, datorită strădaniilor administrației Imperiului roman de Răsărit de a se menține la Dunăre, romanitatea din această zonă a fost mereu alimentată şi susținută. În timpul lui **Iustinian I** (527-565), a lui **Ioan I Tzimiskes** (969-976) şi **Vasile II** (976-1025), granița a fost la Dunăre, aşa cum a mai fost şi cu alte ocazii, pe perioade mai scurte. Civilizația bizantină a pătruns până în Crişana şi chiar mai spre vest. Este perioada contractului direct, când cultura şi civilizația bizantină au salvat romanitatea din zona Carpaților şi de la Dunăre expusă valului migrator.

În cea de a doua şi a treia perioadă, contractele s-au amplificat prin legăturile Mitropoliilor Ungrovlahiei şi Moldovei cu Patriarhia de Constantinopol, cu mănăstirile de la Muntele Athos. Pătrunde şi mai puternic civilizația bizantină, încurajată de domnii Țării Româneşti şi Moldovei, care ei înşişi tind tot mai mult să se asemuiască cu împărații bizantini în privința fastului şi a rafinamentului curții (Alexandru cel Bun sau Vasile Lupu) dar şi în raporturile cu Biserica Ortodoxă căreia îi fac danii, o înzestrează cu bunuri şi îi sprijină strădaniile întru ale culturii.

Chiar când Bizanțul nu mai are o mare putere, influența sa continua să fie deosebită. În lumea ortodoxă a fost întotdeauna centrul polarizator, centrul spiritual cel mai important.

Nu se pot studia structurile instituțiilor medievale româneşti fără cunoaşterea istoriei şi civilizației bizantine. Nu se poate pătrunde în adâncurile sensurilor Liturghiei ortodoxe de azi fără o cunoaştere a Bizantinologiei. După prăbuşirea Constantinopolului, Moldova şi Țara Românească au rămas să continue şi să propage cultura bizantină în sud-estul şi centrul Europei. Este acel „Bizanț după Bizanț” cum a numit fenomenul marele Nicolae Iorga.

Relațiile bizantino-române vor fi menționate în acest volum care tratează istoria Bizanțului doar tangențial, urmând să insistăm în partea a doua, consacrată spiritualității bizantine, asupra multiplelor legături de civilizație între cele două lumi.

BIBLIOGRAFIE

E.Muralt, **Essai de chronographie byzantine pour servir à l'examen des annales du Bas-Empire et particulièrement des chronographes slavons de 395 à 1057**, Paris, 1963.
Idem, **Essai de chronographie byzantine, 1057-1453**, Paris, 1965.
Gheorghe I.Brătianu, **Les divisions chronologiques de l'histoire byzantine**, în Idem, **Études byzantines d'histoire économique et sociale**, Paris, 1938.
x x x, **Lumea Bizanțului**, Bucureşti, 1972.
Charles Diehl, **Locul Bizanțului în istoria Evului Mediu**, în: **Figuri bizantine.Marile probleme ale istoriei bizantine**, vol. I, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1969.
Ovidiu Drâmba, **Istoria culturii şi civilizației**, vol. II, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1987.
Nicolae Iorga, **Sinteza bizantină. Conferințe şi articole despre civilizația bizantină**, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1972.
Stelian Brezeanu, **O istorie a Imperiului bizantin**, Bucureşti, 1981.

Capitolul II
ISTORICUL CERCETĂRILOR DE BIZANTINOLOGIE

Începuturile cercetărilor de istorie şi civilizaţie bizantină pot fi puse în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, atunci când, de fapt, se impunea în lumea ştiinţifică occidentală noţiunea de **Bizanţ** pentru ceea ce a fost Imperiul roman de Răsărit. În acest sens contribuţia câtorva şcoli naţionale de Bizantinologie a fost esenţială.

Prima care s-a afirmat a fost ŞCOALA FRANCEZĂ. Începuturile ei se leagă de personalitatea savantului **Charles du Fresne Du Cange** (**Ducange**), care a trăit între 1610 şi 1688, considerat părintele Bizantinologiei moderne şi, aşa cum îl caracteriza G. Ostrogorski, "*inteligenţa cea mai vastă şi cea mai bogată din câte s-au exercitat vreodată în domeniul bizantin*". A întocmit numeroase ediţii ale operelor unor istorici bizantini care sunt folosite şi azi. El editează celebrul **Corpus Byzantinae Historiae** în 34 de volume, care a rămas cunoscut şi sub numele de **Bizantina de la Luvru**. Toată colecţia a fost iniţiată de Philippe Labbé, în 1648, şi editată cu contribuţia unor savanţi de renume. O parte din exemplarele acestei lecţii au fost cumpărate de Constantin Brâncoveanu pentru biblioteca sa de la mănăstirea Hurez şi au fost folosite de stolnicul Constantin Cantacuzino şi de Radu Popescu în redactarea cronicilor lor.

Bizantina de la Luvru a fost reeditată între 1729-1733, la Veneţia, în 23 de volume.

Du Cange a scris şi lucrarea *Histoire de l'Empire de Constantinople sous les Empereurs français (Paris,* 1657) . Să amintim că *Du Cange* a avut un precursor care a trăit în veacul al XVI-le, **Pierre Gylle** (Petrus Gyllius). Acesta a elaborat o topografie a Constantinopolului *De Topographin Constantinopoleos libri guattor (Lyon, 1661*) care a fost reeditată apoi, în veacul al XVIII-lea de **Anselm Banduri** în lucrarea *Imperium orientale sive Antiquitatis Constantinopolitanae* (Paris, 1711).

În veacul al XVII-lea, în care a activat Du Cange, un alt erudit, **Pierre Cousin**, a publicat o traducere prescurtată din principalii istorici bizantini (Procopius, Agathias, Menandros, Theofilact Simocata, Leon Grămăticul, Nichifor Briennios, Ana Comnena etc,) sub titlul *Histoire de Constantinople depuis le règne de Justin jusqu'à la fin de l'Empire*, tradusă după originalele greceşti (1672-1674), în opt volume.

În Franţa apare în secolul al XVIII-lea, generalizându-se apoi pe la mijlocul veacului următor, pentru Imperiul roman de Răsărit şi noţiunea de Bas-Empire, adică Imperiul roman "târziu", în sensul de corupt, degenerat. La adoptarea termenului a contribuit în mare măsură lucrarea *Histoire du Bas-Empire en commençant de Constantin le Grand par Monsieur Le Beau* (Paris, 1757-1786, în 30 de volume). Este important să precizăm că această ediţie a intrat şi în posesia cărturarului episcop Chesarie al Râmnicului care o foloseşte în prefeţele sale la *Mineie* (1780).

Acelaşi termen, Bas-Empire, este folosit şi de către **Comte Louis Philippe de Ségur,** *Histoire du Bas-Empire*, édition nouvelle, (2 vol., Paris, 1853).

În literatura de specialitate se apreciază ca un început al redeşteptării interesului pentru Bizantinologie momentul când **Alfred Rambaud** şi-a publicat la Paris, în cea mai fericită concepţie a pozitivismului, cele două teme susţinute la Sorbona: *L'Empire grec au dixième siècle. Constantin Porphvrogénète* şi *De byzantino Hippodromo* (1870).

Şcoala franceză de Bizantinologie a dat mulţi reprezentanţi de seamă la sfârşitul veacului al XIX-lea şi începuturile celui de al XX-lea. Dintre toţi se detaşează **Charles Diehl** a cărui *Histoire de l'empire byzantin* reprezintă una din cele mai cunoscute sinteze, din care, până în prezent, au apărut 54 de ediţii. Sub îngrijirea lui **C . Diehl**, în seria "Histoire générale" a lui G.Glotz, au fost publicate lucrările: *Le monde oriental de 395 à 1081*, apărută la Paris, în 1944 (în colaborare cu G.Marçais, specialist în problemele istoriei arabe) şi *l'Europe orientale de 1081 à 1453* (împreună cu **L. Oeconomos** şi **R.Guilland**).

Prin prodigioasa activitate de peste o jumătate de veac în domeniul bizantinologiei, **Ch. Diehl** a adus o contribuţie de excepţie în realizarea unor monografii pe probleme în acest domeniu. Între acestea amintim: *L'art byzantin dans l'Italie méridionale* (1894), *L'Afrique byzantine* (1896*), Justinien et la civilization byzantine au VIe siècle* (1901), *Études byzantines*, 2 vol. (1906*), Byzance: grandeur et décadence* (1919), *La peinture byzantine* (1933), *Les grands problèmes de l'histoire byzantine* (1943).

Un alt reprezentant de seamă al şcolii franceze de bizantinologie a fost **Louis Bréhier**. Opera lui **Ch. Diehl** în tandem cu cea a lui **L. Bréhier**, reprezintă tot ce a dat mai bun şcoala franceză în acest domeniu. Mergând în paralel, opera lor se completează, restituind aspectele cele mai felurite ale vieţii şi civilizaţiei bizantine.

În câteva din lucrările lui L. Bréhier: *Le schisme oriental du XIe siècle* (1899), *La querelle des images* (1904), *L'origine de titres teriaux à Byzance* (1906), *L'Église et l'Orient, Les Croisades* (1907, ediţia a cincea în 1928), *L'art chrétien et son développement iconographique* (1918, ediţia a doua în 1928), *Notes sur l'histoire de l'enseignement supérieur à Byzance* (1926) şi altele.

Despre perioada ce a premers în istoria Imperiului impactul cu arabii, a scris **P.Goubert**, *Byzance avant l'Islam*,(2 vol., Paris, 1954 - 1955). În primul rând este cuprinsă epoca raportului cu Orientul din timpul succesorilor lui Iustinian I şi ai împăratului Mauriciu. În al doilea, Bizanţul şi lumea occidentală sub succesorii lui Iustinian I, cu specială privire la raporturile Bizanţului cu francii. **V.Grumel** s-a ocupat într-un tratat de studii bizantine cu cronologia istoriei (*Traité d'études byzantines*, t. I *Chronologie*, Paris, 1958).

În domeniul sintezelor de istorie bizantină, trebuie amintite lucrări de referinţă. Este vorba de cea a lui **Paul Lemerle**, *L'Empire de Byzance* (Paris, 1943) – apărută în 1999 şi în limba română - şi sintezele lui **Louis Bréhier**, grupate în trei volume, sub numele generic de *Le monde byzantin*. Primul volum cuprinde istoria Imperiului, cel de-al doilea instituţiile iar cel de-al treilea civilizaţia bizantină (ultimul dintre ele a apărut şi în traducere românească, 1994).

O valoroasă contribuţie la îmbogăţirea literaturii istorice cu referire la Bizanţ a adus-o ŞCOALA GERMANĂ. Academia regală prusacă de ştiinţe din Berlin, la iniţiativa lui **Barthold Georg Niebuhr** (1776 - 1831), publică *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* şi *Bizantina de la Bonn*, între 1828 – 1878, respectiv 1897. Aceasta din urmă reprezintă în mare parte o reeditare a *Bizantinei de la Luvru*. Sunt cuprinşi aici un mare număr de istorici bizantini, cu textul original, însoţit de traducerea în limba latină. Între întemeietorii Bizantinologiei moderne este considerat profesorul **Karl Krumbacher**, de la München, care a publicat în anul 1891 lucrarea *Geschichte der byzantinischen Litteratur. Von Justinian bis zum Ende des ostromisches Reiches (527 - 1453)*, reeditată în anul 1897.

sub conducerea lui K. Krumbacher, a apărut în 1892 prima revistă de specialitate, cunoscută sub numele de *Byzantinische Zeitschrift* . Prima catedră de bizantinologie a fost înfiinţată la München, în 1892, fiind încredinţată aceluiaşi profesor K. Krumbacher.

Prima istorie a Imperiului bizantin în sensul modern al cuvântului aparţine istoricului iluminist **Edward Gibbon**, cu a sa *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. Ea a fost redactată în 6 volume şi în mai multe ediţii succesive. A apărut într-o ediţie prescurtată în limba româna (3 volume) în anul 1976. Lucrarea lui E. Gibbon a fost însă una care a contribuit în mare măsură la denigrarea Imperiului bizantin. Copleşit de idei preconcepute cu privire la creştinism, el afirmă: "Am descris triumful religiei şi al barbariei." Greşeala sa fundamentală a fost – aşa cum remarca Demostene Russo – că în istoria de o mie de ani a Bizanţului, E. Gibbon n-a văzut decât decadenţă. La această afirmaţie, D. Russo răspunde cu o întrebare : "În ce fel de decădere se află Imperiul care produce civilizaţia cea mai însemnată din evul Mediu, care creştinează şi civilizează o mare parte a Asiei şi Europei? " (*Studii istorice greco – române*, I, Bucureşti, 1939, p. 5).

ŞCOALA RUSĂ începe să se afirme în 1894, când Academia Imperială Rusă de Ştiinţe încredinţează lui **V. G. Vasilievski** şi lui **V. E. Regel** misiunea de a edita un periodic ce se va numi *Vizantiinskii Vremennik*, fiind a doua revistă de bizantinologie din lume. Seria nouă apare din anul 1947. V. G. Vasilievski (1839 - 1899) a făcut studii temeinice în Germania, unde a avut ca profesori pe Theodor Mommsen şi Gustav Droysen, după care a ajuns profesor de istoria Evului Mediu la Universitatea din Sankt – Petersburg. Între lucrările sale cele mai cunoscute este cea intitulată *Pecenegii şi legăturile lor cu Imperiul bizantin*. **N. P. Kondakov** (1844 - 1925) este considerat întemeietorul arheologiei şi al istoriei artei bizantine. Un alt reprezentant al bizantinologiei ruseşti a fost **Feodor I. Uspensky** (1845 - 1928). Mai întâi profesor la Universitatea din Odessa, el a devenit conducătorul Institutului Rus de Arheologie din Constantinopol. A descoperit numeroase manuscrise bizantine în mănăstirile de la Muntele Athos, Meteora şi din alte părţi, pe care le-a publicat sau uneori numai le-a adus în Rusia. A publicat o *Istorie a Imperiului bizantin* în trei volume (1913 - 1948).

Între cercetătorii istoriei bizantine, din prima jumătate a secolului al XX-lea, trebuie amintiţi **Ch. Loparev**, editor şi cercetător al literaturii bizantine hagiografice şi **V. N. Beneşevici**, specialist în izvoarele bisericeşti şi laice şi traducător în limba rusă a mai multor lucrări de bizantinologie scrise de K. Krumbacher, H. Gelzer şi J. B. Bury. O reuşită sinteză a dat-o **A. A. Vasiliev**, *Histoire de l'Empire byzantin* (2 vol., Paris, 1932). Tot el a publicat o serie de trei tomuri sub titlul generic de *Byzance et les Arabes*: tomul I *La dynastie d'Amorium (820 - 867)*; tomul al II-lea *La dynastie macédonienne (867 - 959)* şi tomul al III-lea *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363 bis 1071.*

Mai amintim şi sinteza realizată pe principii marxiste a lui **M. V. Levtchenko**, *Byzance des origines à 1453*, qpărută în traducerea lui P. Mabille, la Paris, în 1949.

Reprezentanţii bizantinologiei americane sunt proveniţi, mulţi dintre ei, din Europa şi în special din Rusia, devenită sovietică după 1917. Printre cei mai de seamă îi amintim pe **Francis Dvornik**, **George Downey**, specialist în istoria protobizantină, **R. J. H. Jenkins**, editor al izvoarelor bizantine din secolul al X-lea, **E. Kitzinger** şi **P. A. Underwood**, autori de lucrări privind arta bizantină, **P. Charanis**, cunoscător al raporturilor dintre stat şi biserică în secolul al VI-lea şi al problemelor de demografie bizantină, **John Meyendorff**, teolog, specialist în isihasm şi **Ihor Shevcenco**, istoric literar şi epigrafist. Centrul cel mai

important de cercetare îl constituie Institutul "Dumbarton Oaks" din Washington, care editează şi periodicul "Dumbarton Oaks Papers". Bizantinologia este obiect de studiu la numeroase universităţi americane: Harvard, Los Angeles, Chicago, Princeton, etc.

Aşa cum se poate constata, bizantinologia a depăşit prin activitatea cercetătorilor ei sfera naţionalului, publicând acolo unde exista interes deosebit pentru acest domeniu şi unde apăreau reviste de specialitate. Congresul de studii bizantine de la Bucureşti a determinat un avânt al cercetării acestiu domeniu în Europa. După *Byzantinische Zeitschrift* (1892) şi *Vizantiiskii Vremennik* (1894), în perioada 1924 – 1928 apar: *Byzantion* la Bruxelles, *Studi bizantini e neo-elenici* la Roma, *Byzantinoslavica* şi *Seminarium kondakovianum* la Praga şi *Anuarul societăţii de studii bizantine* la Atena. La Viena, începând cu 1951, apare *Jahrbuch der Osterreiches-byzantinisches Geselschaft*. La Paris, începând cu anul 1843, vede lumina tiparului *Revue d'Études byzantines* iar sub îngrijirea Centrului de Cercetări de Istorie şi Civilizaţie Bizantină de la Sorbona, după 1965, se publică *Travaux et Mémoires*. La Belgrad se editează începând cu anul 1952 *Zbornik Radova Bizantinoloskog Instituta*.

În ceea ce priveşte literatura teologică a Bizanţului, actele de cancelarie ale Patriarhiei ecumenice – *Acta Patriarchatus* – sunt cuprinse în primele două volume ale culegerii *Acta et diplomata sua Medii Aevi sacra et profana*, publicate între 1860 – 1890 de **F. Miklosich** şi **A. Müller**. Ele sunt importante pentru români deoarece se publică pentru prima dată corespondenţa oficială dintre Scaunul ecumenic şi cele două Ţări româneşti, în legătură cu crearea ierarhiei bisericeşti în Ţara Românească şi Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Sunt cuprinse dovezile scrise ale celor mai vechi legături canonice cu Biserica bizantină. Tot în acest domeniu, al textelor canonice şi juridice mai amintim pe cele editate de J. Leunclavius, *Jus Greco-Romanum* (1596), Assemanni, *Bibliotheca juria orientalis, civilis et canonici* (4 vol., 1719 - 1728), Cotelerius, *Monumenta Ecclesiae Grecae* (3 vol., 1677 - 1686), Heimbach, *Basilicorum* (6 vol., 1850 - 1883), Pitra, *Juris ecclesiastici Graecorum Historia et monumenta* (1861), Zachariae von Lingenthal, *Ecloga Leonis et Constantini* (1852) şi *Jus greco-romanorum* (6 vol., 1865 - 1870).

Cea mai utilizată colecţie de izvoare narative privind istoria eclesiastică şi laică a Bizanţului o reprezină cea apărută sub îngrijirea lui **J. P. Migne**, *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca* (1857 - 1866).

În domeniul numismaticii şi al sigilografiei, preocupările au început de foarte timpuriu. **Du Cange** a publicat *Dissertatio de imperatorum Constantinopolitanorum numismatibus.* **A. Banduri** a publicat şi el ,în 1718, o lucrare în două volume intitulată *Numismata imperatorum romanorum.* Lucrările de bază în aceste domenii apar în veacul al XIX-lea şi se datorează lui **De Saulcy**, *Essai de classification des suites monétaires byzantines* (1836), **Sabatier**, *Description générale des monnaies byzantines* (1862), **G. Schlumberger**, *Sigillographie byzantine* (1884).

Dintre lucrările mai recente, care valorifică texte teologice bizantine, amintim lucrarea lui **Hans Georg Beck**, *Kirche und teologische Litteratur im byzantinischen Reich*, I Band, München, 1959.

Pe măsură ce ne apropiem de anii noştri, bizantinologia se profilează tot mai mult pe studiul interferenţelor cu lumea înconjurătoare Imperiului, pe ceea ce se poate numi, pe bună dreptate, "*The Byzantin Commonwealth*". În 1963, a apărut lucrarea lui **R. J. H. Jenkins**, *Byzantium and Byzantinism*. **Klaus Wesel**, în lucrarea *Die Kultur von Byzanz*,

apărută la Frankfurt pe Main, în 1971, lansează formula: "Byzanz war die Mutter der nationalen Kulturen der Bulgaren, Russen, Serben und Rumänen", ceea ce, evident, nu acoperă complexitatea cuprinsă în noțiunea de cultură națională la aceste popoare în prezent.

În sfârşit, trebuie să menționăm rolul deosebit al Congreselor internaționale de studii bizantine în schimbul de idei şi în fixarea unor obiective ale cercetării ştiințifice. Dintre acestea se detaşează, după ultimul război mondial, congresele: al VI-lea, la Paris (iulie – august 1948), al VII-lea, la Bruxelles (august, 1949), al VIII-lea, la Palermo (aprilie 1951), al IX-lea, la Salonic (aprilie 1953), al X-lea, la Istanbul (septembrie 1955), al XI-lea, la München (septembrie 1958), al XII-lea, la Ohrida (septembrie 1961), al XIII-lea, la Oxford (septembrie 1966) şi al XIV-lea, la Bucureşti (septembrie 1971).

CAPITOLUL III
BIZANTINOLOGIA LA ROMÂNI

Termenul de Bizanț, în sensul său de „*lume bizantină*" apare la noi în 1785, atunci când **Ioniță Tăutu** foloseşte în traducerea romanului popular "*Istoria lui Erotocrit cu Arteusa*", expresia „*Împărăția Vizantiei*". În context se face de mai multe ori referire la „*feciorul împăratului de Vizantec*", precizându-se „*adică de Țarigrad*". Termenul de Bizanț, în expresie slavonă, Vizantea, pentru Imperiul roman de Răsărit, nu era străin nici în veacul al VI-lea în Țările Române. Astfel, la sfârşitul acestui secol, Ieremia Movilă zideşte o mănăstire în ținutul Vrancei pe care o numeşte Vizantea şi pe care a închinat-o la Muntele Athos.

Cea mai veche istorie a Imperiului roman de Răsărit este cuprinsă în "*Hronograful*" lui **Mihail Moxa** care tratează istoria Romei şi a Imperiului până la căderea Constantinopolului din 1453. Este o compilație prescurtată după o versiune bulgară a cronicii lui Manasses, încheiată pe la 1620 de către monahul Mihail Moxa care a lucrat la îndemnul episcopului Teofil al Râmnicului. Nici măcar opera sa nu era una de pionerat deoarece cronicarii Macarie şi Azarie, autori de cronici cu privire la istoria Moldovei, au scris cu aproape un secol mai devreme, influențați de Manasses.

Pe căi ocolite, prin prelucrări şi adesea prin intermedieri slave, cel puțin trei cronicari bizantini din secolele XI-XII- **Kedrenos**, **Zonaras** şi **Manasses** – au fost cunoscuți de cărturarii români dinainte de sfârşitul veacului al XVII-lea. Dar aceste informații au fost preluate prin intermediul unor prelucrări care n-au cuprins şi informațiile despre români deoarece pe cei ce le-au întocmit, nu i-a interesat. Miron Costin a utilizat informații de proveniență bizantină, probabil prin intermediul lucrării lui Laurențiu Toppeltin, *Origines et occasus Transsylvanorum*.

O nouă perioadă o reprezintă ultima treime a secolului al XIX-lea când o serie de cercetători, mai ales germani, dar şi unguri (Roesler, Jung, Hunfalvy, Réthy), atacă tezele de bază ale continuității românilor în spațiul carpato-dunărean. Le răspunde o întreagă literatură istorică reprezentată de A.D.Xenopol şi Dimitrie Onciul, care se vor baza pe izvoare bizantine, pentru apărarea tezelor tradiționale ale istoriei noastre.

Începând cu 1878 apare opera postumă a lui **E.Hurmuzaki**, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, primul volum fiind tradus de Mihai Eminescu în limba română (1879). Acest volum este consacrat vlahilor balcanici, începând cu răscoala din 1185 şi cu Asăneştii. Sunt cuprinse în acest volum un mare număr de texte bizantine.

În pragul secolului al XX-lea, **Constantin Erbiceanu**, se ocupă într-un studiu cu epoca lui Isaac II Anghelos şi cu romanitatea balcanică de la sfârşitul veacului al XII-lea. Pentru prima oară la noi el foloseşte şi producțiile retoricii aulice. În acest studiu (*Două acte oficiale necunoscute de pe timpul împăratului bizantin Isac II Anghel privitoare la românii din Peninsula Balcanică spre finele secolului XII*, în: *An.Acad.Rom., Mem.Secț.Ist.*, seria II, tom XXIV, (1901-1902) se folosesc texte din Nicetas Choniates, Ana Comnena şi Georgios Acropolites.

În 1905, filologul şi istoricul **George Murnu** publică o antologie de texte din Nicetas Choniates, referitoare la răscoala Asăneştilor. În studiul introductiv intitulat Bizanţul până la revoluţia Asanizilor este prezentată situaţia Imperiului, îndeosebi după moartea lui Manuel I Comnenul (1180). O activitate prodigioasă, înainte şi după primul război mondial, a depus **Oreste Tafrali**, cu contribuţii importante în domeniul artei bizantine a cărei pătrundere la români a cercetat-o cu asiduitate ("*Bizanţul şi influenţa lui asupra noastră*", Bucureşti, 1914) precum şi în reconstituirea monografiei bizantine a Thessalonicului (*Topographie de Thessalonique*, *Thessalonique au quatorzième siècle*, Paris, 1912 şi *Thessalonique des origines au XIVe siècle*, Paris, 1919). Oreste Tafrali şi-a susţinut teza de doctorat la Charles Diehl.

După primul război mondial apar două culegeri de documente şi studii. În 1936, **Aurelian Sacerdoţeanu** publică *Consideraţii asupra istoriei românilor în Evul Mediu. Dovezile continuităţii şi drepturile românilor asupra teritoriilor lor actuale*, apărută la Bucureşti. Dintre autorii bizantini sunt folosiţi ca argument Kekaumenos, Ana Comnena, N Choniates, I. Kinnamos,G. Pachymeres şi I.Cantacuzino. În cea de a doua culegere, **George Popa-Lisseanu**,în *Dacia în autorii clasici* (2 vol.), apărută în 1943, dă cea mai completă culegere de extrase din autorii elini, latini şi bizantini, privitoare la teritoriul Daciei şi popoarele care l-au locuit, de la Herodot până la G.Sphrantzes şi L.Chalcocondil. Autorii bizantini sunt cuprinşi în cel de-al doilea volum al culegerii.

Primul deceniu al secolului al XX-lea marchează apariţia primelor preocupări de bizantinologie în sensul deplin al noţiunii. Ele aparţin lui **Nicolae Iorga** (1871- 1940). Savantul care domină istoriografia noastră timp de patru decenii. Prin uriaşa sa capacitate de analiză şi sinteză, Iorga depăşeşte faza de până acum a cercetării de la noi, strâns legată de relaţiile Bizanţului cu lumea daco-romană şi apoi românească, dând sinteze de mare valoare cu privire la istoria şi civilizaţia propriu zisă a Imperiului roman de Răsărit. Desigur, nu este abandonată de către marele nostru savant nici preocuparea pentru adâncirea studierii interferenţelor politice, sociale, culturale româno-bizantine, domeniul în care, de asemenea, a publicat numeroase şi importante lucrări. Dintre numeroasele sale cărţi se pot aminti: *The Byzantin Empire* (Londra, 1907) iar, după aproape trei decenii, *Istoria vieţii bizantine*, (3 vol. Paris, 1934). Ideea fundamentală de la care a pornit N.Iorga a fost că Imperiul bizantin a fost o sinteză a patru elemente: politic (moştenirea vechii Rome),cultural (elenismul), religios (ortodoxia) şi uman (Orientul) care au contribuit la realizarea unei civilizaţii noi. În cadrul unui eseu publicat la Paris în 1929, *Caracterul comun al instituţiilor sud-est europene*, N. Iorga a pus în circulaţie internaţională formula „Bizanţ după Bizanţ", pentru a desemna fenomenul complex petrecut între 1453 şi începutul secolului al XIX-lea când a apărut grecitatea modernă.

După moartea marelui savant, bizantinologia românească cunoaşte o perioadă de recul datorată nu atât lipsei unor cercetători de frunte cât dificultăţilor ideologice şi materiale care i-au stat în cale mai ales după 1948.

Începând din 1942 apare la Bucureşti publicaţia Institutului Francez de Studii Bizantine, *Études byzantines* transformată apoi în *Revue des Études byzantines*. Era singura publicaţie de bizantinologie din Europa căci revista *Byzantion* a fost mutată în S.U.A.

Îndată după război a luat fiinţă la Bucureşti o Secţie de Studii Orientale care funcţionează pe lângă Societatea de Ştiinţe Istorice şi Filologie şi care, începând din 1957, publică *Studia et Acta Orientalia* şi din care au apărut câteva volume. Se continuă mai ales

cercetarea aprofundată a legăturilor lumii bizantine cu cea de la Dunărea de Jos, bazată pe interpretarea izvoarelor cunoscute şi prezentarea altora noi.

Ca disciplină de studiu la universitate, bizantinologia a fost introdusă în 1909 când, la Universitatea din Bucureşti a luat fiinţă catedra de Istoria civilizaţiei bizantine în fruntea căreia a fost **Constantin Litzica**. El a studiat la München unde l-a avut ca profesor pe Karl Krumbacher. C.Litzica a abordat probleme de literatură bizantină, influenţa Bizanţului în Ţările române, publicând izvoare referitoare la ţara noastră. Dintre lucrările sale amintim: *Studii şi schiţe greco-române*, vol.I, Bucureşti, 1912; *Texte greceşti privitoare la noi*, Bucureşti, 1913.

Succesorul său la catedra de Istoria civilizaţiei bizantine, din 915, a fost **Demostene Russo** (1869-1938). A fost şi director al Seminarului de filologie bizantină din cadrul Universităţii din Bucureşti, unde a format generaţii de specialişti în limba medio-greacă capabili să traducă izvoarele istoriei bizantine şi în limba română. Din lucrările sale amintim: *Studii bizantine-române*, Bucureşti, 1907; *Elenismul în România, epoca bizantină şi fanariotă*, Bucureşti, 1912; *Studii istorice greco-romane*, I-II, Bucureşti, 1939.

O activitate prodigioasă a desfăşurat **Nicolae Bănescu**, profesor de bizantinologie la Universitatea din Cluj între 1919 şi 1937, apoi la Universitatea din Bucureşti, între 1938-1947. Şi Nicolae Bănescu , întocmai ca şi C.Litzica s-a format la şcoala din München avându-l ca profesor pe A.Heisenberg. Din 1919 a fost membru corespondent al Academiei Române iar din 1938, membru activ. I-a urmat lui Nicolae Iorga la conducerea Secţiei de Istorie a Academiei. A făcut parte din conducerea revistei *Byzantion*, preşedinte de onoare al Societăţii Române de Studii Bizantine şi vicepreşedinte de onoare al Asociaţiei Internaţionale de Studii Bizantine. În 1958, când împlinea 80 de ani, i s-a dedicat un volum omagial publicat de *Revue des Études byzantines* din Paris. Un alt volum i-a fost închinat cu ocazia împlinirii vârstei de 90 de ani (*Revue des Études sud-est Européennes*, tom. VII, nr. 1, 1969). Între lucrările sale de referinţă amintim: *Cele mai vechi ştiri bizantine asupra românilor de la Dunărea de Jos*, în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj,* I, 1921-1922; *Bizanţul şi romanitatea de la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1938; *Les duchés byzantine de Paristrion (Paradunavon) et de Bulgarie*, Bucureşti, 1946. După modelul lui Ch. Diehl, Nicolae Bănescu a publicat *Chipuri şi scene din Bizanţ* (Cluj, 1927) după care a apărut o ediţie mai recentă, incompletă: *Chipuri din istoria Bizanţului* (Bucureşti, 1971).

La Cernăuţi, profesorul **Vasile Grecu** (1885-1972) şi-a adus o importantă contribuţie mai ales în editarea unor izvoare narative bizantine, cu traducerea lor în limba română. Aşa sunt: Constantin Porfirogenetul, *Carte de învăţătură către fiul său Romanos* (Bucureşti, 1971), Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341-1462)* (Bucureşti, 1958), L. Chalcocondil, *Expuneri istorice* (Bucureşti, 1958), Critobul din Imbros, *Din domnia lui Mahomed al II-lea, anii 1451-1467* (Bucureşti, 1963), G. Sphrantzes, *Memorii (1401-1477)*, Bucureşti, 1966.

Gheorghe I. Brătianu (1898-1953) a fost titularul catedrei de Istorie universală la Universitatea din Iaşi iar după moartea lui N. Iorga, i-a luat locul la Bucureşti. A publicat importante lucrări care abordează istoria economică a Bizanţului cu specială referire la zona Mării Negre: *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938. Deosebit de utilă şi azi este: *Priviléges et anchises municipales dans l'Empire byzantin*, Paris-Bucharest, 1936 – 1969. Într-o ediţie postumă, a apărut la München: *La Mer Noire.Les origines à la conquette ottomane*, apărută şi în limba română în 1988 (în două volume).

O importantă contribuţie la editarea critică a izvoarelor bizantine şi-a adus-o **Haralambie Mihăescu**: Procopius din Cezareea, *Războiul cu goţii*, Bucureşti, 1963; Mauricius*, Arta militară (Strategikon)*, Bucureşti, 1970; Procopius din Cezareea, *Istoria secretă*, Bucureşti, 1972; Theofilact Simocata, *Istoria bizantină*, Bucureşti, 1985.

Cercetător şi profesor de Bizantinologie, **Alexandru Elian** şi-a îndreptat sfera cercetării spre acelaşi domeniu al relaţiilor bizantino-române (*Die byzantinischen Studien in Rumänien*, în *Balcania*, 1942, 1947; *Les études byzantines en Roumanie 1938-1945*, în Byzantinoslavica, 1948, nr. 9*; Les rapports byzantino-roumaines. Phases principales et traits caracteristique,* în: *Byzantinoslavica*, 1958, nr.6 ; *Moldova şi Bizanţul în secolul XV*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1964.

La Congresul de Bizantinologie de la Oxford, din 1966, Al. Elian a atras atenţia asupra faptului că în această disciplină „cercetările comparative în domeniul dreptului public şi al instituţiilor sunt încă la începutul lor", fiind imperios necesar studiul zonei de contact pentru o cât mai clară lămurire a problemelor.

La Cluj, după război, catedra de Istoria universală medievală şi Bizantinologie a fost deţinută de profesorul şi cercetătorul de excepţie, **Francisc Pall**. Contribuţiile sale se înscriu pe linia cercetării fenomenului balcanic în perioada ultimă a Imperiului bizantin în special rolul lui Iancu de Hunedoara şi al lui Skanderberg în încercarea de salvare a acestuia: *Un moment décisif de l'histoire du vest européen: la croisade de Varna, 1444*, în *Balcania*, 1954, nr. 2; *Intervenţia lui Iancu de Hunedoara în Ţara Românească şi Moldova în anii 1447-1448*, în: *Studii*, 1963, nr. 5; *I raporti italo-albanesi intorno alla metà del secolo XV*, în: *Archivio storico la Province Napoletano*, Napoli, 1965, terza serie, vol. IV.

În 1968 şi 1971 apare *Din istoria Dobrogei*, volumele II şi III, în care sunt prezentate două sinteze: *Romanii la Dunărea de Jos* (R. Vulpe şi I.Barnea) precum şi *Bizantinii, romani şi bulgari la Dunărea de Jos* (I. Barnea, Şt. Ştefănescu). Aceste volume erau, în timp, premergătoare Congresului Mondial de Studii Bizantine de la Bucureşti. În cinstea acestui eveniment de o deosebită importanţă şi care s-a desfăşurat în capitala României între 6 şi 12 septembrie 1971, s-a editat volumul *Nicolae Iorga-istoric al Bizanţului*. Aceluiaşi congres i-a fost dedicat volumul *Lumea Bizanţului* editat de revista *Magazin istoric* (Coordonator dr. Cristian Popişteanu), însumând contribuţii şi elucidări de ultimă oră legate de istoria Bizanţului, dedicate publicului larg, neiniţiat în problematică şi mai ales conducerii de atunci a ţării, aflată la acelaşi nivel.

De o excepţională însemnătate pentru cercetarea ştiinţifică a fost apariţia, în seria *Fontes Historiae Daco-Romanae*, a volumului al treilea, cuprinzând extrase din scriitorii bizantini din secolele XI-XIV, 36 la număr, publicate de Alexandru Elian şi Nicolae-Şerban Tanaşoca (1975) şi a volumului al IV-lea din aceeaşi serie, conţinând informaţii din scriitori şi acte bizantine (secolele IV-XV), publicate de H.Mihăescu, R.Lăzărescu, N.-Şerban Tanaşoca, T. Teoteoi. Textele sunt redate paralel, în limba greacă şi română.

Răspunzând chemării lui Al. Elian din 1966, **Valentin Al. Georgescu**, pornind de la o comunicare ţinută într-una din secţiunile Congresului de la Bucureşti, publică lucrarea *Bizanţul şi instituţiile româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea* (Bucureşti, 1980). Este dezvoltată şi acea formulă a lui Nicolae Iorga, „Bizanţ după Bizanţ", atrăgându-se atenţia asupra influenţelor „aparent sau rezidual bizantine" care au creat imaginea unui „non-Bizanţ" şi care dă un sens dialectal, dacă nu chiar periorativ formulei lui Iorga, un fel de „non-Bizanţ prin şi peste Bizanţ".

Stelian Brezeanu, titularul catedrei de Istoria Bizanțului de la Universitatea din Bucureşti, este autorul unei lucrări deosebit de utile, *O istorie a Imperiului bizantin* (Bucureşti, 1981) folositoare mai ales celor ce se inițiază în alfabetul istoriei acestui Imperiu. Alte studii de o deosebită importanță pentru elucidarea problematicilor pe care le abordează: *Imperiul bizantin sub dinastia macedoneeană*, în *Studii şi articole de istorie,* 1981, nr. 43-44; *La politique économique des Lascarides à la lumiére des relations vénéto-nicéennes*, în *Études byzantines et post-byzantines*, Bucureşti, 1979.

Eugen Stănescu a fost conferențiar la Universitatea din Bucureşti remarcându-se mai ales printr-o serie de studii privind vlahii sud-dunăreni, situația Bizanțului în regiunile de la Dunărea de Jos: *Byzantino-Valahica. Les Vlaque à la fin du* X^{e} *siécle et la restauration de la domination byzantine dans la Péninsule Balcanique*, în *Revue des Études sud-est européennes*, 1968, nr. 3; *Denumirile bizantine ale regiunii de la Dunărea de Jos în secolele X-XII şi sensul lor istoric*, în *Studii şi Cercetări de Istorie Veche*, 1968, nr. 3; *Byzance et les Pays Roumains au* IX-XVe *siécle*, în *Acte du* XIVe *Congres Internațional des Études Byzantines*, I, Bucarest, 1974.

Urmaşul lui Alexandru Elian la catedra de Bizantinologie a Institutului teologic din Bucureşti este profesorul **Emilian Popescu**, specialist în filologia şi epigrafia antichității greco-latine. Din multele lucrări publicate amintim îndeosebi: *Contributions à la géographie historique de la Péninsula Balcanique aux* V^{e}-VIIe *siécle de notre ére*, în *Dacia*, XIII, 1969; *Constantiana*, în *Byzantinische Zeitschrift*, LXVI, 1973; *Inscripțiile greceşti şi latine din din secolele IV-XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976; (în colaborare cu D.M.Pippidi); *Epigraphica. Travaux dédiés au* VIIe *Congres d'epigraphie greque et latine (Constantza, 9-15* sept.1977), Bucureşti, 1977.

Bizantinologia a cunoscut în ultimele două secole un avânt deosebit. Dacă cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea a schimbat mentalitatea cercetătorilor față de istoria şi civilizația bizantină, a pus bazele cercetării cu adevărat ştiințifice, a format specialiştii necesari abordării celor mai variate fațete ale domeniului, a pus la dispoziție instrumente de lucru (corpusuri, dicționare, atlase), prima jumătate a veacului al XX-lea a înregistrat primele rezultate notabile concretizate în sinteze temeinic elaborate. O caracteristică importantă este legarea bizantinologiei de alte discipline de interferență, de aprofundarea legăturilor civilizației bizantine cu cea a popoarelor învecinate, de legăturile dintre Bisericile care au format Patriarhia ecumenică, de legăturile cu lumea islamului.

CAPITOLUL IV
CADRUL GEOGRAFIC-ISTORIC

Imperiul roman de Răsărit sau bizantin, aşa cum am văzut, nu este altceva decât Imperiul roman descompus în Occident de invazii şi continuat în răsărit, în jurul „noii Rome”, dar cu trăsături noi, care i-au dat o originalitate istorică. Civilizaţia sa este, prin urmare, o sinteză a tuturor elementelor politice, religioase şi intelectuale a lumii antice din ultima sa parte de existenţă: tradiţie latină, elenism, creştinism, cultură orientală.

Succesul acestei opere istorice a fost favorizată şi de un cadru geografic în care s-a derulat întreaga istorie a Bizanţului. Fără îndoială că frontierele au fost mereu diferite dar a existat o grijă deosebită pentru nucleul de bază al său, grupat în jurul Constantinopolului. Aceasta i-a determinat pe împăraţi să-şi asigure în primul rând stăpânirea teritoriilor necesare apărării şi abia apoi a expansiunii. Aceste teritorii au constituit cadrul geografic de bază al Imperiului de Răsărit. Dacă în secolul al VI-lea mai exista încă speranţa reconstituirii statului roman din epoca sa de glorie, după moartea lui Iustinian I mersul istoriei a dovedit că acest lucru nu este, practic, posibil. Istoria secolelor următoare a dovedit că Imperiul bizantin în evoluţia sa a devenit preponderent răsăritean, centrul său de greutate fiind în Peninsula Balcanică şi în Asia Mică.

Care a fost întinderea Imperiului? La Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381), în canonul 2, se enumeră diacezele civile existente atunci în Imperiul de răsărit, după care s-a orientat şi organizarea bisericească: *Egipt*, cu metropola Alexandria, *Orient*, cu metropola Antiohia, *Asia*, care, în mod excepţional avea în frunte un proconsul (aici intrau şi insulele litoralului şi Hellespontul), *Pont*, cu capitala Cezareea Capadociei şi *Tracia*, a cărei metropolă a fost la început Heracleea (Pyrint) iar după 30 mai 330, Constantinopolul. Canonul 2 nu menţionează *Illyricum* care era o prefectură mai puţin întinsă: cuprindea Macedonia şi Dacia (transdunăreană, aureliană) şi care din punct de vedere bisericesc a aparţinut multă vreme de episcopul Romei.

Dacă ne referim la frontierele Imperiului, nu putem să le descriem decât în linii generale, ele fiind mereu în schimbare. Dacă la începuturi mai existau frontiere naturale sau amenajate (*limesuri)*, acestea din urmă n-au mai corespuns întinderii iniţiale a statului.

La nord, limita o forma linia Dunării, de la gurile fluviului până la confluenţa cu râul Sava. Hotarul cobora spre sud-vest, de-a lungul Savei până la Sirmium (Sremsca Mitroviţa), apoi spre cursul Drinei şi ajungea la Marea Adriatică, între gurile fluviului Cattaro şi lacul Scutari. Această graniţă despărţea Illyricul occidental care era una dintre diecezele prefecturii Italia şi făcea parte din Imperiul de Apus. Între aceste frontiere, toată Peninsula Balcanică făcea parte din Imperiul bizantin. Hotarele de vest ale Imperiului de Răsărit s-au extins după prăbuşirea, în 476, a celui de Apus şi, mai ales atunci când Iustinian I, în veacul al VI-lea a încercat refacerea vechiului Imperiu roman. Acum hotarele de vest ajung până pe ţărmurile Adriaticei iar Dalmaţia a ajuns una din provinciile sale.

În est, ca urmare a tratatelor încheiate cu perşii în 363 şi 387, frontiera urma aproximativ următorul traseu: de la Marea Neagră, de la gurile lui Lycos-Boas, de-a lungul

cursului inferior, lăsând imperiului o fâşie îngustă de-a lungul râului, apoi urma o linie nord-sud lăsând Imperiului Theodosiopolis din Armenia (Erzerum) şi urma cursul râului Nymphios până la confluenţa cu Tigrul, incluzând astfel Tartyropolis şi Amida. De aici, se urma cursul lui Abboras între Dara la vest şi Nisib la est, până la Circesium, pe Eufrat. Frontiera străbate apoi deşertul Siriei şi ajungea la ţărmul Mării Roşii, la golful Akaba.

În Africa, Egiptul aparţinea Imperiului în sud până la Philae şi la prima cataractă a Nilului. De aici o linie dreaptă spre nord-vest străbătea deşertul şi, ocolind Cirenaica, ajungea la Marea Mediterană acolo unde se află golful Syrta Mare.

Din punct de vedere geomorfologic, barajul natural format din rămăşiţele masivului devonian care leagă Europa de Asia, nu poate fi trecut decât printr-o trecătoare îngustă născută prin spargerea de către apele Mării Negre a unui vechi sistem hidrografic ale cărui urme sunt vizibile încă în caracterul fluviatil al estuarului de la Cornul de Aur şi în strâmtoarea Bosfor şi Dardanele. Pe această peninsulă lungă şi îngustă, situată între Cornul de Aur şi Propontida, s-a ridicat oraşul Constantinopoil, pe un teren ce domină malurile prin trepte abrupte, peninsula fiind ea însăşi tăiată de depresiuni, punctată de înălţimi de până la 110 m şi care se pot asemăna foarte bine cu colinele Romei.

Constantinopolul a fost aşezat pe un baraj natural ce separă Marea Mediterană de Marea Neagră. Deşi apropiate geografic, în antichitate zonele adiacente celor două mări au reprezentat lumi diferite, reunite doar prin influenţa binefăcătoare a civilizaţiei greceşti. În acelaşi timp, noua capitală se afla şi pe axul drumului de lega Europa continentală de Orientul Apropiat, valea Dunării de cea a Eufratului. Analizând traseele de pe uscat ale primelor patru cruciade, se constată că linia cea mai dreaptă, preferată de războinicii cauzei Crucii, a fost, în general, chiar axul de influenţă al Imperiului, linia Dunării, cu atingerea Constantinopolului. La fel migratorii asiatici, atraşi de faima capitalei, au ales calea spre sud, pe la gurile Dunării şi au pătruns în imperiu prin Dobrogea, pe la vadul de la Oblucița folosit în întregul Ev. Mediu pentru traversarea Dunării.

Căile vest-est şi nord-sud au fost bătătorite temeinic de pelerinajele creştinilor. Drumul de uscat spre Locurile Sfinte nu putea evita Constantinopolul. Aceasta este şi explicaţia că oraşul s-a dezvoltat şi datorită portului său natural, un magnific estuar de 7 km lungime, cu maluri încreţite, care formează golfuri naturale de până la 42 m adâncime. Pe malul său stâng a fost întemeiat, încă în epoca romană, cartierul Syk, mai târziu Galata şi Pera. Pe malul asiatic, dincolo de Bosfor, cartierul Chrysopolis (Scutari), datează de pe vremea anticului Bizanţ şi, mai la sud, Calcedon (Kadi-Keui), au fost înglobate în orbita sa.

Malul asiatic, prin funcţia de apărare a strâmtorilor şi a Propontidei, se leagă strâns de Constantinopol, prin natura solului, prin populaţia sa şi prin întreaga istorie. În mijlocul Propontidei se află peninsula stâncoasă Cyzic şi insula Proconesse, cu cariere de marmură ce au slujit înfrumuseţării oraşului, golfurile adânci de la Mudania şi Ismid, câmpia bogată de la Brusa la picioarele Olimpului Bithiniei, care se ridică la înălţimea de 2.800m, foarte populată şi frecventată pentru apele sale termale, oraşele azi decăzute de la Nicomedia (Ismid) şi de la Niceea (Iznic) odinioară oraşe de primă mărime, formau marile zone adiacente ale Constantinopolului.

Acesta a fost centrul privilegiat al imperiului din care au pornit toate drumurile importante de legătură cu lumea largă.

Un rol determinat în istoria statului dar mai ales a capitalei sale l-au jucat cele două strâmtori.

Bosforul este un culoar îngust, cu o lungime de 30 km, în care malurile se apropie până la 550 m. La mijloc, curenții săi pot atinge o viteză de până la 3 m pe secundă. Bosforul deschide intrarea în Marea Neagră, flancată pe malul anatolian de bariera muntoasă a arcului pontic, întrerupt numai de locul de vărsare al Halysului, cu cele două porturi, Amastria şi Sinope. Întreg acest mal sudic al Pontului Euxin, caracterizat printr-o luxuriantă vegetație este dominat de oraşul-port Trapezunt (Trebizonda, azi Trabson), de unde se ajunge în zona Caucazului, în care se găseau o serie de posesiuni sau state vasale Imperiului. Aici se afla Georgia (Transcaucazia), o câmpie strâmtă, închisă între munții Caucaz şi Masivul Armeniei, țări cu o veche şi bogată cultură, cu o climă blândă. De la Trapezunt, drumuri comerciale se îndreptau spre Mesopotamia iar altele, prin trecătorile Caucazului, spre stepele caspice. Pe versantele occidentale ale Caucazului locuiau **abasgii** sau **abhazii**, aliați ai Imperiului, zonă împânzită de cetăți şi centre comerciale înfloritoare. În sfârşit, întocmai ca şi în epoca romană, Crimeea completa sistemul defensiv împotriva popoarelor nomade şi asigura expansiunea comercială în stepele din nordul Mării negre. Cu toate că în aceste câmpii s-au aşezat succesiv huni, cazari, tătari, pe versantul muntos, spre Pont, ocrotiți de păduri şi de înălțimi, continua să trăiască un trib al goților, începând cu secolul al III-lea al erei creştine, vasali Imperiului. Bizanțul şi-a păstrat până în veacul al XIII-lea stăpânirea asupra oraşului şi portului Cherson, veche colonie greacă, un post avansat al Constantinopolului în Marea Neagră. În schimb n-a emis niciodată pretenții asupra gurilor Niprului şi Bugului, întinzându-şi influența asupra gurilor Nistrului şi ale Dunării precum şi asupra Scythiei Minor (Dobrogea) şi a porturilor de aici între care se detaşau Histria, Tomis şi Callatis.

În vestul Propontidei, *Hellespontul* (strâmtoarea Dardanele), deschidea drumul spre Mediterana. Ca şi Bosforul, şi acesta este o străveche vale scufundată, dar mai lungă (circa 75 km) şi mai largă (în medie 4 km dar şi 1.270 m). Viteza curentului variază între 3 şi 8 km pe oră. La ieşirea din Propontida, pe istmul de la Chersonul Traciei, acolo unde lățimea trecătorii nu este mai mare de 1.350 m, la Abydos, era instalată vama imperială. Ieşirea din Hellespont asigura trecerea prin Marea Egee, închisă în partea de sud prin arhipelagul Cyclade, o adevărată punte de legătură între Grecia şi Asia Mică. Sunt,de fapt, trei rânduri de insule ce barează trecerea. O primă linie este formată de insulele de se înşiră de la Eubeea: Andros, Tenos, Icaros, Samos. O a doua linie porneşte de la capul Sunium, până la peninsula Halicarmas şi este formată din mai multe insule, dintre care amintim: Keos, Kythnos, Serpios, Paros, Naxon, Cos. În sfârşit, al treilea arc porneşte de la Cap Malea (Matapan) şi cuprinde insulele Cyters, Creta Carpathos şi Rhodos. Era o zonă cu relativ dese erupții vulcanice. Unele dintre ele au avut chiar implicații în viața socială a Imperiului. Este cazul erupției din 726 care a avut loc în grupul insulelor Santorin şi care a dus la mărirea considerabilă a insulei Palaia Kaimene. Fenomenul s-a manifestat atât de puternic încât s-a simțit până la Constantinopol determinându-l pe împăratul Leon III să se folosească de acest prilej pentru a declanşa criza iconoclastă.

Insula Creta era deosebit de importanță în viața economică a Imperiului bizantin. A fost suficient ca ea să fie ocupată de o putere ostilă imperială (arabii din Spania, între 827-961 şi Veneția, după 1204), pentru ca libera circulație comercială în bazinul estic al Mediteranei să fie serioa amenințată.

Din punct de vedere strategic a fost foarte importantă ocuparea țărmurilor atât de bogate în golfuri ale Greciei şi Asiei Mici, căci această zonă a fost cea mai activă în viața maritimă a imperiului. Aici au fost marile ateliere de construcții navale, alimentate de pădurile Asiei Mici. Aici se înşirau marile porturi: Tesalonic, Lesbos, Phoceea, Smirna, Samos, Rhodos şi Candia.

Dar Bizanțul n-a mai fost numai o *thalassocrație*, adică o putere maritimă, căci drumurile sale de uscat i-au asigurat şi caracterul de putere continentală. S-ar putea spune chiar că o mare greşeală au făcut împărații bizantini, începând din secolul al IX-lea cedând controlul economic, comercial şi militar asupra estului Mediteranei unor republici italiene (Veneția , Genova) acest fapt ducând la grăbirea decăderii economice a Imperiului.

În nord, mai multe drumuri legau Constantinopolul cu câmpia Dunării, deschizând calea spre Europa centrală. Erau uşor de străbătut cartierele sale europene aşezate pe un platou înalt, calcaros, tăiat de văi adânci, uşor de apărat, întărite din secolul al VI-lea prin marele zid al lui Anastasie, destinat să apere pădurile din vestul capitalei, un adevărat rezervor hidrografic al Constantinopolului şi tăind peninsula de la o mare la alta. Un drum cobora apoi spre oraşele-porturi de pe țărmul de vest al Pontului Euxin – Odessos (Varna) şi Tomis (Constanța).

Un alt drum important străbătea Tracia spre nord-vest, prin Adrianopol, urma râului Marița atingând Philippopolis şi, prin „porțile lui Traian", trecea prin Sardica (Sofia), la 565 m altitudine. După ce traversa defileul de la Țaribord şi Pirot, cobora până la Naissus (Niş), unde se afla unul dintre cele mai importante încrucişări de drumuri, continuând până la Belgrad. Acest drum, odinioară *via militaria* a romanilor era considerat cel mai important din întreaga peninsulă, „drumul țăranilor" din documentele sârbeşti, dublată azi de calea ferată Belgrad – Istanbul. Acest drum a fost străbătut şi de Iancu de Hunedoara în 1443, în „campania cea lungă" împotriva otomanilor.

Un al treilea mare drum ducea prin Chrystopolis (Cavacala), Philippi (mare oraş, dispărut), Serhes şi, lăsând la sud peninsula Calcidica, atingea Tesalonicul, a doua metropolă a peninsulei, de unde porneau trei drumuri de o importanță vitală. Primul spre sud, prin Thermopile, era „drumul Greciei". Al doilea, spre nord, „drumul Belgradului" străbătea valea Vardarului prin Skoplje, pe sub arcul de triumf al lui Galeriu, traversa Macedonia prin Edesa (Vodena), pe la marile lacuri, Monastir, traversa lanțul muntos, de la Iablanița, şi atingea Adriatica la Dyrrachium (Durazzo), de unde se putea trece uşor în Italia. Acest drum era principala legătură pe uscat a Constantinopolului cu Italia şi cu lumea occidentală fiind străbătut din toate vremurile de armate, de negustori şi de pelerini.

Mult mai importantă, mai ales pentru economia Imperiului, era calea terestră ce străbătea platoul Anatoliei şi, prin trecătoarea Taurus din Munții Ciliciei, intra pe porțile Orientului. Drumurile antice ale Indiilor care porneau din Sardes („drumul regal al perşilor") şi din Efes (în epoca romană), au fost înlocuite după întemeierea Constantinopolului de drumul militar şi comercial care trecea prin Brusa, Niceea, Dorylaion (Eskiseir) şi se bifurca la Iconion. De aici un drum o lua pe vechea cale a Indiilor şi, prin Heracleea şi trecătoarea Taurus, intra în Cilicia, apoi în Siria şi, prin Alep, pe valea Eufratului. Un altul înainta spre nord-est până la Cesareea Capadociei şi, prin valea lui Kyzil-Irmak, atingea părțile de nord ale văii Eufratului, prin Theodosiopolis (Erzerum), intra în Armenia.

Stăpânirea acestor drumuri străbătute de caravane şi de oştiri precum şi regiunile prin care ele treceau, era de o importanţă vitală pentru Bizanţ, care a trebuită să le apere succesiv de perşi, de arabi şi de turci.

Toate aceste drumuri şi căi maritime convergeau spre Bosfor definind esenţa geografică a Imperiului de Răsărit.

Anticul Bizanţ s-a mulţumit înainte să profite de avantajele stricte ale locului unde era amplasat, de cel al strâmtorii. Rolul istoric al Constantinopolului a constat în apărarea acestor mari drumuri împotriva invaziilor şi folosirea lor pentru expansiunea sa. Ele au servit în mod egal armatelor Imperiului, negustorilor săi, misionarilor, care au dus până departe influenţa sa.

Peninsula Balcanică, ţărmurile Adriaticii, valea Dunării, ţărmurile Mării negre, Asia Mică, Transcaucazia şi Mesopotamia de sus, Siria şi Antiohia, au fost cadrul cel mai propice de a se constitui într-un stat în care Constantinopolul să fie centrul. Perioada cea mai prosperă a istorie Bizanţului a fost aceea în care Imperiul a putut, în timpul dinastiei macedonene, să-şi asigure stăpânirea acestui domeniu într-o manieră incontestabilă. Ameninţat, Imperiul a beneficiat de avantajul că a putut să-şi mişte pe căile sale interioare trupele, de pe un continent pe altul.

Spre deosebire de vechea Romă, poziţia geografică a celei noi, nu a predestinat această metropolă să devină reşedinţa exclusivă a unui Imperiu mediteranean. Dovadă este că, după pierderea unor importante părţi ale sale – Egipt, Siria, Africa şi chiar Italia – părţi ce constituiau entitatea sa, existenţa imperiului a fost salvată de marea redresare care a atins apogeul la sfârşitul secolului al X-lea. Capitala a fost destinată să stăpânească asupra unui Imperiu continental şi maritim în egală măsură, care făcea legătura între Europa şi Asia, între cultura greco-romană, creştinism şi civilizaţia Orientului.

Dar acestui program cuprinzător i se opuneau tradiţiilor seculare aduse de Constantin pe malurile Bosforului. Succesori legitimi ai împăraţilor vechii Rome, împăraţii bizantini au avut mereu ambiţia de a restabili în integritatea sa imensul Imperiu dezmembrat de barbari. Această dorinţă de a constitui un Imperiu universal era imposibil de realizat fără stăpânirea Mediteranei iar, pe de altă parte, necesitatea de a apăra drumurile terestre şi maritime care duceau la Constantinopol explică contradicţiile istoriei Imperiului bizantin. Era, practic, imposibil de a se asigura dominaţia imperială în Asia, în Balcani, în Marea Neagră şi de a urmări, în acelaşi timp, restaurarea puterii în Occident. Această realitate se poate demonstra clar prin domnia lui Iustinian şi a succesorilor săi. Este cert că, după distrugerea flotei vandale, Bizanţul a redobândit stăpânirea asupra mării păstrând-o până la constituirea marinei omeiade, în secolul al VII-lea, dar provinciile pe care Iustinian I le-a cucerit cu un asemenea efort – Africa, Italia, marile insule din Marea Tireniană – n-au făcut parte nici o dată din Imperiu, în sensul strict al cuvântului, fiind mai mult ca nişte teritorii coloniale, în care tendinţele separatiste i-au favorizat pe invadatori. Această situaţie a existat, dacă nu într-o formă mai gravă, în raporturile cu Siria şi, mai ales cu Egiptul, în permanent conflinct politic şi religios cu Constantinopolul.

Şi, totuşi, până în secolul al XIII-lea, împăraţii au manifestat intenţia de a-şi restabili autoritatea asupra Occidentului. Aceste tentative – ultima a fost cea a lui Manuel I Comnenul – erau de la bun început condamnate eşecului. În plus, ele reprezentau şi un serios pericol deoarece dispersau forţele Imperiului, puneau în pericol apărarea spaţiului

geografic în care Constantinopolul era centrul natural şi a cărui stăpânire îi puteau asigura liniştea şi grandoarea.

În marea masă a evenimentelor ce s-au succesat în cei mai bine de o mie de ani de existenţă ai Imperiului, s-a căutat a se distinge acele momente de importanţă maximă care au dat o unitate diverselor perioade ale istoriei sale. Istoricii n-au căzut de acord până în prezent, fiecare plasându-se potrivit domeniului de cercetare – istoria dinastiilor, a instituţiilor, a războaielor – pe poziţii diferite. Ori, această trăsătură comună se găseşte subsumată în mediul geografic al Bizanţului şi este marcată de împărţirile teritoriului său. De trei ori acest Imperiu, prin loviturile pe care le-a primit, a fost ameninţat cu dispariţia: din partea barbarilor, în secolul al V-lea, din partea arabilor şi slavilor în veacul al VII-lea şi, mai ales, din partea cruciaţilor occidentali în cel de-al XIII-lea. De trei ori Imperiul şi-a găsit în interiorul resursele necesare de a se autoapăra, de a se organiza şi a duce contraofensive victorioase, urmate de restructurări mai mult sau mai puţin de durată şi de perioade de prosperitate manifestate prin restabilirea prestigiului imperial şi de expansiunea paşnică a civilizaţiei bizantine în Europa.

În funcţie de creşterea sau descreşterea întinderii sale teritoriale, constatăm trei perioade mari în istoria Imperiului bizantin: prima în timpul lui Iustinian (527-565), a doua în timpul dinastiei amoriene şi macedonene (867-1057), a treia în timpul Paleologilor (1261-1397).

Bizanţul şi-a început căderea odată cu pierderea unor apreciabile teritorii din nucleul său constitutiv. În Peninsula Balcanică a trebuit să facă faţă ambiţiilor bulgare şi sârbe, dornice de a-şi crea state independente. În Asia Mică s-a creat un nou „Bizanţ”, statul de la Trapezunt, care i-a închis Marea Neagră. În arhipelagul din sud şi în Grecia, poziţiile economice, comerciale dar şi militare ale Constantinopolului au fost serios subminate de pretenţiile tot mai mari ale republicilor italiene.

Golit de resursele sale necesare apărării, slăbit de războaiele civile şi luptele religioase, supus presiunilor Occidentului, Bizanţul n-a mai putut rezista cuceririi otomane, cu toate că agonia sa a mai durat încă un secol.

BIBLIOGRAFIE

Louis Bréhier, **Vie et mort de Byzance**, Paris, 1969;

Charles Diehl, **Figuri bizantine. Marile probleme ale istoriei bizantine**, vol. I, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1969, pp. 21-29;

Stelian Brezeanu, **Imperiul bizantin în secolele IV-XI şi XI-XV**, în **Istoria universală medie**, coordonator Radu Manolescu, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1980, pp. 52-83 şi 242-250;

CAPITOLUL V

CONSTANTIN CEL MARE
FONDATORUL IMPERIULUI BIZANTIN

1. Domnia

Pe numele său complet, aşa cum l-a păstrat istoria, Flavius Valerius Constantinus Magnus (306-337), a fost fiul lui Constantinus Chlorus şi al unei femei de condiție modestă, Elena.

Constantin s-a născut la Naissus (Nis), în Dacia Aureliană, la 27 februarie, probabil între 271 şi 275 (dacă apreciem că, în 337, când a murit, avea între 62 şi 66 de ani). Viitorul împărat şi-a petrecut cea mai mare parte a tinereții în părțile orientale ale Imperiului, la curtea lui Diocleţian, de la care a primit titlul de *tribunus ordini primi*. În 295 face, cu Diocleţian, o expediție în Palestina, apoi se luptă cu succes cu sarmații, la Dunăre. Când, la 1 mai 305, cei doi „Auguşti" din fruntea tetrarhiei ce conducea Imperiul, Diocleţian şi Maximian, au abdicat, locul lor a fost luat de Constantinus Chlorus (în Apus) şi Galerius (în Răsărit). Urma numirea a doi „Caesari". Contrar aşteptărilor, nu Constantin a ajuns unul dintre aceştia ci Valerius Severus, un soldat obscur, iar în Răsărit Maximin Daia, „un semibarbar".

Constantin şi-a petrecut o parte a tinereții la Nicomedia, la curtea lui Diocleţian, în calitate de ostatic (garant) din partea tatălui său. Aici a frecventat Şcoala Palatină unde a fost coleg şi prieten cu Sf. Pantelimon, martirizat în timpul persecuţiilor lui Diocleţian. După ce împăratul a renunțat la titlul de „Augustus" în favoarea lui Galerius, Constantin s-a întors la curtea tatălui său de la Augusta Treverorum. Curând însă Constantinus Chlorus a murit (306). În locul lui, în partea occidentală a Imperiului a urcat în demnitatea de „Augustus", Valerius Severus. Trupele l-au proclamat însă pe Constantin ca împărat, acesta fiind acceptat de Severus ca „Caesar". Tor acum, în Italia, este proclamat împărat, de către armata de aici, Aurelius Maxentius care, de acum, va încerca mereu să-l înlăture pe Constantin din funcţia de „Caesar" şi să-i ia locul.

În 308, Valerius Severus moare şi „Augustus" al Occidentului ajunge Licinius. În 311 moare şi Galerius care era „Augustus" al părţii orientale a Imperiului şi Licinius trece el în partea orientală a Imperiului, având pe Maximin Daia ca „Caesar". Constantin rămâne singur în partea occidentală având ca pretendent pe Maxenţiu.

În primăvara lui 312, Constantin, care se afla în Gallia, la solicitarea Senatului roman, a trecut Alpii şi a ocupat nordul Italiei. A înaintat apoi printre Apenini şi a mers asupra Romei, unde se afla Maxenţiu. Acesta, cu o oaste numeroasă, a ieşit din capitală şi l-a întâmpinat la Podul Şoimului (Pons Milvius, Ponte Milvio), la 28 octombrie. Forțele lui Maxenţiu erau superioare şi numeric şi calitativ, aceasta din urmă datorându-se mai ales cavaleriei şi pretorienilor care erau alături de el. Totuşi, Constantin îl învinge pe Maxenţiu care moare în apele râului Tevere.

O zi mai târziu, Constantin intră în Roma aclamat de popor şi Senat, care îi acordă titlul solemn de „Augustus". Ca o primă măsură pe care a luat-o poate fi considerată desfiinţarea gărzilor de pretorieni şi anularea tuturor legilor date de Maxenţiu. De la Roma

s-a dus apoi la Milan ca să asiste la căsătoria lui Licinius cu sora sa vitregă, Constantia. Aici a fost dat vestitul „Edict de la Milan”, în favoarea creştinismului. În acelaşi an, a murit şi Maximin Daia, „Caesar” - ul pentru partea orientală. Astfel în fruntea Imperiului au rămas doar doi suverani – Constantin şi Licinius.

Până în 322, Constantin şi-a petrecut timpul în Pannonia, în Dacia Aureliană şi în Italia. În 320, fiul său, Crispus, a învins pe franci. Doi ani mai târziu, Constantin a respins o invazie a sarmaţilor în Pannonia orientală, i-a împins peste Dunăre luând mulţi prizonieri şi prăzi bogate.

În anul următor, Tracia a fost invadată de goţi. Provincia aparţinea lui Licinius, dar acesta era în acel moment prea departe pentru a interveni în mod eficace. Constantin, care se afla atunci la Tesalonic, s-a aruncat în luptă şi a respins invazia. Licinius a profitat de ocazie şi a declarat că împăratul Constantin a violat frontierele şi-a pornit război împotriva lui.

Ceea ce, indiscutabil, a agravat în mod deosebit raporturile dintre cei doi împăraţi în ultimii ani a fost atitudinea constant ostilă a lui Liciniu faţă de creştini. La 3 iulie 324, deşi acesta avea o poziţie strategică net avantajoasă, a suferit la Adrianopol o gravă înfrângere din partea lui Constantin care a devenit astfel stăpânul întregii Europe.

Licinius a trecut în Asia, a numit „Augustus” pe Martinianus, *magister officiorum*, asupra căruia Constantin a obţinut o victorie navală lângă Hellespont, prin intermediul fiului său, Crispus. Constantin, lăsând o mică oştire şi toată flota pentru a asedia oraşul-port Byzantion, intră pe neobservate, cu ambarcaţiuni mici, în Pontul Euxin, debarcând, pe neaşteptate, în Asia Mică. Bătălia decisivă s-a dat la Chrysopolis unde Constantin a obţinut o victorie totală şi, puţin mai târziu,oraşul Byzantion s-a predat şi el (septembrie 324).

Licinius, retras la Nicomedia, a recunoscut victoria totală a rivalului său, a renunţat la putere împreună cu Martinianus, bucuroşi că şi-au salvat viaţa. Dar, în anul următor, 325, Licinius a început să stabilească legături tainice cu barbarii de la Dunăre în vederea unei acţiuni comune, simultane, asupra lui Constantin. Surprins asupra trădării, Licinius a fost condamnat la moarte, probabil împreună cu Martinianus.

Constantin devine, astfel, singurul împărat al Imperiului roman. Începutul stăpânirii lui Constantin asupra provinciilor din Răsărit a fost marcată de controversa ariană combătută la Sinodul I ecumenic de la Niceea (325) şi de celebrarea a douăzeci de ani de domnie (**vicenallia**), evenimente aniversate în anul următor la Roma (iulie-septembrie 326). Acestea au fost întunecate de sumbra şi misterioasa tragedie familială în care şi-au găsit moartea, la porunca lui Constantin, mai întâi unul dintre fiii săi, Crispus, apoi împărăteasa Fausta.

În septembrie 326, Constantin părăsea Roma pentru a nu se mai întoarce acolo niciodată. Cu siguranţă că în această perioadă s-a decis să ridice o nouă capitală imperiului său. La început s-a gândit la antica cetate Troia, apoi decizia sa a căzut asupra oraşului Byzantion.

În anul 332, în urma unei campanii victorioase asupra goţilor, aceştia, în număr de circa patruzeci de mii, au devenit federaţi ai Imperiului. Doi ani mai târziu, noi dezordini au izbucnit între sarmaţii alungaţi de pe teritoriile lor. Trei sute de mii dintre ei s-au refugiat între hotarele Imperiului iar Constantin i-a împrăştiat în regiunile mai puţin populate din

Peninsula Balcanică şi din Italia. Aceasta era o dovadă a prestigiului câştigat de Imperiul în fața popoarelor barbare, care îşi căutau pe teritoriul său ocrotire.

După moartea lui Constantinus Chlorus, Elena, mama împăratului s-a retras la Locurile Sfinte, unde s-a îngrijit de unele construcții şi de ocrotirea celor săraci. Ea a murit, probabil, în 327, la Nicomedia, unde se afla atunci şi fiul ei. Acesta i-a ridicat statuia la Constantinopol iar oraşului Drepanum i-a dat numele de **Helenopolis**. O provincie pe malul asiatic al Pontului Euxin a devenit **Helenopontus**.

Câțiva ani mai târziu, un nou pericol a apărut la frontiera orientală. Devenind major, tânărul rege persan Sapor al II-lea, voia să recucerească teritoriile luate de romani la sfârşitul secolului al III-lea şi care aparţinuseră statului persan. La înrăutățirea situației a contribuit persecutarea creştinilor de către perşi care îi considerau pe aceştia, spioni ai Romei. Perşii au fost alungați de la frontiere în 336, prin ocuparea Armeniei.

În sfârşit, în 334-335, în Cipru, Calocaerus, un păzitor de cămile s-a proclamat împărat în condiții neclare. Mişcarea a fost repede înfrântă.

În anul 335, Constantin, care se simțea slăbit, a hotărât ca, după moartea sa, imperiul să fie împărțit între fii săi: **Constantin II**, **Constantius** şi **Constans** precum şi între nepoții **Dalmatius** şi **Hannibalianus**. Un an mai târziu, Constantin se afla în capitala de pe malurile Bosforului unde îşi serba cei treizeci de ani de domnie (**tricennalia**). La începutul lui 337, o solie persană îi cerea evacuarea Armeniei, la care împăratul a răspuns prin declarație de război. Cade, însă, bolnav, se retrage la vila sa din Ancyrona, lângă Nicomedia, unde moare la 22 mai 337. Cu puțin timp înainte de a-şi da sfârşitul, a fost botezat de episcopul semirian Eusebiu al Nicomediei, în legea creştină.

Corpul său, îmbălsămat şi depus într-un sicriu de aur, a fost dus în palatul său din Constantinopol unde a continuat să primească aşa numita **adoratio** din partea demnitarilor săi, ca şi cum ar fi fost în viață. După ce a fost împodobit cu purpură şi diademă şi expus în cea mai frumoasă sală a Palatului, a fost înmormântat cu mare fast în mausoleul de lângă biserica Sf. Apostoli, biserică construită de el pentru a adăposti moaştele celor 12 Apostoli, Constantin socotindu-se al treisprezecelea.

Biserica creştină l-a trecut în rândul sfinților numindu-l „*cel întocmai cu Apostolii*” fiind sărbătorit în fiecare an în ziua de 21 mai, împreună cu mama sa, Sf. Elena.

2. **Politica religioasă a lui Constantin. Sinodul I ecumenic de la Niceea.**

În cursul domniei lui Constantin, cercetătorii au stabilit trei perioade esențiale în raporturile pe care marele împărat le-a avut cu creştinismul. Este, în general, acceptată o primă perioadă, cuprinsă între anii 306-312, când el este considerat păgân. Înainte de a ajunge împărat, la curtea lui Diocleţian, Constantin a cultivat vechile rituri ale romanilor, iar după ce a urcat pe tron, a participat la ceremonii păgâne, a pus să se bată monede cu însemne păgâne.

Dar, după informațiile contemporanilor, el a fost îndrumat de tatăl său să, fie tolerant față de creştini. Spre deosebire de Diocleţian şi Galerius, tatăl lui Constantin, nu considera toleranța față de creştini ca o crimă împotriva statului. Se spune că ar fi

avut chiar preoţi creştini la curte iar una dintre surorile lui Constantin purta un nume creştin, **Anastasia**.

În 310, după moartea socrului său, Maximian, Constantin a încetat să se mai considere legat de dinastia herculiană întemeiată de acesta şi şi-a ales ca zeu protector pe **Sol Invictus**, ocrotitorul lui **Claudius II Goticul** (268-270), din care pretindea că se trage.

De pe monedele sale dispare chipul zeului Hercules, în locul lui apărând **Sol Invictus** (Soarele Invincibil), alături de **Mars Conservator**(Marte Conservatorul). Constantin privea însă Soarele ca pe un mediator între divinitate şi oameni.

O a doua perioadă este considerată cea dintre 312-324. La începutul ei, în 312, are loc schimbarea politicii religioase a lui Constantin care face primul gest de adeziune la creştinism. Împotriva lui Maxenţiu el porneşte expediţia din Arles unde iernase, trece Alpii şi, mărşăluind asupra Romei, într-o zi, pe la amiază, potrivit istoricului contemporan Eusebiu din Cezareea, el vede: "străjuind deasupra soarelui, semnul mărturisitor de biruinţă al unei cruci întocmite de lumină… şi un scris glăsuind «să biruieşti întru aceasta»"(gr.εν τουτω νικα ; lat. in hoc signo vinces). Eusebiu de Cezareea afirmă că această revelaţie l-a descumpănit pe Constantin care, iniţial, n-a reuşit să-i descifreze înţelesul. Noaptea, în vis, i s-a arătat Mântuitorul, spunându-i să pună semnul văzut pe steagurile de luptă şi pe scuturile soldaţilor. Dimineaţa, Constantin a chemat oameni de încredere care să confecţioneze din aur şi pietre scumpe semnul văzut. Era un drapel de o formă nemaivăzută până atunci: o suliţă lungă de lemn aurit, în partea de sus cu o transversală în formă de cruce, de care flutura un drapel ţesut cu aur şi bătut cu pietre preţioase. Pe el, sus, strălucea o coroană de aur şi nestemate, în mijlocul căreia era monograma lui Iisus Hristos, formată din două litere:X-P suprapuse (monograma lui Hristos). Dedesubt,era portretul în medalion al lui Constantin şi a celor doi fii ai săi, adăugate ulterior. Acest steag s-a numit **labarum**. Constantin a pus să se picteze pe toate scuturile soldaţilor săi, monograma lui Iisus Hristos. Acest episod este confirmat şi de către Lactantius şi de oratorul păgân Nazarius.

Orice ar fi stat în spatele gestului lui Constantin, o manifestare făţiş crestină s-a petrecut în faţa unei armate zdrobitor, păgâne din punct de vedere numeric, în timpul deplasării împotriva unui oraş ai cărui locuitori erau în cea mai mare parte păgâni. Cert este că monograma lui Iisus Hristos, numită şi „monograma constantiniană" pe monede în acelaşi an cu bătălia de la Pons Milvius.

În urma victoriei, Constantin a rămas singurul stăpânitor al părţii occidentale a Imperiului roman. La începutul lui 313, el se întâlneşte cu Constantia, sora vitregă a lui Constantin. Dar această întâlnire a rămas celebră în istorie datorită aşa-numitului "Edict de la Milan", care acorda libertate tuturor religiilor inclusiv celei creştine şi dispunea restituirea lăcaşurilor de cult şi a bunurilor consfiscate ale Bisericii creştine. Se introduce o nouă jurisprudenţă referitoare la bunurile Bisericii.

Textul unui edict nu s-a păstrat însă. În circulara dată de Licinius la Nicomedia, în acelaşi an, se făcea referire la hotărârile luate împreună cu Constantin la Milan. Se dispunea restituirea lăcaşurilor de cult către comunitatea creştinilor (**corpus christianorum**). Se făcea precizarea că, în cazul în care aceste bunuri au ajuns la particulari, aceştia vor fi despăgubiţi de stat.

Circulare asemănătoare s-au mai dat în Răsărit şi de către Maximin Daia. Nu s-au dat în Occident deoarece aici nu au fost valabile prevederile restrictive ale edictului lui Galerius.

Sunt cunoscute două scrisori ale Constantin către Annuinus, proconsul al Africii, amândouă înainte de 313, deci înainte de "Edictul de la Milan", prin care se ordona restituirea proprietăților bisericeşti iar cealaltă, prin care se scuteau preoții creştini de îndeplinirea sarcinilor publice (munera).

Cu toate că nu se poate vorbi în sensul strict al noțiunii de un "Edict de la Milan", epistola circulară sau rescriptul lui Licinius poate fi considerată o urmare a întâlnirii şi hotărârii luate de Constantin şi de Licinius la Milan. Sunt istorici care o atribuie exclusiv lui Licinius, ceea ce este, fără îndoială, o exagerare. Constantin a manifestat de la început o atitudine tolerantă şi favorabilă față de creştinism în timp ce Licinius s-a dovedit un prigonitor al acestuia în anii ce au urmat. Actul sau înțelegerea de la Milan, a plecat cu siguranță de la Constantin iar politica sa religioasă a produs o adevărată revoluție în Imperiu, pe bună dreptate numită **pax constantiniana.**

Este incontestabil că, între anii 312-324, Constantin a manifestat o tot mai evidentă bunăvoință față de creştinism, de exemplu, în atitudinea față de schisma donatistă, preluând atribuții care îl transformau în conducător al Bisericii creştine, cu toate că nu s-a botezat şi va păstra până la moarte titlul de **pontifex maximus**. El nu putea fi, totuşi, fățiş de partea creştinilor deoarece nu conducea Imperiul singur iar numărul păgânilor era încă mare.

Cu toate acestea, a început interzicerea unor culte păgâne. În 319 a oprit intrarea persoanelor în casele prezicătorilor şi la preoții păgâni care preziceau viitorul. Aceste preziceri nu mai puteau fi pronunțate decât în temple şi în ritualuri consacrate. Constantin numeşte pe Lactantius, un scriitor creştin, ca perceptor al lui Crispus, fiul său mai mare. Se instituie "Ziua Soarelui" sau a duminicii ca zi de sărbătoare săptămânală.

Cea de a treia perioadă a raporturilor lui Constantin cu creştinismul poate fi încadrată cronologic între anii 324-337. Ea începe cu victoria definitivă asupra lui Licinius, atunci când Constantin a preluat conducerea şi asupra părții de Răsărit a Imperiului, unde creştinii erau mult mai numeroşi. Primul obiectiv urmărit de împărat a fost deschiderea porților întregului Imperiu în fața creştinismului şi câştigarea Bisericii de partea statului. Primul act în acest sens a fost o proclamație către răsăriteni care s-a păstrat la Eusebiu de Cezareea, în lucrarea „*De vita Constantini*" şi fusese afişat la Cezareea, pentru locuitorii Palestinei. Din textul proclamației se deduc şi prevederile înțelegerii din 313: libertate pentru creştini şi restituirea către aceştia a tuturor bunurilor confiscate (pământuri, grădini, capele, cimitire).

Articolele se referă la exilați sau condamnați în ocne şi mine, la soldații degradați pentru credința creştină. Se restituiau şi bunurile urmaşilor martirilor. Există o deosebire între cele hotărâte la Milan şi prevederile proclamației către răsăriteni. Acum sprijinul acordat creştinismului este mai clar, mai direct exprimat. Împăratul mărturiseşte că vrea să-i vadă pe cei mai mulți dintre supuşii săi în rândul creştinilor. Dacă el, totuşi, respectă conştiința necredincioşilor, o face deplângând "*îndărătnicia lor*". Vorbeşte de „*rituri şi ceremonii rătăcite*", operă a "*puterilor întunericului*" şi de "*templele deşertăciunii*". În Răsărit venirea lui Constantin a fost aşteptată cu frică:

păgânii se temeau de represalii dar împăratul n-a luat măsuri de pedepsire a lor. A suprimat însă caracterul oficial păgân al întregii administrații. Guvernatorii numiți de el erau întotdeauna creştini. Pe cei rămaşi credincioşi păgânismului i-a oprit să mai aducă jertfe. Decretele sale conțineau expresii tot mai aspre la adresa păgânismului dar nu interziceau cultul lor. Păgânismul devine astfel redus la un simplu cult tolerat. Dovadă a acestei toleranțe a fost şi caracterul amestecat al serbărilor pentru inaugurarea noii capitale precum şi o lege publicată la Cartagina prin care erau scutiți de dări unii preoți păgâni (337). Autorul păgân Eutropius menționează în „*Epitome*" că, după moarte, Constantin a mers în rândul zeilor, alături de ceilalți împărați păgâni.

Împortant a fost primul Sinod ecumenic de la Niceea (325), convocat şi prezidat de împărat ca adevărat şef suprem al Bisericii. Creştinismul fiind la începuturile afirmării sale neîngrădite, încă în timpul lui Constantin cel Mare şi-au făcut apariția concepții dogmatice care au încercat să dea interpretări diferite textelor sfinte. Disputele iscate acum au dezvăluit încă o dată interesele şi pozițiile puterii politice care vor avea consecințe pe o lungă durată asupra destinului Imperiului. Ele au avut un rol profund în stabilirea raporturilor dintre Stat şi Biserică, dintre Bizanț şi Occident.

Trecând peste donatism care nu a avut implicații deosebite în evoluția vieții religioase în Orient, prima erezie notabilă a fost **arianismul**, care îşi trage numele de la preotul alexandrin Arius. Acesta, printr-o interpretare rațională a dogmei creştine, care se înscrie mai degrabă într-un plan filosofic neoplatonician decât biblic, consideră că, dintre Persoanele treimice numai Dumnezeu-Tatăl poartă amprenta divinității, nefiind nici creat nici născut. Iisus Hristos ar ocupa în accepțiunea sa, un loc intermediar, între Dumnezeu şi lumea creată. Adversarii, în frunte cu Sfântul Atanasie, mai târziu ajuns episcop al Alexandriei (328-373),considerau pe Tatăl şi pe Fiul ca fiind "*de aceeaşi substanță*".

Sinodul I ecumenic de la Niceea (325), covocat de împăratul Constantin cel Mare, a condamnat arianismul şi a proclamat că Fiul este de aceeaşi ființă cu Tatăl iar învățătura Sfântului Atanasie a fost declarată "drept credincioasă", ortodoxă. Importante hotărâri s-au adus aici şi din punct de vedere al disciplinei eclesiastice. Astfel, canonul 5 prevedea ca "*toți episcopii din eparhie laolaltă adunându-se, într-un loc să examineze toate chestiunile*" iar canoanele 14 şi 15 dispuneau ca episcopul hărăzit pentru o anumită episcopie să nu treacă în alt scaun episcopal. La acest Sinod ecumenic s-a dovedit cât de puternică era episcopia Alexandriei al cărei ierarh, Alexandru (313-328), a fost unul din principalii inițiatori ai Sinodului. Contribuția sa a fost importantă şi în redactarea Simbolului de credință niceean ca şi în elaborarea primei legislații canonice ecumenice.

Constantin cel Mare a hotărât acordarea de alocații anuale clericilor ortodocşi, fecioarelor şi văduvelor. În toate acțiuniunile pe care le-a inteprins el a urmărit unitatea Bisericii prin care vedea unitatea Imperiului. De aceea a intervenit energic pentru păstrarea unității Bisericii. Conflictul dintre Constantin şi episcopul Atanasie al Alexandriei a fost şi primul episod al luptei dintre puterea imperială şi cea sacerdotală creştină. El a fost primul împărat creştin şi, odată cu el, popoarele continentului european s-au reunit în aceeaşi comunitate nu numai pe baza vecinătății geografice ci şi pe principiile aceleiaşi credințe.

Constantin cel Mare a emis şi alte legi din care rezultă influența creştinismului asupra sa: cea care pedepseşte uciderea sclavilor de către stăpâni sau care interzice dezmembrarea prin vânzare a familiilor de sclavi. A interzis, în principiu, luptele de gladiatori şi a introdus pedeapsa capitală pentru adulter.

3. Constantin cel Mare – ctitor de edificii creştine

O imagine asupra politicii religioase a marelui împărat ar fi incompletă dacă nu am trece în revistă principalele ctitorii creştine ale împăratului şi mamei sale, împărăteasa Elena:

- Biserica constantiniană Sf.Ioan din Lateran – este primul lăcaş de cult creştin de tip bazilical, început în 313.
- Bazilica Sf. Petru din Vatican, ridicată în 323, pe locul templului lui Apollo.
- Biserica închinată Sf. Apostol Pavel (**San Paolo fuori le mura**), în afara zidurilor de atunci ale vechiului oraş Roma.
- Biserica Sfânta Cruce din Ierusalim ridicată în palatul Sessorianus din Roma, ctitorie a mamei împăratului, aici fiind depus apoi lemnul Sfintei Cruci.
- Biserica Sf.Agnes din Roma, o bazilică cu trei nave, alături de care împăratul a pus să se construiască un baptisteriu, pe locul unde sora sa, Constantia, şi fiica sa cu acelaşi nume, au fost botezate de episcopul Silvestru.
- Biserica în cinstea martirului Laurențiu, în Roma, pe "via Tiburna", cu trei nave.
- Biserica ridicată în cinstea martirilor, preoții Marcellinus şi Petru, pe via Lavicena, la trei mile de Roma. Aici a fost înhumată mama împăratului, într-un mausoleu-rotondă, ataşat de biserică.
- Biserica închinată Apostolilor Petru şi Pavel şi Sf. Ioan Botezătorul, la Ostia.
- Biserica din Neapole, alături de care, pe o lungime de opt mile, a construit un apeduct şi un forum nou.
- Biserica Sf. Apostoli din Capua.

În partea de Răsărit a Imperiului, la Locurile Sfinte şi la Constantinopol, împăratul Constantin şi mama sa Elena au ridicat importante edificii cultice. Să le enumerăm pe cele mai reprezentative şi mai cunoscute, majoritatea distruse de oameni, de vremuri şi de vreme:

- Biserica Naşterii Mântuitorului din Betleem, monument comemorativ şi lăcaş de cult. Probabil a avut un plan octogonal, cu acoperiş sub formă de piramidă sau boltă (martyrionul) şi o bazilică cu cinci nave, atrium şi patru portice.
- Biserica Învierii (Anastasis), sfințită în 335, în prezența împăratului, cea mai impunătoare realizare constantiniană din Palestina, cu cinci nave, acoperiş în şarpantă, atrium cu patru portice. Spre vest, biserica era legată cu grota în care s-a aflat mormântul lui Iisus Hristos, deasupra căreia a fost construită o rotondă. A existat până în secolul al XI-lea.
- Biserica Înălțării, de pe Muntele Măslinilor, numită şi Eleona, a fost construită de Elena şi împodobită de Constantin. Avea cinci nave, absidă poligonală cu două pastoforii şi cu portice.
- Biserica de pe malul lacului Ghenizaret, construită de către mama împăratul pe locul unde Iisus Hristos a săvârşit minunea înmulțirii pâinilor şi a peştilor. Era o bazilică cu trei nave şi cu planul în formă de **tau** (bazilică cu transept).

- Biserica din Antiohia. Avea formă octogonală, de dimensiuni uriaşe, numită şi **Domus Aurea**. Nu se cunoaşte decât din descrieri. A fost se pare, modelul bisericii San Vitale din Ravenna.

La Constantinopol, ctitoriile lui Constantin cel Mare au fost:

- Biserica Sf. Sofia, închinată Înțelepciunii Divine, ca biserică palatină şi episcopală. Avea plan bazilical, acoperit, se pare, în şarpantă, a fost reconstruită în întregime de către Iustinian.
- Biserica Sf. Irina, închinată Păcii Divine (**Eirene**).
- Biserica Sf.Apostoli, terminată şi sfințită de fiul său, Constantius, şi destinată să adăpostească moaştele celor 12 Apostoli. Lipit de ea se afla mausoleul lui Constantin cel Mare. A fost distrusă în întregime. Din planul ei s-a inspirat prima variantă a bisericii San Marco din Veneția.

Să mai amintim că împăratul Constantin a ridicat şi la Trier (**Augusta Treverorum**), fosta capitală a părții occidentale a Imperiului o dublă bazilică creştină.

Împăratul creştin a patronat introducerea unor inovații care vor constitui, cu timpul, stilul atât de caracteristic al Bizanțului în arhitectură: folosirea transeptului, acoperişul în şarpantă, absida poligonală a altarului, tribunele deasupra navelor laterale. Prin bisericile pe care le-a ctitorit, Constantin a introdus fastul arhitecturii romane în cultul creştin simplu până atunci în formele sale exterioare.

4. Întemeierea Constantinopolului

Spre sfârşitul perioadei Principatului (mijlocul secolului al III-lea), centrul de greutate al Imperiului roman s-a mutat spre Răsărit unde exista o viață economică înfloritoare şi o populație mai numeroasă.

În Răsărit, amenințarea popoarelor barbare creştine şi, în special la Dunăre şi la frontiera din Asia, venea, mai ales, prin presiunea regatului neopersan al sassanizilor. Aceştia se considerau moştenitorii vechilor Achemenizi şi revendicau toate teritoriile foste ale regatului persan.

Primul care şi-a dat seama de modificarea petrecută în evoluția evenimentelor şi de creşterea importanței părții orientale a fost Dioclețian (284-305). El a preluat conducerea părții orientale a Imperiului, a reorganizat apărarea frontierelor amenințate şi şi-a instalat reşedința în Asia Mică, la Nicomedia.

Constantin cel Mare şi-a îndreptat atenția asupra cetății Byzantion, de pe malul european al Bosforului. Numele acestui oraş este de origine tracică, din cuvântul „βυξας” = rege. În secolul al VI-lea î.Hr. aici s-a înființat o colonie de către grecii din Megara şi astfel oraşul a ajuns grecesc. Privind evoluția denumirii acestui oraş de la Byzantion la Istanbul, să reținem etimologia dată de eruditul nostru istoric **Aurel Decei** care preciza că următoarea fază a devenirii sale a fost, după **Byzantion**, „oraşul lui Constantin”= **Constantinopolis**, de unde arabul apoi otomanul Kostantiniyye. Grecii i-au spus şi îi spun şi azi **Polis** sau Eίς τήν πολιν, (**is tin Polin)** sau **Stinboli**, în pronunție populară. Această denumire populară apare, într-o cronică arabă din secolul al X-lea, sub forma arabă **Istinboli** şi, de aici, turcii selgiucizi au adoptat forma **Istanbul**.

În anul 196 d. Hr.împăratul Septimius Severus, pedepsind pe bizantini pentru că s-au aliat împotriva lui, a distrus cetatea schimbându-i şi numele în **Antonia** sau **Antoninia**, aducând-o la categoria de sat. Curând însă, tot el şi apoi împăratul Caracalla, au restaurat-o şi înfumuseţat-o, numele nou fiind dat uitării.

Iniţial nici Constantin cel Mare nu a avut o atitudine prea binevoitoare faţă de oraş. El a pedepsit cetatea dărâmându-i zidurile şi exilând pe majoritatea locuitorilor ei pentru că s-au aliat cu Licinius împotriva sa. Dar oraşul va depăşi şi această fază. Constantin şi-a dat seama de avantajele poziţiei sale, fiind mai aproape de Dunăre dar şi de perşi, de unde veneau principalele pericole pentru statul său.

La mai puţin de două luni după înfrângerea definitivă a lui Licininius, la 8 noiembrie 324, Constantin a înălţat la rangul de „Caesar" pe fiul său Constantin II şi a pus temeliile noii capitale. Inaugurarea oficială şi instalarea autorităţilor politice a avut loc la 11 mai 330.

Întemeierea noului oraş a fost asemuită cu întemeierea Alexandriei de către Alexandru Macedon sau cu cea a Romei, mai ales că şi Constantinopolul se întindea pe şapte coline. Este adevărat că urbea s-a ridicat la început numai pe cinci şi abia în timpul împăratului Teodosie al II-lea, când s-a mutat zidul de incintă, s-a ajuns la şapte coline.

Constantin cel Mare a vrut să fie departe de aristocraţia romană rămasă credincioasă vechilor tradiţii dar a acordat aceleaşi favoruri locuitorilor Constantinopolului ca şi celor ai Romei: privilegiul distribuirii de grâu, nu ca o măsură de asistenţă publică ci ca o consacrare a unor drepturi ce se cuveneau numai învingătorilor lumii. Atâta doar că acum grâul era adus nu din Africa sau Sicilia ci din Egipt.

Inaugurarea noii capitale a fost marcată de mari sărbători păgâne şi creştine. Încă în 328, în forul principal, sau forul lui Constantin, a fost aşezată, în vârful unei coloane de porfir, statuia de bronz aurit a împăratului, reprezentat ca zeu al Soarelui, cu o cunună de raze pe cap. O statuie asemănătoare a ridicat împăratul în cinstea mamei sale, Elena, în piaţa Augustaeon.

Constantin a mărit oraşul lui Septimius Severus, mutând cu o milă mai spre vest, zidul de incintă al oraşului. "Noua Romă" era ridicată pe coline nu prea înalte şi erau împărţită în 14 regiuni administrative. Avea toate instituţiile pe care vechea capitală le deţinea: **Capitoliu**, **Senat**, **Praetoriu**. Dispunea de o **Via Sacra** şi un **Forum**. Palatul imperial reproducea pe cel de la Roma iar Hipodromul era o variantă arhitectonică a lui **Circus Maximus**. Înalta aristocraţie a Imperiului de aici, nu trebuia să simtă în nici un fel că locuia într-un oraş de rang inferior vechii Rome. Fiind o realizare nouă, Constantinopolul putea fi considerat cel mai modern oraş al vremii chiar dacă dorinţa de a fi, totuşi, o imitaţie îi diminuau acest caracter.

Au fost aduse aici numeroase monumente vestite din alte părţi ale Imperiului: din Grecia, Italia, Asia Mică. Aşa s-a întâmplat cu coloana de bronz în chip de şerpi răsuciţi, care fusese ridicată la Delphi, în amintirea victoriei grecilor asupra perşilor, în 479 î.Hr. Templele antice au fost însă respectate în vechiul oraş. S-au ridicat, din iniţiativa împăratului, numeroase edificii creştine. Constantin a stimulat construcţiile de case în noua capitală obligând chiar pe marii latifundiari să-şi ridice case în capitală.

"Noua Romă" a devenit curând cel mai important centru meşteşugăresc şi comerciale al Imperiului. Oraşul a fost dotat cu o Universitate care, în timp, avea să devină una dintre instituțiile de învățământ cele mai prestigioase.

5. Reformele lui Constantin cel Mare

În timp ce în domeniul religios, Constintin a acționat aproape că într-un mod revoluționar, cu totul opus față de Dioclețian, în domeniul administrativ, economic şi militar, el a continuat reformele acestuia.

Profilul dat de Constantin instituțiilor se va păstra până în secolul al VII-lea, când o profundă reformă administrativ va duce la sistemul **themelor,** dar principiile sale conducătoare – autocrația puterii imperiale, centralizarea şi birocratizarea statului – se vor perpetua până la încheierea existenței Imperiului, aşa cum l-a creat Constantin cel Mare.

El a urmărit în primul rând întărirea autorității imperiale, atât de zdruncinată în secolul al III–lea. S-au separat administrațiile: cea civilă de cea militară, cea centrală de cea provincială. Au fost reduse simțitor atribuțiile Senatului. Întreg aparatul de stat era condus din vârful piramidei de către Împărat.

Constantin cel Mare a dat maiestății imperiale un caracter mai impunător. În afară de diademă, ca semn al consacrării, a introdus gestul încoronării divine ilustrat pe monedele bătute în ultima parte a vieții (o mână ce coboară din cer care îl încoronează pe împărat).

Titlul de **Imperator Caesar** a fost înlocuit cu cel de **Dominus Noster**. A renunțat la titlul de **Invictus** de reminiscență păgână (de la zeul Soare), dar l-a adăugat pe cel **Triumphator**. A căutat să introducă sistemul ereditar de domnie. La curte a imitat fastul suveranilor orientali. Astfel **cubiculum**, camera de culcare a împăratului şi a membrilor familiei a fost încredințată spre pază eunucilor peste care, superiorul, **praepositus sacri cubiculi,** era un fel de majordom, având în subordine întregul personal de servire al Palatului imperial, funcție deosebit de importantă.

Apoi, vechiul Consiliu al împăratului, **consilium principis** („consiliul de coroană"), care se întrunea periodic, a fost transformat într-o instituție permanentă: **sacrum consistorium**. Membrii acestui Consistoriu au primit însărcinări deosebite de control asupra administrației statului. Unii au fost trimişi în provincie cu puteri excepționale (**missi dominici**), pentru a verifica modul în care funcționează administrațiile locale.

O funcție cheie în anturajul împăratului era aceea de **magister officiorum.** Acesta era comandatul gărzii călare, ministru cu probleme externe, mare maestru de ceremonii. Controla întreaga administrație şi, în special, pe cea a prefecturilor.

După **magister officiorum**,cel mai înalt funcționar era **quaestor sacri palatii,** locțiitor al împăratului în probleme juridice, având în subordine **notarii**.

Rolul prefecților pretoriului a scăzut în timpul lui Constantin cel Mare. Roma şi Constantinopolul ieşeau de sub jurisdicția lor militară fiind supuşi, fiecare, câte unui prefect al capitalei (**praefectus urbi**). Această instituție era menită să contracareze pe cea a prefecților pretoriului, oricând capabili, prin forțele pe care le aveau în subordine, să provoace lovituri militare de palat.

Importante schimbări au fost făcute şi în armată. Ea era formată din soldaţi recrutaţi din rândul ţăranilor şi din barbari angajaţi. Din secolul al IV-lea, serviciul militar apare ca o obligaţie legată de proprietatea. S-a introdus şi posibilitatea răscumpărării cu bani a serviciului militar, bani cu care erau angajaţi barbari.

Din punct de vedere al provenienţei soldaţilor, unii erau recrutaţi din rândul barbarilor învinşi (**gentiles**). Urmau apoi barbarii federaţi, de preferinţă germeni, care erau unităţi de elită ale armatei. Totuşi, unităţile cele mai importante au rămas **legiunile,** urmate de **vexillationes,** unităţi de cavalerie. Pe o treaptă ierarhic inferioară se situau **auxilia** şi **cohortes**, subunităţi de infanterie.

Armata în sine se împărţea, după locul în care îşi exercita atribuţiile, în două mari categorii: de frontieră (**ripenses**, **limitanei**) şi de rezervă (sau de manevră), numiţi şi **comitatenses**. Aceştia din urmă erau la dispoziţia împăratului în caz de acţiuni militare de anvergură.

Limiteneii aveau serviciul militar de douăzeci şi cinci de ani iar cei de rezervă, douăzeci. Aceştia din urmă erau plătiţi mai bine, dar primii dispuneau de loturi de pământ şi scutiri de obligaţii faţă de stat. Constantin a pus accent pe armata internă în dauna celei de frontieră ceea ce denotă strădania spre o politică militară activă, ofensivă.

Faţă de zona Dunării de Jos**,** Constantin a continuat politica începută de Diocleţian, existând dovezi ale întinderii stăpânirii sale şi la nord de fluviu, incluzând în Imperiu părţi din Oltenia şi Muntenia. Mărturii ale acestor preocupări sunt: refacerea cetăţii Tropaeum Traiani, fortificarea cetăţilor Noviodunum, Ulmetum, Tomis şi Histria. În 316 a fost refăcut castrul lui Traian de la Drobeta şi a fost construit podul de peste Dunăre între Oescos şi Sucidava, inaugurat la 5 iulie 328, se pare, în prezenţa împăratului. Pe malul stâng al fluviului a ridicat o nouă fortăreaţă - Constantiniana Daphne.

Putem concluziona, deci, că domnia lui Constantin cel Mare reprezintă o creştere deosebită a prestigiului şi forţei instituţiei imperiale. El a tins ca monarhia să fie una administrativă, strict ierarhizată, bine supravegheată şi, în care, toată autoritatea să fie concentrată în mâna împăratului. În sfârşit, făcând din creştinism o religie acceptată în stat, înzestrând-o cu privilegii şi imunităţi, apărând-o de erezii, înconjurând-o în toate ocaziile de protecţia sa, Constantin dădea încă o caracteristică distinctă autorităţii imperiale. Avându-şi reşedinţa între episcopi, ca unul dintre ei, prezentându-se ca păzitor al dogmei şi disciplinei, intervenind în toate treburile Bisericii, legiferând şi judecând pentru ea, convocând şi prezidând sinoadele, dictând chiar punctele legilor, Constantin - şi după el toţi succesorii săi, care au fost fie arieni, fie ortodocşi - şi-au reglementat raporturile dintre Biserica şi Stat după aceleaşi principii. Acestea au fost cele ce au determinat imixtiunea uneori categorică a împăratului în treburile Bisericii. Toate se inspirau din concepţiile despre putere ale monarhiilor orientale şi încă aproape un secol - până în 476 - Imperiul roman a supravieţuit deoarece în Orient tradiţia romană a fost promovată cu putere, pentru că, în jurul curţii lui Constantin, partea de Răsărit a monarhiei a continuat să se dezvolte reuşind să-şi păstreze conştiinţa proprie.

6. Creştinismul răsăritean sub urmaşii lui Constantin

Încă în anul 335, cu prilejul sărbătoririi a treizeci de ani de domnie (tricennalia), Constantin a împărțit Imperiul între cei trei fii şi doi nepoţi ai săi, fără să indice pe nici unul ca având întâietate între ceilalți. Armata a refuzat să-i recunoască pe nepoți (Dalmatius şi Hannibalianus). Cei trei frați s-au întâlnit la Viminacium (în Moesia Superior) şi şi-au împărțit astfel diacezele.

- Constantin II, fiul cel mai mare, a primit Occidentul (Britannia, Gallia, Spania.);
- Constantius II a luat Orientul (Aisia Mică, Siria, Palestina, Egiptul (şi Tracia);
- Constans a obținut Italia, Africa, Panonia şi Illyricum.

Constans a avut numai 14 ani când s-a făcut această împărțire şi el a fost inițial sub tutela lui Constantin II, dar, în 340, el a pretins autonomia sa ceea ce a dus la un război între cei doi frați, încheiat cu victoria lui Constans şi moartea, într-o ambuscadă, a lui Constantin II.

Până în 350, cei doi frați au domnit în bună înțelegere, cu toete că între ei existau deosebiri de credință, Constans fiind ortodox iar Constantius II, arian. În 350, în urma unui complot, Constans este ucis, astfel că singur împărat rămâne Constantius II, peste tot Imperiul.

Noul „Augustus" a trebuit să faci față unor probleme grele atât în Occident cât şi în Orient. Perşii care, încă din 338, au început prin a asedia cetatea Nisibis, vor continua până în 350 să atace permanent Imperiul. Persecuțiile împotriva creştinilor erau un fenomen obişnuit. Episcopul de Seleucia şi-a găsit moartea cu acest prilej iar istoricul Sozomenos menționează chiar zece mii de martiri. Constantius II nu a putut să ducă un război decisiv iar în 361 moare în oraşul Tars, în drum spre Occident, împotriva vărului său Iulian, care îi va fi succesor.

Constantius II a fost un arian convins şi a reuşit, până la sfârşitul domniei sale, s-o impună Imperiului ca doctrină oficială. El a fost mai conciliant până când a trăit fratele său, Constans, dar apoi atitudinea sa a fost ireconciliabilă.

În plan spiritual-religios perioada s-a caracterizat prin cearta dintre niceeni şi arieni care n-a putut fi aplanată nici de Sinodul I ecumenic de la Niceea. În 338, Sf.Atanasie care era exilat la Augusta Treverorum şi-a redobândit scaunul patriarhal datorită mai ales sprijinului dat de Constantin II. El a fost însă nevoit să facă față opoziției puternice a arienilor, separați acum în două grupări:

- **semiarienii** sau **omiusienii,** cei mai numeroşi, care afirmau că Fiul este „*asemănător în substanță cu Tatăl*". Ei erau numiți şi **eusebieni** pentru că aveau în frunte pe episcopul Eusebiu de Nicomedia;
- **arienii radicali** sau **anomienii,** după conducătorul lor, Eunomius, episcop de Cizic, care considerau că între Tatăl şi Fiul există o deosebire fundamentală, de substanță (Fiul este „*neasemănător cu Tatăl şi în toate şi după ființă*").

Sfântul Atanasie care fusese reintegrat în scaun nu în urma unui sinod ci prin poruncă împărătească, a fost acum alungat din scaunul patriarhal. El a fugit în Italia unde a cerut sprijinul papei Iulius care i-a invitat pe episcopii din Orient să vină la un sinod la Roma, pe această temă. Aceştia refuzând, în 340, papa îl declară pe Sfântul Atanasie nevinovat.

În acest timp, papa l-a convins pe Constans să-l determine pe fratele său Constantius II să convoace un sinod care să dezbată cazul Sfântului Atanasie si să-l reaşeze în scaun. În 342 sau 343 s-a ținut un sinod la Sardica (Sofia), le care au venit şi occidentalii şi orientalii. Nu s-a ajuns la o înțelegere: occidentalii l-au declarat pe Sfântul Atanasie nevinovat iar orientalii arieni, întruniți într-un sinod separat, la Adrianopol, l-au condamnat formulând un nou Crez. În 345 a fost repus în scaun, după moartea antecesorului său, Grigore. A fost exilat însă, în 356, pentru a treia oară de către Constantius II.

În 359, într-un sinod ținut la Rimini şi un altul la Seleucia în Palestina), episcopii, au adoptat ca formulă de credință oficială, arianismul.

Pentru creşterea prestigiului Noii Rome un moment important l-a constituit aducerea aici a moaştelor Sfântului Apostol Andrei de către Constantius II, în 357. Acesta va fi un punct de referință în afirmarea pe viitor a originii apostolice a Constantinopolului.

Amestecul brutal al împăratului arian în treburile Biserici Răsăritene s-a manifestat şi față de persoana care ocupa scaunul episcopiei Constantinopolului. După moartea patriarhului Alexandru (337) i-a urmat Pavel. Dar, întrucât hirotonirea şi alegerea a fost făcută fără încuviințarea sa, împăratul Constantius II a venit la Constantinopol, a întrunit un sinod de episcopi arieni care 1-au alungat pe Pavel pentru că era ortodox şi a adus în locul său pe Eusebiu, episcop de Nicomedia (339). După moartea acestuia, credincioşii 1-au restabilit pe Pavel, în timp ce arieni 1-au ales pe Macedoniu, diacon la Sfânta Sofia. Alungat iarăşi de către împărat, Pavel a mers la papa apoi 1a Constantin II, împărat al Occidentului, de la care, primind scrisori de recunoaştere a revenit în scaunul episcopal. Dar nici acum situația nu a fost de durată, Constantius II trimițând pe prefectul pretoriului să-1 alunge. Prins, apoi exilat, a fost în cele din urmă ucis iar locul său, luat de către Macedoniu.

O agravare a situației creştinismului se produce în timpul scurtei domnii a lui **Iulian Apostatul** (361-363)care făcea parte din dinastia constantiniană. A primit o educație creştină deosebită. A studiat la Constantinopol şi apoi la Nicomedia. În tot acest timp el a dus o viață ascetică şi se presupunea că vrea să devină preot. Dar încă din 351 el s-a convertit în secret la păgânism frecventând apoi filosofi din Asia Mică şi pe taumaturgul Maximus din Efes, un vestit adept al păgânismului, Studiile şi le-a continuat la Atena unde s-a întâlnit cu Vasile cel Mare şi cu Grigore de Nazianz.

În 355, Constantius II îl face „Caesar" şi îl trimite în Gallia unde se distinge ca un bun general. Succesele lui îl neliniştesc însă pe Constantius II care îi cere să-şi trimită o parte a trupelor în Orient pentru luptele împotriva perşilor. Trupele au refuzat însă să se supună, s-au răsculat şi l-au proclamat „Augustus" pe Iulian. Acesta a pornit spre Orient cu armata sa iar Constantius II s-a pregătit să-l întâmpine. Moartea subită a împăratului, în noiembrie 361, 1-a adus pe tron pe Iulian.

Convertirea sa la păgânism s-a datorat în bună parte înclinațiilor sale spre misticism şi anturajului frecventat în tinerețe dominat de ideile neoplatonice. La aceasta trebuie adăugată şi ura față de Constantius II care a omorât mulți membri ai familiei sale, dragostea pe care o avea față de cultura antică şi admirația pentru cultele păgâne. O primă lovitură pe care Iulian a dat-o credinței creştine a fost un decret prin care erau declarate ca recunoscute toate ereziile din interiorul ei iar clerul creştin era

privat de toate drepturile pe care i le conferise Constantin cel Mare (scutirile de sarcinile municipale- munera).

Iulian crează chiar o „*biserică păgână*”, o alcătuire artificială, după modelul celei creştine. Într-o lucrare intitulată „*Contra Galileenilor*”, îi combate pe creştini ai, concomitent, îi sprijină pe evrei, mai ales în renovare templului de la Ierusalim (distrus apoi de un cutremur). El n-a avut trecere cu concepţiile sale decât în cercurile restrânse ale unor intelectuali excentrici dar marea masă a creştinilor l-a urât mai ales datorită campaniei sale susţinute pentru distrugerea bisericilor închinate martirilor şi transformarea lor în temple. Se pare că în timpul său au fost martirizaţi şi cei patru creştini de la Niculiţel: Attalos, Phillipos, Zottikos, Kamasis.

Iulian a murit în 363, într-un război împotriva perşilor. Cu el se stinge ultimul descendent al lui Constantin cel Mare, aşa-numita "*a doua dinastie flavică*" sau „*dinastia constantiniană*”. Toleranţa manifestată de Constanţiu II faţă de arieni a determinat după mortea sa o recrudescenţă a acestei erezii. Împăraţii ce i-au urmat nu numai că s-au ataşat deschis arianismului dar au impus şi Bisericii orientarea lor proprie. Iulian, ultimul reprezentant al dinastiei merge până la apostazie, readucând Imperiul la situaţia în care fusese înainte de a pune pe tron primul reprezentant al ei, Constantin cel Mare.

BIBLIOGRAFIE

Eusebiu de Cezareea, **Scrieri - Partea întâia. Istoria bisericească.Martirii din Palestina**, Bucureşti,1987;
Idem, **Scrieri- Partea a doua. Viaţa lui Constantin cel Mare**,Bucureşti,1991;
Teodoret episcopul Cirului, **Scrieri - Partea a doua**, **Istoria bisericească**Bucureşti,1995 ;
P.Allard, **Julien 1'Apostat**, vol.I-II. Paris, 1903 ;
A. Fliche, V.Martin, **Histoire de l’Eglise,** t.III, Paris, 1936;
A.Piganiol,**L’empereurConstantin**,Paris,1932 ;
C.Gigli, **L'impero romano dall'abdicazione di Diocleziano alla morte di Costantino(306-337),**Roma,1958 ;
N.H.Baynes, **Constantin the Great and the Christian Church,**2.ed.,London,1972;
A. Alföldi, **Costantino tra paganesimo e cristianesimo** Roma,1976;
I.Barnea, O.Iliescu, **Constantin cel Mare**, Bucureşti, 1982;
Ch. Diehl, **Histoire de l'Empire byzantin**, Paris,1969;
I. Felea, **Constantin cel Mare şi meritele sale pentru creştinism**înR.T.,1913,nr.9-11;
I. Nistor, **Romanii în Transdanuvis**, în An.Acad.Rom., Mem.Secţ.Ist.,seriaIII,t.XXXIII,1940-1941;
I. Barnea, **Contribuţii la studiul creştinismului în Dacia**,

în.Rev.Ist.Rom.,t.XIII,1943; Pr.prof. I.Rămureanu, **Sinodul I ecumenic de la Niceea de la325**,înS.T.,1987,nr.6; Pr.prof.dr. N. Dumitraşcu, **Hristologia Sfântului Atanasie cel Mare**, Cluj, 1999.

CAPITOLUL VI

MARILE PROBLEME ALE IMPERIULUI BIZANTIN ÎN SECOLELE IV-V

Criza provocată de invazia barbară

Într-o lungă perioadă istorică, ce a ținut de la 306 până la 518, două crize grave au zguduit Imperiul dându-i acestuia, în cele din urmă, o fizionomie proprie. Prima a fost criza provocată de invazia barbară.

După secolul al III-lea, la toate frontierele, la Dunăre ca şi la Rin, barbarii din Germania au intrat printr-o infiltrare lentă pe teritoriul roman. Unii, în grupuri mici, venind ca oşteni sau în calitate de lucrători, alții, cu triburi întregi, atraşi de siguranța şi prosperitatea Imperiului, cerând să li se dea pământ, pe care îl primeau gratuit de la administrația Imperiului. Marile mişcări de popoare care aveau loc fără încetare în lumea germană instabilă, au grăbit această împingere a barbarilor. Sub loviturile lor, în secolul al V-lea Imperiul roman de Apus s-a prăbuşit şi se putea crede că nici Bizanțul nu va suporta mai bine decât Roma şocul acesta formidabil.

În secolul al IV-lea, vizigoții au amenințat grav partea de Răsărit a Imperiului. În 376, pentru a scăpa de huni, 100.000 de vizigoți au forțat Dunărea intrând în Imperiu şi cerând pământ şi ocrotire. Primiți în Moesia, în calitate de federați, ei s-au ridicat doi ani mai târziu, l-au înfrânt şi l-au ucis pe împăratul Valens (364-378) la Adrianopol apoi au invadat Tracia. Generalii împăratului Teodosie cel Mare au reuşit să-i respingă şi tratatul din 382 i-a readus la simpla condiție de federați.

Dar, după moartea lui Teodosie cel Mare, vizigoții s-au ridicat din nou, sub conducerea conducătorului lor, Alaric, invadând Tracia, Macedonia, Thesalia, Peloponezul şi devastând Grecia. Fiul şi urmaşul lui Teodosie cel Mare pentru partea de Răsărit, Arcadius (395-408) nu a reuşit să-i oprească, mai ales datorită faptului că trupele sale erau trimise să apere Occidentul. Când generalul Stilicon, chemat din Apus în ajutorul Răsăritului, i-a înconjurat pe vizigoți la Pholoe, în Arcadia (396), acesta n-a reuşit să le impună condiții. Dimpotrivă, a trebuit să le cedeze noi teritorii şi Arcadius să-i acorde lui Alaric titlul de **magister militum per Illyricum**. Acesta a fost momentul când, la Constantinopol, influența germanică a ajuns deosebit de puternică.

În timpul lui Arcadius, gotul Gainas s-a impus la curte ajungând să-l domine pe împărat şi să-şi exercite puterea prin teroare. Populația Constantinopolului s-a răsculat însă şi a măcelărit pe goții din capitală, alungând pe Gainas care a fost ucis (400).

Asasinarea generalului Stilicon în 408 l-a determinat pe Alaric, mereu amenințător şi turbulent, să se arunce asupra Occidentului slăbit şi prin pierderea celui mai bun general al său. Regele vizigot a mai încercat şi înainte, în 402-403, să ocupe Roma dar fusese înfrânt de Stilicon în Italia şi silit să se întoarcă în Illyricum. De data aceasta, Alaric a ocupat Roma prădând-o îngrozitor (24 august 410).

Constantinopolul a scăpat, astfel, de amenințarea vizigoților tentați de alte prăzi şi care s-au stabilit apoi în Gallia şi în Spania. Treizeci de ani mai târziu, au apărut hunii.

Popor de origine asiatică, hunii au înaintat spre vest intrând în Europa la mijlocul secolului al IV-lea. În 395 au străbătut Caucazul devastând totul în calea lor: Asia Mică, Siria, Mesopotamia. Stabiliți pe linia Dunării, s-au arătat atât de amenințători încât, pentru a-i opri, Teodosie al II-lea a consimțit să le plătească un tribut anual. Când, în 434, Attila a preluat puterea, pretențiile acestuia au crescut. A cerut dublarea tributului. Nemulțumit în continuare, în 441 a forțat Dunărea, a cucerit Viminacium (Branicevo), Singidunum (Belgrad), Sirmium (Sremska Mitrovița), Naissus (Niş) şi a amenințat Constantinopolul. Tributul a fost mărit acum de trei ori. Dar Attila nu s-a mulțumit nici cu atât. În 447 a invadat Grecia şi s-a apropiat de capitala Imperiului.

S-au purtat iarăşi tratative şi se putea crede că este iminentă o catastrofă când, în 450, împăratul Marcian (450-457) a refuzat foarte curajos, plata tributului. A fost primul împărat care a primit coroana din mâna patriarhului de Constantinopol. Obiceiul a fost păstrat până la ultimul împărat al Imperiului bizantin. De această dată, în disputa dintre huni şi Imperiul de Răsărit, norocul a surâs acestuia din urmă. Ca atâția alții, Attila şi-a dus oştile în Occident. Aliat cu gepizii, ostrogoții şi herulii, Attila a fost înfrânt pe Câmpiile Catalaunice de către armata romană comandată de generalul Aetius (451). A fost una dintre ultimele şi cele mai mari bătălii ale antichității. Puțin mai târziu, moartea celui ce a rămas în istorie sub numele de **flagellum Dei**, a determinat destrămarea imperiului hun (453).

În a doua jumătate a secolului al V-lea, ostrogoții la rândul lor, au început lupta cu Imperiul care i-a angajat în serviciul său, acordându-le pământuri (462) şi încercând pe conducătorii lor cu onoruri şi bani. Aceştia au ajuns să intervină chiar în treburile interne ale statului (474). Regele lor, Theodoric, la moartea împăratului Leon I (457-474), a contribuit mult la victoria lui Zenon asupra rivalului său. De acum barbarii vor fi mai pretențioşi ca niciodată. În zadar s-a încercat să se opune conducătorii unii altora (479). Theodoric a jefuit Macedonia, a amenințat Tesalonicul, cerând mereu favoruri şi obținând, în 484, titlul de consul. A amenințat Constantinopolul în 587, dar şi el s-a lăsat atras de Italia unde, după 476, Imperiul de Apus se prăbuşise şi, foarte abil, Zenon i-a propus să-l recucerească. Odată în plus, pericolul a fost înlăturat.

Data de 28 august 476 este una de referință în istoria universală. După două decenii de anarhie politică, ultimul împărat, care îşi mutase reşedința la Ravenna, Romulus Augustulus, fiul patriarhului Orestes, a fost detronat de Odoacru, căpetenia herulilor. Aceasta a trimis insemnele imperiale la Constantinopol, ceea ce însemna recunoaşterea de către Odoacru a autorității Constantinopolului de la care aştepta, în schimb, o consacrare a puterii. Împăratul Zenon îl numeşte **magister militum per Italiam**.

Invazia barbară a alunecat de-a lungul frontierelor Imperiului de Răsărit, neafectându-l decât foarte puțin. Astfel în timp ce Noua Romă se ridica aproape nestânjenită, cea veche îşi pierdea strălucirea pe care o ceda Orientului.

Luptele hristologice. Al doilea, al treilea şi al patrulea Sinod ecumenic.

Este destul de greu astăzi să se înţeleagă importanţa pe care aveau în secolele IV şi V toate marile erezii, cum ar fi arianismul, nestorianismul sau monofizismul, care frământau Biserica şi întregul Imperiu de Răsărit. S-ar putea crede că, în realitate, ele nu erau altceva decât simple dispute teologice ale unor învăţaţi manifestate în discuţii pretenţioase asupra unor noţiuni subtile. În realitate ele aveau sensuri profunde şi o altă greutate decât ne-o putem azi imagina, fiind urmărite cu mai multă preocupare şi nelinişte decât chiar apropierea sau îndepărtarea barbarilor.

Adepţii lui Arius nu s-au supus anatemei ce a fost pronunţată asupra lor la primul Sinod ecumenic şi secolul al IV-lea a fost dominat de o luptă îndârjită – la care împăraţii înşişi au luat parte – între adversarii sau apărătorii Ortodoxiei.

Un adept al arianismului a fost împăratul **Valens** (364-369). El a fost botezat de către Eudoxius, episcop arian moderat, care a devenit episcop de Constantinopol (360-370). Valens a încercat să impună prin forţă arianismului niceenilor. De aceea erezia a făcut mari progrese în timpul său între populaţiile germanice din stânga Dunării provocând tulburări şi sciziuni în rândul autorităţii bisericeşti şi a populaţiei creştine. El era sprijinit în acest sens de către Modestus, prefectul pretoriului din Orient. Numeroşi episcopi ortodocşi au fost alungaţi din scaun. În 365 a fost surghiunit şi Sfântul Atanasie cel Mare, dar a fost readus de împăratul Valens în anul următor datorită popularităţii sale în lumea creştinilor ortodocşi.

Neşansa lui Valens în răspândirea arianismului a fost activitatea Părinţilor Capadocieni, a lui Meletie de Antiohia, a Sfântului Atanasie cel Mare şi a fratele său Petru al Alexandriei. Între opozanţii din Apus trebuie amintiţi papa Damasus şi Sf. Ambrozie al Milanului. În Dobrogea este cunoscut incidentul pe care l-a avut Valens cu episcopul Bretanion (Vetranion), pe care a încercat, în biserică, să-l aducă la credinţa ariană, ceea ce episcopul a refuzat cu demnitate părăsind biserica şi plecând în alta, împreună cu poporul ataşat învăţăturii niceene.

Lupta care a început în secolul al IV-lea şi s-a dat cu privire la unitatea celor două naturi – natura umană şi natura divină – din persoana Mântuitorului Hristos, a accentuat şi mai mult divergenţele. Cu atât mai mult cu cât şi politica s-a amestecat în treburile religioase.

În acest sens, contribuţia lui **Teodosie cel Mare** (379-395) la consolidarea creştinismului în Imperiu a fost deosebită. Acesta a adus numeroase hotărâri în sprijinul creştinismului. Cât de limpede şi de categoric în favoarea creştinismului a fost împăratul încă de la începuturile domniei sale rezultă din edictul dat la 27 februarie 380 în care recomandă: „*să credem, după învăţătura apostolică şi doctrina evanghelică, într-o Dumnezeire a Tatălui, Fiului şi Sfântului Duh, de egală maiestate şi pioasă trinitate*”. Cei ce urmau această credinţă aveau să fie cuprinşi în marea şi universala Biserică creştină, „*ceilalţi însă să fie socotiţi ca nişte nebuni şi fără de minte, susţinători ai unei infame învăţături eretice iar adunările lor să nu primească numele de Biserici*”. Aceştia, urmau să suporte pedeapsa dumnezeiască. Teodosie cel Mare este considerat creator al Imperiului roman creştin. El renunţase în 379, la urcarea pe tron, la titlul de **pontifex maximus**, care dădea împăraţilor romani demnitatea de arhierei supremi ai religiei romane şi a refuzat să mai poarte mantia albastră decorată cu stele, simbol al pontificatului păgân. În 381 a interzis dreptul de

moştenire pentru cei ce s-au lepădat de creştinism iar în 386, a pus să se închidă toate templele din Asia şi din Egipt. În 391, prin edict, a proclamat creştinismul religie de stat iar doi ani mai târziu a interzis Jocurile olimpice deoarece, cu ocazia desfăşurării lor, ritualurile păgâne şi jertfele aduse pe altare, aveau un rol deosebit.

În mai-iulie 381, împăratul Teodosie cel Mare a convocat la Constantinopol, **Sinodul al II-lea ecumenic**. Problema cea mai importantă care trebuia discutată era cea legată de erezia pnevmatomahă pusă în discuție de episcopul semiarian Macedoniu care încerca să dovedească faptul că Duhul Sfânt nu este de o ființă cu Tatăl şi cu Fiul. Sinodul a condamnat erezia şi a reafirmat consubstanțialitatea celor trei Persoane divine. Acum au fost formulate celelalte cinci articole care au completat Simbolul de credință numit de atunci **Simbol niceo-constantinopolitan**. Canonul 3 adoptat aici stabilea că episcopul de Constantinopol era al doilea după cel de Roma: „*Iar după episcopul Romei, întâietatea cinstei (primatul de onoare) să aibă episcopul Constantinopolului, pentru că (cetatea) aceasta este Roma nouă*”.

Cu toate că Teodosie cel Mare a făcut foarte mult pentru creştinism încercând să rezolve chestiunile teologice puse în discuție în favoarea unității lumii creştine, a întâmpinat opoziția categorică unuia dintre cei mai mari părinți ai Bisericii, Ambrozie al Milanului. Problema era raportul Stat-Biserică, în care cei doi aveau puncte de vedere diferite.

La cel de-al doilea Sinod ecumenic a fost ales arhiepiscop de Constantinopol, Nectarius. Acesta murind, în 397, în locul său a fost uns preotul Ioan din Antiohia Siriei care va rămâne în istoria bisericească sub numele de Sf. Ioan Gură de Aur (Hrisostomos). Pe lângă contribuțiile esențiale aduse în domeniul teologiei, el a fost unul din propovăduitorii unei moralități severe, fapt care i-a adus neplăceri, degenerate, în cele din urmă, într-un conflict cu însăşi împărăteasa Eudoxia, soția lui Arcadius. Din acest motiv el a fost exilat la început în Asia Mică, apoi readus de teama unor tulburări. A fost exilat din nou în Capadocia (407), apoi pe țărmurile Pontului Euxin dar a murit pe drumul către locul exilului.

La începutul domniei, **Teodosie al II- lea (408-450)**, a domnit în Bizanț sub tutela surorii sale, Pulcheria. Tinerețea şi-a petrecut-o pictând, colorând sau copiind manuscrise, ceea ce i-a adus porecla de **Caligraful**. Dacă istoria i-a păstrat numele, este pentru că el a poruncit să se ridice puternicul zid de apărare a Constantinopolului şi pentru că în **Codex Theodosianus** el a reunit decretele imperiale promulgate după Constantin cel Mare. În rest, față de disputele religioase, el s-a dovedit deosebit de slab şi fără personalitate. În timpul domniei sale, la Alexandria a murit, în 415, probabil suprimată, Hypatia „regina filosofiei”, fiind apoi alungați toți păgânii de la Universitatea de aici. Soția lui Teodosie al II-lea s-a numit şi ea Eudoxia (Athenais, după numele păgân), ca şi cea a lui Arcadiu. Ea a favorizat pe păgâni dar, după moartea ei, în 448, s-a reluat persecutarea păgânilor, emițându-se şi un decret prin care au fost arse toate cărțile scrise împotriva creştinilor.

Sora lui Teodosiu II, Pulcheria, viitoarea soție a lui Marcian, a fost plină de evlavie, ctitorind trei biserici închinate Sf. Fecioare: **Theotokos Chalkoprateia** (nu departe de biserica Sf.Sofia),**Theotokos Hodighitria** (în partea de răsărit a capitalei, înzestrată cu o icoană trimisă de la Ierusalim de Athenais- Eudoxia) şi, cea mai importantă, cea din cartierul **Blacherne**. Aici e fost adusă mai târziu mantia Fecioarei

Maria, trimisă de la Ierusalim şi căreia i se atribuia salvarea oraşului de atacurile unor popoare barbare.

În timpul lui Teodosie al II-lea a apărut o nouă erezie: nestorianismul. Promotorul ei, Nestorie, patriarhul din Constantinopol, susținea că în Iisus Hristos sunt două persoane: persoana divină a Fiului lui Dumnezeu, născut din Tatăl mai înainte de toți vecii şi persoana umană sau istorică, născută din Fecioara Maria. De aceea erezia lui Nestorie s-a mai numit şi dioprosopism (de la gr. δυο προσωπα, două persoane). Această erezie ducea la afirmația că Dumnezeu-Tatăl ar fi avut doi fii. Consecința era că Fecioara Maria n-a născut pe Fiul lui Dumnezeu ca să merite a fi numită "Născătoare de Dumnezeu” (θεοτοκος) ci numai pe omul Hristos şi, de aceea, trebuie numită „Născătoare de om” (ανθρωποτοκος) sau, cel mult,”Născătoare de Hristos”.

Sfântul Chiril al Alexandriei a profitat de această atitudine pentru a face să slăbească puterea episcopului din capitala Imperiului şi, susținut de papalitate, la **Sinodul III ecumenic de la Efes (431),** a condamnat nestorianismul. Abia s-a liniştit erezia nestoriană că a izbucnit alta, erezia monofizită sau eutihiană, de la Eutihius, un bătrân arhimandrit al Constantinopolului. Acesta, luptând cu nestorianismul, a dus la extremă învățătura şcolii din Alexandria despre unirea celor două firi în persoana Mântuitorului, susținută de Chiril al Alexandriei. Eutihius exagera atât de mult unirea celor două firi încât făcea din ele o singură fire. El susținea că firea omenească luată de Hristos la întruparea din Fecioara Maria, a fost absorbită de firea Sa dumnezeiască, astfel încât aceasta a dispărut complet, deci, Mântuitorul nu ar fi avut un trup real. Consecința ereziei monofizite era că, dacă Hristos, Fiul lui Dumnezeu, nu are, pe lângă firea Sa dumnezeiască şi o fire omenească reală, atunci se anulează întreaga lucrare de răscumpărare a omului. Numai Fiul lui Dumnezeu, devenit om real, a putut duce neamul omenesc la mântuire. Doctrina ortodoxă referitoare la firile din persoana Mântuitorului este că în Iisus Hristos sunt două firi, dumnezeiască şi omenească - diofizitism - unite într-o singură persoană divino-umană.

Eutihius a găsit sprijin la patriarhul Alexandriei, Dioscorus, şi prin sinodul cunoscut sub numele de „tâlhăria de la Efes” (449) s-a asigurat atunci, triumful Bisericii din Alexandria. Expresia ce caracterizează acest sinod vine de la mijloacele brutale şi corupția prin care episcopul şi-a impus punctul de vedere („Ephesinum non judicium sed latrocinium”).

Împotriva încrucişării acestor ambiții Imperiul şi papalitatea, la fel de neliniştite, s-au coalizat. **Sinodul IV ecumenic de la Calcedon (451)**, la care au participat 600 de episcopi, a fixat doctrina ortodoxă sub semnul celor două naturi ale lui Iisus Hristos, o singură persoană, două ipostasuri. Sinodul a marcat, totodată, căderea puterii episcopului de Alexandria şi triumful statului care va conduce prin împărat sinoadele şi va stabili, mai mult ca oricând până acum, autoritatea sa asupra Bisericii orientale. Părinții sinodali, întemeindu-se pe canonul 3 al Sinodului II ecumenic din 381, au confirmat, prin canonul 28, întâietatea de onoare a scaunului din Constantinopol după cel din Roma.

Papalitatea, care a contribuit la realizarea victoriei, n-a avut nimic de câştigat din această luptă. Dimpotrivă. Papa Damasus a protestat împotriva canonului 28 susținând necesitatea ierarhizării patriarhiilor după apostolicitatea lor şi nu după

criterii politice. Aceasta ar fi însemnat întâietatea Alexandriei şi chiar a Antiohiei faţă de Constantinopol.

Dar monofiziţii condamnaţi nu s-au dat bătuţi. Ei au continuat multă vreme, în Siria şi în Egipt, să constituie Biserici cu tendinţe separatiste, pericole grave nu numai pentru Ortodoxie ci şi pentru coeziunea şi unitatea monarhiei. Dar cu toată victoria sa pe terenul dogmei, Roma asista neliniştită la extinderea puterii patriarhului de Constantinopol care a devenit, cu ajutorul împăraţilor de aici, conducătorul Bisericii Orientului. Tot mai mult Imperiul roman de Răsărit dobândea o fizionomie proprie. Biserica orientală, mândră de vestiţii ei învăţaţi, Sfinţii Vasile cel Mare, Grigoire de Nazianz, Ioan Hrisostom şi Atanasie cel Mare prevalându-se de superioritatea ei intelectuală asupra Occidentului, tindea tot mai mult să se separe de Roma. Bazele marii schisme din veacul al XI-lea începeau să se pună de pe acum.

BIBLIOGRAFIE

Pr. prof. Ioan Rămurenu. Pr. prof. Milan Şesan. Pr. prof. Teodor Bodogae **Istoria bisericească universală**, vol. 1(1- 1054) ed. a II-a, Bucureşti, 1975;

K.J.Hefele, J.Hergenröther, **Histoire des Conciles**, Paris, 1907-1952; J.Gaudemet, **L'Église dans l'empire romain (IV-Ve siècle)**, Paris, 1958;

J.R. Palanque, **De Constantin à Charlemagne**, Paris, 1959; H.I.Marrou, **Biserica în antichitatea târzie (303-604)**, Bucureşti, 1999;

N.Popoviciu, **Christologja antiohiană la sfârşitul secolului V,** în R.T.,1931,nr.10; N.I.Popoviciu, **Începuturile nestorianismului**, în R.T., 1933,nr.4-12; L.Gafton**, Acte de autoritate imperială în sprijinul primatului papal în sec.IV-V,**înS.T.,1955,nr.5-6; Pr.prof I.Rămureanu**, Sinodul de la Sardica din anul 343. Importanţa lui pentru istoria pătrunderii creştinismului la geto-daco-romani**, în S.T., 1962,nr.3-4; Idem, **Evenimentele istorice înainte şi după Sinodul de la Calcedon**, în S.T.,1970,nr.3-4; I.Catrinoiu**, Rolul Bizanţului în viaţa religioasă în sec.IV-VI, în lumina izvoarelor literare şi arheologice** în B.O.R.,1983,nr.7-8; Pr.prof.T.Bodogae, **O dispută teologică de la sfârşitul secolului al IV-lea**, înM.A.,1990,nr.4; Prof.T.M.Popescu, **Importanţa istorică a Sinodului al IV-lea e cumenic,** în: Ortodoxia.l951,nr.2-3; Pr.prof.D.Stăniloae, **Definiţia dogmatică de la Calcedon**, în revista citată;

Pr.prof .L. Stan, **Importanţa canonico-juridică a Sinodului al IV-lea ecumenic,** în revista citată.

CAPITOLUL VII

BIZANȚUL LA SFÂRŞITUL SECOLULUI AL V-LEA ŞI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL VI-LEA

Perioada la care ne referim a fost împărțită, din punct de vedere al domniei, între împărații **Zenon** (474-491) şi **Anastasie** (491-518), exceptând o scurtă perioadă de un an, când pe tron s-a aflat **Basiliscus** (475-476).

După căderea, în 476, a Imperiului roman de Apus, cel din Răsărit a rămas singurul Imperiu care îşi mai putea spune roman deoarece reprezenta o parte a fostului întreg. Pe această bază, el era depozitarul unui mare prestigiu în ochii suveranilor barbari care tăiaseră din Imperiu regate în Gallia, Spania, Africa, Italia, ceea ce impunea în ochii lor, vagi idei de suzeranitate asupra părții de Răsărit. Evident, şi invers. Suveranii bizantini, în virtutea gestului lui Odoacru care a trimis însemnele imperiale la Constantinopol, puteau emite pretenții şi asupra porții occidentale a fostului Imperiu roman.

Bizanțul cuprindea acum Peninsula Balcanică, cu excepție părții de nord-vest, Asia Mică până la Munții Armeniei, Siria, până la Eufrat, Egiptul şi Cirenaica. Aceste teritorii formau 64 de provincii sau eparhii, repartizate între două prefecturi având în frunte câte un pretor: cea de răsărit (dieceza de Tracia, Asia, Pont, Orient, Egipt) şi cea din Illyricum (dieceza de Macedonia).

Tulburările religioase au continuat şi după Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon. Nu a fost suficient să se condamne monofizismul pentru a-l face să dispară. În Egipt, în Siria, în Palestina, majoritatea monahală disperată nu atât datorită înfrângerii monofizismului cât mai ales obligației de a se supune episcopilor, au găsit în apărarea credinței un pretext de a se revolta. În Alexandria revoltele erau permanente. Au fost masacrați preoți. O vie tendință separatistă se manifesta în principalele oraşe egiptene. Pericolul era cu atât mai mare cu cât împăratul Zenon şi-a propus să refacă pacea şi unitatea din sânul Bisericii stabilind un compromis între Ortodoxie şi monofizism prin edictul de unire, **Henotikon,** din 482, care n-a mai menționat formula adoptată la Sinodul de la Calcedon. Se stabilea în acest act că Mântuitorul este de aceeaşi natură cu Tatăl în ipostasul Său divin şi de aceeaşi natură cu oamenii în ipostasul Său de om. Se ocoleau însă expresiile „*o natură*" şi „*două naturi*", eludându-se astfel deciziile celui de-al IV-lea Sinod ecumenic,

Actul a fost trimis la Alexandria unde patriarhul Petru Mongus l-a acceptat. În Antiohia, patriarhul Kalandion l-a respins dar fiind implicat într-o revoltă împotriva lui Zenon, a fost îndepărtat din scaun. Petru Piuarul (Knapheus), care i-a luat locul, l-a acceptat, Martyrius al Ierusalimului l-a acceptat şi el. Papalitatea s-a arătat nemulțumită şi a cerut restaurarea autorității Sinodului de le Calcedon.

Desigur, lui Zenon nu i se putea reproşa încercarea de a se realiza pacea internă între supuşii săi prin mijloacele care îi stăteau la dispoziție unui împărat, aducându-i pe monofiziți la ortodoxie. Dar, evitându-se reluarea hotărârilor dogmatice stabilite la Calcedon, atât Zenon cât şi patriarhul Acachios al

Constantinopolului n-au urmat calea cea mai potrivită. Cu tot edictul de unitate lupta a continuat mai ales la nivelul păturii monahale între care se detaşau călugării achimiţi („cei neadormiţi”) din Constantinopol.

Papa Felix al III-lea (483-492), nemulţumit de creşterea puterii patriarhului de Constantinopol, menţionată şi în canonul 28 al Sinodului al IV-lea ecumenic, a considerat prilejul ca fiind foarte nimerit pentru a lua măsuri unilaterale care să vizeze micşorarea prestigiului autorităţii crescânde a patriarhului de Constantinopol. El a convocat un sinod la Roma (iulie 484) prin care a anatemizat şi a depus din scaun pe Acachios. Acesta a fost mai întâi excomunicat apoi, încă odată, în octombrie 435, de către un nou sinod. La rândul său, patriarhul a răspuns le anatemizare ştergând numele papei din diptice şi întrerupând orice legături cu Roma. Aşa s-a declanşat **schisma acachiană** care a durat aproape 35 de ani (484-519). Gravitatea gestului papei Felix a constat în faptul că, pronunţând anatema asupra patriarhului Acachios, nu îl înlătura numai pe acesta de la comuniunea cu Biserica Apusului ci, fapt mult mai grav, întreaga Biserică a Răsăritului, ceea ce era, în mod evident, o acţiune insuficient cumpănită.

Ruptura s-a agravat atunci când, pe scaunul imperial de la Constantinopol, în 491 a urcat Anastasie care a înclinat balanţa în favoarea monofizismului. El a fost primul împărat care si-a dat seama că destinul Imperiului nu se poate despărţi de lumea greacă şi de Asia. Impus la tron de Ariadna, văduva lui Zenon, noul împărat care avea 60 de ani în momentul urcării pe tron, a fost un bun administrator. A încurajat comerţul şi industria în oraşe. Prin politica sa fiscală abilă a refăcut finanţele statului lăsând visteria plină (320.000 livre de aur). A reorganizat sistemul de apărare al hotarelor Imperiului punând un accent deosebit pe corpul militar el limitaneilor. A construit zidul lung de 78 m lungime, între Marea Marmara şi Marea Neagră, care apăra Constantinopolul de atacurile venite de pe uscat.

Din nefericire toate acestea au fost umbrite de tulburările eterne dintre adepţii Ortodoxiei şi monofiziţi. Anastasie a sprijinit dema verzilor în Hipodrom, de nuanţă monofizită, contra acelei albastre, reprezentată mai ales de marea aristocraţie greco-romană şi care era pentru Ortodoxie. Un episod semnificativ pentru conturarea atmosferei ce existe în Imperiu în timpul împăratului monofizit Atanasie a fost cel legat de încercarea de a se introduce un adaos la imnul Trisaghion (Sfinte Dumnezeule) din Liturghie din partea monofiziţilor. Ea a produs o revoltă spontană capitală, care a ameninţat însăşi poziţia împăratului.

În 513-514 a izbucnit răscoala militară a generalului Vitalianus în Illyria. Originar din Scythia Minor, el s-a sprijinit partida ortodoxă împotriva lui Anastasie. Succesele sale militare în Peninsula Balcanică l-au pus pe gânduri pe împărat, acesta promiţând că va repune în aplicare hotărârile Sinodului de la Calcedon. Nu s-a ţinut însă de promisiune.

Tot mai mult, civilizaţia Imperiului prindea o culoare orientală. Chiar şi sub dominaţia Romei, elenismul, în tot Orientul a fost viu şi foarte puternic. Mari şi înfloritoare oraşe ca Alexandria, Antiohia, Efes, erau centre de cultură intelectuală artistică remarcabilă. În sfera lor, în Egipt, în Siria, în Asia Mică, s-a născut o civilizaţie pătrunsă de tradiţiile Greciei clasice. Constantinopolul, îmbogăţit de fondatorul său cu capodopere ale lumii greceşti, a devenit unul din cele mai deosebite epopee ale lumii. Antichitatea elenistică a contribuit la crearea şi specific

al civilizatei aici. Contactul acestei civilizații Persia a dus la trezire conştiința vechilor sale tradiții. În Egipt, Siria, Mesopotamia, Asia Mică şi Armenia, vechiul fond tradițional a reapărut, reacționând împotriva spiritului elenistic. Din amestecul acestor tradiții rivale s-a născut în toată lumea orientală o activitate puternică şi fecundă. Din punct de vedere economic, intelectual şi artistic, în secolele IV şi V, Siria, Egiptul şi Anatolia, au avut o importanță deosebită în Imperiu. Arta creştină se dezvolta încetul cu încetul printr-o succesiune încercări şi cercetări savante, ducând spre apogeul măreț care a creat capodoperele secolului al VI-lea. În provincie se dezvoltau de asemenea, vechile tradiții indigene şi spiritualitatea uşor separatistă. Constantinopolul însuşi căpăta un profil intelectual specific datorită întâlnirii aici a tuturor tendințelor din Imperiu, creînd o civilizație originală.

Aşa se realiza evoluția care orienta Bizanțul spre Orient, spre concepția unui Imperiu pur oriental, guvernat despotic, bine administrat, puternic apărat, neinteresându-se politic de Occident, pentru a deveni el însuşi, neezitând să caute în Orient unitatea religioasă, de a rupe cu Roma şi a constitui sub tutela statului o Biserică aproape independentă de papalitate.

Din nefericire pentru succesul acestei cauze, la sfârşitul veacului al V-lea şi începutul celui următor, Imperiul se afla într-o gravă criză.

După 502, perşii au început războaiele în est. Regele persan Kobad a atacat Imperiul după o lungă perioadă de linişte, începută în 422, prin încheierea păcii de o sută de ani. Atacul a fost oprit însă atunci când hunii heftaliți au invadat statul persan. Se reiau vechile relații ale Armeniei cu Bizanțul iar Anastasie construieşte cetatea Dara (507), în fața oraşului Nisibi, cetate care va avea un rol deosebit de important în sistemul defensiv al Imperiului, în această parte.

În Europa, în primele două decenii ale secolului al VI-lea apar, la linia Dunării, slavii, iar mai târziu, avarii. În interior anarhia era completă. Capitala era agitată de luptele între facțiunile circului, verzii şi albaştrii. Provinciile, nemulțumite, ruinate de războaie, apăsate de impozite, căutau cu orice prilej să-şi manifeste revendicările naționale. În epoca aceasta se constată o adevărată redeşteptare națională şi se înregistrează o ridicare a Orientului împotriva elenismului care, în ochii orientalilor, se prezenta sub forma ortodoxiei bizantine.

În sfârşit, amintirea persistentă a tradiției romane, întreținea ideea unității necesare a lumii romane, a „Romaniei”, alimentându-se astfel şi o tendință de apropiere față de Occident. Pentru a se ieşi din această instabilitate era nevoie de o mână energică, de o politică clară, cu vederi precise şi ferme. Toate acestea le-a adus domnia lui Iustinian I.

BIBLIOGRAFIE

J.E.Darras, **Histoire générale de l'Eglise depuis la creation jusqu'a nos jours**, vol. XIV, Paris,1869;

J.B.Bury, **A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irenee (395 A.D. to 800 A.D.)**, vol.I-II, London, 1899;

Ch.Diehl, **Histoire de l'empire byzantin,** Paris, 1969;
J.Meyendorff, **Hristos în gândirea creştină răsăriteană,** Bucureşti. 1997;

A.Franzen, R.Bäumer, **Istoria papilor,** Bucureşti, 1996;

S.B.Daşkov, **Dicționar de împărați bizantini.** Bucureşti, 1999;

Prof.Nicolae Bănescu, **Biserica în primele veacuri ele Bizanțului. Politica religioasă a lui Anastasius I (491-518),** în M. O., 1961, n nr.1-4.

CAPITOLUL VIII

DOMNIA LUI IUSTINIAN ŞI IMPERIUL BIZANTIN

ÎN SECOLUL AL VI-LEA

1. Ascensiunea dinastiei iustiniene

În 518, la moartea lui Anastasie, o intrigă obscură a adus la tronul Imperiului bizantin pe Iustin, comandantul trupelor de gardă imperială (domesticul scholelor). Acesta era un ţăran din Macedonia, venit cu vreo cincisprezece ani înainte la Constantinopol să-şi încerce norocul, un bun soldat dar foarte înapoiat intelectual şi fără nici o experienţă politică. Acest om s-a ridicat printr-o extraordinară voinţă ajungând la 68 de ani fondator al unei dinastii, neavând alt sfetnic decât pe nepotul său, Iustinian.

Originar, ca şi Iustin, din Macedonia, tradiţia care face din el un slav este de provenienţa ulterioară şi nu are nici valoare istorică. Născut la Tauresium, în 482, Iustinian a venit de bună voie la Constantinopol chemat de unchiul său, primind o educaţie deosebit de romană şi profund creştină, Avea o mare experienţă în afaceri, un spirit matur şi un caracter format, toate calităţile care l-au făcut să fie un bun sfătuitor al unchiului său. Ca urmare, el a fost cel ce a guvernat între 518 şi 527 în numele lui Iustin aşteptând, la rândul său, domnia, care a urmat între 527 şi 565. Astfel, pe durata a aproape o jumătate de secol Iustinian I a condus destinele Imperiului roman de Răsărit dominând epoca marcată de puternica sa personalitate, cu o amprentă atât de profundă încât singură voinţa sa a fost suficientă pentru a întrerupe evoluţia naturală care tindea să ducă Imperiul spre Orient, apropiindu-l de Apus.

Sub influenţa lui Iustinian I, încă de la începuturile domniei lui Iustin, a apărut o nouă orientare politică. Prima sa grijă a fost reîmpăcarea cu Roma şi înlăturarea schismei. Legăturile dintre cele două Biserici au fost reluate în timpul patriarhului Ioan al II-lea al Constantinopolului (518-520) şi al papei Hormisdas (541-524), în ziua de 28 martie 519, în Joia Mare din Săptămâna Patimilor.

Pentru încheierea unei alianţe şi a da papei garanţii cu privire la zelul său ortodox, timp de trei ani (518-521), Iustinian I a promovat o susţinută persecuţie împotriva monofiziţilor în întregul Orient. Prin această apropiere de Roma, dinastia voia să se simtă mai puternică. Iustinian I a putut apoi să ia măsuri energice pentru consolidarea stăpânirii sale. S-a debarasat de generalul Vitalianus, cel mai temut adversar al său. S-a făcut deosebit de popular mai ales prin etalarea unei mărinimii şi a unui fast sclipitor.

Iustinian I a înţeles importanţa care o putea avea pentru el şi pentru ambiţiile sale viitoare, restabilirea înţelegerii cu papalitatea. Profund adept al Ortodoxiei, Iustin a promulgat, în 524, un edict împotriva arienilor, act ce i-a atins pe goţi şi pe alţi germani aflaţi în slujba Imperiului. Mai ales că au fost închise bisericile lor din Constantinopol. De aici s-a iscat un conflict cu Theodoric, regele lor, care a ameninţat cu represalii şi 1-a forţat pe papa Ioan I să meargă la Constantinopol pentru a obţine abrogarea edictului.

Primit cu onoruri deosebite, fiind şi primul papă care a vizitat noua Romă, el n-a obţinut, totuşi, decât scoaterea goţilor federaţi de sub incidenţa edictului. Theodoric, nemulţumit de rezultatele obţinute de papă în cursul voiajului său la Constantinopol, îl aruncă pe acesta în închisoare, unde, în cele din urmă, a murit. Pe când se pregătea să emită un edict de confiscare a bisericilor ortodoxe din regatul său, Theodoric a murit şi el, în august 526. La mai puţin de un an a murit si Iustin, tot în luna august (527), după ce a conferit titlul de „Augustus" nepotului său şi după ce a pus pe patriarhul Epifanios să încoroneze pe Iustinian I şi pe soţia sa, Teodora.

Imperiul roman de Răsărit obţinea prin această pereche suverană, unul din cele mai strălucite cupluri în conducerea treburilor statului.

2. Caracterul, politica şi anturajul lui Iustinian

Iustinian I (Flavius Petrus Sabbatius Justinianus) nu se aseamănă prin nimic cu. predecesorii săi din veacul al V-lea. Acest om simplu ajuns pe tronul Cezarilor a vrut să fie un împărat în sensul vechi al accepţiunii şi astfel el este ultimul dintre marii suverani ai lumii romane. A avut incontestabile calităţi de a om de acţiune şi o deosebită poftă de muncă - unul din curtenii lui l-a numit "*împăratul care nu doarme niciodată*". Cu toată înclinaţia sa spre ordine şi buna administraţie, cu tot despotismul său bănuitor şi invidios, prin voinţa sa indecisă şi slabă el ar fi rămas un om mediocru dacă spiritul din el n-ar fi fost mare. A fost eminentul reprezentant a două mari idei: **ideea imperială** şi **ideea creştină.** Aceste două idei au făcut ca numele său să rămână nemuritor în istorie.

Copleşit de amintirea grandorii romane, Iustinian I vroia să reconstituie Imperiul roman aşa cum a fost el în cele mai bune vremuri ale sale. Vroia să stabilească dreptul imprescriptibil al Bizanţului ca urmaş al Romei, asupra tuturor statelor barbare de pe fostul său teritoriu din Occident şi să refacă unitatea lumii romane. Urmaş al Cezarilor, întocmai ca şi ei, voia să fie legea personificată, încarnarea cea mai deplină a puterii absolute şi, de asemenea, reformatorul grijuliu al bunei ordini în monarhie. În sfârşit, copleşit de orgoliul pe care i-l dădea rangul său imperial, el s-a înconjurat de toate ceremoniile şi de toate măririle. Prin splendoarea edificiilor, prin fastul curţii sale, prin modul cum dădea numele său de „iustiniene" tuturor fortificaţiilor pe care le ridica, oraşelor pe care le reconstruia, magistraturilor pe care le întemeia, el a voit să eternizeze gloria domniei sale şi să convingi pe supuşii săi despre incomparabile fericire de care se bucură pentru că trăiesc în timpul lui Iustinian. Ales de Dumnezeu şi fiind reprezentantul Său pe pământ se simţea dator să fie campionul Ortodoxiei, manifestându-se ca atare în războaiele pe care le ducea şi al căror caracter religios nu se poate contesta, prin efortul extraordinar de a propovădui peste tot credinţa ortodoxă şi de a combate ereziile care ar fi putut s-o submineze.

Toată viaţa a urmărit realizarea acestor două planuri ambiţioase şi, pentru a le transpune în viaţă, a avut şansa de a găsi oameni abili, precum juristul Trebonian sau prefectul pretoriului Ioan de Cappadocia, generali ca Belizarie şi Narses şi, mai ales, un excelent consilier în persoana „*prea cucernicei soţii pe care Dumnezeu i-a dat-o*", împărăteasa Teodora.

Ca aproape toate împărătesele care s-au urcat pe tronul Imperiului bizantin, Teodora era şi ea de origine modestă. Fiică a unui paznic de urşi din Hipodrom, ea, dacă ar fi să-l credem pe Procopius din Cezareea în a sa **Istorie secretă,** a scandalizat pe

contemporani prin viaţa ei de comediantă şi prin aventurile sale, reuşind, în ambiţia sa, să se impună pe tronul Imperiului. În timpul cât a trăit - ea a murit în 548, probabil în jurul vârstei de 48 de ani a exercitat o puternică influenţă asupra împăratului şi conducea Imperiul poate chiar mai mult decât el. Iubea banii, puterea şi, pentru a-şi apăra tronul, a fost crudă şi neîndurătoare. Dar, lăsând la o parte defectele ei, Teodora a avut şi calităţi: energie, fermitate, o voinţă de fier, un spirit politic avizat şi clar, fiind poate mai dreaptă decât chiar imperialul ei soţ.

În timp ce Iustinian visa să recucerească Occidentul, să repună bazele Imperiului roman reconstituit pe alianţa cu papalitatea, ea, orientală cum era, şi-a întors privirile spre Răsărit, cu un sentiment mai exact al realităţii şi necesităţilor. Ea a vrut să potolească războaiele religioase care ameninţau liniştea şi puterea Imperiului, preferând unele concesii şi o largă toleranţă faţă de populaţiile revoltate, cum erau cele din Siria şi Egipt şi, chiar cu preţul unei rupturi cu Roma, să, refacă unitatea monarhiei, orientale.

3. Politica externă

În momentul în cere Iustinian I a preluat puterea, Imperiul nu ieşise încă din criza gravă pe care o parcurgea de la sfârşitul secolului al V-lea. În timpul ultimelor luni de domnie a lui Iustin, perşii, nemulţumiţi de amestecul politicii imperiale în Caucaz, în Armenia şi la frontierele Siriei, eu reînceput războiul şi, astfel, cea mai mare parte a armatei bizantine era imobilizată în est. În interior, luptele dintre facţiunile din Hipodrom, întreţineau o permanentă agitaţie politici agravând corupţia administraţiei publice şi determinând nemulţumirile ce rezultau din aceasta.

Iustinian I, pentru a-şi pune în aplicare planurile sale spre Occident, trebuia să înlăture aceste greutăţi. Nevăzând sau nevoind să vadă marele pericol din Răsărit, el a semnat cu regele perşilor, cu preţul unor largi concesiuni, pacea din 532, care i-a deblocat o parte a forţelor militare. În acelaşi timp, el a reprimat cu violenţă răscoalele din interior. La Constantinopol luptele dintre facţiuni, asprimea prefectului pretoriului, Ioan de Cappadocia şi condamnările arbitrare pronunţate de prefectul oraşului, au dus la declanşarea teribilei revolte izbucnite la Hipodrom, în prezenţa împăratului şi care a durat o săptămână, între 11 şi 18 ianuarie 532. Răsculaţii au incendiat palatul prefectului şi flăcările au cuprins chiar şi Palatul imperial, biserica Sf. Sofia şi cartierele învecinate. Un nepot al lui Anastasie, Hypatios, a fost proclamat împărat. Iustinian I se pregătea să fugă în Asia, când Teodora şi-a dovedit curajul şi a găsit soluţia cea mai potrivită de înăbuşire a revoltei. Trupele comandate de Belizarie şi Narses au înconjurat pe rebelii strânşi în Hipodrom, masacrându-i. Peste trezeci de mii de cadavre au rămas pe nisipul arenelor de aici. Apoi, Iustinian I a supus elementele dezordonate şi puterea sa a fost asigurată. Îndată după victorie, împăratul a început să refacă somptuos clădirile incendiate. Din februarie 532 au început lucrările la biserica Sf. Sofia.

Brutalitatea reprimării răscoalei rămase în istorie sub nomele **Nika**, după strigătul de adeziune al participanţilor la ea, a avut ca rezultat restabilirea pe o lungă durată a ordinii în capitală şi a făcut să crească foarte mult puterea împăratului.

Situaţia existentă în Occident a favorizat în mod deosebit atitudinea concretă a lui Iustinian I în această direcţie. În Africa, întocmai ca şi în Italia, populaţiile, conduse de stăpâni barbari şi eretici, doreau cu ardoare restaurarea puterii imperiale. Prestigiul ei era atât da puternic încât chiar şi regii vandali şi ostrogoţi recunoşteau legitimitatea revendicărilor bizantine.

Apoi, decăderea rapidă a acestor regate barbare, le-a lăsat fără putere în fața atacurilor lui Iustinian I iar disensiunile dintre ele le-au împiedicat să facă front comun în fața duşmanului comun. Pretextul prim pentru intervenție a fost oferit de situația din Africa: regele vandal Hilderic, prieten al Imperiului şi protector al credinței creştine ortodoxe a fost înlocuit cu Gelimer, devotat arianismului, în Italia, după moartea lui Teodoric, fiica sa, Amalasunta, a ajuns regentă în numele fiului său, Atanaric, dar acesta murind în 534, Amalasunta a împărțit puterea cu vărul ei, Teodat. Acesta însă a internat-o într-o insulă din lacul Bolsena şi a pus să fie ucisă prin strangulare (535). Iustinian s-a declarat răzbunătorul ei.

Gelimer, respingând pretențiile lui Iustinian, războiul contra vandalilor a devenit iminent. În luna iunie 533, Belizarie, a cărui reputație era deja mare, a părăsit Constantinopolul cu o armată de 15.000 de oameni şi cu o flotă de 95 de vase, a debarcat fără nici o rezistență la cinci zile de Cartagina (septembrie), l-a învins pe Gelimer la Decimum, a intrat în Cartagina, fiind bine primit de popor şi, după ce a provocat o nouă înfrângere lui Gelimer, l-a făcut prizonier la Hippona (martie 534). Încurajat de un succes atât de rapid, Iustinian I a reorganizat administrația Africii (aprilie 534), constituind-o într-o prefectură a pretoriului şi împărțind-o în şapte provincii. Dar cucerirea Africii era departe de a fi încheiată. Revoltele berberilor şi ale arienilor din Cartagina, n-au putut fi reprimate decât abia în 539.

Recucerirea Italiei a fost mult mai dificilă. Ostrogoții din Italia au asistat fără să facă nici o mişcare la zdrobirea regatului vandal. Bineînțeles, le-a venit şi lor rândul. Asasinarea Amalasuntei, aşa cum am văzut, i-a oferit lui Iustinian I pretextul de a interveni. Dar, de această dată, războiul a fost mult prea dur şi foarte lung. Belizarie,a venit de pe câmpul de luptă din Africa, a cucerit Sicilia (535), a ocupat Neapole şi apoi Rorma, unde a pornit un memorabil asediu împotriva armatei noului rege al ostrogoților, Vitiges, asediu care a durat un an întreg (martie 537 - martie 538). Apoi a ocupat Ravenna (540) şi l-a adus pe Vitiges captiv, la picioarele împăratului. Dar goții şi-au revenit sub conducerea abilului şi energicului Totila. Belizarie, reîntors în Italia cu forțe insuficiente, a eşuat lamentabil (544-548). A fost nevoie de energia lui Narses pentru a înfrânge rezistența ostrogoților la Tadinae (552) şi de a zdrobi în Campania ultimele forțe ale barbarilor (553), apoi de a elibera peninsula de hoardele francilor (554).

Recucerirea Italiei a durat douăzeci de ani. Este de remarcat optimismul cu care a privit Iustinian acest război, lipsa unei aprecieri realiste a efortului necesar zdrobirii ostrogoților. El a considerat suficientă o armată de douăzeci şi cinci – trezeci de mii de oameni pentru a readuce Italia la Imperiu. De aceea războiul s-a prelungit foarte mult.

La fel în Spania, Iustinian I a profitat de circumstanțele existente pentru a interveni în luptele interne, dinastice, din regatul vizigoților (554) şi a recuceri sud-estul țării.

Grație acestor campanii victorioase, Iustinian I a putut să-şi vadă marele vis realizat. Au fost reintegrate în unitatea romană: Dalmația, Italia, Africa de est, sudul Spaniei, insulele din bazinul apusean al Mediteranei(Sicilia, Corsica, Sardinia, Balearele). Întinderea monarhiei a devenit aproape dublă. Prin ocuparea Ceutei, autoritatea împăratului se întindea până la Coloanele lui Hercule (Gibraltarul de mai târziu, în denumirea arabă).

Dacă facem abstracţie de o parte a litoralului vizigot din Spania şi Septimania, al francilor în Provence, Marea Mediterană devenea din nou un „lac" roman. Fără îndoială, nici Africa, nici Italia, n-au intrat cu toată întinderea lor teritorială de odinioară în unitatea Imperiului. Apoi, ele au intrat în componența sa epuizate, distruse, după atâția ani de război. Dar, în acelaşi timp, aceste războaie au dat Bizanțului un incontestabil prestigiu şi glorie iar Iustinian I n-a precupețit nimic pentru a şi le asigura.

Africa şi Italia recucerite, au format, ca şi odinioară, două prefecturi iar împăratul a căutat să dea populației imaginea exactă a Imperiului, aşa cum a fost el odinioară.

Din nefericire, Iustinian I şi-a îndreptat întregul efort material şi uman spre Occident, neglijând Orientul. Primul război cu perşii n-a făcut decât să anunțe pericolul ce urma (527-532). Nici unul din adversari n-a îndrăznit să se angajeze într-o bătălie hotărâtoare şi, astfel, lupta n-a avut un rezultat decis. Victoria lui Belizarie la Dara (530) a fost contracarată prin înfrângerea lui la Callinicum (531) când acesta, prind din două părți, a fost silit să semneze „Pacea eternă" (532).

Dar noul rege al Persiei, Chosroes Anurshivan (531-579), activ şi ambițios, nu era suveranul care să se mulțumească cu aceste rezultate. Văzând că Bizanțul este ocupat în Occident, neliniştit mai ales de proiectele de dominație universală pe care Iustinian I nici nu le ascundea, în 540, a atacat Siria şi a pradat Antiohia. Un an mai târziu a invadat Lazicum şi a ocupat Petra. În 543 i-a bătut pe greci în Armenia iar în anul următor a devastat Mesopotamia. Însuşi Belizarie se dovedi neputincios în fața lui. A fost nevoit să încheie un armistițiu (545), reînnoit de mai multe ori, apoi o pace, în 562, pe cincizeci de ani, prin care Iustinian I se angaja să plătească tribut regelui persan şi i se interzicea să facă propagandă creştină pe teritoriul Imperiului persan. Şi-a păstrat în schimb Lazicum însă, după acest lung şi greu război, pericolul persan nu a fost îndepărtat.

În acest timp, în Europa, linia Dunării a cedat sub loviturile **hunilor** care, în 540, au trecut prin foc şi sabie Tracia, Illyricul, Grecia, până la istmul Corint şi au ajuns până aproape de Constantinopol. **Slavii** în 547 şi 551 devastează Illyricul şi, în 552, amenință Tesalonicul. Hunii apar din nou în fața capitalei în 559 şi numai curajul lui Belizarie a salvat oraşul de la devastare.

Pe de altă parte, alți barbari, **avarii**, îşi fac şi ei apariția, vindicativi şi amenințători. Este demn de reținut că nici una din aceste incursiuni n-a reuşit să stabilească durabil vreunul din popoarele străine în Imperiu. Dar nu s-a putut împiedica devastarea înspăimântătoare a Peninsulei Balcanice. Imperiul plătea scump în Orient victoriile lui Iustinian I în Occident.

O atenție susținută a acordat împăratul pentru asigurarea teritoriului, întărirea frontierelor. Prin organizarea unor mari comandamente militare încredințate unor **magistri militum**, prin crearea la toate frontierele a unor baraje militare **(limites),** în care se aflau trupe speciale (**limitanei**), el a fost în fața barbarilor o stavilă greu de penetrat. În acest dispozitiv important a fost inclus sistemul de cetăți construit sub forma unor bariere succesive în fața invaziilor. În spatele acestora, întregul teritoriu era împânzit cu castele fortificate.

În sfârşit, **diplomația bizantină**, completa activitatea militară, străduindu-se să asigure în întreaga lume prestigiul si influența Imperiului. Printr-o abilă distribuire

a favorurilor şi banilor, printr-o ingenioasă politică, de a îndrepta duşmanii Imperiului unul împotriva celuilalt, diplomaţia a adus sub suzeranitate bizantină şi a făcut inofensive popoarele barbare care se mişcau la frontierele monarhiei. De asemenea, prin activitatea misionarilor, ce reuşea aducerea lor în sfera de influenţă a Bizanţului, aceste misiuni au dus creştinismul ortodox de pe malurile Mării Negre până în câmpiile Abisiniei şi în oazele din Sahara, constituind una din trăsăturile caracteristice ale politicii imperiale până la căderea Imperiului. De asemenea, Imperiul şi-a constituit o clientelă din vasali: arabii din Siria şi Yemen, barberii din Africa de Nord, lazii şi tzanii de la hotarele Armeniei, herulii, gepizii, lombarzii, hunii de la Dunăre până la suveranii franci din îndepărtate Gallie unde, în biserici, se făceau rugăciuni pentru împăratul roman.

Constantinopolul, în care Iustinian I primea deosebit de bine pe suveranii barbari, apărea ca o adevărată capitală a lumii. Dar, în ultimii ani ai domniei, împăratul îmbătrânit a lăsat să se dezorganizeze instituţiile militare şi nemaiavând bani pentru liniştirea barbarilor - ei au devenit tot mai ameninţători. Este adevărat că atunci când armata a fost puternică nu era nevoie de o diplomaţie deosebită iar atunci când armata a slăbit, nici argumentele diplomaţiei n-au mai fost convingătoare.

4. Măsuri interne de consolidare a statului

Iustinian I a depus o constantă strădanie pentru apărarea teritoriului ţării. În acest scop se impunea de urgenţă realizarea unei reforme administrative. Justiţia, datorită obscurităţii şefilor, era mediocră şi arbitrară. Administraţia era venală şi coruptă iar una din cele mai grave urmări ale acestei situaţii era că impozitele se strângeau greu. Iustinian I avea înclinaţii spre ordine, dorinţă de centralizare administrativă şi grijă faţă de binele public, astfel că nu putea tolera starea internă pe care o moştenise. Pentru marile sale planuri avea nevoie de foarte mulţi bani. El a iniţiat, deci, o dublă reformă. Pentru a da Imperiului „legi sigure şi indiscutabile”, a încredinţat ministrului său, Trebonian, realizarea unei mari opere legislative. O comisie formată din zece specialişti, reunită în 528, a strâns, clasificat şi sistematizat principalele decrete imperiale promulgate după domnia lui Hadrian (117-131). Este vorba, în special, de unele coduri legislative întocmite în timpul lui Diocleţian; **Codex Gregorianus** şi **Codex Hermogenianus** precum şi **Codex Theodosianus.** A rezultat **Codex Iustinianus** publicat în 529 şi din care s-a scos o nouă ediţie în 534. A urmat apoi realizarea tot de către o comisie, a **Digestelor** şi **Pandectelor** în care, începând cu anul 530, au fost strânse toate hotărârile juriştilor din secolele II şi III, operă uriaşă, încheiată în 533. **Institutele** rezumau într-un manual pentru studenţi, principiile noului clrept. În sfârşit, o culegere a ordonanţelor (**Novelle**) publicate de Iustinian I între 534 şi 565, completau impozantul monument rămas sub numele de **Corpus juris civilis**. Rezultă din această uriaşă operă legislativă ideea de stat şi teoria absolutismului imperial dublate de o puternică influenţă e spiritului creştin în dreptul privat.

Această mare operă legislativă a stat la bazele învăţământului juridic organizat pe noi principii la Constantinopol, Beirut şi Roma.

Cu toate greşelile inerente, cu toată graba care a dat naştere la repetări şi contradicţii, cu tot modul stângaci în care au fost reformulate capodoperele dreptului

roman, aceasta a fost o foarte mare operă, una dintre realizările capitale ale istoriei umanității. Dacă în Evul Mediu dreptul lui Iustinisn a furnizat puterii imperiale fundamentele sale absolutiste, pentru Occident a contribuit la ideea de stat şi a elucidat principiile organizării sociale. Un element important l-a constituit faptul că în rigoarea bătrânului drept roman a introdus principii creştine şi, prin aceasta, elemente până atunci necunoscute: moralitatea publică şi umanismul.

Pentru a reforma administrația şi justiția, Iustinian I în 537 a promulgat două mari ordonanțe prin care impunea funcționarilor noile sale pretenții, cerându-le, în primul rând, o scrupuloasă onestitate în raporturile cu supuşii. A abolit cumpărarea funcțiilor. A reorganizat administrarea justiției şi poliția capitalei. A dat un mare avânt în tot Imperiul lucrărilor publice punând să se construiască drumuri, poduri, apeducte, băi, teatre, biserici şi a refăcut magnific Constantinopolul parțial distrus de răscoala din 532.

În 554, Iustinian a promulgat **Pragmatica Sancțiune** prin care a reorganizat teritoriul Italiei alipite Imperiului. Cu această ocazie au fost repuse în drepturi vechile instituții, incompatibile cu realitățile secolului al Vl-lea. A fost restabilit sclavagismul şi ordonată reîntoarcerea colonilor şi sclavilor eliberați de regele ostrogot Totila.

Au fost încurajate industriile. În timpul lui Iustinian I, doi călugări au adus din China, pe la 552-554, secretul mătăsii care a permis apoi Siriei s-o fabrice, salvând Bizanțul de importul acestei importante țesături.

Totuşi, cu toate bunele intenții ale împăratului, reforma administrativă a eşuat. Povara extraordinară a cheltuielilor, necesitatea permanentă de bani, au statornicit o tiranie fiscală atroce, care a dus, Imperiul la mizerie şi l-au ruinat.

5. Politica religioasă

Ca aproape toți împărații care, după Constantin cel Mare s-au urcat pe tron, Iustinian I s-a preocupat de Biserică din rațiuni de stat mai mult decât din plăcerea de dispute teologice. Concepția sa cu privire la relațiile dintre Biserică şi Stat a fost clar formulată în Novella a VI-a: „*Două mari daruri s-au dat oamenilor prin grația divină: preoția şi autoritatea statului* ***(sacerdotium et imperium).*** *Preoția poartă grijă de cele duhovniceşti iar cealaltă îngrijeşte de cele pământeşti; amândouă având aceeaşi origine, sunt podoabele vieții omeneşti*”. Acest text consacră nu numai principiul simfoniei dintre cele două puteri dar, extrapolat, şi rolul deosebit pe care trebuie să-l joace împăratul în acest raport.

Pentru a-şi dovedi zelul întru cele ale credinței, a combătut deschis pe eretici ordonând, în 529, închiderea Universității din Atena unde mai funcționau, pe ascuns, câtiva profesori păgâni. Tot acum a luat măsuri împotriva unor aristocrați şi a altor persoane care se făceau vinovate de practicarea în secret a ritualilor păgâne. Dacă refuzau să se inițieze în doctrina creştină şi să se boteze, aceştia erau exilați şi li se confiscau toate bunurile. Iustinian I a întărit legile împotriva maniheenilor, montaniştilor, evreilor şi a samarinenilor.

Pentru a-şi asigura succesul acțiunilor în Occident, Iustinian I a avut nevoie să mențină buna înțelegere cu papalitatea. Pentru a restaura în Orient unitatea politică şi morală, ar fi trebuit să apere pe monofiziți, mai numeroşi şi mai puternici în Egipt, Siria, Mesopotamia şi Armenia. Între Roma care îi cerea condamnarea ereticilor

separatişti şi Teodora care îl sfătuia să se întoarcă la politica de unitate a lui Zenon şi Anastasie, nehotărârea lui Iustinian I a făcut să se menţină, chiar sub semnul incertitudinii, un Imperiu ameninţat din toate părţile.

Pentru a fi pe placul Romei, a convocat un sinod local la Constantinopol, în 532-533 pentru a împăca pe ortodocşi cu monofiziţii. Fiecare partidă, ortodoxă şi monofizită, a fost chemată să trimită câte şase episcopi. Lucrările s-au desfăşurat la scurtă vreme după răscoala Nika. Rezultatul a fost negativ nereuşindu-se împăcarea celor două tabere deşi Iustinian I în persoană a ţinut să fie de faţă la şedinţa a treia. Un nou sinod s-a deschis la 2 mai 536, tot la Constantinopol, Iustinian, dezamăgit de rezultatele primului, dorind pe această cale să ia unele măsuri împotriva monofizitismului. Aici s-a hotărât depunerea patriarhului Antim al Constantinopolului (535-536) acuzat de erezie. Hotărârile luate aici loveau căpeteniile monofiziţilor cu care Iustinian a încercat până atunci să realizeze discuţii teologice spre a-i atrage la Ortodoxie. Cei condamnaţi trebuiau să se abţină de la orice fel de prozelitism: să nu boteze şi să nu pregătească Sfânta Cuminecătură dându-o cuiva, să nu răspândească învăţăturile lor eronate nicăieri. Trebuiau să predea ortodocşilor toate bunurile de care dispuneau: biserici, case, pământuri. Patriarhul Teodosie al Alexandriei a fost exilat iar Sever de Antiohia a trebuit să ia calea pribegiei.

Se pare însă, că pentru a fi pe placul Teodorei, i-a lăsat pe monofiziţi să-şi reconstituie propria Biserică. În 543, Iacob Baradai, episcop de Edessa, reuşeşte să dea o organizare Bisericii monofizite din Asia Mică, Siria şi Egipt, al cărei conducător a devenit, din 550, Pavel, patriarhul de Antiohia. După numele întemeietorului ei, Biserica s-a numit iacobită**.**

În 553, prin edict imperial a fost convocat **Sinodul al V-lea ecumenic** la Constantinopol, care a încercat să realizeze o împăcare între ortodocşi şi monofiziţi prin condamnarea celor trei adepţi ai nestatorianismului: Teodor din Mopsuestia, Teodoret din Cyr şi Ibas din Edessa. A fost o continuare a clarificărilor începute în 543. Ea a rămas în istorie sub numele de **disputa celor trei capitole.** Condamnarea lor n-a adus linişte în Imperiu, ea contribuind şi mai mult la separarea religioasă a provinciilor din Apus de cele din Răsărit.

Iustinian I nu s-a lăsat copleşit de această nereuşită şi a încercat să găsească o formulă de pace care să mulţumească pe toată lumea. În acest sens a considerat că **doctrina afartodochetă** poate aduce o rezolvare a disputelor. Potrivit acestei doctrine, care era o formă de monofizitism extrem, corpul Mântuitorului ar fi fost imun atât la păcat cât şi la suferinţă. În 564 el a proclamat prin edict afartodochetismul ca fiind o doctrină ortodoxă şi a cerut episcopilor să o recunoască. Aceştia însă au refuzat. Puţin mai târziu, Iustinian I a murit.

O preocupare permanentă a împăratului a fost reformarea Bisericii. Au fost promulgate legi care să combată simonia**,** pentru a promova alegerea ca episcopi a persoanelor celor mai vrednice, Iustinian I a arătat o grijă deosebită faţă de mănăstiri considerându-le deosebit de necesare în viaţa statului. El a dat legi de reglementare a statutului acestora punând accent pe viaţa în comun (chinovitică), obligând pe călugări să trăiască în mănăstiri, sub conducerea egumenului. Era împotriva călugărilor cerşetori şi a limitat chiar numărul anahoreţilor (a sihaştrilor). A luat măsuri împotriva mănăstirilor mixte, de bărbaţi şi femei, destul de numeroase încă pe

vremea sa. Călugării erau obligați să rămână fideli opțiunii lor inițiale. Cel ce abandona mănăstirea trebuia dus înapoi cu forța iar dacă o părăsea din nou, era trimis în armată fară să mai poată beneficia de bunurile şi de situația sa juridică anterioară.

Iustinian I a fost şi un mare ctitor de biserici**.** În vremea sa se întâlnesc toate tipurile de construcții în acest domeniu dar, tot mai evident, a fost perioada tranziției de la tipul bazilicii de pe vremea lui Constantin cel Mare spre cel poligonal care va da trăsătura specifică arhitecturii eclesiastice bizantine. Au apărut bazilici ca San Apollinare Nuovo din Ravenna sau Sf.Demetrius din Tesalonic, biserici cu plan poligonal, cum ar fi cea cu hramul Sf.Serghios şi Bacchos din Constantinopol ori San Vitale din Ravenna, construcții cu planul în formă de cruce, cu cinci cupole, cum a fost biserica Sf.Apostoli sau Sfânta Sofia, ridicată între 532 şi 537 de către Anthemios din Tralles şi Isidor din Millet. Ridicată la început de Constantin cel Mare sub forma unei bazilici obişnuite, cu şarpantă de lemn, Teodosie al II-lea i-a adus ample modificări, poate chiar una totală. Iustinian n-a ținut seama de ele şi a dispus construirea unei biserici noi, boltite, de dimensiuni cu totul neobişnuite, care n-a mai fost repetată apoi niciodată. Se spune că, la terminarea uriaşei lucrări, cu ocazia sfințirii, Iustinian ar fi exclamat: „*Slavă Ție Doamne, care m-ai găsit vrednic să desăvârşesc o asemenea lucrare. Te-am întrecut Solomoane*".

Cu toată vehemența acțiunilor îndreptate împotriva adversarilor săi, Iustinian I n-a reuşit să obțină rezultatele scontate. Politica de unitate şi toleranță pe care Teodora a sugerat-o soțului ei a fost, fără îndoială, înțeleaptă. Dar nehotărârea lui Iustinian I de a se posta de o parte sau de alta au determinat ca toate bunele intenții să aibă un alt efect determinând o recrudescentă a tendințelor separatiste în Egipt şi Siria, impulsionând exaltarea urii diferitelor etnii împotriva Imperiului. Erezia monofizită a fost un pretext pentru mişcările etnice locale de a se izola de Imperiu şi de Biserica Ortodoxă. Aşa s-au născut apoi trei mari Biserici monofizite: Biserica monofizită coptă a Egiptului de care depinde şi Biserica monofizită abisiniană, Biserica iacobită siriană şi Biserica armeană gregoriană.

7. Succesorii lui Iustinian I (565-610)

Apreciată în ansamblul ei, domniei lui Iustinian I nu i se poate contesta grandoarea şi nici prestigiul fără egal pe care acesta l-a dat monarhiei. Dar rămâne o întrebare, dacă această grandoare n-a fost cumva una mai mult aparentă decât reală şi dacă acest uriaş efort care a frânat evoluția naturală a Imperiului de Răsărit epuizându-l datorită ambițiilor excesiva n-a produs, în general, mai mult rău decât bine Imperiului (Ch.Diehl).

Perioada anilor 565-610 a constituit una din cele mai grele din istoria Imperiului, caracterizată prin anarhie, mizerie, tulburări sociale de tot felul. Ioan de Efes, istoricul lui Iustin al II-lea, scria că sunt semnele unui apropiat sfârşit al lumii.

Succesorii lui Iustinian I au fost Iustin al II-lea (565-578), Tiberius al II-lea (578-532), Mauricius (532-602) şi Phocas (602-610). Dintre aceştia cel mai vrednic a fost Mauricius, un militar energie. De asemenea, soția lui Iustin al II-lea, Sofia, o femeie energică a jucat un rol important în treburile statului, asemuită fiind în multe privințe cu Teodora.

Cele mai mari probleme care au trebuit să fie rezolvate în politica externă au fost: amenințarea persană, presiunea slavilor şi avarilor în Peninsula Balcanică şi cucerirea Italiei de către longobarzi.

Iustin al II-lea a refuzat să mai plătească tribut perşilor bazându-se pe un nou factor de politică externă: apariția turcilor. Aceştia au ocupat teritoriul cuprins între China şi Persia considerând statul persan principalul lor inamic. O solie turcă a sosit la Constantinopol după efectuarea unui drum foarte lung fiind primită cu deosebite onoruri în capitala Imperiului. S-a abordat problema unei posibile alianțe şi, ca un element ce merită a fi reținut, turcii s-au oferit să intermedieze comerțul cu mătase între China şi Bizanț, fără a trece prin Persia. Acest gând îl avusese şi Iustinian I dar el preconiza o rută maritimă prin sud, în timp ce turcii propuneau una pe uscat, prin nord.

În cele din urmă nu s-a ajuns la realizarea nici a acestui proiect şi nici la o alianță militară efectivă împotriva perşilor căci în 570 invadarea Italiei de către longobarzi a întors atenția Imperiului bizantin spre Occident.

În anul 568 longobarzii au părăsit Pannonia şi, sub conducerea lui Alboin, au pătruns în Italia, slab apărată de Imperiu. A început o extindere lentă a acestora în nordul peninsulei. Au căzut, unul după altul, importante oraşe între care Milan (septembrie 569) şi Pavia (574), aceasta din urmă devenind capitala noului regat. În fața acestei situații, succesorii lui Iustinian I s-au mărginit să organizeze o puternică defensivă prin crearea exarhatelor de Africa şi de Ravenna. Se pare că această instituție a exarhatului a stat la baze viitoarelor **theme** (provincii militaro-civile) în care va fi împărțit Imperiul începând din veacul al VII-lea.

Bizantinii şi-au propus apoi să-şi îndrepte atenția spre Orient şi să ia față de duşmanii monarhiei o atitudine fermă. Datorită măsurile întreprinse pentru a reorganiza armata, în 572 a început războiul cu perşii. După câteva mici succese, soarta războiului s-a schimbat însă. Perşii au reuşit să cucerească redutabila cetate Dara, construită în timpul lui Iustinian I şi considerată o perfecțiune în domeniul fortificațiilor. Vestea căderii cetății a avut asupra lui Iustin al II-lea un efect profund care i-a şubrezit şi mai mult sănătatea mintală. Un armistițiu de un an cu perşii a fost intermediat de soția lui Iustin, Sofia, în schimbul unei sume apreciabile. Războiul în sine a durat până în 591 terminându-se în cele din urmă, cu victoria trupelor imperiale şi cedarea Armeniei persane către Bizanț.

Succesele militare deosebite ale bizantinilor în Orient se datorau lui Mauricius, noul comandant al forțelor imperiale de aici.

În Peninsula Balcanică, în 582, avarii cuceresc cetatea Armium de pe râul Sava şi hanul Baian, căpetenia lor, îşi stabileşte reşedința aici. Arabii şi slavii au devastat cu cruzime peninsula, cucerind cetățile de la Dunăre, asediind Tesalonicul (584), amenințând Constantinopolul (591) şi începând să se aşeze cu intenții de durată. Dar, în cele din urmă, războiul a luat o turnură favorabilă Bizanțului care a împins duşmanii în afara frontierelor, până la Tisa (601).

În problemele religioase, Iustin al II-lea ca şi urmaşii săi, au dovedit aceeaşi strădanie de apărare a Ortodoxiei în fața ereziei monofizite mergând, uneori, până la persecuții. Acesta a făcut să se continue procesul început în timpul lui Iustinian I şi a dus la îndepărtarea populației din răsărit de ideologia Imperiului, alimentând pericolul secesiunii.

Raporturile cu papalitatea au fost şi ele încordate. Energicul papă Grigore cel Mare (590-604) vroia să-şi impună autoritatea asupra tuturor Bisericilor din Răsărit. El i-a reproşat patriarhului Ioan Postitorul (582-595) că şi-a atribuit titlul de „ecumenic”. De fapt acest titlu i-a fost acordat încă de către Iustinian I patriarhului Epifanios (520-535) pe care, într-o scrisoare, l-a numit „*prea sfinţitul şi prea fericitul arhiepiscop şi patriarh ecumenic*”. Nici Epifanios şi nici cei ce i-au urmat nu au căutat însă să obţină pe baza acestui titlu de onoare un drept de jurisdicţie şi nu l-au folosit ca mijloc de a dobândi privilegii reale. Un motiv de amestec al papei în treburile Bizanţului a fost şi edictul dat de Mauricius care interzicea intrarea în cinul monahal a funcţionarilor, curtenilor şi soldaţilor înainte de a-şi achita datoriile. Protestul pontifului roman dovedea strădaniile acestuia de a se erija în păzitorul suprem al disciplinei creştine.

Domnia lui **Mauricius** a ocupat un loc important în procesul de trecere de la un Imperiu romano-bizantin la unul bizantin propriu-zis. Bun general şi foarte bun administrator, cu toate calităţile sale reale, datorită politicii economice rigide pe care a dus-o a fost destul de nepopular. În timpul său, în 586-587, o coaliţie avaro-slavă a invadat provinciile europene ale Imperiului. Avarii au fost zdrobiţi lângă Adrianopol. Cu prilejul unei retrageri a armatei romano-bizantine comandate de Comentiolus, în cursul unui marş de noapte, potrivit afirmaţiei lui Teophanes Mărturisitorul, un soldat ar fi rostit cuvintele „ **torna, torna, fratre**”, considerate de unii specialişti ca dovadă a existenţei unei limbi romanice orientale iar de alţii, ca fiind cea mai veche urmă de limbă străromână.

După încheierea războiului cu perşii (591), Mauricius şi-a concentrat toate forţele asupra frontului avaro-slav, sub comanda unui bun general, Priscus. Planurile au fost însă compromise de o răscoală de la Dunăre, din 602.

Că ideea imperiului universal nu a fost abandonată reiese şi din testamentul lăsat de Mauricius (597). El a împărţit ţara în două. Partea de răsărit, cu capitala la Constantinopol este lăsată fiului său Teodosiu, în timp ce Italia şi Africa, cu centrul la Roma, fiului mai mic, Tiberiu.

În 598, Priscus, readus în fruntea armatei, zdrobeşte pe avari, apoi despresurează Tomisul din Dobrogea. Nu-i poate însă împiedica pe năvălitori să ajungă până sub Constantinopol. În 601, o nouă campanie victorioasă a lui Priscus pornită din Singidunum (Belgradul de pzi), alungă pe Baian dincolo de Tisa. Dar Priscus este înlocuit din nou la comandă cu Petru, incapabilul frate al lui Mauricius şi acţiunea este compromisă. Un an mai târziu, slavii străpung limesul danubian în valuri, pătrund în Peninsula Balcanică până în Macedonia şi la Marea Adriatică, schimbând pentru totdeauna structura demografică a peninsulei.

Mauricius ordonă forţelor de pe Dunăre să treacă la nord şi să ierneze acolo. Trupele refuză executarea ordinului, se răscoală şi proclamă ca împărat pe centurionul Phocas, un trac romanizaţ care, în fruntea oştilor sale, porneşte împotriva Constantinopolului. Aici. Mauricius nedispunând de forţele necesare a apelat la miliţiile demelor care, nemulţumite de el, îşi dau mâna şi îl alungă. **Phocas** a fost primit triumfal la Constantinopol. Mauricius a fost ucis cu întreaga familie, după care sângerosul împărat a început seria răzbunărilor îndeosebi împotriva marii aristocraţii. Curând toate categoriile sociale s-au ridicat împotriva lui. Noul împărat nu s-a putut menţine decât prin teroare (602-610), ducând monarhia la ruină. Regele perşilor,

Chosroes II s-a angajat să-l răzbune pe Mauricius a reluat războaiele, astfel că perşii cuceriră Mesopotamia, Siria, Asia Mică. În 608 ei erau în Calcedon, în apropierea Constantinopolului.

Singura atitudine favorabilă faţă de împărat venea din partea Romei. Phocas în politica religioasă a dat un pas înapoi în faţa ofensivei papalităţii. Atitudinea sa binevoitoare faţă de Roma a atins un punct culminant într-o scrisoare adresată papei Bonifacius al III-lea, în 607, în care se spunea că „*Biserica apostolică a Sf.Petru este cap al tuturor Bisericilor*" (caput omnium ecclesiarum). Această recunoaştere, la care se adăuga cedarea de către împărat a Panteonului din Roma papalităţii, a fost răsplătită prin ridicarea unei coloane în Forum, cu o inscripţie ce glorifica pe tiranul bizantin. În interiorul ţării revoltele şi conspiraţiile se succedau în lanţ. Imperiul avea nevoie de un salvator şi acesta a venit din Africa.

În 610, Heraclius, fiul exarhului din Cartagina, 1-a înlăturat pe Phocas şi a pus bazele unei noi dinastii. După o jumătate de secol de frământări, Bizanţul şi-a găsit, în sfârşit, liniştea. În acest timp, imperiul şi-a revenit la, tradiţionala comuniune ca Orientul, dovedind, o dată în plus, că tot ceea ce realizase Iustinian I nu fusese decât o încercare sortită să nu fie viabilă. Procesul de întoarcere cu faţa spre Orient care a început deja pe vremea lui Constantin cel Mare nu mai putea fi oprit.

Anul 610 poate fi considerat ca an de încheiere a perioadei romano-bizantine în istoria Imperiului.

BIBLIOGRAFIE

R.Velenzi, **La réorganisation de l' Égliase, byzantine sous Justinien**,Paris,1952; Procopius din Cezareea, **Războiul cu goţii,** Bucureşti,1963; Idem,**Istoriasecretă**,Bucureşti,1972; Theofilact Simocata, **Istoria bizantină. Domnia împăratului Mauricius(582-602.)**,Bucureşti,1985; Ch.Diehl, **Histoire de l'empire byzantin,** Paris, 1969; Idem, **Figuri bizantine Marile momente ale istoriei bizantine**, vol.I,Bucureşti,1969; N.Iorga, **Istoria vieţii bizantine. Imperiul şi civilizaţia după izvoare**,Bucureşti,1976; Pr. Gh.V.Sibiescu, **Împăratul Iustinian I şi ereziile**, Bucureşti, 1933;

B.Rubin,**DasZeitalterJustinians**,Berlin,1960; Vl.Hanga,**Marilegiuitoriailumii,**Bucureşti,1977; Pr.prof.Ioan.Gh.Coman, **Problemele dogmatice ale Sinodului V ecumenic,**înS.T.,1953,nr.5-6; Pr.prof. Liviu Stan, **Împăratul Iustinian, sinodul V ecumenic şi papalitate**,înS.T.,1953,nr.5-6; N.Bănescu,**Împăratul Iustinian I** în M.O.,1962, nr.1-2; A.A.Munteanu, **Arhiepiscopia Iustiniana Prima şi jurisdicţia ei**,înS.T.,1962,nr.7-8; Pr.lect.Ioan Mircea Ielciu, **Aspecte ale doctrinei hristologice a călugărilor sciţi,** în Rev.Teol. ,1998, nr.4.

CAPITOLUL IX

DINASTIA HERACLIDĂ. PERICOLUL ARAB ŞI TRANSFORMĂRILE DIN IMPERIU ÎN SECOLUL AL VII-LEA (610-717)

În istoria Bizanţului, secolul al VII-lea reprezintă perioada unor crize grave, un moment decisiv în care se punea în cumpănă însăşi existenţa Imperiului. După marile pericole determinate de agresivitatea statului persan, a apărut cel al arabilor, mult mai ameninţător. În consecinţă, se impunea o transformare profundă, care să ea statului şi lumii bizantine în general o stabilitate şi o anumită siguranţă.

Până acum monarhia a avut un caracter universal. Latina era limba oficială, tradiţia romană i-a conservat cadrul pe care i l-a fixat Roma. Pe la începutul secolului al VIII-lea, dimpotrivă, Imperiul a ajuns să fie pur bizantin, în care toate forţele s-au concentrat în jurul Constantinopolului şi în care trăsăturile sale deveneau tot mai mult orientale.

1.Redresarea Imperiului în timpul lui Heraclius I (610-641)

În momentul în care Heraclius I a urcat pe tron, situaţia statului era deosebit de grea. Perşii au cucerit noi şi noi teritorii în fiecare an, în dauna Imperiului. În 612 ei au ocupat Antiohia şi Cezareea. În 614 a căzut Damascul iar la 5 mai 614 au cucerit Ierusalimul de unde au dus la Ctesifon, Sfânta Cruce şi relicvele cele mai de preţ ale creştinismului. Perşii, cărora li s-au alăturat evreii din Ierusalim au jefuit şi incendiat biserica Sfântului Mormânt. Cu acestă ocazie în oraş au pierit aproape şaizeci de mii de creştini. Printre prizonierii luaţi de perşi s-a aflat şi patriarhul Zaharia al Ierusalimului. Este momentul în care acest oraş începe să decadă căci vremea sa cea mai înfloritoare a fost epoca domniei lui Constantin cel Mare când s-au realizat aici cele mai importante construcţii. Cruciadele au contribuit şi ele la căderea oraşului.

Uşurinţa cu care perşii au pus stăpânire pe aceste provincii explică prin faptul că majoritatea locuitorilor au continuat să rămână arieni şi monofiziţi, opunându-se doctrinei ortodoxe oficiale pe care o identificau cu Imperiul bizantin în sine.

Căderea Ierusalimului a provocat o vie emoţie în întreaga lume creştină, lupta dobândind de ambele părţi caracterul unui război sfânt.

În 617 perşii au ocupat Egiptul, au înaintat în Asia până la Calcedon. Mai înainte, în 614 slavii au cucerit Salona (Spalato), centrul administraţiei imperiale din Dalmaţia. Astfel, stăpânirea bizantină în vestul peninsulei s-a prăbuşit.

În iunie-iulie 617, avarii au apărut în faţa Constantinopolului, longobarzii câştigau mereu teren în Italia iar Imperiul îşi pierdea posesiunile din Spania.

Copleşit de atâtea dezastre, Heraclius I, s-a gândit la un moment dat să părăsească Constantinopolul şi să transfere în Africa sediul puterii. Un om cu o energie extraordinară l-a determinat să se răzgândească, patriarhul Sergios (610-638), a cărui influenţă a fost deosebit de puternică asupra întregii politici interne şi externe a Imperiului. Pătruns de o credinţă creştină profundă, soldat curajos, bun administrator şi mare general, Heraclius I a avut un mare noroc cu prezenţa sa în fruntea patriarhiei constantinopolitane.

În 622, Heraclius I era gata de război. Campaniile sale, trei la număr, în perioada 622-628, au fost încununate de un succes deosebit. Glorioasa expediție întreprinsă de el a fost comparată cu cea a lui Alexandru Macedon. Heraclius I s-a aliat în acestă campanie cu triburile din Caucaz şi cu chazarii.

În vara lui 626, în timp ce împăratul se afla de mai bine de trei ani în Orient, o expediție avaro-slavă şi persană s-a apropiat de Constantinopol. În aceste condiții, apărarea capitalei a revenit patriarhului Sergios. Regele Persiei şi-a fixat tabăra pe țărmul asiatic al Bosforului, în timp ce hanul avar, aliat cu slavii, bulgarii şi gepzii, au împresurat zidurile Constantinopolului (27 iulie). În august, flota slavă care a atacat pe mare capitala, a fost nimicită de bizantini. Avarii au ridicat asediul iar perşii s-au retras pe între timp țărmul Asiei Mici. Patriarhul Sergios, eroul marii confruntări, a compus **Imnul Acatist**, imn triumfal dedicat Fecioarei Maria, căreia locuitorii oraşului îi atribuiau biruința asupra duşmanului. Imnul a pătruns în Liturghia ortodoxă şi este cântat şi azi. Salvarea capitalei bizantine a fost atribuită prezenței veşmintelor Fecioarei Maria în cetate. Ele au fost purtate pe zidurile cetății, apoi printre oameni, dând acestora un mare curaj. Legende care au circulat apoi, pretind că însăşi Fecioara ar fi apărut pe metereze, ba chiar şi în tabăra duşmană. Interesant, şi demn de reținut, este că singurul cartier cucerit cel al Blachernelor, a fost distrus în întregime de păgâni, cu excepția bisericii Sf. Maria.

Heraclius I, a înfrânt între timp armata persană mutând războiul pe teritoriul inamic, în Azerbaidjan (623) şi în Armenia persană (625). Victorios la Ninive, şi la porțile Ctesifonului (628), el a intrat în legendă ca primul cruciat. Moartea lui Chosroes II (628) şi răscoala ce a urmat, au uşurat impunerea unei păci umilitoare perşilor („Pacea eternă") prin care aceştia au restituit toate cuceririle şi, mai ales Sfânta Cruce, pe care Heraclius I a adus-o triumfător la Ierusalim (629) aşezând-o în biserica Sfântul Mormânt. Acesta a fost primul **război sfânt** dus de lumea creştină şi un prolog al Cruciadelor de mai târziu.

Niciodată statul persan nu s-a mai refăcut. După aceste strălucitoare victorii, în 629, Heraclius I şi-a luat titlul de **basileus**. Acest termen a existat de secole în Orient, mai ales în Egipt. Din secolul al IV-lea a fost folosit curent în partea de limbă greacă a Imperiului dar nu a fost recunoscut ca titlu oficial până acum.

După aceste mari succese militare, Heraclius I s-a străduit, prin politica sa religioasă să restabilească unitatea morală a Imperiului şi, pentru a recâştiga pe monofiziții din Siria şi Egipt, el a căutat să găsească, în înțelegere cu patriarhii Sergios şi Cyrus din Alexandria, o formulă de mediere care să-i aducă pe desidenți în sânul Ortodoxiei.

Disputa se dădea în jurul problemei dacă Mântuitorul a avut o dublă energie şi o dublă voință. Dogma stabilită de Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon, că fiecare din cele două naturi ale Mântuitorului îşi păstrează toate însuşirile şi caracteristicile, nu a satisfăcut pe deplin. Unii apreciau că dacă Iisus Hristos a avut o natură divină şi una umană, trebuia să aibă şi o activitate divină şi una umană. Deci o voință dumnezeiască şi alta umană. Cum însă Hristos era o singură persoană şi cum voința umană urmează în toate voința divină, uşor se putea concluziona că Mântuitorul are o singură sferă de acțiune şi o singură voință. S-a ajuns astfel la concepția monofizită. Heraclius I a considerat ca salvatoare în disputa cu monofiziții, învățătura care a apărut în Egipt pe la anul 600 şi care susținea o singură voință şi o singură energie în persoana lui Iisus Hristos. La reacția potrivnică a lui Sofronios, patriarhul Ierusalimului, împăratul a intervenit direct şi, prin

edictul **Ekthesis** (638) a impus **doctrina monotelită** – două naturi în persoana Mântuitorului dar o singură voință – interzicând orice fel de dispută în continuare.

Datorită acestor eforturi, Imperiul părea că își revine. Prestigiul său în Orient a fost restabilit. Prin creştinarea croaților şi sârbilor, influența bizantină s-a extins şi în nord-vestul Peninsulei Balcanice. Dar aceste aparențe strălucitoare nu aveau o bază reală. Situația financiară era grea, tendințele separatiste de care au profitat atâta perşii, nu au putut fi înlăturate. În câțiva ani, invazia arabă a anulat toate rezultatele victoriilor lui Heraclius I, în timp ce politica sa religioasă a pregătit germenii unor lungi disensiuni şi grave conflicte.

2. Apariția pericolului arab

Începutul secolului al VII-lea a marcat un mare eveniment: apariția Islamului. Această apariție a fost pregătită de existența în credințele arabe preislamice a concepției despre o zeitate principală (**Allah**) ca şi de influența concepțiilor mozaice şi creştine despre o divinitate unică (**Jahve, Dumnezeu**).

Creatorul, într-o formă doctrinară, dogmatică, a noii religii a fost un negustor, pe nume Mahomed (circa 570-632). Conceptele sale au fost adunate de discipolii săi în **Coran**, care cuprinde învățăturile de bază ale noii religii. Islamismul propăvăduia câteva percepte de bază. În primul rând recunoaşterea divinității unice (**Allah**) şi completa dependența a omului față de ea, prin supunerea oarbă în fața voinței sale. Profetul lui Allah este Mahomed. Moise şi Iisus sunt recunoscuți ca profeți. Iisus este primul dintre profeți dar noua religie arabă declara că nici unul nu este atât de mare ca Mahomed. Acesta a declarat mai târziu, în perioada de la Medina, că doctrina sa religioasă era o readucere în deplinătatea ei a religiei lui Avraam, stricată de creştini şi evrei. Musulmanului i se mai cerea îndeplinirea rugăciunilor zilnice, respectarea postului anual în luna Ramadan şi cel puțin un pelerinaj anual la templul Caaba din Mecca. Religia lui Mahomed impunea supunerea deplină a credinciosului care a îmbrățişat-o (**moslem, musulman**). Mai târziu ea a început să ceară extinderea între nemusulmani, chiar prin folosirea forței, a „războiului sfânt" (**djihad**).

La început Mahomed şi-a câştigat adepți doar în Mecca, în rândul populației sărace. Aristocrația şi negustorimea de aici l-a alungat silindu-l să fugă (**hegira**) la Yathreb, ulterior numită Medina (16 iulie 622). Fuga lui Mahomed a devenit mai târziu data începerii erei musulmane.

Islamismul s-a extins apoi, Mecca devenind oraşul sfânt al musulmanilor iar templul Caaba, sanctuar al Islamismului. Dar, în timpul vieții lui Mahomed, credința musulmană nu s-a extins nici măcar în întreaga Peninsulă Arabică. Partea de sud-vest a rămas creştină iar cea de nord-est a trecut la creştinism care devenise religie predominantă în Mesopotamia şi în provinciile arabe situate de-a lungul Eufratului. În acest timp religia oficială persană a continuat să decadă rapid.

Astfel, atunci când Mohamed a murit, el nu era nici suveranul politic al întregii Arabii şi nici şeful ei religios.

În Imperiul bizantin, Islamul a fost considerat la începuturile sale ca un fel de arianism şi tratat ca şi alte erezii creştine. La fel Sf. Ioan Damaschin, care a trăit la o curte musulmană în veacul al VIII-lea, nu a văzut în Islam decât o nouă religie. El n-o considera decât ca pe o schismă asemănătoare ereziilor precedente . Istoricii bizantini au manifestat,

de asemenea, un interes scăzut față de învățătura lui Mahomed. Primul cronicar care aminteşte câteva secvențe din viața acestuia numindu-l „regele sarasinilor şi falsul profet" este Teofan Mărturisitorul care a scris în prima jumătate a secolului al IX-lea lucrarea „Chronographia".

La fel în Europa occidentală, Islamul n-a fost o religie prea cunoscută fiind considerată o sectă creştină apropiată dogmatic de arianism şi chiar în perioada de sfârşit a Evului Mediu, Dante Alighieri, în a sa „Divina Comedia", îl considera pe Mahomed un „eretic"şi îl numea „semănător de ceartă şi de schismă". Unii afirmă că apariția Islamului a determinat un asemenea entuziasm încât cuceririle s-au declanşat în lanț şi că ele erau manifestări ale voinței profetului. În realitate, la moartea lui Mahomed, numărul musulmanilor era foarte redus, majoritatea lor grupându-se în oraşul Medina. Cei mai mulți dintre luptătorii arabi se compuneau din beduini care nu cunoşteau Islamul decât aproximativ. Nu erau decât doritori de pradă şi entuziasmul religios le lipsea aproape complet. Pe de altă parte, la începuturile sale, Islamul era foarte tolerant, atât față de creştini cât şi față de evrei. Inițial şi-a propus nu convertirea celor cuceriți ci supunerea lor.

Fanatismul religios şi intoleranța musulmanilor au fost apariții ulterioare, străine poporului arab şi explicabile prin activitatea prozelitismului musulman. Elanul extraordinar al luptei arabilor a fost dat de creşterea lor numerică şi de spațiul foarte strâns, închis între vaste teritorii aride, care amenința însăşi existența lor ca etnie.

Primul **calif** (locțiitor)al lui Mahomed, **Abu-Bekr**, a reuşit să învingă disensiunile pricinuite de moartea profetului şi, din 634 până în 642, Imperiul bizantin a pierdut, în favoarea arabilor, toată partea sa răsăriteană. Astfel, în 634 armatele califului Omar au atacat Siria. Trupele bizantine au fost înfrânte la Agnadain (634). Damascul a căzut şi el în mâinile musulmanilor (635). Dezastrul de la Yarmuk (636), l-a determinat pe Heraclius I să renunțe definitiv la Siria. Populația, ostilă grecilor, s-a grăbit să treacă de partea învingătorilor. Ierusalimul a capitulat în 637, după ce a fost apărat cu înverşunare de patriarhul Sofronios. Locuitorii au reuşit să ducă din oraş Sfânta Cruce încă înainte de atac.

Antiohia a căzut în 638. Apoi a fost rândul Mesopotamiei (639), a Egiptului, pe care Omar l-a cucerit fără să întâmpine o rezistență deosebită (639-642). Heraclius I, bătrân şi bolnav, a murit disperat (641).

Sub succesorul său **Constans II** (641-668), arabii şi-au continuat cuceririle. Cirenaica, Tripolitanis, au căzut în mâinile lor (642-643) iar în 647, pentru prima oară, au năvălit în Africa de nord. Au devastat apoi Asia Mică (651), au supus Armenia (653). Creîndu-şi o flotă redutabilă au început să amenințe preponderența pe care o avea în acest domeniu Bizanțul în mările din Orient. Navele arabe au invadat apele bizantine, au cucerit insula Cipru important centru maritim, au înfrânt flota comandată de însuşi împăratul şi au ocupat insula Rhodos, distrugând faimosul Colos de aici (654) şi ajungând până în insula Creta şi chiar în Sicilia.

Constantinopolul însuşi era în pericol şi Constans II, considerând Orientul ca pierdut, şi-a petrecut ultimii ani de viață în Occident (663-668).

Toate acestea au uşurat acțiunile califilor omeiazi care reveneau la Damasc, după 660. De acum, în fiecare an, o invazie arabă devasta Asia Mică. În 668, musulmanii au pătruns până la Calcedon. În acelaşi timp, ei au reluat ofensiva spre apus şi s-au stabilit în Africa de nord unde au întemeiat Kairuan (669), amenințând Sicilia. În sfârşit, în 673, ei au

încercat efortul suprem: cucerirea Constantinopolului. Dar noul împărat, Constantin IV (668-***) supranumit şi Pogonatul (Bărbosul), a fost un suveran energic. În acelaşi an şi apoi, cinci ani în şir (673-678), arabii au asediat , pe uscat şi pe mare, capitala bizantină dar n-au reuşit s-o cucerească. Flota greacă căreia recenta descoperire a „focului grecesc” de către sirianul Callinicos – i-a asigurat o incontestabilă superioritate, a obligat escadrele musulmane la retragere provocându-le, în apele de la Syllaeum, o gravă înfrângere. Rămăşiţele ei au fost distruse de o furtună pe coastele Pamphyliei.

Pe uscat armatele arabe au fost zdrobite în Asia. Califul Moavia a fost silit să semneze pacea (678). Aceasta a fost prima stopare a extinderii teritoriale a Islamului. Prestigiul Imperiului a fost, din acest punct de vedere, restabilit.

3. Politica religioasă şi Occidentul. Sinodul al VI-lea ecumenic şi Sinodul Quinisext.

O preocupare constantă a lui Heraclius I a fost realizarea păcii şi înţelegerii în sânul Bisericii. Dar felul în care a văzut împăratul realizarea acestor obiective şi politica sa religioasă, au avut consecinţe grave. Monotelismul a provocat în Africa şi în Italia o vie nemulţumire, manifestată prin răscoale în exarhatele Cartagina (646) Ravenna (650), împotriva autorităţii imperiale şi prin opoziţia populaţiei italiene şi a pontifilor romani. În zadar, pentru împăcarea spiritelor, Constans II a promulgat edictul numit **Typos** (648). Acest edict interzicea sub cele mai aspre pedepse şi sancţiuni ale legilor de stat orice fel de discuţii cu privire la una sau două energii şi cu referire la una sau două voinţe în persoana Mântuitorului. Papa Martin I, în 649, a ţinut în biserica Mântuitorului din Lateran un mare sinod care a condamnat atât **Ekthesis-**ul cât şi **Typos**-ul, declarându-se pentru două naturi unite, care nu se confundă şi două voinţe naturale, divină şi umană, în perfectă armonie.

Olimpiu, exarhul de Ravenna, a primit dispoziţie de la Constant II să plece la Roma şi să aresteze pe papa Martin. Odată ajuns aici, Olimpiu s-a răsculat împotriva împăratului şi a fost proclamat suveran, deslipind Italia de Bizanţ.

Noul exarh, Calliopa, a apărut în 653 la Roma şi l-a arestat pe papă ţinându-l în captivitate un an şi trei luni. Dus la Constantinopol, acesta a fost condamnat la moarte dar pedeapsa i-a fost comutată în surghiun. A murit la Cherson, în anul 655.

Aceeaşi soartă a împărtăşit-o şi Sf.Maxim Mărturisitorul (mort la 13 august 662) care cu toate că a suferit chinuri grele fiind dus din localitate în localitate, tăindu-i-se limba şi mâna dreaptă, ca să nu vorbească şi să nu scrie împotriva compromisului teologic, n-a voit să-şi renege credinţe.

Abia Constantin al IV-lea a înţeles că se impunea o nouă politică. Pierderea Egiptului şi Siriei făcea inutilă, de acum, încercarea unei împăcări cu monofiziţii. Restabilind, prin înţelegere cu Roma, liniştea religioasă, împăratul spera să ataşeze mai puternic ceea ce a mai rămas din Italia, pentru a se putea consacra în întregime treburilor politice şi militare ale monarhiei.

Sinodul al VI-lea ecumenic de la Constantinopol (680-681), a avut menirea, în consecinţă, să refacă unitatea religioasă şi, în deplină înţelegere cu papalitatea, a condamnat erezia monotelită, restabilind Ortodoxia. Alături de cei 174 de episcopi împăratul a luat parte activă la lucrări. A asistat la primele unsprezece şedinţe şi la ultima, de încheiere,

prezidând şi conducând discuțiile teologice. El a semnat şi actele finale fiind proclamat de către adunare „*garantul şi interpretul credinței ortodoxe*”.

În ultima, cea de a 18-a şedință, a fost republicată solemn Mărturisirea de credință care învăța că „*în Iisus Hristos sunt două voințe şi două lucrări sau energii, corespunzătoare celor două firi, neamestecate şi neschimbate, neîmpărțite şi nedespărțite, precum şi neopuse una alteia, cea omenească urmând întru totul voinței şi lucrării celei divine*”. Astfel monotelismul a fost înfrânt după mai bine de o jumătate de secol de dispute.

Acestea au fost rezultatele mari. Când, în 685, Constantin al IV-lea a murit, Imperiul părea să fi ieşit din criza în care se prăbuşise. Fără îndoială,acesta era mult mai redus ca întindere, cu o prosperitate economică redusă prin pierderea Egiptului, ale cărui grâne erau una din resurse, prin pierderea Siriei, cu o înfloritoare industrie şi prin pierderea porturilor cu o vie activitate comercială: Alexandria, Gaza, Beirut, Antiohia.

După 679, un alt pericol a apărut la orizont: bulgarii. În 681, Constantin IV a întreprins o campanie pe mare şi pe uscat, la gurile Dunării, împotriva bulgarilor conduşi de Asparuh. Împăratul, grav bolnav, a fost nevoit să abandoneze câmpul de luptă şi bulgarii i-au învins pe bizantini. Ei au trecut Dunărea şi s-au aşezat în regiunea Varnei, de unde au ocupat Scythia Minor şi Moesia Inferior supunând populația traco-romană şi „cele şapte triburi slave” aflate în relații de clientelă față de Constantinopol. Apoi, îndată, Constantin IV a fost nevoit să recunoască întemeierea noului hanat bulgar.

Lui Constantin al IV-lea i-a urmat fiul său, **Iustinian al II-lea Rhinotmetos** („cel cu nasul tăiat”), care a domnit de două ori (685-695 şi 705-711). Importanța domniei lui a constat, pe lângă multiplele măsuri administrative luate (supunerea slavilor pătrunşi în Imperiu, extinderea numărului themelor) şi în elaborarea Legii agrare. Ea prevedea protejarea proprietății țărăneşti, a obştei țărăneşti libere, responsabilă laolaltă pe plata impozitelor. Această lege a lui Iustinian II a fost ataşată „Pravilei” lui Vasile Lupu (1646) şi a „Pravilei” lui Matei Basarab (1652).

Odată cu creşterea numărului țăranilor liberi, în timpul lui Iustinian al II-lea s-au mărit în mod considerabil proprietățile Bisericii. Ele proveneau mai ales din danii venite din partea reprezentanților tuturor categoriilor sociale. Acest fenomen a atras după sine creşterea puterii economice a Bisericii şi mănăstirilor, o sporire a influenței în rândul locuitorilor Imperiului.

În timpul lui Iustinian al II-lea a avut loc Sinodul Quinisext (691-692), sau al II-lea trullan, care ca şi precedentul, al VI-lea ecumenic, s-a ținut tot în sala boltită (**trullos**) a Palatului imperial. El a elaborat 102 canoane pentru a completa hotărârile dogmatice ale Sinoadelor ecumenice V şi VI care nu s-au ocupat cu probleme disciplinare. Canoanele elaborate aici cuprind prevederi referitoare la organizarea bisericească, la Liturghie şi la îmbunătățirea stării morale în rândul credincioşilor şi a clerului. Ele au condamnat unele practici şi obiceiuri precreştine care se mai păstrau încă în popor (sărbători păgâne ca Brumalia, procesiunile oamenilor mascați care cântau la culesul viilor cântece în onoarea lui Dyonisos). Sinodul s-a pronunțat pentru căsătoria preoților înainte de hirotonire, s-a condamnat postul de sâmbăta din Biserica Apuseană, s-a menționat că Sfânta Împărtăşania se face cu pâine şi vin iar despre pâine se preciza că trebuie să fie dospită. Papa Sergius a respins hotărârile Sinodului Quinisext din aceste motive.

La sfârşitul secolului al VII-lea, Imperiul, atât cât a mai rămas, a devenit mai omogen, debarasat de pericolul separatismelor orientale şi de povara Occidentului (în 698 a fost pierdută Africa, Spania şi jumătate din Italia). Monarhia a devenit un organism solid, capabil de viaţă, într-o nouă formă, pe care a îmbrăcat-o în cursul secolului al VII-lea.

4. Transformările din Imperiu în secolul al VII-lea

Cuceririle arabe din secolul al VII-lea au răpit Bizanţului provinciile sale de răsărit şi de sud determinând pierderea calităţii sale de cel mai puternic stat din lume. Restrâns din punct de vedere teritorial, Imperiul a devenit tot mai mult grecesc dar nu în întregime. Ei erau majoritari în Asia Mică, insulele învecinate din Marea Egee şi la Constantinopol, inclusiv teritoriile din jur.

Unii istorici apreciază că pierderea părţii de răsărit şi de sud a fost benefică pentru Imperiu căci s-a realizat şi pe această cale o omogenizare. Imperiul a scăpat de grija provinciilor disidente, mereu puse pe răscoală, dar şi pe erezii.

Perioada a adus însă şi profunde schimbări cu caracter demografic. În Peninsula Balcanică, devastată şi depopulată, s-au instalat, încetul cu încetul, popoare noi. Heraclius I a acceptat stabilirea croaţilor şi sârbilor cu condiţia să adopte creştinismul şi să devină vasali ai Imperiului.

Slavii au mai pătruns şi în alte regiuni, obţinând locuri de aşezare, de încartiruire. Aşa au fost sclavinii în Moesia şi Macedonia, întinzându-se apoi până aproape de Tesalonic, pe care l-au atacat de mai multe ori. Existau slavi în Tesalia, în Grecia centrală şi până în Peloponez şi în insulele din arhipelag. Şi dacă este exagerat a se crede într-o completă slavizare a acestei regiuni, nu este mai puţin adevărat că numeroase elemente străine s-au amestecat cu populaţia elenică dând probleme împăraţilor din secolul al VII-lea care s-au străduit să-i supună şi să-i asimileze.

În nord-estul peninsulei, bulgarii s-au stabilit în masă şi în contact cu populaţia slavă găsită aici, s-au slavizat şi au fondat un stat durabil. Noua formaţiune politică a creat şi ea un pericol permanent Imperiului.

S-a realizat şi o transformare administrativă de importanţă capitală. În timpul lui Iustinian I, în unele provincii, sistemul de guvernământ instituit de Roma a fost modificat prin unirea puterii civile cu cea militară. După el, pentru a se asigura mai bine apărarea frontierelor, această practică s-a generalizat. În acest cadru, la sfârşitul secolului al VI-lea, Mauricius a creat împotriva vizigoţilor exarhatul Africa iar contra longobarzilor, exarhatul Ravenna. În sfârşit, în secolul al VII-lea, în faţa pericolului arab şi a celui bulgar, măsuri asemănătoare s-au luat în răsărit.

Succesorii lui Heraclius I au instituit administraţii locale numite **theme**, nume care, la început desemna un corp de armată şi care se aplica apoi teritoriului pe care acesta îşi avea reşedinţa. În aceste circumscripţii, autoritatea a fost încredinţată unui şef militar, numit **strateg** şi căruia îi era subordonată şi administraţia civilă. Aşa s-au născut în Asia, themele Opsikion, Armeniakon, Anatolikon şi thema maritimă Karabisiani.

La sfârşitul secolului al VII-lea, în locul eparhiilor din perioada romană, Imperiul se compunea din şapte sau opt theme de o întindere apreciabilă. Completată şi generalizată

de împărații din secolul al VIII-lea, regimul themelor a durat pe toată existența Imperiului, marcându-i caracterul militar care a fost o trăsătură a tuturor statelor din Evul Mediu.

Procesul cel mai vizibil prin care a trecut Imperiul a fost elenizarea lui. În timpul lui Heraclius I, în 627, a apărut pentru prima oară în protocolul imperial, în locul vechii titulaturi de **imperator**, forma greacă de **basileos**, care a fost apoi adoptată de toți împărații Bizanțului. Limba greacă a devenit limba oficială. Chiar şi Iustinian I, considerând în continuare latina ca „limbă națională” a Imperiului, a emis majoritatea „novelelor” sale, pentru a putea fi înțelese mai bine „în limba comună, care este greaca”.

În secolul al VII-lea toate ordonanțele imperiale se dădeau în limba greacă, la fel ca şi aproape toate actele administrative. În acest domeniu vechile titluri latine au dispărut ori s-au elenizat fiind înlocuite cu altele noi, unele desemnând funcții noi, apărute în stat ca urmare a evoluției sale. Astfel era şeful bisericilor cancelariei imperiale (**asecretis**) sau sub-secretarul imperial (**hypagrammateus**), şeful tuturor trupelor de la palatul imperial (**curopalat**) sau fostul proconsul numit acum **anthypatos** etc.

În armată, unde domina elementul asiatic sau armean, limba greacă a devenit limba de comandă. Şi, cu toate că până în ultima zi a existenței sale Imperiul bizantin a continuat să se numească „Imperiul roman”, sensul de „roman” se schimbase, se grecizase. În sfârşit, în locul limbii elegante, e adevărat, puțin artificială, de care se serveau scriitorii în secolul al V-lea şi al VI-lea, prin care continuau tradiția literaturii clasice, a apărut greaca amestecată cu numeroşi ttermeni de origine bulgară care a devenit limba vorbită de cea mai mare parte a populației statului.

În acelaşi timp cu elenizarea Imperiului, amprenta religioasă, de care a fost marcat permanent, a devenit şi mai profundă prin rolul crescând pe care Biserica l-a dobândit în viața publică şi în societate. În stat, problemele religioase ocupau un rol esențial. Războaiele lui Heraclius I au fost adevărate cruciade iar problemele teologice pasionau spiritul împăraților. Din acest moment Ortodoxia s-a confundat în Bizanț cu naționalitatea. De exemplu, întâistătătorul de Constantinopol a devenit, după ce arabii au cucerit patriarhatele de Alexandria, Antiohia, şi Ierusalim, unicul conducător al Bisericii bizantine, influența lui în politica statului fiind deosebit de mare. Ascensiunea patriarhatului Constantinopolitan a început încă în veacul al VI-lea când Iustinian I a acordat titlul de „ecumenic”lui Epifanios (520-535). Printr-un sinod ținut în capitala Imperiului în anul 588, s-a hotărât ca toți patriarhii de Constantinopol să poarte titlul de „patriarh ecumenic”.

De la sfârşitul secolului al VI-lea păgânismul a dispărut şi, odată cu el, spiritul antic. Începând cu secolul al VII-lea literatura bizantină a luat aproape în exclusivitate o formă religioasă şi populară. Ea se afla încă în faza ei de căutare dar elenismul şi Ortodoxia, pe fondul limbii greceşti, au propulsat-o în perioada următoare.

5. Sfârşitul dinastiei heraclide şi decăderea Imperiului (685-717)

Încă din timpul lui Iustinian al II-lea (685-695) s-au arătat primele semne ale crizei ce avea să urmeze. Războiul a început cu bulgarii, în 689, şi apoi cu slavii. El a continuat şi cu arabii iar rezultatele au fost catastrofale (692). În 695 o revoltă a răsturnat pe ultimul reprezentant al dinastiei heraclide şi a deschis o perioadă de douăzeci de ani de anarhie

(695-717). Şapte împăraţi s-au succedat la tron ca urmare a unor lovituri de stat militare. În plus, Africa bizantină a căzut definitiv în mîinile musulmanilor (693-698).

Flota imperială în retragere din Cartagina l-a proclamat ca împărat pe Apsimar, drongarul themei Karabisiani. Acesta cucereşte Constantinopolul cu ajutorul demei verzilor şi urcă pe tron sub numele de **Tiberiu al III-lea** (698-705).

În acest timp, în Europa, bulgarii îl reinstalează pe tron pe Iustinian al II-lea cu ajutorul hanului Terbel (705) şi invadează Imperiul, în 712 apărând sub zidurile Constantinopolului.

Situaţia internă nu era nici ea mai bună. În societatea bizantină a acestui timp se constată o mare decădere morală şi intelectuală. În timpul acestor lupte civile, un val de sălbăticie, cruzime, trădări, a pătruns în toate domeniile vieţii sociale şi politice.

Imperiul aştepta un salvator şi un conducător. Acesta a fost Leon Isaurianul, strategul themei Anatolikon care, în înţelegere cu strategul themei Armeniakon, în 716, s-a ridicat împotriva împăratului **Teodosie al III-lea** (715-717), ridicat şi el tot atunci de către trupele din Opsikion şi au pornit asupra Constantinopolului. Toată lumea, Senatul şi poporul, patriarhul şi soldaţii, s-au pronunţat în favoarea sa. O nouă dinastie se instala pe tronul Imperiului, cea isauriană.

B I B L I O G R A F I E

J.E.Darras, **Histoire générale de l'Eglise ...**, vol. XV-XVI, Paris, 1875-1876;

J.Pargoir, **L'Eglise byzantine de 527 à 847**, Paris, 1905;

I. Mihălcescu, **Istoria religiunilor lumii**, Bucureşti, f.a.;

T. Andrae, **Les origines de l'Islam et le Christianisme**, Paris, 1955;

Ch.Diehl, **Histoire de l'empire byzantin**, Paris, 1969;

N. Bănescu, **Chipuri din istoria Bizanţului**, Bucureşti, 1971;

L. Brèhier, **Le monde byzantin. Vie et mort de byzance**, Paris, 1969;

D. Sourdel, **Islamul**, Bucureşti, 1993;

A. Miquel, **Islamul şi civilizaţia sa**, vol. I, Bucureşti, 1994;

Pr. asist. I. Rămureanu, **Începutul creştinării sârbilor sub împăratul bizantin Heraclius**, în S.T., 1959, nr. 3-4.

Capitolul X

ÎMPĂRAȚII ISAURIENI ŞI CRIZA ICONOCLASTĂ (717 – 867)

1. Revigorarea Imperiului în timpul primilor doi împărați isaurieni (717-775)

Noul împărat, **Leon al III-lea** (717-741) era de origine din Isauria sau Siria, aparținând unei familii stabilite în Tracia. În timpul lui Iustinian al II-lea şi-a început cariera militară îndeplinind cu succes o misiune importantă în Caucaz, după care a obținut funcția de strateg de Anatolikon. Puterea sa a avut o origine pur militară şi întreaga sa politică s-a bazat pe armată. Bun general, el a intenționat, nu fără succes, să apere Asia Mică împotriva musulmanilor. Fiul său, **Constantin al V-lea** (741-775), pe care l-a asociat la domnie pentru consolidarea dinastiei, a fost şi el un militar. În ciuda faptului că a fost numit **Copronymos** contemporanii l-au apreciat ca pe un om energic, priceput în ale războiului şi bun organizator.

P o l i t i c a e x t e r n ă . Câteva luni după urcarea pe tron a lui Leon al III-lea, arabii au apărut în fața Constantinopolului şi l-au atacat pe mare şi pe uscat. O flotă musulmană, special construită de Alexandria a adus până la Abydos forțele arabe comandate de califul Soliman, în timp ce trupele care înaintau pe uscat, comandate de generalul Maslamah, s-au apropiat şi ele. Soliman a înaintat nestânjenit până în Cornul de Aur în timp ce Maslamah şi-a întins corturile sub zidurile Constantinopolului (15 august 717). Dar când flota era încă în larg, o puternică furtună iscată din senin, a risipit-o în toate părțile Bosforului. Profitând de situație, Leon al III-lea a părăsit portul cu toate navele de care dispunea şi, cu ajutorul focului grecesc, a distrus toate corăbiile grele ale arabilor. Califul n-a putut supraviețui eşecului şi a murit pe malul Bosforului.

Legați prin tratat cu bizantinii, bulgarii au atacat dinspre Tracia pe arabi, provocându-le pierderi grele. Iarna aspră, foametea şi epidemia de ciumă, i-au determinat pe arabi să ridice asediu. Cu această ocazie se face prima mențiune a lanțurilor ce au închis apoi golful Cornul de Aur până în 1453.

Asediul din 717-718 a fost ultimul întreprins de arabi asupra capitalei Imperiului bizantin. Victoria a însemnat pentru Leon al III-lea un glorios început de domnie iar pentru Islam un mare dezastru, comparabil cu victoria pe care o va obține, cincisprezece ani mai târziu (732), Carol Martel pe câmpiile de la Poitiers.

Elanul arab a fost oprit astfel pe o lungă durată şi credincioşii bizantini au apărut, pe putut, pe bună dreptate, să vadă în aceasta mâna lui Dumnezeu şi a Fecioarei Marei, apărătoare a capitalei şi a imperiului creştin.

Cu toate aceste dezastre, după câțiva ani de refacere, arabii au devenit iarăşi agresivi. Ei au reluat ofensiva şi, aproape în fiecare an, Asia Mică a avut de suferit din pricina lor. Dar înfrângerea pe care le-au pricinuit-o cei doi împărați la Akroinon (740), a constituit o severă lecție pentru ei determinându-i să se retragă din partea de vest a Asiei Mici. Constantin al V-lea a profitat de situație şi a început ofensiva împotriva Siriei (745), a recucerit Ciprul şi a înaintat cu armatele sale până pe Eufrat şi în Armenia.

Luptele interne care au bulversat imperiul arab, începutul domniei Abasizilor care au mutat capitala califilor de la Damasc la Bagdad, au contribuit la succesele bizantinilor. În timpul întregii domnii a lui Constantin al V-lea, războiul a fost favorabil bizantinilor. Aceste succese au fost continuate de fiul său, **Leon al IV-lea** (775-780), care, în 778, cu o armată de o sută de mii de oameni, a invadat Siria şi, în 779, a înfrânt pe musulmani în Asia Mică. Pericolul arab, atât de ameninţător la sfârşitul secolului al VII-lea, a cedat în faţa Imperiului.

Constantin al V-lea s-a străduit să anihileze şi pericolul bulgar. În 755 a pornit ofensive şi, în două campanii succesive, i-a înfrânt pe barbari la Marcellai (759) şi Ankialos (763) în asemenea măsură încât, în 764, epuizaţi, n-au mai putut rezista şi au cerut pace. Războiul a reînceput în 772 şi a ţinut până la sfârşitul domniei. Chiar dacă împăratul Constantin al V-lea n-a reuşit să distrugă statul bulgar, el a restabilit în Peninsula Balcanică prestigiul armatei bizantine. El a reprimat răscoala slavilor din Tracia şi din Macedonia (758) şi, după exemplul lui Iustinian al II-lea, a aşezat în Asia Mică, în thema Opsikion, o parte din triburile lor (762).

R e f o r m e l e i n t e r n e au fost şi ele o preocupare a primilor doi isaurieni. În timpul în care impuneau duşmanilor respectul faţă de Imperiu, primii doi împăraţi s-au silit şi să-l reformeze. A fost o uriaşă operă de restructurare administrativă, economică şi socială.

Pentru a asigura apărarea frontierelor, Leon al III-lea şi fiul său au început generalizarea sistemului themelor, împărţind marile guvernorate în numeroase circumscripţii, mai puţin întinse şi mai uşor de apărat. Prin aceasta se atenua şi puterea strategilor care, nemaiavând teritorii atât de întinse, nu mai dispuneau nici de posibilitatea de a se răscula. Leon al III-lea s-a străduit să restabilească prosperitatea în provinciile depopulate de invazii şi epidemii. La fel a procedat şi la Constantinopol unde populaţia fusese decimată de ciuma din 718 şi pe care l-a repopulat aducând din Orient oameni cu voia sau împotriva voinţei lor. El a creat o armată bine pregătită dar pentru aceasta a înăsprit fiscalitatea, ceea ce a dus la numeroase nemulţumiri.

Dintre toate, însă, reforma legislativă, marcată de publicarea codului civil numit **Ecloga** (726), a îmbunătăţit sistemul de judecată şi a introdus în legislaţie o terminologie mai clară, adaptată la nevoile vremii. Leon al III-lea a introdus acum pedepsele prin mutilare (tăierea nasului, a mâinilor, orbirea), care au fost aplicată apoi mai ales disidenţilor politici dar şi apărătorilor dreptei credinţe în timpul împăraţilor iconoclaşti. Ele s-au aplicat prin abuz şi înainte. A fost cazul Sf. Maxim Mărturisitorul, în 662 pedepsit pentru credinţa sa. Era o prevedere necunoscută în codul lui Iustinian I, care reflecta decăderea moravurilor, pătrunderea în Imperiu a unei mari mase de orientali pentru care acest fel de pedepse nu erau o noutate.

2. Prima fază a crizei iconoclaste (726-780)

Pentru a completa opera lor renovatoare, Leon al III-lea şi Constantin al V-lea au încercat o profundă reformă religioasă. Ei au interzis cultul imaginilor sfinte şi au început persecuţiile împotriva călugărilor, astfel că gravul conflict ce a izbucnit s-a numit „războiul icoanelor” sau **iconomahie** (luptă împotriva icoanelor). Adepţii cinstirii icoanelor s-au

numit **iconoduli** iar duşmanii acestora, **iconoclaşti** (adversari ai icoanelor). Ea este considerată a fi ultima erezie născută din monofizism care refuza icoana Mântuitorului, negându-i firea umană. Cauza luptei împotriva icoanelor a fost dezvoltarea excesivă a cultului acestora, în care creştinii dar şi preoţii, mai ales monarhii, ajungeau uneori la exagerări. Mai ales în Asia Mică, tendinţele ostile icoanelor erau foarte puternice. Leon al III-lea,de origine, asiatică, le-a stimulat. Împăraţii isaurieni au fost influenţaţi şi de polemica iudaică împotriva icoanelor precum şi de reproşul califilor arabi care vedeau în ele idolatrie şi călcarea poruncii a 2-a a Decalogului (Ieş.20,4; Deut.5,8).

O altă cauză a declanşării disputei iconoclaste a fost imunitatea de care se bucurau bunurile Bisericii care, astfel, afecta veniturile visteriei. Marele număr al celor ce intrau în mănăstiri luau muncitorii din agricultură, soldaţii din armată, funcţionarii din serviciile publice. Împăraţii erau geloşi şi pe influenţa pe care călugării o exercitau asupra spiritului general al locuitorilor, a conştiinţei acestora. În ultimă instanţă, a fost lupta puterii politice împotriva celei spirituale, a celei imperiale împotriva celei bisericeşti. O parte a înaltului cler a sprijinit uneori pe împăraţii iconoclaşti, neliniştit de creşterea excesivă a influenţei păturii monahale, după cum armata, mai ales cea de origine asiatică, a avut o atitudine asemănătoare.

Discuţiile pe marginea legitimităţii icoanelor în cultul ortodox au început îndată după legalizarea creştinismului dar s-au pus îndeosebi după Sinodul Quinisext (691-692), care stabilea prin canonul 82 ca Mântuitorul să fie înfăţişat ca om şi nu, alegoric, sub formă de miel, dându-se astfel importanţa imagistică cuvenită întrupării Sale. Apariţia realistă a imaginii a dus la discuţii aprinse. La Constantinopol, în Asia Mică şi în Armenia, s-au înregistrat atitudini iconoclaste chiar ale unor personalităţi ale Bisericii: Teodosie, episcopul de Efes (fiul fostului împărat Tiberiu al III-lea), Toma episcop de Claudiopolis şi Constantin episcop de Nacoleia. Ei au cerut patriarhului Germanos să oprească cultul icoanelor dar acesta a refuzat şi, se pare, aceştia s-au adresat atunci împăratului care a încurajat atitudinea lor.

În 726, Leon al III-lea a promulgat primul edict împotriva icoanelor, în care se dispunea scoaterea lor din locurile unde puteau fi obiectul adorării de către credincioşi.

Această măsură a provocat o vie agitaţie. „Împărat şi preot” cum se intitula, s-a folosit de pretextul unei erupţii vulcanice şi a unui cutremur. Cataclismul s-a declanşat la nord de insula Creta, între insulele Tera şi Terasia care a dus la apariţia insulei Santorin. În primele zile ale lui august 725 s-a activat un vulcan submarin în această zonă, care a aruncat la mare înălţime foc şi cenuşă timp de opt zile. Fumul şi cenuşa au fost duse de curenţii de aer până în Italia şi în zona Constantinopolului. Leon al III-lea care era un om foarte superstiţios, împărtăşea groaza supuşilor săi care vedeau norii negri şi auzeau bubuiturile groaznice. În accepţiunea lui Leon al III-lea, acestea erau mărturii ale mâniei lui Dumnezeu împotriva oamenilor care adorau icoane, părăsind adevărata credinţă. A şi luat măsuri imediate punând să fie dată jos o icoană a Mântuitorului de deasupra marii porţi de bronz a Palatului imperial. Acestă icoană nu era una oarecare ci era cea făcătoare de minuni de la Camuliana, din Asia Mică, şi fusese adusă în capitală la sfârşitul secolului precedent. Poporul, incitat, a ucis ofiţerul care a distrus cu lovituri de ciocan icoana. O parte din cei implicaţi în incident au fost prinşi şi trimişi la moarte din ordinul împăratului. Astfel iconoclasmul a început cu vărsare de sânge.

După incidentele violente de la Constantinopol, o revoltă a iconodulilor a fost înăbuşită repede în Grecia (727) şi, în acelaşi an şi în Italia. Papa Grigore al II-lea s-a mărginit să protesteze vehement împotriva ereziei nou apărute dar succesorul său, Grigore al III-lea, a inaugurat o politică mai îndrăzneață, anatemizând pe adversarii icoanelor (731), căutând, la un moment dat, ajutorul longobarzilor împotriva împăratului.

Un protest vehement împotriva iconoclasmului s-a ridicat în Siria din partea Sf. Ioan Damaschin. Pe numele său Ioan Mansur, era unul din cei doi fii ai unui distins grec. Ioan avea o mare trecere la curtea califului Hişam (724-743) din Damasc. Tatăl său, Sergios, a îndeplinit dregătoria de chestor general al statului arab în timpul califului Abd-al-Malik (685-805), cu toate că era creştin. Educația tânărului Ioan a fost încredințată călugărului Cosmas, căzut în mâna arabilor, erudit cunoscător al ştiințelor teologice şi profane, salvat de Sergios. Mansur era numele arab al lui Sergios şi al familiei sale şi semnificația sa era: „cel dus de Dumnezeu spre victorie". Pentru calitățile sale oratorice deosebite Ioan era cunoscut şi sub numele de „Chrysorrhoas".

Ioan s-a remarcat prima oară prin scrisori incendiare împotriva lui Leon al III-lea, care au fost difuzate în întreg imperiu. Mai târziu, el s-a retras la mănăstirea Sf. Sava din Ierusalim unde patriarhul Ioan al V –lea l-a hirotonit preot, marele teolog petrecându-şi apoi întreaga viață aici. A murit la Constantinopol (749).

Sf. Ioan Damaschin a teoretizat într-o iconosofie precisă rolul icoanelor în cultul ortodox. A respins ideea de erezie, de reînviere a idolatriei păgâne. A arătat că icoana este un intermediar între om şi sfântul reprezentat. Funcțiile icoanei sunt multiple: **estetică** (de a împodobi biserica sau locul de închinare), **pedagogică** (de a învăța din istoria Bisericii), **latreutică** (de a însoți cultul divin) şi **harică** (de a mijloci harul divin).

Edictul din 726 s-a aplicat cu multă moderație la început. A urmat însă cel din 729 care a dus la înlocuirea patriarhului Germanos cu Anastasie, singhelul acestuia, adept al reformei (730). S-au luat măsuri şi împotriva şcolilor ecleziastice.

Dar, lupta devenea tot mai aprigă. Chestiunile de principiu au ajuns obiect de conflict, ciocnindu-se în realitate autoritatea împăratului în probleme religioase cu dorința Bisericii de a se emancipa de sub tutela statului. Constantin al V-lea, mult mai priceput în ale teologiei decât tatăl său, a adus în luptă opiniile personale, ostile nu numai icoanelor ci şi cultului Fecioarei şi sfinților. Deoarece era foarte pătimaş, el a condus lupta cu o ardoare fanatică şi cu deosebită asprime.

La începutul domniei sale, Constantin al V-lea, a trebuit să lupte pentru a ase instala pe tron împotriva cumnatului său, Artavasdes, care se bucura de sprijinul iconodulilor. În timp ce Constantin participa la o expediție în Asia Mică împotriva arabilor, trupele din thema Opsikion l-au proclamat împărat pe Artavasdes care a împrăştiat o armată imperială şi s-a îndreptat apoi asupra Constantinopolului. Acesta a fost aclamat de populația oraşului şi a primit coroana din mâna patriarhului Anastasie (iulie 741). Prima să măsură a fost de a reintroduce cultul icoanelor şi de a-şi asocia pe unul dintre fii la domnie.

Artavasdes a domnit un an iar încercarea sa de a-l înlătura definitiv pe Constantin al V-lea cu ajutorul themelor din Orient a eşuat. Învins lângă Sardes, el s-a refugiat la Constantinopol pe care Constantin l-a asediat reuşind să intre în oraş (2 noiembrie 742). Artavasdes a fost orbit împreună cu fiii săi iar patriarhul Anastasios a fost lăsat în scaunul

patriarhal după ce a fost biciuit. A urmat declanşarea unei necruţătoare persecuţii împotriva iconodulilor.

Din porunca lui Constantin al V-lea s-a reunit la Hieria un sinod (754) care a condamnat icoanele. De acum înainte împăratul putea lovi în opozanţii săi ca şi cum aceştia ar fi păcătuit şi în faţa lui Dumnezeu. Împăratul a poruncit ca moaştele sfinţilor să fie profanate şi arse, toate bisericile să fie despuiate de icoane iar picturile murale şi mozaicurile să fie acoperite cu un strat gros de var. În locul lor s-a dispus ca bisericile să fie împodobite cu imaginile împăratului şi cu picturi inspirate din natură: păsări, fructe, pomi. Dintre însemnele creştine a fost acceptată doar Crucea.

Hotărârile pseudosinodului de la Hieria au întâmpinat o aprigă rezistenţă din partea călugărilor încurajaţi de sprijinul papalităţii şi de provinciile apusene ale Imperiului.

Adevăratele persecuţii au început în 765. Icoanele au fost distruse, mănăstirile închise ori secularizate, transformate în cazărmi sau hanuri. Bunurile lor au fost confiscate, călugării închişi, maltrataţi, exilaţi. Unii, precum Sf. Ioan cel Nou, episcop de Efes, au fost condamnaţi la moarte. Alţii au fost batjocoriţi expuşi în cortegii groteşti şi plimbaţi prin faţa poporului în Hipodrom.

Mulţi înalţi demnitari ai Imperiului au fost exilaţi sau chiar executaţi. Acesta a fost şi soarta patriarhului Constantin (766). Timp de cinci ani persecuţiile s-au desfăşurat în întregul Imperiu. Desigur, nu la proporţiile descrise de adversarii împăratului – condamnările la moarte se pare că au fost destul de rare – dar violente în bună măsură. Un contemporan afirma chiar că exista „*intenţia conducătorilor era de a extirpa complet ordinul monastic*”. Călugării au rezistat răbdând toate prigonirile. Au suferit, dând dovadă de curaj „*pentru dreptate şi adevăr*”, în asemenea măsură încât, cu o oarecare exagerare, un contemporan scria că „*Bizanţul părea golit de ordinul monastic*”. Mulţi au fugit, mai ales în Italia, care a beneficiat astfel de exodul a mii de călugări. Aceştia au adus cu ei nu numai manuscrise vechi şi icoane de o inestimabilă valoare dar şi talentul lor în arta icoanelor.

Este cert că lupta a dat ocazie la incredibile violenţe, la durităţi şi cruzimi, provocând o profundă tulburare în tot Imperiul. Toate acestea au avut ca urmare grave consecinţe. Leon al III-lea a încercat să reducă cu forţa opoziţia papalităţii, punând sub ascultarea patriarhului de Constantinopol, Calabria, Sicilia, Creta şi Illyricul (partea sa apuseană, în 732), agravând astfel disensiunile.

Exarhatul de Ravenna a rezistat până în 751 loviturilor longobarde. Papa Ştefan al III-lea n-a ezitat să se despartă de „*Imperiul eretic*” şi, căutând să apere peninsula cu ajutorul francilor, a încuviinţat ca Pepin cel Scurt să cucerească teritoriile odinioară bizantine care au format apoi domeniul temporal al papalităţii. Conciliul convocat de papă, în 769, în care s-a proclamat legitimitatea cultului icoanelor, reprezintă şi sfârşitul subordonării papei faţă de basileu, care, de acum, a încetat să mai ratifice alegerile pontificale. Toate acestea au însemnat înfrângeri ale Imperiului bizantin în apus. Basileul a scapat de sub controlul său nu numai Peninsula italică ci şi numeroşi ortodocşi de aici.

În 774, Carol cel Mare a intervenit din nou în peninsulă confirmând solemn donaţia făcută de Pepin cel Scurt, Bizanţul nemaiavând în Italia decât Veneţia şi câteva teritorii din sudul peninsulei.

3. Împărăteasa Irina şi victoria iconodulilor (780-802).Sinodul al VII-lea ecumenic de la Niceea

Politica religioasă a primilor isaurieni a semănat fermentul discordiei, al nemulţumirii, al frământărilor. După moartea lui Constantin al V-lea, ele s-au reactivat. În timpul scurtei sale domnii, Leon al IV-lea Chazarul (775-780) a continuat politica internă a predecesorilor săi. Dar apoi, văduva sa, Irina, regentă în timpul minoratului lui Constantin al VI-lea, a considerat că se poate sprijini pe ortodocşi şi a hotărât să restabilească cultul icoanelor. Ea a neglijat lupta împotriva musulmanilor care au revenit în 781 până la Chrysopolis, în faţa Constantinopolului, ajungând să încheie o pace deosebit de umilitoare cu califul. Să reţinem, totuşi, că acest calif nu era altul decât marele Harun-al-Raşid. Pe de altă parte, Irina, adeptă a cultului icoanelor, s-a apropiat de papalitate şi a întreţinut cu statul franc relaţii cordiale. Mai ales în politica internă, ea s-a străduit să elimine de la conducere pe iconoclaşti**.**

În timpul luptelor pentru restabilirea cultului icoanelor, în 787, s-a născut o aripă radicală în Biserica bizantină, pornită de la călugării mănăstirii Sakkudion (Bithinia). Gruparea propunea o reformă în sânul clerului ortodox şi, mai ales, revendica independenţa absolută a Bisericii faţă de Stat. Era respins categoric amestecul împăratului în probleme de dogmă. Întreaga strădanie a călugărilor de aici a rămas în istorie sub numele de „*mişcarea studită*”.

Sub oblăduirea Irinei şi a fiului ei, Constantin, s-au deschis luctrările unui **Sinod ecumenic** la biserica Sf Apostoli din Constantinopol. Dar două unităţi militare aparţinând corpului de gardă imperială au înconjurat biserica şi au risipit pe participanţi. Acţiunea era rezultatul unui complot organizat de conducătorii armatei în înţelegere cu câţiva episcopi. Pretextând o invazie arabă, Irina a trimis pe rebeli în Asia Mică iar la Constantinopol a adus trupe fidele din Tracia. Un nou sinod a fost convocat la Niceea (mai 787) dar lucrările s-au deschis abia la 24 septembrie în biserica Sf. Sofia de aici. Au participat între 330 şi 367 episcopi, doi legaţi ai papei şi un mare număr de egumeni şi monahi, între care şi Platon de la mănăstirea Studion, Teofan Mărturisitorul şi alte personalităţi ale Bisericii. Împăratul Constantin şi mama sa, Irina, au fost reprezentaţi de doi înalţi demnitari. Şedinţa de încheiere a avut loc la Constantinopol, în palatul Magnaura unde, la sfârşit, s-a strigat: „*Trăiască împăraţii, noul Constantin şi noua Elena, Dumnezeu să binecuvânteze guvernarea lor*”.

Cel de-al VII-lea Sinod ecumenic, încheiat la 23 octombrie, a condamnat solemn erezia iconoclastă restaurând cultul icoanelor spre marea mulţumire a partidei iconodulilor care şi-au văzut astfel asigurată prevalenţa Bisericii în faţa Statului. Hotărârea Sinodului care a avut la bază concepţia Sf. Ioan Damaschin, prevedea următoarele: este permis, util şi chiar plăcut lui Dumnezeu de a se face icoane religioase şi de a le cinsti. Dar această cinstire să nu fie adorare, căci aceasta se cuvine numai lui Dumnezeu. Această cinstire acordată icoanelor este relativă căci este respectată nu icoana în sine ci faptul că ea reprezintă o persoană sfântă. Deci cinstirea nu se adresează materiei icoanei şi astfel nu poate fi vorba de idolatrie. Aceste precizări erau deosebit de importante deoarece limpezeau atitudini chiar în rândul iconodulilor care, ei înşişi, aveau nevoie de ele.

Curând, între mamă şi fiu s-au ivit neînţelegeri datorită supravegherii stricte la care Irina l-a supus pe Constantin care manifesta îngrijorătoare tendinţe iconoclaste. În acest sens ea a fost ajutată de principalul ei ministru, eunucul Staurakios.

Când fiul a ajuns la maturitate, Irina a rupt logodna pe care acesta o avea din fragedă pruncie cu fiica lui Carol cel Mare şi l-a obligat să se căsătorească cu o persoană obscură ca origine dar ataşată cultului icoanelor, Maria de Armenia. Constantin al VI-lea a încercat să se emancipeze de sub tutelă destituind pe Staurakios şi exilând pe Irina dar complotul a fost descoperit iar cei ce l-au iniţiat au fost pedepsiţi mai mult simbolic (septembrie 790). Aflând, trupele din Răsărit s-au răsculat şi l-au proclamat pe Constantin singur împărat. Staurakios a fost închis iar Irina exilată în palatul de la Eleutheria.

Ajungând să conducă singur, tânărul împărat a început să comită greşeli după greşeli: a rechemat-o pe mama sa acordându-i titlul de „Augustă" (15 ianuarie 792) şi a încuviinţat eliberarea lui Staurakios. La acestea s-au adăugat acceptarea îndepărtării trupelor din Constantinopol credincioase lui şi înfrângerea suferită într-o bătălie cu bulgarii în care s-a angajat la sfatul unui prezicător. O revoltă împotriva sa, condusă de propriul său unchi, Nichifor, a fost descoperită şi aspru sancţionată de tânărul suveran. Iniţiatorul ei a fost orbit iar patru fraţi ai lui Constantin al VI-lea, implicaţi, mai mult sau mai puţin în complot, au suferit pedeapsa tăierii limbii.

O nemulţumire generală a provocat-o divorţul de soţia sa, Maria de Armenia, urmat de o a doua căsătorie. Cazul a stârnit proteste generale, mai ales în lumea monahală, exprimate îndeosebi prin persoana lui Platon, egumentul de la mănăstirea Studion. Trădat chiar de propriile trupe în cursul unei campanii în Orient, Constantin al VI-lea a fost prins, adus la Constantinopol şi orbit.Irina devenea astfel singura stăpână a Imperiului, domnind apoi încă cinci ani (797-802).

Datorită împărătesei Irina, Biserica şi-a redobândit vechiul ei rol în societatea bizantină. Pentru a avea în preajmă oameni de încredere, ea a adus la mănăstirea Studion pe călugării de la Sakkudion din Bithinia, în frunte cu Teodor Studitul. Partida monastică a redevenit mai puternică şi mai activă decât oricând. Dar preocuparea aproape exclusivă a împărătesei faţă de problemele interne a avut în Imperiu consecinţe neplăcute pe plan extern. Cu toate succesele obţinute de Constantin al VI-lea asupra arabilor şi bulgarilor (791-795), califatul de Bagdad, sub domnia lui Harun-al-Raşid, a reluat ofensiva victorioasă în Orient şi i-a obligat pe bizantini să-i plătească tribut (798).

S-a mai adăugat un element deosebit. La 25 decembrie 800, Carol cel Mare a fost încoronat împărat la Roma. A apărut astfel un imperiu rival în Occident care a ieşit fie chiar şi nominal doar, de sub incidenţa Bizanţului. De acum titlul de **Imperium Romanum** a fost disputat de două Imperii, fiecare considerând că îi revine lui cinstea de a reprezenta marele Imperiu roman de odinioară.

Împărăteasa Irina a fost înlăturată prin lovitura de stat a lui Nichifor (802), redeschizându-se porţile dezastrului şi anarhiei. Alungată din Constantinopol, ea şi-a sfârşit zilele în insula Lesbos (803).

4. Faza a doua a crizei iconoclaste (802-842)

Nichifor (802-811), a fost un abil mânuitor al banilor, doritor de a reface tezaurul statului, mai ales în detrimentul Bisericii. A repudiat violența iconoclaştilor dar a păstrat reformele acestora, care ştirbeau prestigiul Bisericii. Aceasta a fost trăsătura caracteristică a celei de a doua fază a războiului contra icoanelor. Ea a însemnat în Bizanț ceea ce în Apus a fost lupta pentru investitură.

Călugării mănăstirii Sf. Ioan din Studion, sub conducerea egunenului lor, Teodor, au fost cei mai intransigenți în a susține revendicările Bisericii. Cu o egală intensitate, ei combăteau oportunismul patriarhului Nichifor (806-815), care se străduia să şteargă amintirile luptelor iconoclaste, influențând politica financiară a împăratului cu autoritatea sa în materie de religie. Monarhia a început lupta împotriva lor persecutându-i (809), împrăştiindu-i, exilându-i. Împotriva autorității imperiale, călugării n-au ezitat să se adreseze papei care, cu prețul acceptării primatului Bisericii romane, urma să recucerească independența Bisericii orientale în fața împăratului şi a statului în general.

O asemenea atitudine a călugărilor a provocat o reacție iconoclastă. Ea a fost opera lui Leon al V-lea Armeanul (813-820) şi a doi împărați din dinastia amoriană, Mihail al II-lea (820-829) şi Teofil (829-842). Din nou, timp de treizeci de ani, Imperiul a fost teatrul unor lupte violente.

În 814, Leon al V-lea a reluat persecuțiile iconoclaste. Față de acestea s-a manifestat o puternică opoziție care a avut în frunte pe Sf. Teodor Studitul şi pe Nichifor Mărturisitorul din Sebastia (Bithinia).

În 815, un sinod reunit la Sf. Sofia a proscris din nou icoanele şi a repus în vigoare decretele iconoclaste din 754. S-a reînceput, prin urmare, distrugerea icoanelor. Opoziția manifestată de călugări, a fost reprimată cu o deosebită cruzime, prin condamnări, persecuții şi exiluri. Sf. Teodor Studitul a murit în exil (826) iar persecuțiile au fost şi mai dure în timpul împăratului Teofil, un ardent iconoclast. În 832 a fost emis un edict foarte sever împotriva partizanilor icoanelor şi patriarhul Ioan Lecanemante (Magicianul) a fost executat. Mănăstirile au fost închise şi călugării persecutați. Domnea din nou teroarea.

După moartea împăratului Teofil (842), văduva sa, regenta Teodora, urmând şi sfatul fratelui ei, Bardas, s-a decis să restabilească pacea restaurând cultul icoanelor. Aceasta a fost opera Sinodului local din 843, condus de noul patriarh, Metodiu, unde hotărârile au fost proclamate printr-o ceremonie solemnă la Sf. Sofia. Sinodalii au declarat ca fiind acceptate toate hotărârile celor şapte Sinoade ecumenice, restabilind cultul icoanelor şi rostind anatema asupra tuturor iconoclaştilor. În încheiere, ca o completare, a fost compus un text special de anatemizare a tuturor ereticilor de până atunci. Textul acesta şi al tuturor dogmelor Bisericii au fost cuprinse apoi într-un **Sinodikon** special, o decizie sinodală, spre a fi citit anual în întreaga Biserică. Cum măsura a fost luată atunci în ajunul primei duminici din postul pascal, duminica ce a urmat, cea din 11 martie 843, a fost numită „**Duminica Ortodoxiei**", ca o amintire a victoriei adevăratei credințe asupra tuturor ereziilor.

În încheiere, nu este lipsit de importanță să precizăm că împărații iconoclaşti au fost toți de origine orientală. Leon al III-lea şi dinastia sa erau isaurieni sau, poate, sirieni.

După o perioadă de linişte şi revenire la cultul sfintelor imagini, restauratorii iconoclasmului din veacul al IX-lea au fost Leon al V-lea, un armean şi Mihail al II-lea care, ca şi fiul său, se născuseră în Frigia, în Asia Mică centrală. Dacă analizăm proveniența restauratorilor cultului icoanelor vom constata că de două ori a fost realizat de femei, Irina şi Teodora. Irina era de origine grecească şi Teodora din Paflagonia, regiune situată pe litoralul Mării Negre, lângă Bithinia , nu mai departe de capitală.

Locul de origine al împăraților iconoclaşti este edificator din acest punct de vedere.

5. Politica externă a Imperiului şi refacerea monarhiei (802-867)

În timp ce Imperiul era absorbit de luptele religioase, evenimente grave au tulburat liniştea sa în interior şi au amenințat securitatea sa externă. Căderea Irinei a îndepărtat de la tron dinastia isauriană redeschizând era luptelor. Lovitura de stat care l-a instalat pe tron pe Nichifor (802), a fost urmată de pronunciamentul care l-a ridicat pe Leon al V-lea (813) şi conspirația care, eliminând pe Leon al V-lea, a pus în locul său pe Mihail al II-lea (820). Dar pe lângă comploturile care au reuşit, mai lungă este lista celor care au eşuat. Cea mai demnă de menționat a fost răscoala lui Toma Slavul (821-823) care, sprijinindu-se pe clasele inferioare, a dat revoltei sale un caracter popular. În toamna lui 821, Toma s-a proclamat împărat, încoronat de patriarhul de Antiohia, cu acordul califului Al-Mamun care i-a recunoscut titlul suprem. El a fost acceptat de toate themele din Asia Mică, cu excepția celor de Opsikion şi Armeniakon. Cu larg sprijin popular, Toma asediază Constantinopolul în 822, fiind sprijinit şi de armata din themele europene, în care predominau iconodulii. Mihail al II-lea a chemat în ajutor pe hanul bulgar Omurtag care l-a înfrânt pe Toma.

Timp de douăzeci de ani, Imperiul a fost în pragul anarhiei. Afacerile sale nu erau mai bune nici în exterior. Tratatul din 812, de la Aix-la-Chapelle, i-a recunoscut lui Carol cel Mare titlul de împărat, aici fiind de față şi reprezentanți ai Bizanțului. Tratatul a consfințit pierderea Italiei unde Imperiul de Răsărit nu mai păstra decât Veneția şi câteva teritorii în sudul peninsulei.

Din acest moment au existat două Imperii nu numai de fapt ci şi de drept.

Războiul reluat cu arabii (804), a dus la două dezastre: ocuparea insulei Creta de către corsarii musulmani alungați din Spania (826) care, din acest moment vor devasta fără a întâlni vreo rezistență Mediterana orientală şi cucerirea Siciliei (827) de către arabii din Africa, încununată de ocuparea, în 831, a oraşului Palermo.

Dar, cel mai amenințător, era pericolul bulgar, în mod deosebit după ce hanul Krum şi-a întins imperiul de la munții Haemus (Balcani) până la munții Carpați. Nichifor a încercat să contracareze acest pericol invadând Bulgaria. A pierit într-o bătălie în cursul întoarcerii spre casă, la Adrianopol (811) şi bulgarii, învingători din nou, au ajuns până sub zidurile Constantinopolului (813).

Victoria lui Leon al V-lea la Mesembria (813) a salvat Imperiu. Dacă la toate acestea mai adăugăm şi răscoalele popoarelor supuse, cum a fost cea a slavilor din Peloponez (807), ne putem da seama că, după douăzeci de ani de anarhie, opera împăraților isaurieni era complet distrusă.

Cu toate acestea Imperiul a ieşit din criză. Domnia lui Teofil (829-842) a recuperat, în parte, datorită slăbirii progresive a califatului de Bagdad, dezastrele suferite în Orient. Cu toată înfrângerea de la Dasimon şi cucerirea Amorionului (838), încheiate cu solicitarea păcii de către bizantini, mai târziu, prin energia politicii interne, prin buna gospodărire a finanţelor, prin abilitatea diplomaţiei, Bizanţul şi-a redobândit prestigiul şi prosperitatea. După încheierea războiului icoanelor Imperiu a devenit mai strălucitor iar capitala sa, prin construcţiile ridicate, rivaliza cu capitala califilor.

Ieşind din această lungă perioadă de frământări, literatura şi arta şi-au găsit o nouă vigoare. Universitatea din Constantinopol, reconstituită în palatul Magnaura de către cezarul Bardas (pe la 863), a redevenit, sub conducerea lui Leon Matematicul din Tesalonic, centrul unei admirabile culturi intelectuale. Acest act de cultură stă la originea „primului umanism bizantin" (P. Lemerle).

Mai ales prin intermediul numeroaselor misiuni, influenţa Bizanţului s-a extins în întregul Orient, la fel şi în Europa centrală.

La chemarea principelui din Moravia Mare, Constantin (devenit mai târziu, cu puţin timp înainte de moarte, Chiril) şi Metodiu, „apostolii slavilor" au plecat să aducă creştinismul în mijlocul triburilor barbare care populau Pannonia şi Boemia (863). În dorinţa de a ajuta pe noii convertiţi, ei au tradus Cărţile Sfinte în limba slavă. Pentru a-şi transcrie opera, au creat scrierea glagolitică, dând slavilor un alfabet propriu şi o limbă literară. Ei au predicat în slavonă, au celebrat Liturghia în această limbă, străduindu-se să formeze un corp clerical slavon şi, prin această muncă perseverentă, ei au adus lumea slavă în Ortodoxie. Fără îndoială că activitatea lor, stimulată de patriarhul Fotios, a avut şi un caracter profund politic. Alfabetul creat de ei corespundea pronunţiei slave şi a facilitat traducerea pe care ei au efectuat-o. Prin aceasta s-a creat şi o limbă literară. În esenţă, constituirea acestui alfabet a fost cheia succesului câştigării lumii slave pentru creştinism. Alfabetul chirilic este o creaţie ceva mai târzie, din secolul al X-lea.

Timp de douăzeci de ani (863-885), cei doi fraţi din Tesalonic au desfăşurat o intensă activitate de propovăduire a creştinismului în Moravia. Şi dacă, în cele din urmă, munca lor a sucombat în faţa ostilităţii germane şi a invaziei ungare, aceleaşi metode au impus Bizanţul în Europa centrală ca factor de credinţă, cultură şi civilizaţie.

În Răsărit, pe malurile Donului, creştinismul a pătruns în statul evreu al chazarilor. În 864, Boris, ţarul Bulgariei, a trecut la credinţa ortodoxă şi chiar dacă, în anul următor, proaspătul convertit a oscilat între Bizanţ şi Roma, intrând în relaţii cu papa Nicolae I pentru a introduce ritul latin în regatul său (866), influenţa greacă a pătruns adânc şi în Bulgaria.

6. Biserica bizantină în a doua jumătate a secolului al IX-lea. Patriarhii Ignatios şi Fotios.

În perioada minoratului lui Mihail al III-lea, Imperiul a fost condus de o locotenenţă în fruntea căreia s-a aflat Teodora, mama împăratului minor, ajutată de câţiva

favoriți. În 865, Mihail al III-lea, ajuns major a organizat o lovitură de stat în sprijinul unchiului său, Bardas, în urma căreia, Teoctist, favoritul Teodorei, a fost întemnițat, apoi asasinat, ea însuşi fiind apoi îndepărtată şi silită să intre într-o mănăstire. Mihail al III-lea a rămas singurul împărat conducând statul împreună cu unchiul său, Bardas.

Nemulțumit de felul cum s-au făcut schimbările din fruntea Imperiului, de asasinarea lui Teoctist, de călugărirea forțată a Teodorei, la Boboteaza anului 858, patriarhul Ignatios a refuzat să-l împărtăşească pe Bardas. Atitudinea aceasta a fost interpretată drept complot împotriva împăratului. Ignatios a fost judecat şi condamnat la exil. În locul său, în ajunul Crăciunului din anul 858 a fost ridicat în scaunul patriarhal un laic, Fotios, fost secretar imperial, ambasador la Bagdad, profesor la şcoala superioară din Constantinopol, un mare erudit şi teolog.

Această schimbare a determinat începutul unei lungi dispute între adepți celor doi patriarhi – **ignatieni** şi **fotieni**. În dispută s-a amestecat şi papa astfel că neînțelegerile interne s-au extins şi asupra raporturilor dintre Biserica Apuseană şi Răsăriteană.

În anul 859, Fotios a întrunit un sinod în biserica Sf. Apostoli din Constantinopol la care s-a răspuns cu o contra-anatemă la cea a ignatienilor, întruniți cu puțin timp înainte în biserica Sf. Irina. Sinodul de la biserica Sf. Apostoli a recunoscut pe Fotios ca patriarh canonic, fapt care a nemulțumit profund pe ignatienii ce aveau în frunte pe mitropolitul Mitrofan de Smirna. Printr-o scrisoare sinodală, Fotios a înştiințat pe papa Nicolae I (858-867) despre alegerea sa, dar papa nu l-a recunoscut ca patriarh motivul sugerat fiind aparența laică a lui Fotios. În realitate el încerca şi pe această cale să-şi impună autoritatea decizională în lumea răsăriteană.

Pentru împăcarea neînțelegerilor interne, împăratul, îndemnat de patriarhul Fotios, a convocat, în 861, un nou sinod general la Constantinopol, tot în biserica Sf. Apostoli. Acest sinod a fost considerat ca o a doua sesiune a celui din 859, fiind prezenți 381 de episcopi între care şi doi delegați ai papei: Radoald de Porto şi Zaharia de Agnani. Sinodul s-a pronunțat împotriva lui Ignatios dar l-a recunoscut pe Fotios. Papa Nicolae I, în totală necunoaştere a problemelor răsăritene şi incorect sfătuit de legații săi la acest sinod, a convocat un conciliu în palatul Lateran din Roma (august 863), în care Fotios a fost excomunicat, recunoscând ca patriarh pe Ignatios şi anulând hotărârile sinodului din 861. era un prim pas spre o viitoare schismă.

Perioada ce a urmat a fost caracterizată prin continuarea neînțelegerilor între Roma şi Constantinopol. În 867 patriarhul Fotios a adresat o enciclică patriarhilor răsăriteni în care combătea inovațiile latinilor în cult precum şi postul de sâmbătă, postul cu lapte şi brânză, învățătura despre Filioque, invitându-i să ia parte la un sinod ce urma să se țină la Constantinopol. El s-a întrunit în vara lui 867 în prezența împăratului, a membrilor Senatului şi a reprezentanților celor patru patriarhii. Aici papa Nicolae I a fost excomunicat pentru inovațiile sale dar, mai ales, pentru că a trimis preoți latini în Bulgaria, țară încreştinată de Bizanț, dar care, prin țarul Boris-Mihail (853-889) voia să se îndepărteze de Imperiul de Răsărit.

În toamna aceluiaşi an (867), au avut loc o serie de evenimente neaşteptate care au schimbat total situația existentă până atunci. În septembrie 867, împăratul Mihai al III-lea a fost asasinat iar peste două luni a murit şi papa Niocolae I. Patriarhul Fotios i-a refuzat noului împărat, Vasile I Macedoneanul, Împărtăşania, pe motiv că acesta a ajuns la tron prin asasinarea lui Mihail al III-lea şi a lui Bardas. Acesta a fost pretextul pentru care

patriarhul Ignatios a fost readus în scaunul patriarhal iar noul papă, Adrian al II-lea (867-872), dorind statornicirea unor noi relații cu Răsăritul, a anulat parțial deciziile sinoadelor din 859, 861 şi 867.

Un sinod întrunit în 867 la Constantinopol l-a condamnat pe Fotios pentru uzurparea scaunului patriarhal.

În octombrie 869 – februarie 870 şi-a desfăşurat lucrările un nou sinod la Constantinopol care urma să fie cel de-al VIII-lea ecumenic. Au fost prezenți şi reprezentanții papei şi ai împăratului franc. Nu s-a discutat problema deosebirilor teologice între greci şi latini. Sinodul ignatian nu a adus nici o ameliorare în raporturile interne din Biserică deoarece clerul fotian, foarte numeros, a rămas fidel fostului patriarh. În plus, acesta nu scăpa nici un prilej de a-şi declara fidelitatea față de împărat.

Toate acestea au dus la ameliorarea situației lui Fotios care a fost rechemat în 875, împăratul încredințându-i instruirea fiilor săi. Între timp a survenit şi împăcarea dintre Ignatios şi Fotios, acesta din urmă înțelegând că este nevoie de concesii pentru a se aplana tensiunile din interiorul Bisericii. Moartea lui Ignatios (octombrie 877) l-a readus pe Fotios în fruntea Patriarhiei constantinopolitane.

În 879-880 s-a deschis un nou sinod în biserica Sf. Sofia care a recunoscut schimbările survenite. Hotărârile adoptate aici au fost aprobate în unanimitate de toți sinodalii, inclusiv de agații papali, iar în august 880, papa Ioan VIII i-a expediat o scrisoare prin care îşi comunica acordul cu privire la hotărârile de aici.

Bunele raporturi între cele două Biserici – de Răsărit şi de Apus au continuat pe tot parcursul celei de a doua păstoriri a lui Fotios până în 887 când patriarhul va fi silit să abdice de către noul împărat, Leon al VI-lea acesta fiind un adept al intransigenților din partea lui Ignatios, care nu renunțaseră la punctele lor de vedere.

B I B L I O G R A F I E

Sf. Ioan Damaschin, **Cele trei tratate contra iconoclastilor**, Bucureşti, 1998;

Louis Bréhier, **La querelle des images du VIII –IXe siècle**, Paris, 1904;

Jean Meyendorff, **Teologia bizantină**, Bucureşti, 1996;

Idem, **Hristos în gândirea creştină răsăriteană**, Bucureşti, 1997;

André Grabar, **Iconoclasmul bizantin. Dosarul arheologic**, Bucureşti, 1991;

Paul Evdochimov, **Arta icoanei, o teologie a frumuseții**, Bucureşti, 1993;

Leonid Uspensky, **Teologia icoanei în Biserica Ortodoxă**, Bucureşti, 1994;

Charles Diehl, **Histoire de l'empire byzantin**, Paris, 1969;

Idem, **Figuri bizantine**, vol.I., Bucureşti, 1969;

Nicolae Iorga, **Istoria vieții bizantine**, Bucureşti, 1974;

Francis Dvornik, **Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle**, Paris, 1926; Gheorghe I. Brătianu, **Etudes byzantines d'histoire économique et sociale**, Paris, 1938;

Nicolae Bănescu, **Chipuri din istoria Bizanțului**, Bucureşti, 1971; P.A.Yannopoulos, **La société profane dans l'Empire byzantin des VIIe, VIIIe et IXe siècles**, Louvain, 1975;

Pr. dr. Vasile V. Muntean, **Iconoclasmul bizantin, secolul VII-IX, în lumina noilor cercetări**, în: B. O. R., 1984, nr. 8-10;

Diac. asist. Ioan I. Ică.jr.., **Iconologia bizantină între politică imperială şi sfințenie monahală**, studiu introductiv la Sf. Teodor Studitul, **Iisus Hristos – prototip al icoanei sale**, Alba Iulia, 1994;

R. Broscăreanu, **Aspecte dogmatice ale luptei iconoclaste**, în S. T., 1987. nr. 6;

Prof. Emilian Popescu, **Aniversarea a 1200 de ani de la Sinodul al VII-lea ecumenic**, în S. T., 1987, nr. 6;

Pr. lect.drd. Ioan Mircea. Ielciu, **Bizanțul şi Apusul în secolul VIII**, în: M. A., 1993, nr. 3;

Pr.drd. Dumitru Vanca, **Icoana ca expresie a catehezei Bisericii (până la apariția iconoclasmului)**, în Credința Ortodoxă, 1998, nr. 3-4.

Capitolul XI

O NOUĂ PERIOADĂ DE AVÂNT: DINASTIA MACEDONEANĂ (867-1081)

1. Uzurpatori şi legitimi pe tronul imperial

Din 867 până în 1025, Imperiul a cunoscut o sută cincizeci de ani de ascensiune. Caracteristica principală a acestei perioade a fost că avântul vieţii materiale şi spirituale nu a fost opera unui singur om, aşa cum a fost pe vremea lui Constantin cel Mare sau a lui Iustinian I, ci a unui şir de suverani care, în marea lor majoritate au fost oameni deosebiţi: Vasile I fondatorul dinastiei (867-886), Roman I Lecapenos (920-944), Nichifor Focas (963-969), Ioan I Tzimiskes (969-976). Toţi au fost uzurpatori care au condus în numele principilor nelegitimi. Seria este încheiată de Vasile al II-lea a cărui domnie se întinde pe o jumătate de secol (976-1025). Aşa cum menţionează Ch. Diehl, au fost împăraţi cu suflet energic şi dur, fără scrupule şi, adesea, fără milă, firi autoritare şi puternice, preocupaţi mai mult de a se face temuţi decât de a se face iubiţi. Toţi au fost oameni de stat pricepuţi, dornici să mărească prestigiul Imperiului, comandanţi de bătălii, a căror viaţă se petrecea pe câmpul de luptă între soldaţi şi care ştiau cu precizie că acolo se află sursa puterii imperiale. Singurele excepţii în acest sens au fost Leon al VI-lea şi Constantin al VII-lea dar şi în vremea acestuia din urmă a condus multă vreme amiralul Roman Lecapenos.

Împăraţii acestei dinastii nu mai erau adepţii cheltuielilor inutile, fiind preocupaţi în mai mare măsură de sporirea bogăţiei statului. Temători pentru autoritatea lor, ei nu s-au înconjurat, în general de protejaţi. Excepţie a fost parakimomenosul Vasile, fiul bastard al lui Roman Lekapenos care a fost principalul conducător al statului în timpul a cinci împăraţi şi vreme de mai bine de patruzeci de ani (944-968). Aceşti împăraţi au tins în permanenţă să facă din Imperiul bizantin o mare putere a lumii orientale, reprezentantă mondială a Ortodoxiei. Prin efortul uriaş al armatelor de care dispuneau, prin supleţea diplomaţiei lor, prin vigoarea guvernării, ei şi-au realizat visurile şi au făcut din această perioadă o epocă de veritabilă renaştere, unul din momentele cele mai glorioase ale îndelungatei istorii bizantine.

Când Vasile I urca pe tron, situaţia Imperiului era încă dificilă. Acest ţăran simplu, ajuns la puterea supremă în stat, a avut toate calităţile necesare pentru a face faţă misiunii sale dificile. Cu toate că nu ştia să scrie şi nici să citească, a fost un bun administrator, un excelent soldat, doritor, mai ales să restaureze temeinic autoritatea imperială. Născut prin 827 într-o familie de ţărani săraci din împrejurările Adrianopolului poate de origine armeană, el ajunge, rând pe rând, datorită forţei şi

inteligenței sale, în serviciile strategului de Macedonia apoi a unui văr de-al împăratului Mihail al III-lea, pe nume Theophilitzes, care l-a făcut maestru de călărie. Împăratul l-a răscumpărat de la acesta dându-i şi el aceeaşi funcție. S-a împritenti apoi cu el ridicându-l la rangul de protostrator. Favorurile acordate de împărat creşteau pe zi ce trece şi, în 865, Mihail i-a încredințat unul din posturile cele mai importante ale palatului, acela de parakimenos, împotriva voinței lui Bardas care vedea în el o amenințare la adresa propriei sale poziții. Un război ascuns a pornit între cei doi, terminat în aprilie 866 prin moartea lui Bardas în împrejurări dubioase, într-un complot de care nici împăratul n-a fost străin. Cu Bardas cădea un regim nu lipsit de glorie şi aşa cum apreciază L. Bréhier, „autoritatea era acum în mâinile unui nebun şi a unui aventurier". Vasile nu s-a dat înapoi de a se despărți de soția legitimă pentru a se căsători cu o slujnică a împăratului, Eudoxia Ingerina, recunoscând pe cei doi fii ai ei ca fiind ai săi. În schimb Mihail l-a adoptat pe Vasile ca urmaş al său şi l-a încoronat ca împărat în 866. Această ridicare a produs invidii şi Vasile a trebuit să înăbuşe un complot condus de ginerele lui Bardas, Symbatios. Dar a venit vremea când Mihail al III-lea a început să nu-l mai agreeze pe Vasile şi şi-a puse în gând să-l omoare. Acesta a simțit pericolul şi, în cursul unui ospăț la palatul Sf. Mamas, la 23 septembrie 867, l-a ucis pe împărat.

În timpul celor aproape douăzeci de ani de domnie ai săi, Vasile s-a străduit în primul rând să pună pe calea cea bună viața economică a Imperiului şi să asigure ascensiunea familiei sale.

Fiul său, Leon al VI-lea (886-912), a cărui domnie a avut o importanță esențială pentru istoria administrativă a Imperiului, a urmărit cu o deosebită tenacitate consolidarea dinastiei. Ceea ce a caracterizat cel mai bine domnia lui Leon al VI-lea a fost discordanța aproape totală dintre amploarea operei sale politice şi culturale în interior şi eşecul complet al politicii sale externe. Pentru a-şi asigura un urmaş la tron, el n-a ezitat să scandalizeze pe contemporanii săi prin cele patru căsătorii succesive şi de a intra în conflict chiar cu Biserica, în mod deosebit cu patriarhul ei, Nicolae. Dar cu această ocazie s-a pus, pentru prima oară în Bizanț, ideea legitimității. A fost dorința arzătoare a primilor doi împărați macedoneni să întemeieze o dinastie puternică. De acum exista o familie imperială ai cărei membri au primit numele de porfirogeneți (născuți în sala Porphira din Palatul Sacru) şi lor li s-a ataşat întregul popor cu devotamentul de acum firesc pentru o casă domnitoare. Aceasta a avut urmări binefăcătoare într-o monarhie bulversată până atunci de numeroase tulburări pricinuite de luptele pentru domnie.

Mişcările populare n-au lipsit nici în această perioadă. Tulburările unei minorități ridicate de Constantin al VII-lea (913-959), fiul lui Leon al VI-lea, i-au permis lui Roman Lecapenos să pună mâna pe putere timp de un sfert de secol (919-944). Ceva mai târziu, când Roman al II-lea, fiul lui Constantin al VII-lea, a murit după patru ani de domnie (959-963), slăbiciunea guvernării în timpul minoratului fiilor săi, Vasile al II-lea şi Constantin al VIII-lea, a determinat declanşarea mişcării ce a adus la putere pe Nichifor Focas (963-969) şi tragica lovitură de stat care, prin asasinarea acestuia, l-a adus ca împărat pe Ioan I Tzmiskes (969-976). Dar nici unul din aceşti uzurpatori n-a îndrăznit să îndepărteze de la tron descendența legitimă a lui Vasile I. Roman Lecapenos, oficial, împărțea puterea cu Constantin al VII-lea. Nicihifor Focas şi Ioan I Tzimiskes i-au lăsat să domnească nominal pe fiii lui Roman

II şi s-au străduit să se căsătorească cu principese din familia imperială pentru a da uzurpării lor un aer de legitimitate. După ei, în mod firesc, puterea a revenit reprezentanților majori ai familiei macedonene, marelui împărat Vasile al II-lea.

Dinastia era atât de bine consolidată încât, în această monarhie de tip oriental, femeile însăşi puteau să domnească. În această situație a fost nepoata lui Vasile al II-lea, Zoe (1028-1050), care a împărțit tronul cu cei trei soți ai săi şi cu Teodora (1055-1056). Că aceste principese au fost foarte populare o dovedeşte revolta din 1042 prin care Mihail al V-lea a fost alungat pentru că a vrut s-o detroneze pe Zoe şi nemulțumirea pe care a întâmpinat-o Constantin Monomahul când s-a bănuit că vrea să îndepărteze pe cele două împărătese.

Istoria bizantină a dovedit că uzurpatorii înşişi au fost personalități remarcabile şi foarte buni generali. Astfel Imperiul a putut suporta fără probleme incapacitatea politică a unui Constantin al VII-lea, distracțiile unui iubitor de cele lumeşti, cum a fost Roman al II-lea şi lunga perioadă de minorat a fiilor săi. Timp de un secol şi jumătate, în conducerea treburilor statului, uzurpatori şi legitimi, au împărtăşit aceleaşi puncte de vedere , ceea ce Imperiul n-a mai cunoscut de multă vreme. Ofensiva reluată la toate frontierele a fost încununată de succese notabile. Opera diplomatică a completat-o pe cea militară, grupând în jurul monarhiei o mulțime de vasali.

Influența bizantină s-a răspândit în toată lumea orientală, până în Occident. S-a manifestat o guvernare fermă, care nu a dat mari opere legislative. O administrație centralizată, abilă şi savantă, care a asigurat Imperiului prin credința comună ortodoxă, unitatea în diversitatea de rase.

2. Politica externă (867-1025)

a)Amenințarea arabă.

Imperiul a trebuit să facă față arabilor la toate frontierele, atât în Orient cât şi în Occident, excepție făcând doar linia Dunării. În 826 arabii au cucerit Creta, capitala insulei, a ajuns să fie cuibul pirateriei musulmane şi, de aici, întocmai ca de la Tars sau din Siria şi de la Tripoli, corsarii arabi au devastat toată Marea Egee. Din partea califatului arab, perioada anilor 886-900 a fost una a tatonărilor şi hărțuielilor constând în incursiuni în zona de frontieră. Din anul 900 aceste operațiuni au devenit mai insistente. O armată arabă din Cilicia a invadat thema Anatolikon dar a fost înfrântă în mod categoric de Nichifor Focas. Succesele bizantine pe uscat erau însă mereu anulate de loviturile date de corsarii arabi pe mare.

Cu toate eforturile lui Vasile I de a reorganiza armata şi flota, escadrele duşmane dominau Arhipelagul. În 904, Tesalonicul a fost ocupat de către Leon din Tripoli, un grec trecut la islamism şi populația de aici, aproape în totalitate, dusă în robie. El a cooperat îndeaproape cu Daminos, un alt renegat. Cu excepția câtorva succese ale marinei bizantine, în 908 şi în 924, expedițiile îndreptate împotriva Cretei nu s-au încheiat decât cu dezastre (911 şi 949). Abia în anul 960, Nichifor Focas a reuşit să debarce în Creta (martie 961). Populația insulei a fost trecută la creştinism iar stăpânirea mărilor orientale a reajuns în mâna bizantinilor.

În acelaşi timp, împrejurările favorabile au permis reluarea ofensivei în Asia Mică. Încă din timpul lui Vasile I hotarele Imperiului au fost împinse până pe cursul superior al Eufratului. El a recucerit Samosata (873), a întreprins campanii victorioase în Capadocia şi Cilicia (878-879). Anarhia din lumea musulmană a veacului al X-lea a uşurat succesele bizantinilor, mai ales până la 927 când Imperiul a fost ferit de pericolul bulgar. Sub conducerea unor generali iluştri, ca Ioan Curcuas care, timp de două zeci şi doi de ani a fost comandantul armatelor din Asia Mică (920-942), meritându-şi porecla de „un alt Traian, un alt Belizarie" sau Bardas Focas, apoi a fiilor săi, Nichifor, Leon şi Constantin, luptele au redevenit permanente. În 928, Theodosiopolis, actualul Erzerum a fost ocupat. Au urmat rând pe rând, Melitene (934), Edessa (944), de unde a fost adusă înapoi în mod triumfal icoana făcătoare de minuni a Mântuitorului, Germaniceea (949), Amida (957), Samosata (958). Hotarele bizantine au fost mutate de la Halys la Eufrat şi Tigru şi s-au constituit o serie întreagă de provincii noi (themele Sebasteea, Mesopotamia, Seleucia, Lykandos), ceea ce confirmă importanța cuceririlor bizantine.

Armenia şi Iviria au scuturat jugul Islamului şi au reintrat în sfera de influență a Bizanțului. În întregul decurs al secolului al X-lea, armenii au jucat un rol deosebit de important în treburile monarhiei dându-i soldați, generali, administratori, diplomați şi chiar împărați, aşa cum a fost Roman Lecapenos sau Ioan Tzimiskes.

O adevărată cruciadă a dus Bizanțul împotriva necredincioşilor. În Cilicia şi în Siria de nord, Nichifor Focas a zdrobit puterea emirilor din Alep. El a cucerit Adana, Mopsuestia (964), Tars (965), Laodiceea, Hieropolis, Alep şi, în cele din urmă, Antiohia (968).

Ioan Tzimiskes a mutat războiul dincolo de Eufrat, a cucerit în Mesopotamia Edessa şi Nisibis (974), în Siria, Damascul şi Beryte (976) şi a pătruns în Palestina până la porțile Ierusalimului, dar n-a reuşit să intre în oraş.

Vasile al II-lea a încheiat această recucerire a Orientului. El nu le-a sporit prea mult dar a obținut în trei regiuni rezultate hotărâtoare: în Creta, pe Eufrat, în Siria. Ceremonii triumfale au marcat căderea puterii musulmane. Imperiul extins în Orient a fost apărat extraordinar prin construirea unor fortificații deosebit de puternice. Anexarea de către Vasile al II-lea a principatelor armene (1022) precum şi supunerea Iviriei au completat aceste rezultate glorioase. De pe vremea lui Iustinian I Imperiul nu şi-a extins autoritatea atât de departe în Orient.

b) Anihilarea pericolului bulgar. Prin prezența amenințătoare a bulgarilor în imediata vecinătate a capitalei bizantine, problema bulgară devine cea mai importantă în această perioadă. Din punct de vedere teritorial, statul lor se întindea de la Dunăre până la Balcani iar în părțile vestice până la Munții Pind.

Prin fuziunea completă dintre elementul bulgar şi cel slav, Bulgaria forma un stat omogen în care puterea monarhică s-a dezvoltat foarte mult. Convertirea la creştinism a asigurat unitate credinței iar prin contactul cu Bizanțul, țara s-a ridicat la un înalt grad de civilizație. Toate acestea au dat curaj suveranilor bulgari să-şi dispute hegemonia asupra Peninsulei Balcanice cu împărații Bizanțului. Pentru realizarea acestor visuri ambițioase a fost suficientă domnia unui singur suveran. Acesta a fost Simion (893-927), fiul țarului Boris. Crescut în Bizanț unde a fost ținut ca ostatic al tatălui său, pătruns de luxul şi civilizația de la curtea împăraților (el era poreclit „semi-grecul"),

visa să cucerească Constantinopolul şi să-şi pună pe cap coroana urmaşilor lui Constantin cel Mare. Timp de mai bine de un secol războaiele s-au succedat unul după altul între greci şi bulgari.

Luptele au început în 889 şi motivele au fost, iniţial, de ordin economic. Bulgaria devenise un adevărat antrepozit comercial între Bizanţ şi restul continentului european. Nave bulgare plecate din porturile Mării Negre aduceau produsele Europei centrale şi ale câmpiilor ruseşti pe cheiurile Constantinopolului. Aici însă doi negustori greci au obţinut monopolul comerţului cu bulgarii şi, pentru a evita concurenţa, au mutat antrepozitele bulgare la Tesalonic. Considerând-o o măsură restrictivă, Simion a declarat război, a invadat Tracia şi Macedonia, a înfrânt armata imperială trimisă împotriva lui şi a ameninţat Constantinopolul (894). O invazie a ungurilor plătiţi de bizantini l-a constrâns în cele din urmă pe suvernul bulgar să se retragă. Ungurii locuiau încă în stepele din nordul Mării Negre.

După moartea lui Leon al VI-lea, tulburările care au caracterizat minoratul lui Constantin al VII-lea i-au dat ocazia lui Simion să revină. În 913 el a apărut în faţa Constantinopolului. În 914 a ocupat Adrianopolul pentru ca, trei ani mai târziu, într-o bătălie de o zi, să nimicească armatele imperiale la Anchialos. Pătruns de importanţa succeselor obţinute, Simion s-a proclamat „ţar al bulgarilor şi împărat al romanilor”. El a instalat în capitala sa de la Preslav o patriarhie bulgară autocefală. Nu-i mai rămânea decât să cucerească Constantinopolul. El a încercat acesta în 924. dar pentru a ataca oraşul, acest lucru trebuia făcut, în egală măsură, pe uscat şi pe mare. Simion nu avea însă flotă. Se pare că la întâlnirea pe care a avut-o cu Roman Lecapenos el a fost copleşit de prestigiu şi civilizaţia acestei antice majestăţi imperiale, astfel că Simion a dat înapoi şi a renunţat la visul său. Alţii au afirmat că bulgarii erau atunci ameninţaţi de sârbi şi că arabii nu şi-au onorat promisiunea de a asedia Constantinopolul.

Cu toate că Simion a făcut să strălucească în regatul său şi, mai ales în capitala sa, Marele Preslav, o cultură şi o civilizaţie care i-au adus, pe merit, numele de Carol cel Mare al Bulgariei, oprirea în faţa Constantinopolului a marcat începutul declinului ambiţiilor bulgare. Când, în 927, Simion murea, decăderea începuse deja. Această decădere a continuat în timpul îndelungatei domnii a fiului său, Petru (927-969). Timp de patruzeci de ani, Bulgaria a devenit tot mai mult un satelit al Imperiului. Şi în timp ce Bizanţul se întărea, vechiul său rival slăbea din ce în ce mai mult. În faţa puterii regale în declin, aristocraţia bulgară şi-a ridicat tot mai mult pretenţiile. Unitatea religioasă a fost lovită de erezia bogomililor. Însăşi naţionalitatea bulgară părea că se va descompune.

În 967, Nichifor Focas a refuzat plata tributului pe care bizantinii îl ofereau anual bulgarilor şi, cu ajutorul ruşilor lui Sviatoslav, marele cneaz al Kievului, a atacat Bulgaria. Dar Sviatoslav a considerat ţara ca pe un teritoriu cucerit, s-a instalat aici şi a refuzat să mai plece (968). Moartea ţarului Petru şi asasinarea lui Nichifor Focas (969), au agravat situaţia, astfel că atunci când Ioan Tzimiskes se urca pe tron, invazia rusă ameninţa chiar imperiul. Sviatoslav a trecut Munţii Balcani, a jefuit Philippolis (970), semănând panica în capitala Imperiului. Din fericire, ruşii au fost învinşi la Arcadiopolis (970), astfel că împăratul a putut să organizeze împotriva lor o mare expediţiei (971).

În timp ce flota bizantină urca pe Dunăre, Tzimiskes a forţat Balcanii,a ocupat Marele Preslav, l-a asediat pe Sviatoslav în Dârstor (Silistra), obligându-l să

renunțe. După o întrevedere între conducătorul rus şi basileu pe Dunăre, Sviatoslav a semnat un tratat prin care se angaja că nu mai apare niciodată în peninsulă, că nu va mai ataca oraşul Cherson şi că va da ajutor Imperiului împotriva inamicilor săi. Bulgaria a fost anexată la Imperiu iar patriarhia autocefală a fost desființată. Hotarele Imperiului bizantin au fost împinse din nou până la Dunăre.

În acelaşi timp însă, în Bulgaria din Pind, în jurul oraşelor Prespa şi Orhrida, elementul național, sub conducerea comitelui Şişman şi a fiilor săi, au continuat să reziste. În umbra tulburărilor care au avut loc la începuturile domniei lui Vasile al II-lea, unul din fiii lui Şişman, țarul Samuil - între 976 şi 1014 – a cucerit Macedonia, Tessalia şi a pătruns până în Peloponez. Pentru a cuceri acest imperiu considerabil care se întindea de la Dunăre până la Marea Adriatică, bizantinii au trebuit să ducă un război de treizeci de ani (986-1018). Aceasta a fost acțiunea exclusivă a împăratului Vasile al II-lea, ale cărui fapte i-au adus cumplita poreclă de **Bulgaroctonul** („omorâtorul de bulgari”).

În 986, Vasile al II-lea a început ofensiva şi a intrat în Bulgaria dar a suferit o gravă înfrângere în defileul de la Porțile lui Traian din Balcani. I-au trebuit zece ani pentru a putea relua lupta, timp în care, Samuil n-a încetat să-şi mărească regatul, de la Dunăre la Marea Adriatică şi la Marea Egee. Dar, în 996, țarul a fost înfrânt pe malurile Sperchiosului şi a pierdut Grecia eşuând în fața Tesalonicului iar o parte a Bulgariei dunărene a căzut în mâinile împăratului (1000).

În acelaşi timp însă, Bulgaria de vest a rămas inexpugnabilă. După ce şi-a asigurat liniştea din spre Orient, Vasile al II-lea s-a hotărât să-şi concentreze toate forțele împotriva bulgarilor. Cucerirea totală a Bulgariei a umplut perioada anilor 1001-1017. Dispunând de o puternică armată şi de generali iscusiți, Vasile al II-lea a fixat el însuşi planul cuceririi şi a dirijat executarea lui în detaliu. Explicația superiorității sale constă în abilitatea planurilor strategice care se bazau pe divizarea forțelor inamice pentru a le învălui apoi şi, de asemenea, în mobilitatea forțelor de care dispunea, de claritatea de care a dat dovadă în momentele decisive.

Atacul a pornit în 1001. La început au fost cucerite marginile Berroe (astăzi Stara Zagora), Serbia, Vodena. Împresurat în munți Samuil s-a eliberat şi a atacat Adrianopolul (1003). Dar împăratul l-a urmărit şi l-a închis printr-o blocadă. A cucerit Skoplje, Macedonia de jos şi de mijloc (1007), ducând războiul cu o cruzime ieşită din comun.

Samuil a evitat ciocnirea directă. Dar, în cele din urmă, trupele sale au fost înfrânte total în defileul de la Kimbalongos (Câmpulung), la 29 iulie 1014. Această trecătoare a fost folosită de către Vasile al II-lea atunci când a invadat Macedonia occidentală. Samuil s-a apărat cu palisade trecătoare din spatele cărora trupele bulgare au aruncat asupra grecilor numeroase proiectile de piatră. Dar în timp ce Vasile al II-lea ataca din față, Nichifor Xiphias, a ocolit pozițiile şi, brusc, a căzut în spatele bulgarilor care, surprinşi, au cedat. Cei 15.000 de prizonieri, tratați de împărat ca supuşi rebeli, au fost orbiți, pedeapsă prevăzută în dreptul bizantin şi pentru cei ce se ridicau împotriva puterii imperiale. Uriaşei coloane i s-a dat apoi drumul spre casă. Țarul n-a putut supravieţui acestei priveliști şi, la 6 octombrie 1014, a murit.

Acesta a fost sfârşitul Bulgariei. Încă patru ani, luptele pentru tron au continuat între urmaşi. Cu toate acestea, în 1018, țara era total pacificată şi împăratul, a făcut un turneu triumfal ocupându-se personal de reorganizarea ei. A făcut-o, totuşi, cu

multă prudenţă, respectând obiceiurile învinşilor, străduindu-se să atragă de partea ei marea aristocraţie, păstrând vechea organizare religioasă care avea în frunte pe arhiepiscopul autocefal de Ohrida.

Astfel, după o îndelungată perioadă, Bizanţul redevenea stăpânul întregii Peninsule Balcanice. Ultima expediţie a împăratului în Macedonia, până Ohrida şi Prilep, a fost un mare triumf, în care şi ultimii şefi bulgari s-au predat. După o şedere la Atena, Vasile al II-lea s-a întors la Constantinopol, unde a fost primit în triumf (1019).

c) Politica bizantină în Occident., înlocuite ceva mai târziu de catepanatul de Bari. Era o bună compensare a Siciliei pierdute. Mai târziu cele două theme au fost înlocuite prin constituirea catepanatului de Bari. Se presupune chiar (P. Lemerle) că împăratul bizantin ar fi pretins de la împăratul german unele titluri uzurpate. Astfel Roman al II-lea a avut dispute în privinţa În acelaşi timp în care în Orient frontierele Imperiului se extindeau, suveranii dinastiei macedonene au reluat spre Occident tradiţiile mai vechi ale politicii bizantine. Aceasta deoarece Bizanţul n-a renunţat niciodată la drepturile Imperiului asupra Italiei. Amintirile Romei, vechea capitală a lumii romane şi a Ravennei, vechea capitală a exarhatului, trezeau nu numai ambiţii mai vechi dar reprezentau şi din punct de vedere al credinţei ortodoxe – mai ales Ravenna – zone şi ideologii ataşate Bizanţului.

Împăratul şi-a propus să restabilească în toată Mediterana prestigiul bizantin, să vâneze corsarii musulmani din Adriatica şi Marea Tireniană şi să înfrângă pe arabii din Africa şi din Sicilia. De la urcarea pe tron Vasile I a început o acţiune energică în Occident. În primul rând el n-a separat chestiunea Italiei bizantine de cea a Mării Adriatice, ale cărei ţărmuri erau ocupate de Veneţia încă pe jumătate vasală Imperiului datorită faptului că oraşul din lagune stăpânea Dyrrachium. Toate aceste teritorii erau ameninţate de aceiaşi duşmani: bulgarii, piraţii slavi şi arabii. N-a reuşit să recucerească Sicilia, unde Siracuza a căzut în mâna arabilor. Dar a reuşit să restabilească ordinea în Marea Adriatică a refăcut alianţa bizantină cu Veneţia şi a readus pe croaţi sub vasalitate grecească. Mai mult, a ocupat întregul sud al Italiei (876-885), impunându-şi protectoratul asupra principilor lombarzi.

Leon al VI-lea a organizat două theme noi, a Longobardiei şi Calabrieilegitimităţii titlului imperial cu Otto încoronat la Roma în 962, întemeietorul Sfântului Imperiu roman de naţiune germană. Dar Otto şi-a întins suveranitatea şi asupra prinţilor longobarzi vasali ai Bizanţului, a invadat teritoriul grec şi a atacat Bari (968). Nichifor Focas a ripostat energic. Dar moartea sa a schimbat politica bizantină: s-a realizat un acord şi a avut loc căsătoria lui Otto al II-lea cu Teofano (972), o rudă apropiată a împăratului. Conflictul dintre cele două imperii s-a încheiat, astfel, pe baza status-quo-ului.

Pacea a durat, însă, puţin căci ambiţiile germanilor nu se puteau împăca cu revendicările bizantine. Împăraţii germani au obţinut însă rezultate slabe. Otto al II-lea a invadat Calabria dar a fost înfrânt la Stilo (982).

Domnia lui Vasile al II-lea a întărit eforturile dinastiei macedonene. Victoria de la Cannes (1018), obţinută de trupele imperiale asupra populaţiilor din Apulia răsculată, a restabilit prestigiul bizantin din Reggio şi Bari până la porţile statului pontifical. Sub administraţia imperială deosebit de abilă în propagarea influenţei greceşti, Italia de sud, datorită mai ales clericilor ortodocşi şi mănăstirilor greceşti a devenit o adevărată Grecie Mare, dovadă remarcabilă a puterii de expansiune, a forţei de asimilare a civilizaţie

bizantine, caracteristice Imperiului în secolele IX-XI. La moartea lui Vasile al II-lea, Bizanțul era la fel de puternic în Italia ca şi în Asia şi Bulgaria.

d) **Acțiunea diplomatică a împăraților macedoneni**. Datorită succeselor sale militare, Imperiul grec se întindea în secolul al X-lea de la Dunăre până în Siria, de la țărmurile Italiei până la platourile Armeniei. Dar o diplomație abilă a dus mult dincolo de aceste frontiere sfera de acțiune a Bizanțului. În jurul Imperiului se grupau o serie de state vasale care au format o primă linie de apărare, state care au propagat în lume influența politică şi civilizația bizantină. La astfel de influențe face referire şi cronica **Gesta Hungarorum** care menționează ducate situate pe cele două maluri ale Tisei care, la venirea ungurilor în Pannonia (896), erau vasale împăratului din Constantinopol.

În Italia, Veneția, greacă prin obiceiuri şi origini, era cea mai supusă şi mai fidelă dintre vasalii Imperiului. Împărații care i-au încredințat misiunea de a păzi apele Mării Adriatice i-au dat, de la sfârşitul secolului al X-lea, largi privilegii comerciale pregătindu-i marea ascensiune ce a urmat. Cel ce a lansat Veneția a fost Vasile al II-lea. În 992 el a acordat comerțului venețian o diminuare a obligațiilor vamale scoțând-ul de sub controlul funcționarilor imperiali cu condiția ca, în caz de nevoie, să-i stea la dispoziție pentru a transfera trupe din Bizanț în Italia. În 998 Vasile al II-lea l-a autorizat pe dogele Pietro Orseolo să apere oraşele din thema Dalmația împotriva atacurilor întreprinse de pirații slavi. Expediția lui Orseolo în Dalmația (1001) a fost un adevărat triumf pentru Republica Sfântului Marcu şi din acest moment datează pretențiile sale asupra Dalmației. În 1004 o flotă venețiană a salvat Bari de asediul sarasinilor din Sicilia. În semn de recunoştință, Vasile al II-lea a adus la Constantinopol pe fiul dogelui, căsătorindu-l cu o patriciană. Gestul avea o semnificație deosebită: o nouă putere se năştea în Marea Adriatică.

Privilegii asemănătoare au fost acordate apoi şi oraşului Pisa. În Italia de sus, republicile Neapole, Gaeta, Amalfi, gravitau toate în orbita Bizanțului. Principii lombarzi de Salerno, Capua, Benevent, deşi de o fidelitate îndoielnică, au acceptat, în general, protectoratul grec.

În nord-vestul Peninsulei Balcanice şi, mai ales de-a lungul coastei Adriaticii, statele slave Croația şi Serbia, readuse de Vasile I la creştinism şi sub autoritatea Bizanțului, au devenit aliați folositori ai Imperiului, mai ales împotriva bulgarilor.

Pe litoralul Mării Negre, oraşul Cherson, în Crimeea, mai mult vasal decât supus, era un prețios punct de observație, un instrument de acțiune politică şi economică asupra popoarelor barbare (cazări, pecenegi, ruşi) care locuiau în zona stepelor din vecinătate.

În Caucaz, principii de Alania, Abasgia, Albania, purtau titluri şi primeau subsidii de la Bizanț. Statele din Armenia, smulse în secolul al X-lea de sub influența arabă, au dat Imperiului soldați şi generali de renume.

3.Ascensiunea prestigiului extern al Biserici bizantine

a) Creştinarea ruşilor. Acțiune civilizatoare a Bizanțului s-a întins mult mai departe decât regiunile aflate sub control grecesc. Ca întotdeauna, opera misionarilor a completat pe cea a diplomaților. Un exemplu în acest sens a fost creştinarea ruşilor.

După mijlocul secolului al IX-lea, Bizanțul a stabilit legături cu Rusia. În câteva rânduri, după atacul din 860, kievienii au amenințat Constantinopolul cu incursiunile lor. Potrivit tradiției, prințul Oleg a întreprins o expediție împotriva Constantinopolului în 907.

Raporturile de prietenie au alternat cu cel de ostilitate. Împărații recrutau voluntari pentru armata Imperiului din rândul acestor buni luptători iar negustorii ruşi frecventau târgurile bizantine. „Marele drum de la varegi la greci”, această importantă legătură comercială între țările de la Marea Baltică şi cele de la Marea Neagră, trecea, în cea mai mare parte prin teritoriul locuit de ruşi, conectându-i pe aceştia la fluxul relațiilor economice din această parte a Europei.

O primă încercare de convertire la creştinism s-a produs în timpul principesei Olga (Helga), soția cneazului Igor, ucis în 945. Conducând țara în numele fiului ei minor, Sviatoslav, s-a apropiat foarte mult de Bizanț în politica sa externă. Cronicile spun că în 957 ea a mers la Constantinopol unde s-a botezat luând numele împărătesei Elena, soția lui Constantin al VII-lea Porfirogenetul care i-a fost naşă. N-ar fi exclus însă ca ea să se fi botezat încă înainte de această vizită, acasă, la Kiev. Cert este că după vizita întreprinsă la Constantinopol, principesa a construit numeroase biserici în țara sa, între care şi Sf. Sofia din Kiev.

Fiul şi urmaşul ei, Sviatoslav, n-a împărtăşit însă credința mamei sale astfel că, după moartea ei (969), cneazul a restaurat păgânismul şi a început persecuțiile împotriva creştinilor.

Pasul decisiv şi definitiv în creştinarea ruşilor l-a făcut fiul lui Sviatolav, Vladimir (978-1015), care fusese crescut sub atenta supraveghere a bunicii sale, Olga. În 987, pentru a înfrânge revoltele feudalilor, Vasile al II-lea a obținut de la cneazul Kievului un corp de armată de 6.000 de mercenari. În schimb Vladimir a cerut mâna unei profirogenete şi, pentru a forța curtea imperială care stătea pe gânduri, a ocupat Cherson. Vasile al II-lea a cedat cererii regelui barbar oferindu-i în căsătorie pe Ana Porfirogeneta dar a pretins, în schimb, botezul său. Vladimir s-a botezat la Cherson (988) iar apoi a impus acelaşi lucru poporului său, la Kiev.

Rusia, de acum creştină, a adoptat civilizația bizantină. Ea a împrumutat de la Bizanț, odată cu Ortodoxia, arta, literatura şi obiceiurile acesteia. În acest sens rolul Anei Porfirogeneta a fost esențial. Vladimir a ridicat biserici cu hramul Sf. Vasile şi Adormirea Maicii Domnului, aceasta din urmă construită în 991 de artişti greci şi sfințită în 996.

În toată această perioadă a existat şi o tendință de a se stabili legături şi o tendință de a se stabili legături şi cu Biserica Apuseană, papalitatea încercând să-şi întindă influența şi aici. Acesta a fost şi sensul ambasadelor schimbate în jurul anului 1000 între Vladimir şi pontifii Ioan al XV-lea şi Silvestru al II-lea. În cele din urmă obiceiurile şi ritualul bizantin triumfară în Rusia dar abia în 1037, Kievul a primit un episcop grec, devenind sediul unei mitropolii ataşate patriarhiei de Constantinopol.

b) Prima creştinare a ungurilor. La mijlocul secolului al VIII-lea, ungurii, popor de origine fino-ugrică, se aflau la est de Marea de Azov iar la mijlocul secolului următor erau situați deja la vest de această mare. Pe la 861 un prim contact cu ei îl realizează „apostolul slavilor” Chiril în zona Chersonului iar legenda care evocă viața lui Metodiu face şi ea referire la o întâlnire a acestuia cu „regele ungurilor” (de fapt cu căpetenia lor), pe malurile Dunării de mijloc. Se pare că triburi ungare şi-au făcut apariția în Câmpia Pannoiei pătrunzând prin trecătorile din nord încă pe la 862, chemați de conducători locali să participe la luptele împotriva statului franc.

Alungați de pecenegi din stepele de la nordul Mării Negre, ungurii, organizații într-o uniune care cuprindea şapte triburi aflate sub conducerea lui Arpad, au pătruns în 896 prin pasul Vereczke din Munții Tatra şi s-au aşezat pe cursul de mijloc al Dunării. Cronica lui Anonymus, **Gesta Hungarorum**, aminteşte că, la stabilirea lor, ungurii au găsit aici pe români (blahi) care erau „păstorii romanilor" şi pe slavi, organizați în mici formațiuni (ducate), care au opus rezistență noilor veniți.

Dacă ungurii care s-au aşezat în Câmpia Pannoniei erau încă păgâni, ei au întâlnit aici o populație creştină. Slavii din zona Dunăre - Tisa, câmpia Crişurilor şi Mureşului, au trecut la o nouă credință îndată după venire, prin „contaminarea" lor de către populația băştinaşe creştină. Pentru cei din zonele nordice, din curbura Dunării şi din Pannonia vestică a fost nevoie de munca plină de abnegație a misionarilor Chiril şi Metodiu căci populația romanică de aici, creştină, a fost împinsă spre Italia, Dalmația sau interiorul Peninsulei Balcanice. Situația nu s-a schimbat la est de Dunărea mijlocie unde creştinismul a continuat să fie predominant în raport cu credințele păgâne. Anonymus, aşa cum am văzut, menționează chiar legăturile pe care „ducele bihorenilor" le avea cu Constantinopolul pe la începutul secolului al X-lea şi, cu siguranță, că acestea nu erau numai politice ci şi religioase.

Ducele Salanus a cărui „țară" se întinde între Dunăre şi Tisa a beneficiat de ajutor bizantin şi bulgar în lupta contra ungurilor atunci când aceştia au venit aici.

La sfârşitul veacului al IX-lea şi începutul celui următor nu se poate vorbi, deci, decât de o singură posibilă ierarhie creştină, cea bizantină, acceptată de populația băştinaşă, existentă înainte de descălecarea aici a triburilor ungare. În câmpia Tisei legăturile cu lumea bizantină erau mai puternice şi datorită apropierii geografice chiar dacă între Imperiul bizantin şi zona la care ne referim s-a întrepus puternicul stat bulgar, din 864 creştin şi el, având o episcopie de rit răsăritean la Sirmium.

Se poate spune, deci, că toată câmpia Dunării de mijloc era creştină în momentul în care ungurii au pătruns aici şi că în amintita zonă de est (câmpia Tisei şi Transilvania intracarpatică) creştinismul era de rit bizantin. Curând după descălecare ungurii şi-au început atacurile împotriva teritoriilor din est – ducatele lui Salanus, Gelu „quidam Blachus", Menumorut şi Glad – dar şi spre sud. În 934, aliați cu pecenegii, ungurii pătrund în Bizanț. În 938 şi 943 ei revin, de această dată singuri, ajungând până aproape sub zidurile Constantinopolului. Au fost opriți însă de fiecare dată. În 948, Constantin al VII-lea Porfirogenetul a încheiat cu ei chiar un tratat de prietenie.

În vizitele făcute la Constantinopol, căpetenii ale unor triburi ungare din partea de răsărit s-au creştinat aici şi au cerut patriarhului Theophilactos (933-956) să le dea un ierarh grec care să-i creştineze şi pe supuşii lor. În 956, călugărul grec Hieroteos a fost sfințit ca „episcop al Turkiei" şi trimis pe teritoriul uniunii de triburi ungare. Cronicarul Ioan Skilitzes în lucrarea sa **Compendiu de istorii** spune despre acest Hieroteos că „pe mulți i-a atras la creştinism din rătăcirile barbare".

Având în vedere că latinii şi-au început misiunea de creştinare abia după 973, se poate spune că propovăduirea învățăturii Mântuitorului între unguri s-a început prin lucrarea misionarilor greci şi că ea a fost mult uşurată de existența unei populații romanice şi slave, creştină deja. Ulterior, ca urmare a activității unor misionari trimişi de papalitate, dar şi de teama ca tânărul stat să nu se dezintegreze, ca urmare a tendințelor centrifuge ale unor conducători locali din partea de răsărit a Ungariei, care erau de rit bizantin, regii

Ungariei au adoptat creştinismul de rit apusean. Primul a fost Geza, tatăl viitorului rege Ştefan I cel Sfânt (circa 974), acesta din urmă încoronându-se în ziua de Crăciun a anului 1000 cu o coroană trimisă de papa Silvestru al II-lea. Începând cu Ştefan I, sanctificat ulterior, apoi sub succesorii săi, monahii greci au fost alungați de pe teritoriul statului dar credința de rit răsăritean nu a putut fi eradicată total de pe teritoriul Ungariei niciodată, aşa cum nici etnia celorlalte neamuri n-a putut fi schimbată. Gestul primului suveran al statului ungar poate fi considerat ca o a doua creştinare a poporului ungar, care a contribuit la adâncirea separării dintre creştinii apuseni şi cei din răsărit.

c) Problemele sociale interne

La sfârşitul secolului al IX-lea şi în tot cursul celui de al X-lea, grave probleme sociale au frământat Imperiul. Două clase stăteau față în față: săracii (penites) şi bogații (dinapoi).

Prin răpirea pământului primei categorii, s-a constituit, treptat, mai ales în părțile asiatice, o mare aristocrație feudală posedând domenii întinse, clienți şi vasali. Pe măsură ce puterea lor economică şi socială creştea, obțineau înalte funcții administrative reuşind să dispună şi de o armată proprie. Astfel constituită, această nobilime era un permanent pericol politic şi social pentru conducerea centralizată a statului.

Împărații şi-au dat seama de acest pericol şi au început lupta împotriva marilor seniori. Aceştia, prin imunitatea pe care o aveau, diminuau resursele fiscului iar prin răpirea loturilor deținute de militari, periclitau însăşi ridicarea la oaste a acestora. Vasile I, odată cu începuturile luptei pentru instaurarea dinastiei, a început şi îngrădirea puterii marilor seniori iar succesorii săi i-au continuat politica şi în acest domeniu.

Într-o primă Novela, în 922, Roman Lecapenos a întărit dreptul de **protimisis** în sânul comunităților rurale, pentru a se putea opune pătrunderii dinaților în interiorul lor. Astfel, el este primul împărat care a luat măsuri legislative împotriva extinderii marii proprietăți funciare în detrimentul micii proprietăți.

A căutat să asigure integritatea posesiunilor militare statornicită de regimul themelor şi necesară pentru recrutarea unei armate autohtone. În 928, în urma unei secete care a determinat o foamete generală, mulți țărani au fost siliți să-şi arendeze pământul în mâinile marilor nobili şi le-ar fi fost necesari zece ani ca să le redobândească. Printr-o Novela din 934, Roman Lecapenos, fără să ia pământul de la toți proprietarii care dețineau bunurile săracilor, a anulat toate tranzacțiile, donațiile, moştenirile anterioare anului 922 şi a hotărât ca toate bunurile vândute la un preț mai mic decât jumătate din valoarea lor, trebuiau restituite fără răscumpărare. Dimpotrivă, dacă vânzarea era în regulă, pământul trebuia restituit țăranului în termen de trei ani prin rambursarea sumei primite. „Mica proprietate – scria Roman Lecapenos – are o mare importanță pentru plata impozitelor şi îndeplinirea serviciului militar. Totul va fi în pericol dacă ea va dispare". El însuşi, fiu al unui posesor de pământ militar, vedea pericolul care amenința democrația rurală, bunul cel mai de preț al statului bizantin.

Reluarea mereu a acestor hotărâri şi de către împărații care au urmat, arată că pericolul exista în permanență. Evenimentele din cea de a doua jumătate a secolului al X-lea au dovedit-o în mod grăitor. În ziua ce a urmat asasinării lui Nichifor Focas, o primă răscoală feudală a izbucnit în Asia Mică (971), sub conducerea lui Bardas Focas, un nepot

al împăratului defunct. Înfrântă, ea a reizbucnit şi mai puternică în timpul primilor ani de domnie ai lui Vasile al II-lea. În 976 a izbucnit răscoala lui Bardas Skleros care a fost proclamat împărat de către armată, a pus stăpânire pe toată partea asiatică a Imperiului ameninţând şi Cosntantinopolul (978). Împotriva acestui pretendent feudal s-a făcut apel la un alt feudal. Bardas Focas a bătut pe Bardas Skleros la Pankalia (979) şi, astfel, insurecţia a fost oprită.

Dar când puterea lui Vasile al II-lea părea să ameninţe din nou aristocraţia, a izbucnit o nouă răscoală. Focas şi Skleros s-au aliat, de această dată pentru a se ridica împotriva împăratului (987). Vasile al II-lea, cu admirabila sa energie, a triumfat din nou. Focas, învins la Chrysopolis, în faţa Constantinopolului, al cărui asediu îl începuse deja (988), şi-a găsit moartea în bătălia de la Abydos (989).

Skleros a trebuit să se supună. Dar împăratul n-a uitat niciodată aceste insurecţii feudale şi, prin ordonanţa din 996, a lovit puternic în marii feudali. Acum a fost anulat termenul de prescripţie de patruzeci de ani. Ba mai mult, orice achiziţie de bunuri funciare, începând cu anul 922 a fost declarată nulă iar proprietăţile au fost înapoiate fără despăgubire vechilor stăpâni.

Dar, în fapt, toate aceste măsuri s-au dovedit neputincioase. Puterea centrală a vrut să restrângă dezvoltarea marii proprietăţi, să îngruneze cu impozite pe aristocraţi, să caute să diminueze influenţa lor în armată. Dar, nimic nu a reuşit din toate acestea. Aristocraţia feudală a triumfat asupra puterii imperiale şi, în slăbiciunea şi anarhia ce au marcat cea de a doua jumătate a secolului al XI-lea, o familie de feudali, cea a Comnenilor, a asigurat salvarea Imperiului.

Alături de feudalitatea laică, cea religioasă nu era cu nimic nici mai puternică şi nici mai puţin periculoasă. În secolul al X-lea, întocmai ca şi în secolul al VIII-lea, o parte importantă a proprietăţii funciare se afla în mâna călugărilor, în dauna veniturilor necesare fiscului şi armatei. Suveranii secolului al X-lea s-au străduit să restrângă suprafaţa bunurilor mănăstireşti. În 964, o Nuvela imperială dată de Nichifor Focas, interzicea înfiinţarea unor noi proprietăţi. Era oprită intrarea în mănăstiri a unor cetăţeni valizi.

Dar, în Imperiul bizantin, Biserica era mult prea puternică pentru ca astfel de măsuri să poată fi menţinute vreme îndelungată şi Imperiul avea nevoie mult prea mare de ajutorul ei pentru a lovi în drepturile sale. În 988, Vasile al II-lea a abrogat ordonanţa lui Focas. Partida monastică a ieşit astfel învingătoare.

În faţa clerului, împăratul nu avea întotdeauna ultimul cuvânt. Prin importanţa funcţiei sale, prin rolul pe care îl avea în sânul Bisericii, prin marele număr al călugărilor care îl înconjurau, prin influenţa politică pe care o avea, datorită prestigiului Ortodoxiei în rândul tuturor categoriilor sociale, patriarhul de Constantinopol era un personaj deosebit de important. În faţa alternativei: împăratul sau patriarhul, de cele mai multe ori, supuşii înclinau spre cel de-al doilea, deoarece, în ultimă instanţă, el reprezenta credinţa iar credinţa, cel mai important vieţii aspect al supuşilor.

Dar, dacă un patriarh devotat puterii centrale, putea aduce servicii mari, un patriarh ostil devenea deosebit de periculos şi opoziţia sa putea anula chiar hotărârile împăratului. Leon al VI-lea a avut ocazia s-o constate în faţa patriarhului Nicolae care s-a opus căsătoriilor succesive ale suveranului. Şi dacă, în cele din urmă, el l-a silit pe marele prelat să abdice (907), după moartea împăratului, şi-a redobândit scaunul (912). În timpul

minoratului lui Constantin al VII-lea a fost cel ce a condus locotenenţa imperială jucând un rol hotărâtor în mişcările interne din Imperiu, la fel ca în direcţionarea politicii sale externe. Patriarhul Polyeuct (956-970) şi-a impus punctul de vedere în faţa lui Nichifor Focas. Şi dacă, în cele din urmă, a trebuit să cedeze în faţa lui, de la Ioan Tzimiskes a reuşit să obţină ştergerea tuturor măsurilor defavorabile Bisericii.

5. Decăderea Imperiului sub urmaşii lui Vasile al II-lea.

De la moartea lui Vasile al II-lea, decăderea a început sub fratele său Constantin al VII-lea (1025-1028) şi sub fiica acestuia, Zoe, apoi a celor trei soţi succesivi ai ei, Roman al III-lea (1028-1034), Mihai al IV-lea (1034-1041) şi Constantin al IX-lea Monomahul (1042-1055), cu care ea a împărţit tronul. O scurtă perioadă în fruntea imperiului s-a aflat Teodora (1055-1056). Criza s-a manifestat şi mai puternic după sfârşitul dinastiei macedonene. O lovitură de stat l-a impus pe tron pe Isaac Comnenul (1057-1059). Abdicarea lui a adus la putere pe Constantin al X-lea Dukas (1059-1067). Apoi Roman al IV-lea Diogenes (1067-1071) a fost înlăturat de Mihail al VII-lea Dukas (1071-1078). O nouă mişcare a oferit coroana lui Nichifor Botaneiates (1078-1081). În cursul acestor domnii scurte, anarhia nu făcea decât să creeze noi surse de criză, internă şi externă.

La toate frontierele, Bizanţului dădea înapoi. La Dunăre, **pecenegii**, nomazi de rasă turcică, au trecut fluviul ocupând ţara până la Balcani. Bulgaria de vest s-a ridicat (1040) sub conducerea lui Petru Delianos, un descendent al ţarului Samuil, împotriva politicii fiscale deosebit de împovărătoare dusă de administraţia imperiului. Bulgarii au atacat Tesalonicul, fără succes însă, fiind înfrânţi în cele din urmă de o armată condusă de împăratul Mihail al IV-lea. Oricum, Bulgaria fremăta sub tirania bizantină, încercând tot mai mult să se elibereze. Serbia s-a ridicat şi ea, revendicându-şi independenţa. Veneţia pretindea că este moştenitoarea Imperiului şi succesoarea lui în Marea Adriatică.

Dar cei mai periculoşi adversari care au apărut acum au fost normanzii în Europa şi turcii selgiucizi în Asia.

Normanzii erau originari din nordul Europei şi, migrând spre sud până pe coastele vestice ale Franţei, s-au stabilit, pe la mijlocul secolului al XI-lea în Italia meridională. Susţinuţi de papalitate ei au cucerit succesiv de la Bizanţ tot ce acestuia îi mai rămăsese în peninsulă. Georgios Maniakes, exarhul bizantin al Italiei, după succesele uriaşe ale arabilor în Sicilia (1038-1040), a reuşit să oprească pentru un moment înaintarea normanzilor (1042). Dar, în culmea succeselor sale militare, în urma unei intrigi de palat, Georgios Maniakes a fost rechemat la Constantinopol. Proclamat împărat de trupele sale, a debarcat la Dyrrachium în dorinţa de a merge asupra capitalei dar a fost ucis în prima ciocnire cu trupele imperiale (la începutul anului 1043). În perioada ce a urmat s-a înregistrat un aflux de aventurieri şi normanzi în sudul Italiei. Între ei se afla şi Robert Guiscard care i-a pus în slujba ducelui longobard de Salerno, Guimar. Curând însă ei au părăsit pe cel care îi chemase şi au început să acţioneze pe cont propriu, prădând şi incendiind aşezările. A intervenit împăratul german Henric al III-lea care a luat de la Guimar principatul de Capua şi a recunoscut autoritatea aventurierilor normanzi asupra teritoriilor pe care se aflau, transformându-i în prinţi suverani (1047). În faţa acestei situaţii, papa Leon al IX-lea a încheiat o alianţă la Neapole, în 1052, cu Roman Argyros, exarhul de Italia, Calabria şi Apulia, îndreptată împotriva principiilor normanzi a căror poziţie în sudul Italiei se consolida tot mai mult. Alianţa a suferit însă eşecuri militare repetate. Roman Argyros a

fost înfrânt succesiv la Tarent, Crontona şi Siponto şi, în aceeaşi perioadă, papa a fost învins la Civitate (17 iunie 1053), căzând prizonier la normanzi.

În perioada 1046-1051, Roman Argyros a fost rechemat să apere Contantinopolul de răscoala lui Leon Tornikios. Aici însă a intrat în conflict cu patriarhul Mihail Kerullarios. Motivul era că Argyros acceptase în sudul Italiei ca, în locul pâinii dospite, să se folosească azima la săvârşirea Sfintei Euharistii. Era o măsură ce încerca acolo, într-o zonă de conflicte, să fie conciliatorie dar, evident, se încălcau dogmele Bisericii Ortodoxe. Argyros îşi depăşise prerogativele cu care fusese înzestrat în misiunea sa din Italia. Urmările conflictului n-au întârziat să se arate.

Robert Guiscard, după ce a unit toate forțele normande, a reuşit să cucerească Apulia prin ocuparea oraşului Bari, după un asediu de trei ani (1068-1071) şi, în 1072, a zdrobit şi ultima rezistență bizantină din Sicilia. Prin aceasta stăpânirea Constantinopolului în Italia poate fi considerată ca încheiată.

Încurajat de aceste succese, Robert Guiscard şi-a întins ambițiile şi asupra malului opus al Adriaticii. Şi-a creat o flotă şi s-a pregătit să intervină în Illyricum. În 1081, fiul său, Bohemund, a debarcat pe coasta Epirului şi Guiscard, cu 30.000 de oameni, s-a pregătit să-l urmeze.

În Asia situația era asemănătoare. Turcii selgiuczi (de la Selgiuk, întemeietorul legendar al primei forme de stat a lor), având în frunte trei conducători succesivi de o valoare deosebită, Togrul-beg (?-1062), Alp-Arslan (1065-1072), Malek-şah (1072-1092), au luat Imperiul cu asalt, lovind puternica linia de fortificații creată de Vasile al II-lea. Armenia, slab ataşată Bizanțului, nemulțumită şi de atitudinea patriarhiei de Constantinopol față de Biserica sa, nu manifesta o fidelitate deosebită. În 1064, turcii au reuşit să cucerească Cezareea şi Chones. Energicul împărat Roman al IV -lea Diogenes a încercat să oprească înaintarea lor. A şi reuşit s-o facă timp de trei ani în şir dar, datorită politicii militare nefaste a lui Constantin al X-lea Dukas, armata sa era foarte slabă, bazată în special pe militari străini. În 1071, Roman al IV-lea Diogene, reîntărindu-şi armata, s-a hotărât să facă un efort suprem. La 13 martie a părăsit Constantinopolul şi a mers în calea lui Alp Arslan, prin Theodosiopolis, a cucerit Manzikert, dar şi-a slăbit efectivele trimițând o parte din ele în ajutorul auxiliarilor normanzi care au încercat să atace pe turci lângă lacul Van. Acesta a fost momentul în care Alp Arslan s-a decis să atace armata imperială trimițând lui Roman al IV-lea Diogenes informații false, cum că ar fugi către Bagdad. La 26 august 1071 s-a dat bătălia de la Manzikert, la nord de lacul Van. Împăratul însuşi a căzut în mâinile turcilor. Alp Arslan i-a impus un tratat înrobitor (1 milion de nomisme pentru răscumpărare şi un tribut anul de 560.000 de nomisme). Pacea s-a încheiat pe o perioadă de 50 de ani. Ajuns acasă, Roman al IV-lea Diogenes a fost destituit şi orbit.

Niciodată Bizanțului nu şi-a mai revenit din acest mare dezastru. Tot estul Asiei Mici, Armenia, Capadocia, toate regiunile din care Imperiul şi-a recrutat cei mai buni soldați, cei mai iluştri generali, au fost pierdute definitiv.

După victoria de la Manzikert, turcii s-au răspândit în toată Asia Mică. Alp Arslan, revoltat de tratamentul la care a fost supus Roman al IV-lea Diogenes, s-a declarat răzbunătorul său şi a anulat pacea încheiată cu Imperiul bizantin. Luptele interne şi revoltele militare care s-au declanşat în Bizanț pentru succesiunea la tron, au uşurat cucerirea Asiei Mici, fiecare din facțiunile rivale chemând pe turci în ajutorul său. Se poate spune astfel că autoritățile bizantine au fost cele care au încurajat devastările, dându-le

aproape un caracter legal. Duşi ca mercenari în toate părţile Imperiului, din Anatolia până în faţa Constantinopolului, ei nu au întârziat să se considere stăpâni aici, fără să mai fie nevoie de tratate în acest sens.

De acum înainte, în anarhia mereu crescândă, turcii vor obţine noi şi importante succese. Oraşul şi cetatea Ikonion cade în mâinile lor, apoi Niceea, unde bizantinii înşişi i-au chemat. În 1079, au ocupat localitatea Chrysopolis, în faţa Constantinopolului.

6. Marea schismă din 1054. Creşterea puterii Bisericii bizantine în raport cu Statul

Cauzele conflictului survenit înainte de moartea papei Leon al IX-lea între Biserica de la Roma şi cea de la Constantinopol sunt strâns legate de evenimentele din Italia meridională. Am văzut că alianţa politică şi militară încheiată de Roman Argyros cu Leon al IX-lea şi ratificată de împăratul Constantin al IX-lea Monomahul a avut ca adversar pe patriarhul Mihail Kerullarios care i-a urmat lui Alexios Studitul, la 25 martie 1043. Cauza acestei ostilităţi era, în principiu, ingerinţa spirituală a papei în Italia bizantină ale principiului, ingerinţa spirituală a papei în Italia bizantină ale cărei episcopii erau ocupate în întregime de ierarhi greci. Dar singur acest conflict de jurisdicţie nu explică violenţa luptei şi dezacordul final cu implicaţii în evoluţia ulterioară a raporturilor intercreştine. Pentru o imagine cât mai completă asupra evenimentelor ce au urmat nu trebuie trecută cu vederea firea încăpăţânată şi ambiţiile lui Leon al IX-lea care s-au lovit de intransigenţa nu mai puţin deosebită a lui Mihail Kerullarios.

Originar dintr-o bună familie de patricieni, viitorul patriarh şi-a manifestat încă din tinereţe caracterul ambiţios în politică, încercând să-l înlăture pe Mihail al IV-lea de la domnie. Descoperit şi exilat într-o insulă din Marea Egee împreună cu fratele său care s-a sinucis de disperare, Mihail a devenit călugăr. A fost însă rechemat din exil de acelaşi Mihail al IV-lea şi a câştigat apoi favoarea lui Constantin al IX-lea Monomahul.

Ridicat la demnitatea de singhel, demnitate ce îi oferea un rang în ierarhia palatului, el i-a urmat apoi patriarhului Alexios, deşi nu era de provenienţă ecleziastică, ceea ce l-a determinat mereu pe Leon al IX-lea să-l trateze ca pe un neofit.

La mijlocul secolului al XI-lea, cuceririle teritoriale ale oamenilor de stat şi cele spirituale ale misionarilor, au lărgit foarte mult sfera de influenţă şi de acţiune a patriarhului de Constantinopol. Ţări mari precum Rusia, Bulgaria, Armenia, Georgia, erau sub ascultarea sa directă sau indirectă iar pacea care domnea între califatul arab şi Imperiu a favorizat consolidarea relaţiilor dintre patriarhul ecumenic şi colegii săi orientali. Domnind şi el asupra unei jumătăţi din lumea creştină, Kerullarios se putea considera, pe bună dreptate, egal cu papa şi, ca atare, nu suporta amestecul acestuia pe teritoriul patriarhiei sale, nici chiar în Italia de sud. A rezultat din scrisoarea pe care a scris-o papei Leon al IX-lea (ianuarie 1054) şi care nu este cunoscută decât din răspunsul papei, că el pretindea nu numai autocefalia Bisericii constantinopolitane, aşa cum a revendicat-o şi predecesorul său Eustachiu în 1204, ci şi egalitatea completă între papă şi patriarhul bizantin.

Politica de alianţă cu Leon al IX-lea, inspirată basileului de către Argyros a determinat răcirea totală a relaţiilor dintre patriarh şi ducele bizantin de Italia, precum şi atacul său brusc la adresa Bisericii romane. În acest moment încă, legăturile dintre

papalitate şi Bizanţ erau departe de a fi întrerupte. O dovadă în acest sens a fost trimiterea la Roma, de către sinodul din 1052, a patriarhului Petru de Antiohia.

Raporturile s-au tensionat în septembrie 1053 când, Leon, arhiepiscopul de Ohrida a scris lui Ioan, arhiepiscopul de Trani, o scrisoare în care se condamna folosirea azimei în locul pâinii dospite la săvârşirea Sfintei Euharistii, ceea ce reprezenta, din punctul său de vedere, o rămăşiţă a iudaismului, la fel ca şi postul în ziua de sâmbătă. Dar reproşul cel mai grav făcut reformatorilor occidentali era celibatul preoţilor. Curând a apărut şi tratatul monahului Nichita Stethatos, egumenul mănăstirii Studion, îndreptat împotriva uzanţelor latine în Biserică şi, ceva mai târziu, au fost închise toate bisericile de acest rit din Constantinopol.

Episcopul de Trani a comunicat textul scrisorii primite de la Leon din Ohrida, cardinalului Humbert, care l-a tradus în limba latină pentru a-l arăta papei. De aici început o vie corespondenţă între Leon al IX-lea, împăratul Constantin al IX-lea Monomahul şi Mihail Kerullarios. Departe de a linişti raporturile dintre cele două Biserici, aceste scrisori, pline de incriminări, n-au făcut decât să adâncească conflictul.

În speranţa că-l va scoate pe împărat de sub influenţa patriarhului, Leon al IX-lea a trimis la Constantinopol trei legaţi, recrutaţi dintre cei mai fervenţi apărători ai punctului de vedere al Romei, cardinalul Humbert de Candida Silva, Frederic de Lotharingia, cancelar al Bisericii, Petru, arhiepiscop de Amalfi, toţi laolaltă incapabili de a face cea mai mică concesie patriarhului. Inevitabilul s-a produs: din ciocnirea a două linii intransigente, ruptura n-a putut fi oprită. Legaţii, primiţi cu mare cinste de către basileu şi găzduiţi la mănăstirea Studion, nu au fost primiţi de patriarh care îi considera soli falşi trimişi, în realitate, de Argyros. Singurul succes obţinut de ei a fost retragerea afirmaţiilor lui Nichita Stethatos (24-25 iunie). Capetele sale de acuzare împotriva Bisericii latine erau trei: azima, celibatul şi nerespectarea Postului Mare la fel cu ortodocşii. Patriarhul a rămas însă neînduplecat.

La începutul lunii iulie Mihail Kerullarios a aflat că papa Leon al IX-lea a murit încă în cursul lunii aprilie şi a sperat ca noul pontif să trimită la Constantinopol o altă solie, mai flexibilă, capabilă să poarte discuţii. Dar cardinalul Humbert voia să încheie el tratativele şi, de aceea, a grăbit desfăşurarea evenimentelor.

În ziua de sâmbătă, 16 iulie 1054, la biserica Sfânta Sofia, în timpul Liturghiei, cardinalul Humbert a depus pe masa din altar o bulă de excomunicare a patriarhului Mihail Kerullarios, a arhiepiscopului Leon din Ohrida şi a călugărului Nichita Stethatos, apoi legaţii au plecat. Abia atunci patriarhul a vrut să discute cu ei dar aceştia erau deja în momentul rechemării, la Selimbria. Împăratul, bănuind o cursă, a cerut să fie de faţă la discuţii.Mihail Kerullarios a refuzat această condiţie şi astfel legaţii şi-au continuat drumul.

La vestea acestei excomunicări, la Constantinopol a izbucnit o revoltă pe care împăratul a liniştit-o numai cu promisiunea că va întemniţa pe fiul şi pe ginerele lui Argyros şi că va biciu pe cel ce a tradus bula papală în limba greacă. Bucurându-se de o mare popularitate în capitală, atât între laici cât şi între clerici, Mihail Kerullarios a convocat un sinod în biserica Sfânta Sofia, la care au participat 12 mitropoliţi şi 2 arhiepiscopi (24 iulie 1054). Actul sinodal întocmit aici reproducea în parte, enciclica lui Fotios din 867 către episcopii din Orient şi enumera toate obiecţiile faţă de reformatorii Bisericii. A fost condamnată procedura legaţilor papali.

Mihail Kerrullarios a ținut foarte mult să aibă alături de el şi pe ceilalți trei patriahi ai Orientului creştin. Prin intermediul lui Petru al III-lea al Antiohiei el a transmis patriarhului Leontie al Alexandriei şi lui Ioanichie al Ierusalimului că ruptura s-a produs şi a însoțit mesajul său de precizările necesare. Bizantinologul A. A. Vasiliev afirmă că, în ciuda puținelor surse de informație de care dispunem, se poate afirma că cei trei patriarhi răsăriteni s-au declarat ataşați Ortodoxiei şi l-au susținut pe patriarhul de Constantinopol în demersul său.

Contemporanii n-au putut să aprecieze atunci gravitatea celor întâmplate la 16 şi 24 iulie 1054. Mihail Psellos în **Cronografia** sa, care se referă la viața de la curtea imperială în perioada 976-1077, nici măcar nu o pomeneşte după cum nu-i aminteşte pe nici unul dintre protagoniştii Marii Schisme. Abia mai târziu, când evenimentele au dus la înrăutățirea continuă a raporturilor, culminând cu ocuparea Constantinopolului de către cruciada a IV-a, în 1204, s-au dovedit elocvente intențiile Apusului față de Bizanț. Nu se poate nega că această ruptură n-ar fi avut rezultate grave pentru Imperiu. Nu numai că a grăbit pierderea Italiei de către greci dar ea a deschis între Bizanț şi Occident o prăpastie pe care nimic nu a mai putut-o reface. În ochii latinilor, grecii n-au mai fost decât nişte schismatici, față de care nu trebuie să existe nici o considerație şi nici toleranță. Bizantinii s-au menținut la rândul lor în duşmănia față de Roma. Schisma a reprezentat o victorie a lui Mihail Kerullarios asupra papei căci a consolidat prestigiul patriarhului de Constantinopol asupra părții de Răsărit a creştinătății. Dar, din punct de vedere politic, ea a fost fatală pentru Imperiul bizantin. Au fost distruse toate punțile de înțelegere între Imperiu şi Occident şi acest lucru se va vedea atunci când a fost cea mai mare nevoie de ajutorul Apusului în fața amenințării otomane.

Evul Mediu n-a cunoscut noțiunea de coexistență între sisteme politice şi religioase diferite, fiecare încercând să-şi extindă chiar şi prin forță propria concepție. Încercarea Bisericii latine de a impune propriile reforme şi celei din Răsărit care se declara în continuare păstrătoarea dreptei credințe statornicită de primele şapte Sinoade ecumenice, a dus la o ruptură totală pe care Occidentul va încerca mereu s-o înlăture dar nu prin concesii dogmatice ci prin impunerea propriilor puncte de vedere.

În ciuda existenței atâtor motive de scindare şi înstrăinare, Bisericile de Răsărit şi Apus şi-au recunoscut reciproc eclesialitatea până în secolul al XVIII-lea şi, în ciuda tuturor tensiunilor, au avut accidental comuniune sacramentală. Abia în secolul al XVIII-lea s-a ajuns la exclusivismul eclesiologic, marcat în Apus de interdicția comuniunii sacramentale cu ortodocşii (1729) iar în Răsărit de nerecunoaşterea de către patriarhi a botezului catolicilor.

Anatemele care au provocat Schisma cea Mare (16 şi 24 iulie 1054) au fost ridicate abia la 7 decembrie 1965 când s-a citit concomitent o declarație comună în catedrala Sf. Petru din Roma şi în catedrala Sf. Gheorghe din Constantinopol de către papa Paul al VI-lea şi patriarhul Atenagoras I.

Îngrijorător devenea tot mai mult pericolul feudal care amenința cu destrămarea statului. Pentru a combate aristocrația devenită tot mai îndrăzneață, politica imperială a văzut necesar să ia măsuri împotriva armatei pe care pe care se sprijineau feudalii.Când pericolul la adresa armatei a devenit iminent, aceasta s-a răsculat, aşa cum a fost aceea de sub conducerea lui Georgios Maniakes, eroul războaielor din Sicilia şi Italia (1043) sau cea a lui Leon Tornikios (1047).

S-a format chiar o partidă civilă care să sprijine împăratul în tendinţele sale îndreptate împotriva armatei.

Domnia lui Constantin al IX-lea Monomahul a marcat primele succese. Sub acest împărat, foarte puţin războinic, armata a fost sensibil diminuată din punctul de vedere al efectivelor. Trupele Imperiului au fost compuse mai mult ca niciodată din mercenari (normanzi, scandinavi, ruşi, anglo-saxoni), în care se putea avea o mai mare încredere. El a redus bugetul armatei, a neglijat fortificaţiile, a alungat o parte a generalilor.

Constantin al IX-lea Monomahul a murit la 11 ianuarie 1055. Soţia sa, Teodora, a mai condus o scurtă vreme treburile Imperiului în numele său propriu. Ea era ultima supravieţuitoare a dinastiei macedone şi moartea sa (survenită la începutul lui septembrie 1056) a marcat stingerea glorioasei dinastii.

Pe patul de moarte împărăteasa l-a numit cu urmaş la tron pe Mihail, un funcţionar în vârstă care, după cum îl caracteriza M. Psellos, „*era mai puţin capabil de a domni decât de a fi stăpânit şi condus*”. Pentru că înainte a îndeplinit funcţia de **logothetic stratiotikoi,** a mai fost numit fie **Bătrânul**, fie **Stratiotikos**. Urcarea sa pe tron a fost o adevărată victorie a partidei civile. Pretenţiile funcţionarilor n-au mai cunoscut limite, senatorii, mai ales, au fost copleşiţi de onoruri şi daruri. O solie a strategilor în frunte cu Isaac Comnenul şi Katakalon Kekaumenos, a fost dată afară de împărat de la o audienţă fără nici un fel de justificare. Conducerea armatei, revoltată, s-a ridicat împotriva curţii de la Constantinopol. Isaac Comnenul a fost proclamat împărat (8 iunie 1057) într-o localitate din Paphlagonia. În jurul său s-au adunat numeroşi adepţi din toată Asia Mică. O armată imperială trimisă împotriva lui a fost învinsă. Mihai al VI-lea a trebuit să accepte tratative cu rivalul său. El i-a propus lui Isaac titlul de „Caesar” dar aceasta n-a făcut decât să-l irite pe adversar. În acest moment opoziţia din Constantinopol s-a ridicat şi i-a întins mâna lui Isaac Comnenul.

Dar între cele două facţiuni opuse a câştigat cea de a treia condusă de Mihail Kerullarios. El s-a pus în fruntea opoziţiei iar biserica Sf. Sofia a devenit centrul mişcării antiguvernamentale. Neputinţa împăratului de a se înţelege cu patriarhul a grăbit căderea sa şi răsculaţii din Constantinopol au făcut din Kerullarios un adevărat conducător al lor. Mihail al VI-lea a fost nevoit să abdice şi să îmbrace haina monahală. La 1 septembrie 1057, Isaac Comnenul şi-a făcut intrarea în Constantinopol şi a fost încoronat de către patriarh.

Triumful partidei militare a atras după sine schimbarea atitudinii de până atunci faţă de diferitele personalităţi. Mihail Psellos a fost numit preşedinte al Senatului, Mihail Lichoudes a revenit în fruntea administraţiei aşa cum fusese sub Constantin al IX-lea ajungând în cele din urmă în scaunul patriarhal.

Isaac I a început lupta împotriva partidei care a condus Imperiul înaintea sa. A recurs la măsuri de confiscare a bunurilor, şi-a însuşit tezaurul pe care Vasile al II-lea l-a strâns în visteria statului şi a răpit Bisericii din proprietăţile sale, ceea ce a atras o acerbă dispută cu patriarhul.

Revigorarea politică a Bisericii bizantine în secolul al XI-lea şi-a găsit simbolul în personalitatea lui Mihail Kerullarios. Afirmarea rupturii cu Roma n-a însemnat decât împlinirea unei jumătăţi din programul său. Cealaltă jumătate viza reglementarea raportului Stat-Biserică în interiorul Imperiului. El l-a ajutat pe Isaac să devină împărat şi patriarhul a aşteptat o măsură în schimb, ceea ce n-a întârziat să vină. Administrarea Sfintei Sofia, care

până atunci fusese un privilegiu imperial, a trecut sub jurisdicția patriarhului, împăratul obligându-se să nu se mai amestece în nici un fel în viața Bisericii. Administrația statului devenea o atribuție exclusivă a împăratului iar conducerea Bisericii una exclusivă a patriarhului.

Acordul reprezenta o importantă creștere a puterii Bisericii în viața Imperiului. Dar această stare de echilibru inițial dintre două sfere ale vieții de stat a fost ruptă de ambele părți: împăratul a început să confiște bunurile Bisericii iar patriarhul făcea eforturi tot mai vizibile de a impune puterea sa spirituală asupra puterii de stat. Istoricii insinuează chiar că patriarhul „*își dorea încălțările de purpură*", un privilegiu exclusiv al împăratului și îl amenința cu destituirea. Dar acesta, la rândul său, era conștient de puterea sa și, de aici, s-a declanșat o luptă care a dus la căderea amândurora.

Inițial se părea că avantajul este de partea împăratului dar popularitatea lui Kerullarios în capitală făcea imposibilă o măsură de forță împotriva lui în oraș. A fost așteptată o vizită a patriarhului la o mănăstire în afara zidurilor orașului pentru ca garda imperială să-l rețină și să fie trimis în exil (8 noiembrie 1058). Dar, deoarece era imposibil să fie depus fără abdicare, împăratul a convocat un sinod pe care l-a ținut în secret într-un oraș din provincie. Acuzațiile i-au fost aduse de Mihail Psellos care nu s-a sfiit să-i reproșeze vechiului său prieten grave erori doctrinare și cele mai neverosimile greșeli. Aceasta nu l-a împiedicat, totuși, apoi, să rostească discursul funebru la înmormântarea lui numindu-l campionul cel mai glorios al Ortodoxiei, înzestrat cu cele mai alese virtuți. Mihail Kerullarios a murit înainte de închiderea lucrărilor sinodului. I-a urmat Constantin Lichoudes (1059-1063) iar Mihail Psellos a devenit primul dregător în stat. S-ar fi putut crede că împăratul a ieșit învingător. Dar, curând s-a dovedit că patriarhul-martir era mult mai periculos decât adversarul viu. Puternica răscoală determinată de prinderea lui a atins cote nebănuite odată cu moartea sa. Opoziția aristocrației s-a manifestat în sânul Bisericii, la ea adăugându-se și nemulțumirile populare. Astfel, dacă cu doi ani mai înainte, alianța Bisericii cu nobilimea militară a determinat căderea lui Mihail al VI-lea, de această dată alianța sa cu partida nobiliară a funcționarilor l-au dus pe Isaac Comnenul la cădere. Într-un moment de descurajare, bolnav, el a abdicat în decembrie 1059, la sfaturile stăruitoare ale lui Mihail Psellos și s-a retras la mănăstirea Studion unde s-a călugărit.

Urcarea pe tron a lui Constantin al X-lea Ducas (1059-1067) a marcat o reacție împotriva partidei militare și a asigurat, din nou, mai mult ca oricând, triumful birocrației. Au revenit la conducerea treburilor statului oameni învățați, ca pe vremea lui Constantin al IX-lea Monomahul. Între ei pot fi amintiți Mihail Psellos, patriarhul Constantin Lichoudes căruia, după moarte, i-a urmat, în 1064, un alt erudit, Ioan Xiphilinos. Basileul a acordat o asemenea importanță studiilor încât, înainte de a-și asocia fiul la domnie, l-a supus unui adevărat examen în problemele de drept public. Dar principalul reproș ce i s-a adus a fost scăderea cheltuielilor militare, cu grave urmări pentru viitorul Imperiului. A murit în 1067 și după o scurtă regență a soției sale, acesta s-a recăsătorit cu un reprezentant al nobilimii militare, strategul Roman Diogene, nefericitul învins al bătăliei de la Manzikert.

Domnia lui Mihai al VII-lea Ducas (1071-1078), când Mihail Psellos a fost primul ministru, a însemnat triumful definitiv al partidei civile și aducerea Bizanțului la un pas de prăbușire. A fost adus la curte eunucul Nikephoritzes, un intrigant care, ajungând în apropierea puterii, a câștigat încrederea basileului și a determinat alungarea lui Mihail Psellos. El a atras în mâinile sale întreaga autoritate, acaparând monopolul comerțului cu

grâu, urcând prețul până la un asemenea nivel încât a declanşat foametea în Imperiu. Împăratul, pentru care pretindea că lucrează, a căpătat porecla de **Parapinakes** (sfert de medimnă). Această cantitatea infimă de grâu costa pe atunci o para de aur.

În exterior, peste tot, Imperiul a dat înapoi. Populația de la granițele statului, slab apărată de o putere centrală epuizată şi ea şi apăsată de impozite, s-a îndepărtat de Bizanț şi, la fel ca odinioară în Imperiul roman, a apelat şi ea la popoarele barbare. În interior, în anarhia generală, aristocrația a început să se ridice . Armata, nemulțumită de ostilitatea cu care era tratată, înclina uşor spre răscoală. Nichifor Botaneiates s-a ridicat în Asia împotriva lui Mihail al VII-lea, în acelaşi timp în care Nichifor Bryennios s-a răsculat în Europa (1077).

Domnia lui Nichifor Botaneiates (1078-1081) a reprezentat punctul culminant al crizei veacului al XI-lea. Pe plan economic situația s-a deteriorat, fapt ce a dus la devalorizarea monedei bizantine iar pe plan politic, la permanentizarea revoltelor militare. Sunt de reținut cele conduse de Nichifor Basilakes, Constantin Ducas şi Nichifor Melissenos. Ele au fost înfrânte fie cu ajutorul lui Alexios Comnenul, fie cu cel al selgiucizilor stăpâni pe întregul platou anatolian.

Ca şi în alte rânduri, în marile momente de criză, Imperiul, slăbit şi nemulțumit, aştepta un salvator. Acesta a fost Alexios Comnenul, cel mai bun general al Imperiului.

BIBLIOGRAFIE

J.E. Darras, **Historie générale de l'Eglise, XX-XXII**, Paris, 1874-1876

G. Schlumberger, **L'épopée byzantine à la fin du X-e siècle. Jean Tzimiscés. Les jeunes années de Basile II, le tueur de Bulgares, 969-989**, Paris, 1896

Idem, **L'épopée byzantin à la fin du X-e siécle. Seconde partie : Basile II, le tueur de Bulgares,** Paris, 1900

L. Bréhier, **Le schisme oriental du XI-e siècle**, Paris, 1899

F. Dvornik, **Les Slaves Byzance et Rome au IX-e siècle**, Paris, 1926

S. Runciman, **La civilisation byzantine. 330-1453**, Paris, 1934

Gy. Moravcsik., **A magyar történet bizánci forrásai** (Izvoarele bizantine ale ungurilor), Budapest, 1934

C. Göllner, **Les expéditions byzantines contre les Russes sous Jean Tsimiscès (970-971)**, în Revue Historique de Sud-Est Européen, 1936, nr. 10-12

A.Grecu, **Bulgaria în nordul Dunării în veacul al IX-lea***,* în Sudii şi Cercetări de Istorie Medie, I, 1950

M. Şesan, **Circulația cuvântului "ortodox" după 1054**, în M. A., 1956, nr. 3-4

Idem, **Considerații asupra schismei din 1054**, în M. A., 1957, nr. 3-4

Pr.prof. I. Rămureanu, **Creştinarea sârbilor sub împăratul Vasile I Macedoneanul**, în S. T., 1960, nr.1-2

L. Bréhier, **Le monde byzantin**. Vol.I: **Vie et mort de Byzance**, Paris, 1969

Ch. Diehl, **Historire de l'empire byzantin**, Paris, 1969

Idem, **Figuri bizantine**, vol.I Bucureşti, 1969

S. Runciman, **The Eastern Schism. A Study of the Papacy and the Eastern Church during the 11-th and 12-th Centuries**, London, 1970

N. Bănescu, **Chipuri din istoria Bizanţului**, Bucureşti, 1971

S. Brezeanu**, Imperiul bizantin sub dinastia macedoneană**, în Studii şi Articole de Istorie, 1981

Pr.asist.dr. V. Ioniţă, **Sinodul de la Constantinopol din 879-880 şi actualitatea hotărârilor lui**, în: S. T. 1982, nr.3-4

Prof.dr. E. Popescu, **Bizanţul şi creştinarea Europei de sud-est şi de est**, în S.T., 1990, nr.1

Drd. C. Călinescu, **Creştinarea ruşilor în contextul relaţiilor bizantino-slave din secolul al IX-lea şi al X-lea**, în: Teologia şi Viaţa, 1992, nr.11-12;

C. Toma, **Mărturisirea de credinţă a Cuviosului Nichita Stethatul**, în R.T., 1994, nr.3

A. Franzen, R. Bäumer, **Istoria papilor**, Bucureşti, 1996

Mihail Psellos, **Cronografia, Un veac de istorie bizantină (976-1077**), Iaşi, 1998

Pr.lect.dr. C. Pătileanu, **Raportul dintre Biserică şi Stat în timpul patriarhului Fotie**, în Analele Universităţii din Craiova, Seria Teologică, 1999, nr.4

CAPITOLUL XII

IMPERIUL BIZANTIN ÎN TIMPUL COMNENILOR

1. Reprezentanții dinastiei

Comnenii erau o vestită familie nobiliară şi ridicarea lor însemna triumful marii aristocrații militare. Ei s-au străduit să refacă autoritatea decăzută a monarhiei, să restaureze Imperiul epuizat de treizeci de ani de anarhie şi, cu toate dificultățile mari, să dea Imperiului încă o lungă perioadă de prosperitate şi de glorie. Desigur, vremurile erau deosebit de grele, situație foarte dificilă pentru că această nouă dinastie să poată reda Bizanțului întreaga strălucire de altă dată.

În extinderea lor progresivă, turcii ajunseseră până la Ikonion şi s-au stabilit acolo, întemeind **Sultanatul de Iconion** (Rum), popoarele slave şi-au constituit state aproape independente. Dinspre Occident creşteau tendințele neliniştitoare generate de ambițiile politice născute din cruciade, din poftele economice ale Veneției. Totuşi, Comnenii au reuşit să mai dea o ultimă perioadă de înflorire, după care a urmat decăderea.

Proveniți dintr-o mare familie aristocratică şi militară, împărații din dinastia Comnenilor au fost în primul rând soldați. Dar ei au fost şi ceva mai mult. Alexios, fondatorul dinastiei (1081-1118), era un om inteligent, plin de finețe şi de fermitate, mare general, un bun administrator. Personalitatea sa a fost evocată în cuvinte strălucitoare de fiica sa, Ana, în lucrarea dedicată tatălui ei şi întitulată *Alexiada*. El a ştiut să facă față duşmanilor interni şi externi, să restabilească ordinea în țară. Nu este mai puțin adevărat că dinastia înlăturată nu s-a resemnat niciodată cu înfrângerea sa. În cursul lungii sale domnii, Alexios a fost ținta mai multor încercări de complot. Cel mai periculos, cel inițiat de Nichifor Diogene, fratele vitreg al lui Mihail al VII-lea dar îndepărtat de la tron, a avut complici personaje marcante precum Katakalon Kekaumenos şi armeanul Mihail Taronites, cumnatul basileului (mai-iunie 1094). Dacă, totuşi, împăratul i-a amnestiat pe conjurați, a fost numai din teama față de mare numărul al lor şi de valoarea oamenilor implicați.

Alexios a creat o nouă ierarhie în stat. Aceasta a presupus lansarea unor titluri strălucitoare (**sebastocrator, panhypersebastos,** etc.), dar ele erau pur onorifice şi distribuite mai ales membrilor familiei imperiale. Basileul, doritor să-şi păstreze autoritatea şi decis să guverneze Imperiul singur, s-a înconjurat cu consilieri de factură modestă, între care mulți proveniți din Occident. Aceasta este şi explicația raporturilor tensionate existente în cursul întregii domnii între împărat şi Senatul nemulțumit că a fost deposedat de rolul său de consilier suprem în Imperiu.

La câteva luni după urcarea pe tron, Alexios a trebuit să părăsească Constantinopolul pentru a respinge invazia normandă. El n-a lăsat puterea nici Senatului, nici prefectului capitalei ci mamei sale, Ana Dalassena, căreia i-a dat autoritate absolută asupra tuturor instituțiilor statului.

Situația externă impunea cu stringență refacerea forțelor armate. Presat de situație, Alexios nu a putut lua măsuri pe linie administrativă reorganizând themele căci rezultatele ar fi fost prea nesigure, ci a recurs la mercenari de toate naționalitățile, îndeosebi

occidentali. Dar dificultatea consta în a asigura acestor trupe o soldă permanentă, singura garanție a fidelității lor. Visteria fiind goală, Alexios a folosit practici extrem de dure pentru stat: pentru a pregăti o armată împotriva normanzilor, în 1081,a confiscat bunurile bisericilor, spre marea nemulțumire a clericilor. S-au confiscat, de asemenea, bunuri ale nobilimii bănuite că a participat la comploturi s-au concesionat în folosul unor particulari bunurile mănăstirești în schimbul serviciului militar al călugărilor. Toate aceste practici explică lipsa de popularitate a lui Alexios. Provincialii preferau dominația barbară celei bizantine şi, în 1095, oraşe din Tracia şi-au deschis porțile în fața cumanilor.

În sfârşit, **problemele religioase**, de disciplină ecleziastică şi dogmatică, au ocupat un loc important în politica internă a lui Alexios. Cu dificultate, a reuşit să restabilească ordinea în mănăstirile de la Sf. Munte Athos prin numeroase ctitorii monastice şi statute acordate. A intervenit în disputele dogmatice străduindu-se să apere Ortodoxia împotriva ereziilor vremii născute, unele din ele, din mişcarea bogomilă care s-a propagat din Bulgaria până la Constantinopol, altele din concepția neoplatonică a lui Mihail Psellos şi continuată de discipolul său, Ioan Italos.

Un alt caz a fost cel al lui Leon, episcop de Calcedon care, pentru a protesta împotriva confiscării odoarelor bisericeşti ale căror piese erau decorate cu imagini sfinte, a susținut că cinstirea icoanelor trebuie să se extindă şi asupra materiei din care ele au fost făcute, ceea ce echivala cu a acuza pe împărat de sacrilegiu. A fost destituit şi condamnat la exil de sinodul din 1086. Alexios s-a îndreptat şi împotriva bogomililor pe al căror conducător, bulgarul Vasile, l-a ars de viu după ce acesta a căzut în cursa întinsă de împărat care a propus să se întâlnească cu el.

„Vârsta de aur" a dinastiei Comnenilor poate fi considerată domnia lui Ioan, fiul lui Alexios (1118-1143) şi a nepotului său, Manuel. Suverani remarcabili, mai ales Ioan, au fost nu numai continuatori ai operei lui Alexios în ceea ce priveşte restaurarea dar au adus Imperiul la un înalt grad de putere. Au continuat politica dinastică în interior, au căutat alianța cu Occidentul, dovedind o mare activitate în Orient, cu intenția de a reobține Asia Mică de la turci, de a restabili suzeranitatea asupra dinastiilor armene din Cilicia şi a principatelor înființate de cruciații occidentali din Siria, în special asupra celui din Antiohia.

Ioan, care a fost numit şi „cel mai mare dintre Comneni", a fost, prin calitățile sale morale, prin umanismul şi conduita sa, una din cele mai alese figuri care s-au urcat pe tronul Bizanțului. Domnia sa a fost marcată de mari construcții religioase, dintre care cea mai importantă a fost **mănăstirea Pantocrator** căreia i-a fost adăugată un spital model. S-a străduit să întărească armata imperială asigurându-i rezerva autohtonă şi pregătirea, dându-i ca şef, cu titlu de „mare domestic de Orient şi Occident" pe Ioan Axuh, odinioară musulman, făcut prizonier de cruciați la asediul Niceei, în 1097, şi ridicat la curte de Alexios. Încă din timpul acestuia, dar mai ales a lui Ioan, modificări benefice s-au produs şi în viața socială a Imperiului: a dispărut clasa socială a sclavilor, a fost revigorat comerțul şi meşteşugurile care decăzuseră în perioada crizei ce a premers venirea la tron a Comnenilor. În 1143, în timpul unei vânători, Ioan a fost rănit de o săgeată otrăvită. Neacceptând să-i fie amputată mâna, a murit lăsând domnia celui mai mic fiu al său. Ioan a fost căsătorit cu Irina, fiica lui Ladislau I cel Sfânt, regele Ungariei.

Manuel (1143-1180), fiul lui Ioan care, prin naştere, nu era hărăzit tronului şi care era în Attalia atunci când tatăl său l-a desemnat ca urmaş, a urcat pe tron fără probleme. Prin caracter se deosebea total de tatăl său şi se părea că nici moral şi nici intelectual nu se

ridică la înălţimea acestuia. Cu moravuri nu prea severe, el a monopolizat, prin aventurile sale, discuţiile din lumea mondenă a Constantinopolului. Aspectul curţii imperiale, destul de auster în timpul lui Ioan a căpătat un caracter frivol în timpul lui Manuel. În plus, nefiind mulţumit numai cu calitatea de om de stat, pretindea că are cunoştinţe enciclopedice şi se amesteca în toate ştiinţele. Teolog aventuros, a nemulţumit cu iniţiativele sale, oamenii Bisericii. Medic şi chirurg de ocazie, astrolog, nu întreprindea nimic fără să consulte stelele. Era însă un excelent soldat, pasionat de exerciţiile fizice şi sportive, un foarte bun conducător de oşti, excelent diplomat, om de stat cu idei îndrăzneţe, dominat de ideea Imperiului bizantin universal. A admirat tot ce era occidental, impunând modul de viaţă al apusenilor, introducând turnirurile la care lua parte el însuşi. Doritor să reuşească cu orice preţ, el n-a avut milă nici de vistierie şi nici de supuşi, astfel că la moarte lăsa o situaţie financiară precară şi un Imperiu epuizat.

În sfârşit, Andronic I (1183-1185), a reunit inteligenţa politică şi bravura militară, spiritul de intrigă şi de aventură, lipsa de scrupule şi moralitate şi o cruzime ieşită din comun. El n-a făcut decât să grăbească prăbuşirea Imperiului. La mai puţin de douăzeci de ani după moartea sa – două decenii de anarhie – Constantinopolul a fost cucerit de latini (1204).

2. Politica externă a Comnenilor

a) În Peninsula Balcanică

La sfârşitul secolului al XI-lea situaţia Imperiului era foarte dificilă în Balcani. Slavii aşezaţi aici în ultimele secole au început să manifeste dorinţe de a rupe teritoriul lor din statul bizantin. După 1076, Croaţia s-a constituit într-un stat independent iar Serbia, care s-a răsculat încă în 1071, a acceptat cu mare greutate suveranitatea greacă. Bulgaria răsăriteană a fost ocupată de pecenegi iar cea de vest reprezenta tot mai mult un focar de nemulţumire.

În Tracia, în veacul al XI-lea, s-a răspândit foarte mult erezia bogomilă determinând dimensiuni etnice, mai ales între greci şi slavi. În 1084 ereticii s-au răsculat şi au chemat în ajutorul lor pe pecenegi. Aceştia rezistaseră la toate eforturile administraţiei imperiale de a fi convertiţi la creştinism şi de a se civiliza. Reîmprospătaţi cu noi hoarde venite din stepele ruseşti ai au profitat de luptele interne pentru a se instala în vechea Bulgarie, între Dunăre şi Munţii Balcani, unde întreţineau cele mai bune raporturi cu toţi nemulţumiţii şi răsculaţii împotriva Imperiului. În două ocazii, 1086 şi 1087, hoardele barbare au pricinuit înfrângeri grave armatelor imperiale. Între împărat şi pecenegi s-a încheiat pace în toamna lui 1087. dar pecenegii n-au renunţat la planurile lor ambiţioase. De această dată, Alexios le-a provocat o gravă înfrângere la poalele dealului Lebunion, încheiată apoi cu un masacru îngrozitor. Se poate spune că un popor întreg a pierit în această bătălie iar de acum nu se mai vorbi despre ei ca naţiune (29 aprilie 1091). Alexios a avut alături de el o oaste de patruzeci de mii de cumani iar contele de Flandra i-a trimis cinci sute de cavaleri.

După o generaţie, în 1122, pecenegii au reapărut, au întreprins ultima expediţie în Imperiul bizantin, devastând Tracia şi Macedonia. Ioan, urmaşul lui Alexios, le-a provocat

o grea înfrângere, după care ei au dispărut pentru totdeauna ca factor politic şi istoric. Multă vreme bizantinii au marcat prin sărbători aniversarea zilei care a adus dezastrul pecenegilor.

În Europa populaţia pecenegă a fost nimicită dar frontierele Imperiului continuau să fie ameninţate de sârbi şi cumani. În Serbia, Constantin Bodin, care îşi avea reşedinţa la Scutari, în Diocleeea şi-a extins stăpânirea spre Răsărit supunând pe jupanii de Rascia. Războaiele au durat mai bine de un deceniu şi au luat sfârşit atunci când între Bodin şi rudele sale a izbucnit un război civil (1094).

În momentul în care Alexios purta tratative cu sârbii, a primit ştirea unei invazii a foştilor săi aliaţi, cumanii. Ei aveau în frunte un impostor care se dădea drept fiu al lui Roman al IV-lea Diogenes. După ce au reuşit să forţeze Balcanii, ei au atacat Adrianopolul care a fost apărat eroic de fiul lui Nichifor Briennios. Alexios, care şi-a concentrat o armată la Anchialos, se pregătea să intervină când impostorul a fost făcut prizonier şi trimis la Constantinopol. Lipsiţi de conducătorul lor, cumanii s-au dispersat prădând şi jefuind, apoi au trecut Dunărea în dezordine.

Aşezată în nord-vestul Peninsulei Balcanice, Ungaria manifesta tendinţe agresive faţă de Imperiul bizantin, încercând să-şi impună suzeranitatea asupra tinerelor state slave de la sud de Dunăre. Ungaria, situată în vecinătatea Imperiului romano-german cu care se afla în bune relaţii, putea fi un pericol permanent pentru lumea greacă. Ioan Comnenul a încercat să se implice în luptele dinastice din interior susţinând pe Béla al II-lea („cel Orb”), nepotul regelui Coloman Cărturarul şi chiar dacă n-a reuşit să-l instaleze pe tron, şi-a asigurat prin pacea din 1129, stăpânirea asupra cetăţii Branicevo, important cap de pod pe Dunăre.

Dacă Ioan a fost mai blând în raporturile cu ungurii – soţia sa era o descendentă a casei arpadiene – nu aceeaşi atitudine a adoptat-o fiul său, Manuel, care i-a învins în două campanii (1152 şi 1156). În ultima, regele Géza al II-lea, înfrânt şi silit să ceară pace, a fost obligat să restituie prizonierii şi să promită ajutor Bizanţului în caz de război. După moartea lui Géza al II-lea (1162), Manuel a încercat să intervină în luptele pentru succesine iar apoi a reînceput războiul în 1167 ocupând Dalmaţia şi Sirmium, recunoscute, în cele din urmă, ca pierdute definitiv pentru Ungaria. Peste câţiva ani, protejatul lui Manuel, Béla al III-lea (1172-1196), a urcat pe tron fiind multă vreme, precum Ştefan Nemanja în Serbia, vasalul Imperiului.

b) În Orient

Asia a atras atenţia Comnenilor mult mai devreme decât Balcanii. Deceniul 1071-1081 a corespuns unei epoci de maximă penetrare a nomazilor turci de provenienţă iraniană spre Asia Mică orientală şi centrală. Mai importantă decât victoria de la Manzikert, această migraţiune le-a consolidat stăpânirile dându-le un caracter mai mult sau mai puţin definitiv, procesul încheindu-se în veacul al XIV-lea cu trecerea peste strâmtoarea Dardanele. Perioada 1071-1081 a fost decisivă în evoluţia ulterioară a raporturilor greco-turce dar şi a celor dintre greci şi Occident.

Succesele în lanţ ale turcilor selgiucizi au făcut ca bizantinii să piardă, progresiv, aproape întregul Orient. Un emir, Soliman, domnea în Cizic şi la Niceea, Alexios Comnenul fiind silit de alte nevoi, mai urgente, să-i recunoască cuceririle (1081).

Antiohia cade în 1084 în mâna turcilor. La Smirna, emirul Tzachas (1089-1090) şi-a creat o flotă ameninţând Constantinopolul. Din fericire pentru Bizanţ, moartea lui Malek-şah (1092) a determinat dislocarea imperiului selgiucid. Grecii au profitat pentru a pune piciorul în Bithinia astfel că noul sultan de Ikonion, Kilidj-Arslan I (1092-1107) a trebuit să accepte pacea. Cucerirea Niceei de către latinii cruciaţi (1097) i-a permis să reocupe o parte importantă a litoralului Anatoliei, Smirna, Efes etc.

Moartea lui Kilidj-Arslan I a slăbit foarte mult sultanatul de Ikonion. În 1116, împăratul a reluat ofensiva şi ca urmare a victoriei de la Philomenon, s impus turcilor, încheierea păcii. Până la moartea primului dintre Comneni, Imperiul a ajuns să posede în Anatolia oraşul Trapezunt şi toată coasta Mării Negre, cu întregul litoral, până în vecinătatea Antiohiei de pe Meandros, întreaga ţară situată la vest de linia care trecea prin Sinope, Gangres, Ancyra, Amorion şi Philomelion. În Asia, ca şi în Balcani, Alexios a reinstalat puterea bizantină.

Ioan Comnenul s-a ocupat încă şi mai mult de problemele Asiei. El a urmărit în Orient un dublu scop: să împingă frontiera bizantină până în Antiohia şi la linia Eufratului, să impună suzeranitatea sa principilor de Cilicia şi statelor latine pe care cruciadele le-au constituit în Orient.

De la începuturile domniei sale, de prin 1118-1120, Ioan al II-lea Comnenul a recucerit întreaga regiune situată între valea Meandros şi Attalia, suprimând icul nedorit pe care îl reprezentau posesiunile musulmane în teritoriile bizantine din nordul şi sudul Anatoliei. Începând cu 1130, eforturile sale s-au îndreptat spre Paphlagonia şi armatele bizantine au ajuns până la Halys, Gangrai, Kastamuni, fiind recucerite de la turci teritorii de multă vreme pierdute (1135). Împăratul a făcut să se simtă puterea sa în Cilicia şi Siria iar în faţa principilor armeni şi latini a devenit un adevărat suzeran şi general glorios, capabil să-i conducă împotriva necredincioşilor.

Până la sfârşitul domniei sale, lupta împotriva musulmanilor şi recucerirea Asiei, au fost marea sa grijă. În 1139, el a condus o expediţie contra Neocesareei. În 1142, în ajunul morţii sale a încercat să reocupe Siria. Rănit mortal, aşa cum am văzut, într-o vânătoare în munţii Ciliciei, Ioan al II-lea Comnenul a numit ca succesor al său pe fiul preferat, Manuel (1143).

Manuel a continuat politica tatălui său. În 1146 el a reuşit să pătrundă până sub zidurile cetăţii Ikonion. Dar atacul normanzilor şi Cruciada a II-a l-au obligat să-şi îndrepte atenţia în altă parte. Mult mai târziu a putut să revină asupra intenţiilor sale din Orient. Dar, dacă întocmai ca şi tatăl său, el a reuşit să impună suzeranitatea sa statelor armene şi latine, faţă de turci politica sa a fost inconsistentă şi slabă. Cu un efort ceva mai susţinut, pe la mijlocul secolului al XII-lea, ar fi putut distruge Sultanatul de Ikonion şi a recuceri toată Asia până la Munţii Taurus. Dar Manuel s-a lăsat înşelat de aparenta supunere pe care i-o manifesta cu multă abilitate sultanul de Ikonion, Kilidj-Arslan al-lea (1156-1192) pe care l-a lăsat să se întărescă, să-şi îndepărteze succesiv rivalii, să-şi creeze un stat omogen şi puternic în mijlocul micilor principatear fi fost în avantajul Imperiului.

Manuel, în loc să acţioneze, timp de 11 ani (1164-1175), s-a mărginit să ducă o politică pur defensivă, întărindu-şi frontierele. Când în cele din urmă, a sesizat pericolul şi a reluat ofensiva, era deja prea târziu. Somat de Manuel să retrocedeze Imperiului oraşele cucerite, Kilidj-Arslan s-a conformat dar, în ascuns, a încurajat opoziţia acestor oraşe faţă de basileu. În fruntea unei oştiri deosebit de puternice, Manuel Comnenul a atacat pe sultan

care a cerut pace. Împăratul i-a respins propunerile dar a fost surprins de sultan în defileul de la Myriokephalon, în timp ce acesta se deplasa spre Ikonion (septembrie 1177). Armata bizantină a suferit o gravă înfrângere, fiind complet distrusă. Prin pacea încheiată aici, basileul se obliga să cedeze cetățile de graniță Dorylaion şi Sublaion, şi să plătească despăgubiri sultanului. Fără îndoială, campaniile reuşite în Bithinia şi pe valea râului Neandros au refăcut, în parte, efectele dezastruoase ale acestui eşec (1177).

Dar musulmanii nu erau cu nimic mai puternici la sfârşitul domniei lui Manuel decât la începutul acesteia. Sultanul de Ikonion a devenit un stat deosebit de puternic şi, după 1174, Saladin (Salah-ad-Din), şi-a început domnia în Siria.

c) Politica occidentală

În toată perioada de domnie a Comnenilor, reporturile foarte strânse ale Bizanțului cu Occidentul au creat Imperiului preocupări noi iar conducătorilor, ambiții deosebite. Axa politicii bizantine s-a deplasat către Apus, spre marea pagubă şi deosebitul pericol al monarhiei.

Când Alexios Comnenul se urca pe tron, normanzii lui Robert Guiscard au debarcat în Epir (1081) sub pretextul de a-l răzbuna pe Mihail al VII-lea. Lipsindu-i trupele şi fiind amenințat, în acelaşi timp de succesele lui Soliman, stabilit la Niceea şi Cizic, Alexios a început tratativele cu turcii pentru a-i câştiga de partea sa. În acelaşi timp, a încercat alianțe cu toți duşmanii normanzilor. Cea cu Veneția a fost cumpărată cu bani mai mulți decât altă dată. Dar armata imperială a suferit o gravă înfrângere sub zidurile oraşului. Dyrrachion (Durazzo), în octombrie 1081, pe care apoi, puțin mai târziu, Robert Guiscard l-a cucerit. Drumul spre Constantinopol, **via Egnatia** de odinioară, era astfel deschis. Robert şi-a continuat drumul spre capitală dar, pe drum, a fost rechemat de o scrisoare a papei Grigore al VIII-lea, blocat de Henric al IV-lea în Roma şi de vestea răscoalei vasalilor săi normanzi în sudul Italiei. El a încredințat comanda fiului său Bohemond care a continuat seria succeselor tatălui său, provocând două înfrângeri succesive lui Alexios, după care a ocupat cea mai mare parte a Macedoniei şi a pătruns în Tessalia. Oprit în fața capitalei, Larissa, timp de şase ani, încetul cu încetul, datorită tenacității împăratului, raportul de forțe s-a schimbat. Armata normandă, decimată de boală, slăbită de atacurile greceşti şi de manevrele diplomație bizantine, a bătut în retragere. În mai 1082, Alexios a acordat un chrysobul Veneției, drept răsplată pentru ajutorul primit în lupta împotriva normanzilor. Negustorii din lagune erau scutiți de orice taxă, atât la intrarea cât şi la ieşirea din principalele porturi ale Imperiului inclusiv Constantinopolul. În capitală, venețienii au primit un cartier propriu şi debarcadere. Dogele a fost răsplătit cu titlul de **protosebastos** iar biserica San Marco, cu o rentă anuală din partea împăratului. Acest tratat a contribuit la creşterea puterii Veneției şi la declinul economic şi comercial al Imperiului.

Pe mare, venețienii au distrus flota normandă (1085). Moartea lui Robert Guiscard a provocat un război civil între cei doi fii ai săi, Bohemond şi Roger, care i-a împiedicat să reia campania împotriva basileului. Acesta a recucerit Dyrrachion, înlăturând astfel primejdia otomană.

Dar pericolul a apărut din nou. Între 1105-1107, Bohemond, devenit principe de Antiohia, în urma Cruciadei I-a, a făcut o călătorie în Occident. Însoțit de un legat papal, el

a străbătut Italia şi Franța, prilej cu care a fost primit pretutindeni cu onoruri deosebite. Peste tot Bohemond a făcut o vastă propagandă antibizantină, cu care a reuşit să creeze o atitudine care va fi apoi caracteristică întregului secol al XII-lea. Basileul a fost prezentat ca un trădător al cauzei creştine şi ca principala piedică în realizarea planurilor de cruciadă.

Înconjurat de occidentali, principele normand a reluat planul tatălui său şi a debarcat pe coastele Epirului, atacând din nou Dyrrachion. Împăratul l-a asediat în tabără şi l-a obligat să capituleze, după care Bohemond a trebuit să semneze un tratat, la Deobolis (1108). El se recunoaşte până la moarte vasal basileului în care calitate primeşte Antiohia şi o parte din teritoriile din jur. Principele normand s-a angajat ca oamenii săi să jure credință basileului şi să accepte în statul său un patriarh grec.

În anul care a urmat, regatul normand al celor două Sicilii şi-a extins teritoriile. Roger al II-lea îl neliniştea pe Ioan Comnenul care a căutat împotriva lui ajutorul Germaniei (1137). Un deceniu mai târziu, flota normandă a apărut în arhipelag, a devastat Eubeea şi Attica, a cucerit Corintul şi Theba, ducând la Palermo pe lucrătorii de la fabricile de mătase din aceste două mari centre industriale bizantine.

Urmaşul lui Ioan, basileul Manuel, ocupat în altă parte, n-a putut riposta împotriva invaziilor normande. Dar, datorită alianței cu venețienii, el a cucerit insula Corfu (1149) şi a împins războiul până în Italia unde a ocupat Ancona (1151). Cu toate acestea, chiar cu moartea lui Roger al II-lea (1154) şi constituirea de către bizantini a unei mari alianțe împotriva regelui Siciliei, grecii nu au avut succes nici pe uscat şi nici pe mare. În primăvara lui 1158, Manuel Comnenul a fost silit să încheie o pace favorabilă cu Wilhelm I, regele Siciliei. Basileul a renunțat la orice pretenții în Italia. Aceasta deoarece Occidentul nu voia cu nici un preț o Italie supusă influenței bizantine. În schimbul promisiunii de ajutor naval, Veneția ajungea într-o situație deosebit de privilegiată. Dar agresivitatea negustorilor din acest oraş i-a neliniştit repede pe greci.

Însă Alexios, pentru a mai diminua monopolul exclusiv de care se bucurau venețienii, a acordat celor din Pisa, privilegii asemănătoare, totuşi, nu chiar atât de mari(1111). Pisanii promiteau că nu vor ataca Imperiul şi vor veni în ajutorul său în cazul unui atac străin. Primeau, în schimb, un cartier din Constantinopol, reducerea substanțială a taxelor comerciale, liberate deplină de a face negoț în Imperiu şi alte asemenea avantaje.

Ioan Comnenul a refuzat să reînnoiască tratatul cu Veneția. După patru ani de război (1122-1126), împăratul a fost obligat să cedeze însă şi să încerce şi el neutralizarea influenței Veneției tratând cu Pisa (1136) şi Geneova (1143). Manuel însuşi a cerut ajutorul Veneției împotriva normanzilor plătindu-le acest ajutor cu largi concesii (1147). Astfel privilegiile comeciale ale negustorilor din republică au fost extinse şi asupra insulelor Creta şi Corfu. Puțin mai târziu cartierul venețian din Constantinopol a primit drept de extindere.

Dar, între cele două state, Veneția şi Bizanț, dezbinarea a continuat. Aroganța şi asprimea venețienilor în Orient îi întărâtau pe greci. Republica venețiană era, pe de altă parte, nelinişţită de ambițiile italiene ale lui Manuel. Când împăratul a ocupat Ancona, şi a cucerit Dalmația, ea a înțeles că dominația îi era periclitată în Marea Adriatică. De aici, ruptura a devenit inevitabilă.

În martie 1171, după un plan riguros stabilit, autoritățile bizantine au arestat pe toți negustorii venețieni din Imperiu (circa 20.000), le-au confiscat averile şi i-au aruncat în închisoare. Veneția a răspuns trimițâmdu-şi flota în Arhipelag şi ocupând insula Chios, dar

ciuma izbucnită în rândul marinarilor a făcut ca expediția să eşueze în mod lamentabil (1171). Patru ani mai târziu, Manuel a cedat, a încheiat pace cu venețienii, obligându-se să le redea vechile privilegii şi să plătească despăgubiri pentru daunele pricinuit. Dar, la fel ca şi cu normanzii, raporturile au rămas tensionate şi se apropia ziua când normanzii şi venețienii îşi vor face cunoscute sentimentele lor ostile față de Imperiu.

Mai târziu, ruptura dintre Frederic Barbarosa, împăratul romano-german şi papalitate (1158), i-au dat ocazia lui Manuel Comnenul să se apropie de Roma. Basileul a luat apărarea lui Alexandru al III-lea făcându-l să spere în reunirea Bisericilor. Nădăjduia să obțină, în schimb, coroana imperială a Occidentului. În paralel, diplomația bizantină făcea eforturi de a crea inamici lui Frederic Barbarossa, susținând liga lombardă şi plătind oraşele Ancona, Genova, Pisa, Veneția. Pe de altă parte, Manuel avea şi planuri în consens cu împăratul german. Din aceste proiecte complicate şi utopice n-a rezultat nimic definitiv. Papa nu putea consimți să redevină un episcop bizantin cu sediul în Roma, capitală a Imperiului restaurat. Pe de altă parte, republicile italiene priveau cu suspiciune ambițiile lui Manuel. În sfârşit, Barbarosa, istovit de politica destul de complicată a basileului, se arăta deschis ostil şi amenințător (1177).

De asemenea, atracția pe are o manifesta Occidentul asupra lui Manuel a fost dezastruoasă pentru Imperiu. Prin simpatia sa față de latini, îi irita pe greci dar, în acelaşi timp, prin ambițiile nutrite, el a determinat întregul Occident să se coalizeze împotriva Bizanțului. Prin eforturile economice impuse de politica sa Imperiului, acesta s-a epuizat. În aparență, Manuel a dat un mare renume Imperiului în lumea contemporană şi a făcut din Constantinopol centrul politicii europene. În realitate, atunci când a murit (1180), a lăsat un Bizanț ruinat, expus uneltirilor latine şi cu perspectiva unei crize de proporții.

3. Bizanțul şi impactul primelor cruciade

a) Cauzele cruciadelor

Cruciadele sunt considerate războaiele purtate de statele occidentale pentru eliberarea Locurilor Sfinte de sub dominația islamică. În forma clasică, ele s-au desfăcut în secolele XI-XIII (1096-1270) şi au avut, în ansamblu, un caracter complex. Erau un fel de răspuns dat expansiunii musulmane, un fel de contra-djihad, considerat şi el un război sfânt. În esență, cruciadele au fost inițiate de papalitatea care dorea să-şi extindă influență şi asupra Orientului.

Ideea de război, de violență în general, contravenea concepției creştine întemeiată pe Sf. Scriptură: „*toți cei ce scot sabia, de sabie vor pieri*" (Matei, 26, 52) căci „*armele luptei noastre nu sunt trupeşti*" (II Corinteni, 10, 4). Încă din secolul al IV-lea, Fericitul Augustin a admis necesitatea războiului contra ereticilor şi pe cel cu caracter defensiv. Cronicarii occidentali afirmau mai târziu că, în Răsărit, împăratul Heraclios I a dat caracter de cruciadă luptei împotriva perşilor, pentru redobândirea uneia din relicvele cele mai de preț ale creştinismului – Sfânta Cruce (628). În secolul al IX-lea, când Roma era supusă incursiunilor ungurilor, normanzilor sau arabilor, papalitatea s-a străduit să creeze o „*oaste a lui Hristos*" care să apere „*patria creştină*".

În Bizanț atitudinea față de război fie el chiar cu caracter creştin, era alta. Pericolul musulman manifestat prin agresivitatea turcilor selgiucizi, chiar şi căderea Ierusalimului, n-ar fi justificat decât un război al bizantinilor împotriva necredincioşilor la care să participe şi ajutoare din Occident. Inițiativa acestui gen de rezolvare a conflictelor a aparținut întotdeauna împăratului şi nu patriarhului de Constantinopol. Ana Comnena în **Alexiada** face o diferențiere strictă între mentalitatea preotului apusean, oricând gata de a pune mâna pe armă şi cea a preotului răsăritean, a cărui armă era cuvântul. Această mentalitate va caracteriza lumea bizantină până la prăbuşirea statului, în 1453.

Autoritatea morală de a declanşa o cruciadă aparținea în Occident numai pontifului roman, toți cruciații considerându-se soldați ai săi. Acesta era, deci, în ultimă instanță, responsabil pentru comportamentul lor şi toate excesele care s-au reflectat în timp asupra imaginii episcopului de Roma în lumea greacă, provin din această realitate.

Expedițiile întreprinse sau proiectate sub denumirea de „*cruciadă*", începând cu secolul al XI-lea, au avut începuturi precise şi obiective limitate. Ceea ce a fost, într-adevăr, nou şi nemaiauzit, mai ales la prima cruciadă, a fost ridicarea simultană a tuturor popoar occidentale, aparținând tuturor condițiilor sociale, tuturor raselor, un grandios pelerinaj al creştinilor de pretutindeni, în masă, spre Locurile Sfinte. Era o urmare a nenumăratelor pelerinaje individuale care au bătut secole de-a rândul drumurile Europei şi ale Asiei. Fără îndoială că între cruciați se aflau şi oameni cu alte intenții, căutători de îmbogățire şi de aventură, dar numai o credință puternică, o lipsă a intereselor meschine putea provoca un asemenea exod de populație, semănând cu o revoluție europeană.

La toate acestea se adăugau considerente de ordin economic, social şi politic. Fiind mai dezvoltat decât Occidentul, Orientul Apropiat exercita, la sfârşitul secolului al XI-lea o puternică atracție asupra societății din apusul Europei, în care progresele feudalismului au accentuat sărăcirea țărănimii iar creşterea demografică a generat foamete datorită evoluției insuficiente a tehnicii agricole.

Povestirile pelerinilor şi negustorilor despre bogățiile din Răsărit au trezit şi interesul nobilimii, mai ales a celei sărace, a miilor de „*cavaleri rătăcitori*" care băteau drumurile Europei, contribuind la nesiguranța căilor comerciale, la anarhia internă a multor state. Orăşenii vedeau în cruciade posibilitățile unor legături comerciale. Principii sperau noi teritorii şi pradă de război, care să le anihileze permanenta penurie financiară.

În Orient, aşa cum am văzut, în a doua jumătate a secolului al XI-lea, turcii, după ce au cucerit Bagdadul (1055), au intrat în Asia Mică şi, după ce au cucerit Siria şi Palestina, au ocupat Ierusalimul(1088) Fiecare oraş cucerit, dar mai ales vestea căderii Ierusalimului, a produs vii emoții în lumea creştină.

În aceste condiții, în conciliile de la Piacenza şi Clermont (1095), papa Urban al II-lea a lansat apelul la cruciadă. La Piacenza a participat şi o solie bizantină care a cerut ajutor Apusului în lupta cu musulmanii. Papa i-a îndemnat pe cei prezenți şi le-a cerut să făgăduiască prin legământ că vor veni în ajutorul împăratului împotriva păgânilor.

b) Cruciada a I-a (1096-1099)

Când, în 1095, se năştea gândul primei cruciade, Alexios I Comnenul reuşise să îndepărteze amenințările din jurul Imperiului. S-a afirmat pe nedrept că cruciada s-a declanşat la cererea insistentă a basileului care a manifestat apoi cea mai mare nerecunoştință față de apărătorii săi. Adevărul a fost cu totul altul.

Bizanțul n-a solicitat inițierea unei cruciade. Lupta împotriva arabilor era considerată o problemă a Imperiului bizantin căci teritoriile ocupate fuseseră ale sale. S-a cerut doar trimiterea unor trupe de mercenari care să acționeze în cadrul armatei bizantine sub comanda împăratului. În gândirea papilor reformatori, această solicitare a născut însă ideea unui război de proporții „*universale*", care să fie pus sub autoritatea directă a papalității. De fapt, stăpânirea selgiucizilor nu necesita o cruciadă. Creştinii din Siria nu o solicitau şi nici pelerinii care mergeau la Locurile Sfinte nu aveau de suferit căci călătoreau pe mare, ocolind Asia Mică.

Pentru greci, cruciații nu erau decât nişte invadatori care vorbeau limbi de neînțeles şi împotriva cărora nu puteau face nimic. Pătura conducătoare din Bizanț îşi dădea seama, speriată, că aceşti străini identificau religia creştină cu Biserica romană şi că se întitulau soldați ai papei. Ori grecii cunoşteau prea bine ambițiile papalității şi pretențiile sale de universalitate.

La începutul domniei sale, Alexios era în relații foarte proaste cu papa Grigore al VII-lea care l-a excomunicat şi a încurajat acțiunile lui Robert Guiscard împotriva Imperiului. În semn de represalii, basileul a interzis folosirea azimei în bisericile latine din Constantinopol, conform hotărârii lui Mihail Kerullarios. Dându-şi seama că se urma o linie politică greşită, Otto de Lagery, ales papă sub numele de Urban al II-lea, la 12 martie 1088, a manifestat încă de la urcarea sa în scaun, o tendință de reconciliere cu Biserica bizantină, ca singur mijloc eficient de a elibera Bisericile din Orient de sub jugul turcesc. După alegere, el a trimis o ambasadă la basileu pentru a-i cere să-şi retragă dispozițiile cu privire la azimă şi a solicita înscrierea numelui său în diptice. În schimb, el oferea lui Alexios, ridicarea anatemei pronunțate asupra lui de către Grigore al VII-lea.

Împăratul şi-a dat seama de posibilitatea reînnoirii relațiilor cu Roma şi a invitat pe Urban al II-lea să vină el însuşi, să țină un Sinod ecumenic la Constantinopol pentru a rezolva toate aceste chestiuni.Domnea pe atunci o adevărată dorință de împăcare între slujitorii celor două Biserici. Dar, uneltirile clerului de la Roma, în special ale antipapei Clement al III-lea, au împiedicat pe Urban al II-lea să meargă la Constantinopol.

Inițiatorul şi sufletul primei cruciade a fost Petru Eremitul care, după conciliul de la Clermont şi-a început misiunea dificilă de alcătuire a unei armate. În părțile Europei centrale activa, în acelaşi scop, un cavaler sărac, pe nume Walter.

Prima cruciadă s-a desfăşurat în două etape. Ea a început cu „*expediția sărăcimii*", condusă de cei doi fervenți adepți ai săi. Cea de a doua, numită „*expediția cavalerilor*", reunea trupele regrupate în patru corpuri de armată, conduse de Geoffroy de Bouillon, devenit mai târziu comandant suprem al armatei, Huges de France, fratele regelui Filip I, Robert, fiul lui Wilhelm I Cuceritorul, regele Angliei, Robert de Flandra, Boemond de Tarent şi Tancred de Sicilia.

Sărăcimea a ajuns la Constantinopol trecând prin Germania, Boemia şi Ungaria. Ea a sosit în două valuri, precedate în mod sumbru de invazia unui imens nor de lăcuste: oastea condusă de Gautier-Sans -Avoir, la 20 iulie 1096 iar cea a lui Petru Eremitul, la 1 august. Alexios Comnenul, pentru a evita tulburările din capitală, i-a transportat pe cruciați pe coasta Asiei Mici. Cu tot avertismentul pe care l-au primit ei au încercat să-i atace pe turcii din Niceea dar au fost masacrați. Rămăşițele lor au fost readuse peste Bosfor.

Trupele cavalerilor au apărut sub zidurile Constantinopolului începând cu noiembrie 1096 şi au tot venit până în mai 1097. Alexios a dispus urmărirea lor de la distanţă supraveghindu-le drumul şi cu ajutorul hoardelor de pecenegi. Împăratul era foarte neliniştit mai ales pentru că între conducătorii oştilor ce soseau se afla şi vechiul său duşman, Boemond. Totuşi, cu toate violenţele de la care latinii nu s-au abţinut, cu toată obrăznicia, aviditatea şi ambiţia meschină de care au dat dovadă marii feudali, Alexios a încercat să se acomodeze. În acest sens a adoptat două măsuri concrete: în schimbul intrării nestingherite în Imperiu le-a solicitat jurământul de vasalitate potrivit uzanţelor occidentale iar pentru a evita concentrarea lor în număr mare, le-a asigurat transportul spre Asia Mică pe măsura sosirii lor sub zidurile capitalei. Jurământul feudal, sub forma omagiului, urmărea să facă din conducătorii cruciadei vasali ai împăratului pentru toate teritoriile pe care aceştia urmau să le cucerească. Transportul era condiţionat de prestarea acestui jurământ de către fiecare din conducători. Astfel, Geoffroy de Bouillon a trebuit să aştepte două luni, până când s-a decis să se declare vasal al împăratului, ca trupele sale să fie duse pe malul asiatic al Mării Egee. Pentru a evita acest jurământ, Trancred de Sicilia a trecut direct în Asia, ocolind Constantinopolul.

La primul lor contact cu capitala Imperiului bizantin, cruciaţii au fost puternic impresionaţi. Cavalerii din apusul Europei se ocupau doar cu vânatul şi războiul, în timp ce seniorii din Orient erau mult mai rafinaţi şi mai culţi, aveau maniere „cavalereşti”. Apusenii erau uimiţi de fastul ceremonialului de la curtea bizantină şi de eticheta de aici. Această etichetă care separa pe basileu de restul lumii a uimit pe feudalii cruciaţi care nu înţelegeau rafinamentul şi politeţea ce domnea între marii feudali greci. Aceasta nu i-a împiedicat însă să se poarte de la bun început „ca nişte hoţi şi tâlhari”, după cum recunoaşte chiar Petru Eremitul. Ana Comnena îi prezintă ca pe nişte necioppliţi.

Rând pe rând, după dificultăţi mai mari sau mai mici, conducătorii cruciadei au depus jurământul faţă de Alexios şi s-au angajat să-i restituie toate oraşele care au aparţinut odinioară Imperiului şi pe care le vor recuceri de la turci (1097). Boemond, conducătorul normanzilor din Italia, a cărui prezenţă putea pe bună dreptate să-l neliniştească pe basileu,a dovedit cea mai mare dorinţă de a deveni vasalul împăratului şi a primit, în schimb, magnifice daruri.

Când, după şapte săptămâni de asediu, cruciaţii s-au hotărât să ia cu asalt Niceea (iunie 1197), Alexios a tratat separat cu garnizoana turcă determinând-o să capituleze. În zorii zilei de 19 iunie, pe când cruciaţii se pregăteau să ia cu asalt oraşul, au zărit pe turnuri drapelul imperial. După şaisprezece ani de dominaţie selgiucidă, Niceea redevenise bizantină.

Un corp de armată bizantină comadat de unul dintre cei mai buni generali, Tatikios, a însoţit pe cruciaţi în campania lor. Dar, după ce, a căzut Antiohia, cruciaţii au uitat de obligaţiile lor, oferind Antiohia lui Boemond (1098), după care, apoi, au refuzat să-l aştepte pe basileu pentru a merge împreună asupra Ierusalimului (1099). Ruptura s-a produs. Cucerirea Oraşului Sfânt (13-15 iunie) a fost un exemplu de cruzime neasemuită faţă de populaţia necreştină, de jaf şi de distrugere. În fruntea Patriarhiei Ierusalimului a fost pus un latin. Ocuparea Ierusalimului a avut ca urmare formarea celui de al treilea stat latin în Orientul Apropiat.

Vestea recuceririi Ierusalimului a determinat punerea în mişcare a noi valuri de cruciaţi în Occident, decise să ocupe toată Anatolia. Acţionând însă fiecare pe cont propriu,

deşi, în general, numeric, au fost superiori tuturor oştilor participante la cruciada I-a, aceste expediții au fost oprite şi masacrate de turci (1101).

Alexios n-a putut ierta lui Boemond uzurparea puterii sale asupra unei părți din Imperiu. El nu s-a înțeles mai bine nici cu ceilalți latini stabiliți în Siria. Insuccesul unei cruciade, pentru care, în Occident, au fost făcuți vinovați grecii, a agravat şi mai mult învrăjbirea. Eşecul războiului pornit de Boemond împotriva Imperiului (1107-1108), a făcut să crească duşmănia latinilor față de Bizanț.

În urma cuceririlor făcute de apuseni s-au creat mai multe formațiuni politice, conform sistemului politico-vasalic din Occident: regatul Ierusalimului, principatul Antiohiei, comitatele de Tripoli, Edessa, Jaffa, Ascalon, marchizatul de Tyr, senioriile Ramlah, Kerak, Sidon, Beirut.

Pentru menținerea ordinii în teritoriile cucerite, s-au înființat ordine militaro-călugăreşti: **ordinul cavalerilor ioaniți** şi al **templierilor**, organizat la începutul secolului al XI-lea de către călugării francezi şi **ordinul cavalerilor teutoni**, organizat spre sfârşitul secolului, de către germani.

Cel mai incomod pentru Imperiul era principatul normand al Antiohiei, desprins din teritoriul său, mai ales datorită tendințelor deosebit de ambițioase ale conducătorilor săi, Boemond şi Tancred. Bizanțul a luptat împotriva acestui principat cu armele şi pe cale diplomatică. La un moment dat, tratatul de la Dabolis, din 1108, impus lui Boemond, părea că va asigura succesul politicii imperiale, punând Antiohia sub suzeranitate greacă şi acceptându-se aici chiar un patriarh grec. Dar acest tratat n-a fost aplicat niciodată căci, în 1111, Bohemund a murit nepotul său iar Tancred a refuzat să-l recunoască. Acesta a murit şi el un an mai târziu. Totul trebuia reluat de la capăt.

Abia Ioan şi Manuel Comnenul au reuşit să restabilească în mod real autoritatea lor asupra principatelor armene ale Ciliciei şi asupra statelor latine din Siria.

Pe la 1131, Leon, principele Armeniei, şi-a mărit foarte mult domeniile în detrimentul Ciliciei greceşti, aliindu-se cu vecinii săi, cu principii de Antiohia. Ioan Comnenul a aşteptat prima ocazie favorabilă pentru a interveni. El a supus Cilicia (1137), a obligat pe Raymond de Poitiers, principele de Antiohia, să-i presteze omagiu şi a organizat o cruciadă proprie împotriva musulmanilor. Ea a eşuat însă datorită disensiunilor din propria tabără, provocată de aliații latini (1138). A intrat în Antiohia dar nu a reuşit să restabilească controlul Imperiului asupra cetății din cauza opoziției latine din oraş.

Ambițiile sale au rămas, însă, la fel de mari. În 1142, Ioan Comnenul a apărut din nou în Cilicia în încercarea de a constitui, din principatele armene şi Antiohia, un apanaj pentru fiul său favorit, Manuel. Moartea suveranului a întrerupt realizarea acestor planuri şi principele de Antiohia a considerat ocazia foarte bună pentru a-şi relua revanşa şi a-şi recuceri independența. Manuel i-a dovedit însă foarte curând că era decis să continue politica tatălui său. Învins, Raymond a fost nevoit să vină la Constantinopol, să-şi ceară scuze şi să se recunoască vasal al Imperiului (1145).

c) Cruciada a II-a (1147-1149)

Dacă prima cruciadă a avut un caracter de masă, o adevărată migrație europeană, cea de a doua a cuprins armatele a două state, conduse de monarhii lor: Ludovic al VII-lea al Franței şi Conrad al III-lea al Germaniei, „regele romanilor”, cum se autointitula. Motivul pornirii unei noi expediții de anvergură spre Orient a fost ocuparea Edessei de către musulmani (1144). Cruciada a fost predicată de Bernard de Clairvaux.

Lodovic al VII-lea era înrudit cu Raymond de Poitiers, principele Antiohiei, al cărui stat era tot mai mult şi mai insistent asaltat de către turci. În fiecare din cele două tabere erau circa şaptezeci de mii de oameni. Ele au plecat la date diferite urmând însă acelaşi drum: pe Dunăre, prin Bulgaria, peste Bosfor. Primul a plecat Conrad, care a străbătut Ungaria, apoi Peninsula Balcanică, până la Constantinopol, fiind urmat apoi de către francezi. Cruciada a atacat pe drum principalele localități pe unde a trecut, cruciații jefuind populația creştină. Lângă Adrianopol s-a ajuns la adevărate lupte între cruciați şi trupele bizantine. Manuel cel care domnea acum avea acelaşi temeri precum avusese odinioară Alexios văzând sub zidurile Constantinopolului o asemenea armată. Temându-se ca nu cumva să se producă o lovitură asupra capitalei, basileul a dispus ca trupele germane să fie trecute în Asia, peste Dardanele, fără nici o oprire.

Conrad nu l-a mai aşteptat pe Ludovic ci a intrat în Asia Mică pentru a cuceri singur laurii victoriei. Sultanul de Ikonion, având un tratat de alianță ca basileul, a putut să se pregătească liniştit pentru ciocnirea cu cruciații germani care se îndreptau prin Niceea şi Doryleon direct spre Ikonion. Drumul prin deşertul Frigiei a fost însă mai lung decât perioada pentru care aveau provizii cruciații. În momentul când foametea, oboseala şi căldura au pus stăpânire pe oestaşi, a apărut armata turcă. Bătălia se dădu la Doryleon (26 octombrie 1147), cruciații fiind zdrobiți. Au pierit aproape şaizece şi trei de mii de oameni. Conrad însuşi a scăpat cu mare greutate şi a reuşit să se întoarcă la Niceea unde s-a întâlnit cu regele Franței. Ludovic, care venise pe acelaşi drum, a stat un timp la Constantinopol, unde soldații săi s-au dedat la excese care au determinat ciocniri cu trupele auxiliare bizantine.

Armatele franceze au trecut în Asia Mică dar au evitat greşeala lui Conrad de a trece prin deşertul Frigiei şi au luat-o spre Efes. Mereu supărat, simțindu-se umilit, împăratul german părăsi expediția şi s-a întors la Constantinopol unde a fost bine primit. În scurt timp a fost trimis la Ierusalim, cu o flotă bizantină.

Ludovic şi-a continuat drumul trecând prin Efes, spre Antiohia, unde a ajuns după multe peripeții, la începutul lui 1148, spre marea bucurie a lui Raymond. Regele Franței şi-a continuat drumul spre Ierusalim unde s-a întâlnit cu Conrad, ajuns pe mare, şi unde a fost primit cu onoruri de tânărul rege al Ierusalimului, Balduin al III-lea. Aici s-au adunat toți participanții la cruciadă. Discutând-se planul viitoarelor acțiuni, părerile erau împărțite. Unii voiau cucerirea Edessei, alții a Alepului. În cadrul unei mari adunări la Acra, s-a hotărît atacarea Damascului, unde se găsea un vechi prieten al cruciaților, regentul Unur. După o victorie a acestuia, în iulie 1148, cruciații, pe neaşteptate, au ridicat asediul oraşului îndreptându-se spre alte cetăți, Unur, ajutat de atabegul de Mosul şi Alep, a împins prin ciocniri succesive pe cruciați spre Ierusalim.

Cruciada a II-a a eşuat. Conrad al III-lea s-a îmbarcat la Acra (septembrie 1148) pentru Europa iar Ludovic a rămas până în vara anului următor, după care a pornit şi el în aceeaşi direcție.

După un deceniu, Manuel şi-a impus suzeranitatea asupra statelor din Orientul Apropiat. El a cucerit Cilicia, a pedepsit aspru pe Renaud de Chatillon, principele de Antiohia, obligându-l la o umilitoare supunere şi, însoţit de toţi suveranii latini din Siria, în calitate de stăpân, şi-a făcut apariţia solemnă în Antiohia. Regii Ierusalimul au trebuit să se supună şi ei Bizanţului prin trimiterea de contingente în armata imperială, şi a se uni prin căsătorie cu dinastia Comnenilor. Manuel, la rândul său, s-a căsătorit, în 1161, cu o prinţesă latină, Maria de Antiohia. Împreună cu regele Ierusalimului, în 1169, Manuel a organizat o expediţie împotriva Egiptului. Puternica flotă, după unele succese, a suferit o gravă înfrângere, datorită atitudinii latinilor faţă de bizantini. Ea a fost distrusă apoi, în cea mai mare parte, de o furtună.

Civilizaţia bizantină a pătruns în Siria franceză, unde prestigiul personal al lui Manuel era deosebit de mare. Ambiţia bizantină părea că îşi atinge scopul. Dar, pe de altă parte, permanentele dispute bizantino-latine au slăbit forţele acestora în luptele împotriva musulmanilor. Acest fapt a constituit, iarăşi, un motiv de ură al Occidentului faţă de Bizanţ.

Primele două cruciade şi-au atins scopul fixat de iniţiatorii lor: asigurarea prezenţei Bisericii latine în Orientul Apropiat. Dar imixtiunea lor în această parte a lumii a complicat nu numai situaţia concretă de aici ci şi raporturile dintre cele două Biserici. Lumea greacă şi-a dat seama tot mai mult de adevăratele intenţii ale Occidentului, intenţii ce vor fi confirmate de cruciadele ce au urmat.

BIBLIOGRAFIE

J.E. Darras, **Histoire générale de l'Eglise**, vol.XIII-XIV, Paris, 1876

A.Neuman, **La situation mondiale de l'empire byzantin avant les croisades**, Paris, 1905

M. Şesan, **Cruciadele şi Biserica Ortodoxă**, Cernăuţi, 1938

N. Bănescu, **Chipuri din istoria Bizanţului**, Bucureşti, 1971

S. Columbeanu, R. Valentin, **Cruciadele**, Bucureşti, 1971

Pr.prof. M. Şesan, **Prezenţa bizantină în sec.X-XII. Mitropolia Paradunavului,** în M. A., 1976, nr.1-3

Anna Comnena, **Alexiada**, vol.I-II, Bucureşti, 1977

P. Diaconu, **Les Coumans au bas Danube aux XI**^e^, Bucureşti, 1978

S. Brezeanu, **Relaţiile dintre Bizanţ,Occident şi lumea islamică în sec.XI-XIII. Cruciadele**, în Revista de Istorie, 1987, nr.9

Fl. Căzan, **Cruciadele. Momente de confluenţă între două civilizaţii şi culturi**, Bucureşti, 1990

Ioan I. Ică, **Sinoadele bizantine din epoca Comnenilor (1081-1180) şi importanţa lor dogmatică**, în M. A., 1992, nr.1

R. Pernoud, **Templierii**, Bucureşti, 1996

C. Morrisson, **Cruciadele**, Bucureşti, 1998

Capitolul XIII

BIZANȚUL LA SFÂRŞITUL SECOLULUI AL XII-LEA ŞI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIII-LEA

În perioada îndelungată de domnie a lui Manuel I Comnenul, inteligența, energia, abilitatea sa, au asigurat prestigiul Bizanțului în ochii lumii. Moartea sa a anulat însă totul.

Ca şi pe vremea lui Iustinian I, politica imperială a avut în veacul al XII-lea ambiții îndrăznețe. Amestecând prea mult Imperiul în afacerile Occidentului, urmând visele irealizabile ale unui imperialism grandios, Manuel I Comnenul (1143-1180) a neglijat în Orient pericolele apropiate iar disputele cu latinii au epuizat monarhia. Alexios al II-lea, fiul lui Manuel, era un copil atunci când, în 1180, a rămas singur în fruntea Imperiului. Mama sa, Maria de Antiohia, care a guvernat în timpul minoratului fiului ei şi care se sprijinea pe latini, era lipsită de popularitate. Andronic Comnenul, vărul lui Manuel a profitat de nemulțumirea generală pentru a-l înlătura pe Alexios şi a se proclama singur împărat (1183-1185). El ar fi avut toate şansele să fie un împărat mare. Andronic a înțeles că puterea feudalilor reprezenta o amenințare pentru Imperiu şi, de aceea, a lovit în ea cu putere. Insurecția lui Isaac Anghelos în Bithinia a fost înăbuşită în sânge (1185). A reorganizat administrația, a redus cheltuielile şi s-a făcut foarte popular atunci când pericolul normand a amenințat Tesalonicul (1185) şi când, tot atunci, a fost recucerită Dalmația de la unguri.

O lovitură de palat, în 1185, l-a pus pe Isaac Anghelos pe tron şi a grăbit ruinarea Imperiului. Isaac al II-lea Anghelos (1185-1195), n-a avut nici una din calitățile necesare pentru a evita criza tot mai amenințătoare. Fratele său Alexios al III-lea Anghelos (1195-1203), care l-a detronat şi l-a orbit, nu era cu nimic mai valoros. Statul era în pragul ruinei.

În interior, puterea imperială, slăbită de suita de revolte de palat şi de permanentele conspirații, a fost cea care a suferit cel mai mult. În capitală, populația era cea care impunea legile. În provincie, aristocrația a ridicat pretenții şi Imperiul era în dezmembrare. Sub Andronic I Comnenul, insula Cipru s-a proclamat independentă (1184), deslipindu-se astfel pentru totdeauna de Imperiu.

Peste tot, marile familii feudale, Cantacuzino, Vranas, Sguros, au desprins fâşii din Imperiu. Pretutindeni era dezordine şi mizerie. Impozitele erau împovărătoare, comerțul ruinat, visteria goală.

1. Constituirea statului vlaho-bulgar

Proasta administrare a Imperiului n-a putut decât să mărească numărul revoltelor şi să încurajeze mişcările separative care au început deja de pe vremea lui Andronic I Comnenul. Un impozit asupra animalelor, stabilit pentru a compensa cheltuielile de nuntă ale lui Isaac, a declanşat răscoala vlahilor din Balcani a căror îndeletinicire principală era păstoritul (1186).

Vlahii erau parte componentă a romanității orientale. Ei s-au format pe ambele maluri ale Dunării în primele secole ale erei creştine iar etnonimul lor provine de la contactul cu slavii pe care l-au avut după secolul al VI-lea. În diverse izvoare istorice apar

sub diferite forme potrivit pronunţiei popoarelor din jur dar definind aceeaşi etnie: blahi, bleci, valahi, volohi, olahi, blasi, blazi, blok. În documentele bizantine vlahii apar prima oară în istorisirea unui episod din anul 976, din timpul războiului bulgaro-bizantin, când unul din fraţii ţarului bulgar Samuel, pe nume David, se spune că a fost ucis de către nişte „vlahi călători". Ei erau grupaţi pe zone unde erau foarte numeroşi, în Epir, Tessalia, aceste teritorii numindu-se **Vlahii** (Vlahii de Sus, Vlahia Mare, Vlahia Mică). Îndeletnicirea lor principală era păstoritul dar pe văile mai largi ei practicau şi agricultura.

Răscoala vlahilor, izbucnită în 1186, s-a întins cu repeziciune în toată Bulgaria dunăreană şi a fost condusă de doi boieri vlahi din împrejurimile oraşului Târnovo, Petru şi Asan, ale căror cereri prezentate personal împăratului au fost respinse cu violenţă.

Bulgarii şi vlahii au făcut cauză comună. Înfrânţi într-o primă ciocnire, cei doi conducători au trecut în nordul Dunării de unde au venit cu întăriri din partea vlahilor de aici şi a cumanilor. S-a realizat, de asemenea, o alianţă cu marele jupân sârb, Ştefan Nemanja.Târnovo, unde fusese ridicată o biserică închinată Sfântului Dumitru, a devenit centru insurecţiei şi, fără îndoială, acesta a fost momentul când Asan şi-a luat titlul de ţar.

După patru campanii (1186-1187), dintre care două conduse chiar de în Isaac, acesta a reuşit să împiedice pe răsculaţi să invadeze Tracia şi le-a produs mai multe înfrângeri, dar nu a putut înăbuşi răscoala lor. Mai mult, ei au opus o dârză rezistenţă, în 1187, generalului Alexios Vranas, dar acesta a reuşit să-i împingă la nord de Munţii Balcani. După victoria sa, acest personaj care era la a doua tentativă de uzurpare a tronului imperial, a fost proclamat basileu de trupe sale, mergând apoi asupra Constantinopolului şi supunându-l unei riguroase blocade. Situaţia lui Isaac ar fi putut să fie disperată dacă n-ar fi intervenit Conrad de Montferrat, aflat în drum spre Constantinopol. Un atac al cavalerilor săi apuseni a susţinut cu succes o încercare de ieşire din oraş a trupelor bizantine, iniţiată de Isaac al II-lea. Conrad s-a bătut în duel cu Vranas şi l-a străpuns cu lancea apoi l-a decapitat, ceea ce a grăbi împrăştierea armatei rebele.

Vlahii şi bulgarii au profitat de această diversiune pentru a invada din nou Tracia. Isaac al II-lea Anghelos a pornit în campanie, i-a forţat să bată în retragere şi să-şi părăsească prada, apoi, în primăvara lui 1188, i-a urmărit până în câmpia Sofiei dar nefiind în stare să poarte războiul de durată, le-a acordat un armistiţiu prin care le ceda partea dintre Dunăre şi Munţii Balcani.

Peninsula Balcanică a devenit un mozaic de state independente, cu atât mai mult cu cât marele jupân al Serbiei, Ştefan Nemanja, se considera eliberat de promisiunile făcute lui Manuel, după moartea acestuia. El şi-a reluat cuceririle favorizând răscoala vlaho-bulgară Aliat cu regele Béla al III-lea, al Ungariei, care încercase să intervină în momentul revoltei lui Andronic Comnenul pentru a o salva pe Maria de Antiohia, Ştefan Nemanja a ocupat, în 1187, oraşul Niş, important prin poziţia sa, apoi a căutat să-şi deschidă un drum spre Marea Adriatică, ocupând Diocleea şi teritoriile dalmate până la Cattaro.

Dar adevărata raţiune care l-a determinat pe Isaac al II-lea Anghelos să trateze cu Asăneştii, cu toată victoria asupra acestora, era amploarea pe care a luat-o mişcarea separatistă din interiorul Imperiului. O expediţie navală împotriva Ciprului, în 1186, s-a soldat cu un eşec total, flota siciliană trimisă de Wilhelm al II-lea pentru a-l apăra pe Isaac al II-lea zdrobind flota imperială. Isaac al II-lea s-a proclamat guvernator independent al Ciprului astfel Imperiul primind o nouă lovitură grea.

În Asia Mică, Isaac al II-lea Anghelos nu a putut împiedica tentativa lui Teodor Mancaphas de a crea un stat separat, cuprinzând Philadelphia şi Lydia. A fost nevoie de intervenţia ducelui Vasile Vatatzes pentru a alunga pe intrus care s-a refugiat la sultanul de Ikonion, de la care a obţinut dreptul de a strânge oşti cu care să devasteze provinciile bizantine. În cele din urmă, cu ajutorul unor sume de bani, basileul a obţinut predarea lui. Acest episod este un exemplu cu privire la neputinţa împăratului de a opri dezagregarea progresivă a Imperiului.

Reconstituirea statului bulgar în care elementul vlah era predominant constituia, ca şi cu trei secole înainte, un pericol permanent pentru Constantinopol. Asăneştii, care nu-şi ascundeau ambiţiile, au respins propunerile de pace ale lui Alexios al III-lea la urcarea pe tron (1195) şi au pus în derută armata sebastocratorului Isaac, ginerele basileului, lângă Amphipolis. La o înţelegere nu se putea ajunge deoarece pretenţiile vlaho-bulgarilor care îşi dădeau seama de forţa lor, erau mult prea mari iar Bizanţul mult prea mândru pentru un compromis. Dar, o criză internă, a determinat oprirea dezvoltării tânărului stat. Sebastocratul, făcut prizonier, a reuşit să atragă de partea sa pe un boier influent, Ivancu. Acesta l-a asasinat pe Asan şi a cucerit Târnovo, unde Petru l-a asediat. Alexios al III-lea a făcut două încercări de a-l ajuta pe Ivancu dar, în ambele cazuri, ajunsă la poalele Munţilor Balcani, armata a refuzat să intre în defileul şi basileul a trebuit să se reîntoarcă la Constantinopol.

Ivancu a scăpat în cele din urmă şi s-a întâlnit cu basileul care l-a numit guvernator de Philippopolis (1196). Un alt boier, Dobromir Chrysos, certându-se cu Asăneştii, a trecut în serviciul Imperiului cu cinci sute de luptători devenind guvernator de Strumiţa, în Macedonia (1198).

Incovenientul unei astfel de politici pentru Imperiu era că toţi aceşti conducători care şi-au părăsit compatroţii, nu prezentau garanţii deosebite. Puţin după instalarea sa la Strumiţa, Dobromir s-a declarat independent şi a început atacarea teritoriilor vecine. După o expediţie nereuşită împotriva lui, Alexios l-a căsătorit cu una din verişoarele sale şi i-a cedat ca feudă Macedonia de sus (1199).

În sfârşit, în martie 1200, Ivancu, după ce a înrolat mulţi vlahi şi bulgari, a dat drumul trupelor imperiale ce le avea pe lângă sine, s-a revoltat şi el şi a distrus armata trimisă împotriva lui. Alexios nu a reuşit să-l învingă decât determinând o trădare din partea celor apropiaţi lui. După ce i-a atras la o întrevedere şi i-a făcut cele mai frumoase promisiuni, l-a arestat şi întemniţat la Constantinopol. În 1197, Petru, succesorul lui Asan a fost ucis iar tronul statului vlaho-bulgar a fost preluat de Ioanichie sau Ioniţă, supranumit mai târziu Caloian (Ioan cel Frumos), care fusese ostatic la Constantinopol, în timpul domniei lui Isaac al II-lea şi a acumulat o deosebită ură faţă de greci. Rămas singur la putere după moartea lui Petru, el a expulzat pe Dobromir din principatul său de pe cursul superior al Vardarului şi a invadat Imperiul. La 23 martie 1201, Ioniţă a asediat Varna dărâmându-i zidurile. Alexios al III-lea nu a putut face altceva decât să trateze cu el şi să-i recunoască toate cuceririle. Intervenind apoi în războiul civil din Serbia între urmaşii lui Nemanja, Ioniţă a cucerit Niş, Belgrad şi Branicevo (1204).

Deci, în momentul în care Imperiul era în declin, o nouă putere militară se năştea în Balcani. Pentru o mai temeinică legitimitate a Imperiului său, coroana trebuia să fie oferită de unul din cei doi capi ai Bisericii creştine. Pentru a-şi sustrage tara oricărei influenţe bizantine, Ioniţă Caloian a dus tratative cu papa Inocenţiu al III-lea. La 7 noiembrie, un

legat papal investea pe arhiepiscopul Vasile ca patriarh al Bulgariei conferindu-i **pallium**-ul. A doua zi, Ioniță Caloian era încoronat împărat vlaho-bulgar, în catedrala din Târnovo, cu o coroană trimisă de papă (8 noiembrie 1204). Totul era o formalitate de ambiție imperială neconformă cu ceea ce era Bulgaria atunci ca civilizație.

2. Cruciada a III-a (1187-1192)

Antecedentele celei de a treia cruciade trebuie căutate în primul rând în evoluția situația din interiorul lumii musulmane. Încă din 1147, Egiptul şi Siria au fost unite într-un singur stat de către sultanul Saladin, astfel că micile state din orientul Apropiat erau înconjurate de musulmani. Regatul Ierusalimului, prin aşezarea sa, împiedica legăturile dintre Siria şi Egipt. Ele se realizau şi prin deşertul Transiordaniei dar şi aici se afla o seniorie latină deținută de Renaud de Châtillon care, nefiind mulțumit cu veniturile realizate din taxele vamale, ataca drumul caravanelor. El şi-a o organizat flotă în Marea Mediterană cu care a prădat Egiptul şi Siria.

Acestea au fost motivele războiului dintre musulmani şi statele cruciate, în 1187, la Hattin, lângă lacul Tiberiadei, în care Guy de Lusignan, regele Ierusalimului, a fost înfrânt. În urma acestei înfrângeri, latinii au pierdut regatul cu capitala în Oraşul Sfânt şi o serie de localități mai mici. Aflarea veştii a determinat inițiativa unei noi cruciade în Occident. La ea au participat şi suveranii celor trei mari state europene: Frederic I Barbarosa, împăratul romano-german, Filip al II-lea August, regele Franței şi Richard Inimă de Leu, regele Angliei.

În vara anului 1190, o armată uriaşă (circa 180.000 de oameni), bine echipată, era gata de război. Filip al II-lea s-a îmbarcat cu oastea sa la Genova iar Richard, la Marsilia. Frederic I a urmat drumul pe uscat. Primii doi suverani au făcut o escală mai lungă, de un an, în Sicilia. Frederic I Barbarosa a urmat obişnuita cale pe uscat, traversând Ungaria şi Peninsula Balcanică. Aici îl întâmpinau însă noi realități. La 1188, cu capitala la Târnovo, exista o formațiune statală nouă, ostilă Bizanțului, statul vlaho-bulgar. În fruntea statului sârb se afla, de asemenea, un suveran cu intenții vădite de independență, Ştefan Nemanja.

Ajuns în sudul Dunării, Frederic I Barbarosa a purtat tratativele la Niş cu Ştefan Nemanja şi cu o solie vlaho-bulgară. Cele două state balcanice s-au oferit să dea ajutor împăratului german pentru cucerirea Bizanțului. Astfel Frederic I a intrat pe teritoriul Imperiului în calitate de duşman, a forțat Balcanii şi a cucerit Adrianopolul (22 noiembrie). Germanii au ocupat Tracia şi Macedonia orientală determinând pe Isaac al II-lea să consimtă încheierea păcii. Basileul a trebuit să accepte condiții grele: obligația de a aproviziona armata cruciată, plata unor despăgubiri, oferirea de ostateci etc. Cruciații şi-au continuat drumul şi, după trecerea Hellespontului, au luat cu asalt Ikonion, reuşind să-l cucerească. Victoria n-a reuşit însă să fie fructificată deoarece, la 10 iunie, Frederic I Barbarosa, s-a înecat într-un râu iar oastea s-a dezorganizat.

Regii Angliei şi Franței, în drumul lor pe mare au cucerit insula Cipru de la Bizantini şi Messina. Ciprioții au fost siliți de Richard a vândut insula cavalerilor templieri apoi, în luna mai 1192, a instalat aici pe Guy de Lusignan, fostul rege al Ierusalimului.

Ajunşi în Palestina, cei doi regi au cucerit Acra. Împărţirea prăzii a dat însă naştere la nemulţumiri care au avut la bază unele neînţelegeri izbucnite încă înainte de cruciadă. Richard Inimă de Leu, prin posesiunile pe care le avea în Franţa, era vasal lui Filip al II-lea. Aici, însă, acesta n-a mai voit să recunoască această stare de subordonare. Supărat, Filip al II-lea s-a întors în Franţa. Richard, după multe bravuri inutile, s-a îmbarcat pentru Europa, după ce a încheiat un armistiţiu cu sultanul Saladin. Această expediţie a salvat regatul Ierusalimului, capitala sa devenind acum Acra, singura cucerire a cruciaţilor. S-a întemeiat un nou stat latin, regatul Ciprului, care, prin poziţia sa strategică a devenit o bază importantă pentru expediţiile următoare.

3. Compromiterea unei idei:deturnarea Cruciadei a IV-a şi cucerirea Constantinopolului (1204)

Primele trei cruciade au familiarizat lumea occidentală cu Orientul şi cu problemele sale şi au demonstrat tendinţele de acaparare teritorială a iniţiatorilor ei. Tot mai mult spiritul nobil al creştinismului va fi înlocuit cu pragmatismul unor acţiuni de cucerire temeinic gândite, plănuite cu mult timp înainte. Ierusalimul nu va mai constitui unica ţintă a acestor expediţii. Multitudinea formaţiunilor statale latine înfiinţate aici, situaţia lor incertă în mijlocul lumii musulmane, a făcut ca problemele să se diversifice şi să se complice. În plus, oraşele-republici italiene, în primul rând Veneţia, care şi până acum au fost transportatorii pe mare ai cruciaţilor, au devenit mai interesate în această formă de a obţine profituri şi avantaje. De acum obiectivul nu a mai fost numai lupta împotriva necredincioşilor ci şi împotriva „*schismaticilor*” greci care nu au participat cu prea mult interes la aceste expediţii de care s-au simţit întotdeauna străini. Ideea nobilă a cruciadei a fost astfel deviată şi deturnată spre scopuri pur materiale.

Henric al VI-lea, fiul şi urmaşul lui Frederic I Barbarosa, a fost un adversar şi mai periculos pentru Imperiu decât tatăl său, mai ales când şi-a manifestat dorinţa de a moşteni domeniile şi ambiţiile regilor normanzi. El voia să unifice cele două Imperii şi l-a somat pe Alexios al III-lea Anghelos să-i restituie toate teritoriile cucerite odinioară de nomanzi şi să-i plătească tribut (1196).

Dar cea mai neliniştitoare era Veneţia. Ea dorea, pe lângă lărgirea privilegiilor sale în Imperiu şi răzbunarea pentru masacrele din 1182 când în Constantinopol o răscoală spontană a dus la măcelărirea tuturor latinilor şi la alungarea Mariei de Antiohia. Pentru a-i linişti pe veneţieni, Isaac a fost nevoit să le acorde, în 1187, largi privilegii. Alexios al III-lea, în 1198, a mărit aceste concesii dar, pentru a le atenua efectul, a acordat genovezilor şi pisanilor prerogative asemănătoare. Cu toate acestea, veneţienii şi-au simţit comerţul şi siguranţa ameninţate de ura grecilor şi, în plus, după ce Enrico Dandolo a ajuns doge (1193), s-a născut ideea că singura rezolvare a crizei putea fi numai cucerirea Imperiului bizantin. Numai astfel se vedea posibilitatea asigurării intereselor Republicii în Orient.

La toate acestea se adăugau ostilitatea papalităţii, ura întregii lumi latine, toate determinând, în cele din urmă, deturnarea cruciadei. Contra atacului formidabil al popoarelor Occidentului, Bizanţul slăbit şi epuizat, a fost incapabil să se apere.

Trebuie să precizăm însă că provocarea deturnării cruciadei a venit, totuşi, din interiorul lumii bizantine. În 1195, Alexios al III-lea, detronând şi orbind pe fratele său

Isaac, a închis împreună cu suveranul destituit şi pe fiul acestuia, Alexios. În 1202, tânărul principe a reuşit să scape, a fugit în Occident şi a cerut ajutor împotriva împăratului. Acesta era momentul când armatele celei de a patra cruciade se strânseseră la Veneția. Venețienii şi-au dat seama imediat de pretextul ce li se oferea pentru a interveni în treburile interne ale bizantinilor şi propunerile foarte generoase făcute de Alexios i-a determinat repede să acționeze.

Inițierea celei de a patra cruciade a fost legată de numele puternicului pontif Inocențiu al III-lea şi de tendințele sale ambițioase de a-şi impune supremația asupra întregii lumi creştine, occidentale şi orientale. Au fost chemați şi clericii din apusul Europei să contribuie cu veniturile lor la o parte din cheltuieli. Monarhii apuseni, preocupați de luptele lor interne, s-au ținut departe de această nouă cruciadă. Apelul papei a fost ascultat doar de nobilimea franceză şi de popor, dar oamenii simpli au participat în număr mult mai redus decât în cazul expedițiilor anterioare.

Conducătorii cruciadei doreau deplasarea pe mare astfel că au închiriat o flotă de la venețieni, ținta finală fiind Egiptul. În fruntea Veneției se afla atunci cel mai de seamă doge din istoria Republicii din lagune, Enrico Dandolo. Pe atunci avea aproape 90 de ani, era aproape orb, dar era dotat cu o mare abilitate diplomatică şi deosebit de viclean în urmărirea intereselor oraşului. El a fost de acord să asigure transportul cruciaților dar a cerut pentru aceasta o sumă, enormă, optzeci şi cinci de mii de mărci de argint. Cruciații au acceptat, dar când s-au adunat cu toții, au constatat că banii le erau insuficienți. Neputând plăti decât o parte a cheltuielilor de transport, au fost nevoiți să accepte propunerea dogelui de a ocupa cetatea Zara, pe coasta Dalmației, revoltată contra Veneției şi supusă Ungariei, din 1185. După un scurt asediu, cruciații au cucerit cetatea (noiembrie 1202), în ciuda interdicției categorice a lui Inocențiu al III-lea, deoarece regele ungur Emeric, era el însuşi cruciat.

În ianuarie 1203, cruciații au acceptat propunerile definitive ale lui Alexios al IV-lea Anghelos în schimbul ajutorului pentru restabilirea pe tron a tatălui său, Isaac. Prințul bizantin se obliga la plata a două sute de mii de mărci de argint, la unirea Bisericii Ortodoxe cu Biserica Romei şi recunoaşterea supremației papale, la participarea la cruciadă cu zece mii de soldați şi la întreținerea în Palestina a unei armate permanente de cinci sute de cavaleri. Era, probabil, evident până şi pentru Alexios, că aceste condiții, statul bizantin, în situația în care se afla, nu le putea îndeplini.

Inocențiu al III-lea s-a arătat indignat de ocuparea Zarei şi a excomunicat doar pe venețieni, îngăduind cruciaților să-şi continue drumul pe vasele excomunicaților. Este semnificativ faptul că venețienii nu au cerut iertare papei, aşa că au rămas excomunicați. Profitând de slăbiciunea Imperiului bizantin, la 27 iunie 1203, flota latină a ancorat fără să întâmpine nici un fel de rezistență deosebită, nu departe de Constantinopol.

Oraşul a fost luat cu asalt (18 iulie 1203) şi Isaac Anghelos a fost repus pe tron, împreună cu fiul său, Alexios IV (1 august).

Dar bucuria victoriei a fot de scurtă durată. Noul împărat n-a putut să-şi respecte promisiunile băneşti şi a cerut o amânare până la plecarea cruciaților, hotărâtă în ziua Sfinților Arhangheli.

În timp ce erau ocupate oraşe şi cetăți din Tracia, au izbucnit certuri şi s-au produs ciocniri între greci şi cruciați, care au dus la incendierea unor localități. La 11 noiembrie, Alexios al IV-lea, presat de marii nobili latini să-şi țină promisiunile, a fugit. Ura dintre

greci şi occidentali creştea pe zi ce trece. Grecii au încercat să incendieze flota venețiană. La 5 februarie 1204, o rudă alungată a împăraților din Constantinopol, Alexios al V-lea Ducas, zis Murzuphlos, a provocat o răscoală, s-a proclamat el însuşi împărat, a reînchis pe Isaac în temniță unde acesta a murit îndată şi a ordonat strangularea lui Alexios al IV-lea. Apoi a pus fortificațiile oraşului în stare de apărare.

Un al doilea asediu al Constantinopolului era iminent, dar, de această dată, nu s-a mai pus problema restaurării unui membru al dinastiei legitime, pe tron. Prin tratatul semnat în martie între Veneția şi cruciați, s-a prevăzut o împărțire echitabilă a prăzii, a capitalei şi a Imperiului. Un colegiu format din şase venețieni şi şase francezi urmau să aleagă pe împărat. Veneția îşi mai rezerva catedrala Sf. Sofia şi alegerea patriarhului. Actul solemn numit *Partitio Romaniae* prevedea ca Baldouin I, noul împărat, să primească un sfert din teritoriul bizantin, adică 5/8 din Constantinopol, regiunea tracă din jurul capitalei şi întreaga Asie Mică bizantină. Jumătate din rest era oferită latinilor ca feude imperiale, în partea europeană a statului bizantin. Cealaltă jumătate revenea Veneției, adică 3/8 din Constantinopol, coasta şi insulele adriatice, Creta şi insulele arhipelagului. Ea avea, de asemenea, controlul strâmtorilor.

La 12 aprilie 1204, după trei zile de asediu, Constantinopolul a fost luat cu asalt şi jefuit înspăimântător de către cruciați. Şi, în timp ce mare parte din aristocrația şi clerul grecesc s-a refugiat la Niceea, pentru a încerca să reconstituie Imperiul, învingătorii, conform tratatului semnat în martie 1204, şi-au împărțit între ei cuceririle.

Vestea despre evenimentele de la Constantinopol a umplut de mânie pe Inocențiu al III-lea care şi-a dat seama că ideea reunificării religioase era definitiv compromisă şi, mai ales, sub conducerea Apusului. Într-o scrisoare adresată lui Bonifaciu de Montferrat, el a izbucnit în invective: „*neavând nici drept nici putere asupra Greciei, v-ați abătut imprudent şi în mod nechibzuit de la planul vostru, îndreptâdu-vă privirea spre Constantinopol, în loc de Ierusalim*". Din această cauză s-a ajuns la situația ca „*Biserica grecească să nu mai vrea să se supună tronului apostolic, văzând din partea latinilor numai fapte diabolice şi criminale, ceea ce le dă dreptul de a-i privi cu dezgust, ca pe nişte câini*".

Dar, toate acestea, nu-i mai afectau pe cruciați. Un împărat latin, Baldouin de Flandra, s-a urcat pe tronul Comnenilor (mai 1204). Un rege latin, Bonifaciu de Montferrat, şi-a început domnia la Tesalonic. Un patriarh venețian, Thomas Morosini a fost instalat în fruntea ierarhiei bisericeşti din Constantinopol. Pe toată întinderea Imperiului au luat naştere o sumedenie de seniorii feudale. Venețienii, mai ales, au dobândit în întregul Orient puncte importante în dezvoltarea pe mai departe a comerțului lor. Părea că Imperiul bizantin s-a prăbuşit pentru totdeauna.

BIBLIOGRAFIE

N. Bănescu, **O problemă de istorie medievală: creşterea şi caracterul statului Asăneştilor** (1185), Bucureşti, 1943

N. Bănescu, **L'ancien état bulgare ez les pays roumains**, Bucureşti, 1947

Al. Bărcăcilă, **Protagoniştii eliberării Bulgariei de sub dominația bizantină (sfârşitul sec.XII**), în S.T., 1977, nr. 9-10

E. Stănescu, **Byzantinovlahica, I: Les Vlaques à la fin du Xe siècle – debut du XIe siècle**, în Revue des Etudes Sud-Est Européennes, 1968, nr.3

P.S. Năsturel, **Valaques, Coumans et Byzantins sous le règne de Manuel Comnène**, Théssalonique, 1969

L. Bréhier, **Le monde bzyantin. Vie et mort de byzance**, Paris, 1969

Pr. lect. C. Pistrui, **Imperiul vlaho-bulgar şi Patriarhia de Târnovo**, în M.A., 1972, nr.3-4

S. Brezeanu, **Cruciada a IV-a şi Imperiul latin din Constantinopol,** în Studii şi Articole de Istorie, 1974, nr. 27-28

Fontes Historiae Daco-Romanae, vol.III, Bucureşti, 1976

St. Brezeanu, **De la populația romanizată la vlahii balcanici**, în Revista de Istorie, 1976, nr.2

Gh.I.Brătianu,**Tradiția istorică despre întemeierea statelor româneşti,** Bucureşti, 1980

B.G. Spiridonakis, **Grecs, Occidentaux et Turcs de 1054 à 1453: quatre siècle 'histoire de relations internationales**, Thessaloniki, 1990

Fl. Căzan, **Cruciadele. Momente de confluență între două civilizații şi culturi,** Bucureşti, 1990

Ş. Papacostea, **Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciată şi imperiul mongol**, Bucureşti, 1993

Capitolul XIV

IMPERIUL LATIN DE CONSTANTINOPOL ŞI STATELE GRECEŞTI SUCCESOARE ALE IMPERIULUI BIZANTIN (1204-1261)

1. Dezmembrarea Imperiului bizantin

Cucerirea Constantinopolului de către cruciaţi a avut ca o primă şi importantă urmare schimbarea profundă a lumii orientale în ceea ce priveşte configuraţia statelor şi a formaţiunilor statale.

Pe ruinele Imperiului s-au născut o multitudine de seniorii feudale latine. Un Imperiu latin s-a constituit la Constantinopol unde Baldouin, conte de Flandra, a fost ales suveran de către baronii cruciadei. Un regat al Tesalonicului vasal, teoretic, împăratului de Constantinopol, s-a constituit în favoarea lui Bonifaciu de Montferrat. Mai existau duci titulari la Niceea şi Philippopolis, seniori de Didymotica şi de Adramyttion.

Câteva săptămâni mai târziu, cavalcada victorioasă care l-a dus pe Bonifaciu de Montferrat până la Atena şi Corint, a avut ca rezultat întemeierea altor state latine, marchizatul de Bodonitza, senioria de Negroponte, ducatul de Atena, guvernat de familia burgundă La Roche, principatul de Achaia sau Moreea, cucerit de Geoffroy de Villehardouin şi Guillaume de Champlitte din Champagne. Acesta va fi statul creat de cruciada din 1204 care va dura cel mai mult.

Pe de altă parte, Veneţia a ocupat direct Durazzo, pe coasta Epirului, Modon şi Coron în Peloponez, Creta şi Eubeea, Gallipoli, Rodosto, Heracleea şi un vast cartier din Constantinopol. Ea şi-a obligat patricienii să se instaleze în insulele arhipelagului unde a fost fondat ducatul de Naxos, marele ducat de Lemnos şi senioria de Santorin. Stăpână peste acest vast imperiu colonial, Republica veneţiană putea în mod legitim să-şi lase dogele să se intituleze, e drept cam excentric: „*senior peste un sfert şi jumătate din imperiul grec*” (deci peste 5/8 din teritoriul său).

Prăbuşirea Imperiului bizantin a determinat şi naşterea unei multitudini de state greceşti. La Trapezunt, doi principi, Alexios şi David, descendenţi ai familiei Comnenilor, au pus bazele unui imperiu care ocupa întregul litoral al Mării Negre, de la Heracleea până în Caucaz şi care va dura până la mijlocul secolului al XV-lea (1461).

În Epir, un bastard din familia Anghelilor, Michelangelo Comnenul, a creat un despotat care se întindea de la Naupactos până la Durazzo. La Niceea, ginerele lui Alexion al III-lea Anghelos, Theodor Lascaris, a adunat în jurul său tot ce a rămas din aristocraţia constantinopolitană şi din înaltul cler bizantin şi, în 1208, s-a încoronat solemn „împărat al romanilor”. Oameni ambiţionşi precum Gabalas în Rhodos, Mankaphas la Philadelphia, Leon Sguros în Argos şi Corint, şi-au constituit alte seniorii din resturile Imperiului. Se părea că acesta era sfârşitul Bizanţului.

Totuşi, între aceste organisme noi care s-au născut în viaţa politică, existau mari diferenţe. Imperiul latin, cu toate calităţile reale ale primilor doi suverani ai săi, a supravieţuit cu mare greutate jumătate de secol (1204-1261) dar slăbiciunea sa

originară l-a făcut, inevitabil, efemer. Între greci, dimpotrivă, victoria străinilor a redeşteptat patriotismul şi conştiinţa naţionalităţii bizantine. Toţi aceşti conducători, în jurul cărora s-au regrupat toate forţele lumii greceşti, aveau o singură ambiţie: să recucerească Constantinopolul de la latinii detestaţi. Nu mai rămânea decât a se vedea care din cele două imperii greceşti rivale, cel de Niceea sau cel de Epir, va reuşi s-o facă.

2. Imperiul latin de Constantinopol

Pentru ca opera născută din cruciada a patra să aibă şanse de supravieţuire, trebuia ca noul Imperiu să aibă o conducere fermă, o organizare puternic centralizată. Ori, în statul pur feudal pe care latinii l-au fondat, împăratul nu era decât primul dintre baroni. Autoritatea sa, teritorial foarte restrânsă, este aproape nulă din punct de vedere politic. Baldouin însuşi, în preziua urcării sale pe tron, a trebuit să lupte cu nesupusul său vasal, regele Tesalonicului, şi chiar dacă a reuşit să-l aducă sub ascultare, niciodată înţelegerea dintre ei n-a fost durabilă.

Henric I (Henri d'Angre), fratele şi succesorul lui Baldouin între anii 1205-1216, s-a lovit de aceleaşi dificultăţi. El a reuşit cu ajutorul abilităţii sale să-şi impună autoritatea la Tesalonic (1209) şi a se face recunoscut ca suveran. Totuşi, feudalii greci, ducele de Atena şi principele de Ahaia, n-au manifestat nici o atenţie faţă de problemele Imperiului şi au devenit aproape independenţi.

Imperiul latin nu putea aştepta decât puţine lucruri bune de la veneţieni, prea temători faţă de încălcarea propriilor privilegii şi preocupaţi în mod egoist numai de propriile lor interese. Cu grecii învinşi, o înţelegere era imposibilă. Cu toate eforturile pe care le-au făcut câţiva suverani latini, Montferrat la Tesalonic, Villehardouinii în Ahaia, pentru a atenua ura şi a face să se uite brutalităţile cuceririi, poporul grec, în general, a rămas ostil străinilor şi aştepta cu nerăbdare eliberatorul să vină din Epir sau din Niceea.

În sfârşit, pericolului grec sigur, i se adăuga pericolul vlaho-bulgar posibil. Latinii au comis greşeala de a refuza alianţa oferită de Ioniţă Caloian şi, în loc să beneficieze de un ajutor pe care l-ar fi putut obţine de la vlaho-bulgari pentru a lupta împotriva bizantinilor, au făcut din ei inamici ireconciliabili. Vlaho-bulgarii s-au aliat cu suveranii greci de Niceea împotriva latinilor.

În primele momente ale derutei ce a urmat cuceririi Constantinopolului, se părea că latinii au triumfat peste tot. Tessalia, Grecia centrală, Peloponezul, au fost cucerite în câteva săptămâni fără ca ei să întâmpine o rezistenţă serioasă. În Asia Mică, Henri d'Angre a învins pe greci la Poimamenon, în Bithinia şi puterea lui Teodor Lascaris, care n-a mai rămas decât în Brusa şi părea că a eşuat, a fost salvată de invazia bulgară în Tracia.

Ioniţă a atacat Imperiul latin înconjurat din toate părţile de grecii revoltaţi. Îndrăzneţ, dar cu trupe slabe, împăratul Baldouin I şi dogele Dandolo s-au aruncat asupra duşmanului. Armatele latine au suferit o gravă înfrângere pe câmpia de la Adrianopol (1205), unde Baldouin I a căzut în luptă. Timp de doi ani, Ioniţă şi-a purtat armatele devastatoare prin întreaga Macedonie, avid de a răzbuna ceea ce Vasile al II-lea făcuse bulgarilor, numindu-se, în opoziţie cu **Bulgaroctonul,**

Romaioctonul („omorâtorul de romani”). El a asediat Tesalonicul dar, din fericire pentru latini, a murit, probabil asasinat (1207).

Teodor Lascaris a profitat de această situaţie pentru a-şi restabili şi consolida puterea. În timpul domniei lui Henric I, cel mai destoinic suveran pe care l-a avut Imperiul latin de Constantinopol, se mai credea că statul întemeiat de cruciadă îşi va asigura supravieţuirea. Henric, după moartea lui Ioniţă, a încheiat pace cu vlaho-bulgarii, îndepărtând astfel de Imperiu o mare ameninţare. El a izbutit să restabilească unitatea între latini şi să impună autoritatea imperială marilor săi vasali, a reuşit să dobândească supunerea şi chiar relativa simpatie a unei părţi a supuşilor săi greci. În acelaşi timp, a reluat, cu ajutorul Comnenilor de la Trapezunt, ofensiva în Asia Mică. O primă expediţie, în 1206, îi asigură stăpânirea asupra unei jumătăţi din Bithinia. În 1212 a învins pe Teodor Lascaris la Iuparcos, obligându-l să-i cedeze o parte din Mysia şi Bithinia.

3. Situaţia Bisericii Ortodoxe şi a credincioşilor ei în Imperiul latin de Constantinopol

Căderea capitalei Imperiului bizantin în mâna latinilor nu prevestea nimic bun cu privire la situaţia Bisericii Ortodoxe. Perspectivele clerului grec s-au complicat când, în 1206, a murit patriarhul Ioan al X-lea Camateros, care se refugiase în Bulgaria după căderea Constantinopolului. Cu încuviinţarea împăratului, clerul grec s-a adresat lui Inocenţiu al III-lea cerându-i permisiunea de a-şi alege un nou patriarh. Henric le-a permis să-şi aleagă întîistătătorul cu condiţia ca acesta să recunoască supremaţia papei. Dar grecii au refuzat această condiţie, în această funcţie fiind numit veneţianul Thomas Morosini.

Crearea la Constantinopol a unei patriarhii latine menite să înlocuiască Patriarhia ortodoxă reprezenta în mod tipic comportamentul unui regim de ocupaţie. Implantat în mod artificial, ea a fost lipsită de la bun început de legitimitate şi de sprijin popular. Acest episcopat nu avea nici un fel de viabilitate pentru că autoritatea sa spirituală n-a fost niciodată acceptată de credincioşii locali.

În perioada stăpânirii latine, Biserica romană, departe de a face concesii, n-a manifestat decât o dorinţă deschisă pentru puterea în planul jurisdicţiei religioase. Grecii au constatat astfel în mod direct ceea ce au presupus de secole: că în spatele unor argumente teologice se aflau marile ambiţii de hegemonie ale papalităţii care voia să impună întregii lumi creştine propria voinţă politică şi concepţia sa în domeniul administraţiei. Dar politica inflexibilă a Bisericii romane în teritoriile cucerite a anulat toate încercările acesteia de a prinde rădăcini.

La începuturile Imperiului latin, situaţia papei a fost foarte delicată. Având în vedere înţelegerea dintre cruciaţi şi Veneţia, dacă împăratul era ales dintre francezi, patriarhul latin trebuia să provină din rândul clerului veneţian. Interesele curţii papale au fost neglijate în convenţie. Nu s-a pomenit nimic nici de participarea papei la alegerea patriarhului, nici de veniturile ce trebuiau să revină papei. Când clerul de la biserica Sf. Sofia, compus din veneţieni, a ales ca patriarh un veneţian, cu toate că papa a considerat alegerea sa fiind necanonică, a fost obligat, în cele din urmă, să cedeze şi să confirme alegerea lui „din proprie iniţiativă”.

Atitudinea Romei față de clerul grec a fost una ambiguă. Se știe că cea mai mare parte a episcopilor greci și a preoților au rămas în fruntea credincioșilor. Papalitatea a acceptat să se numească greci în fruntea eparhiilor unde majoritatea populației aparținea acestui rit și să folosească pâinea dospită în săvârșirea Sf. Euharistii. În același timp însă, legați papali au sosit în Peninsula Balcanică și în Asia Mică încercând să determine clerul grec să adere la unire.

La sfârșitul pontificatului său, Inocențiu al III-lea a obținut victoria pe care și-au dorit-o toți antecesorii săi: sinodul de la Lateran, din 1215, proclamat de Biserica Apuseană ca ecumenic, l-a recunoscut pe papă drept conducător suprem al Bisericii Răsăritene și i-a declarat pe patriarhii latini din Orient (de Constantinopol, Ierusalim și Antiohia) ca dependenți ierarhic de Roma.

Dar aparenta subordonare a Bisericii Răsăritene era una parțială. Pentru a fi completă ar fi fost necesară uniunea religioasă, supunerea spirituală a întregii populații ortodoxe din această partea lumii. Dar acest lucru nu a putut fi obținut nici de Inocențiu al III-lea și nici de urmașii săi.

Nici în raporturile cu supușii, noii stăpâni nu au ajuns la rezultatele pe care scontau. Rezistența ortodoxă a avut ca efect elaborarea unui canon (Constitutio 9) la sinodul din 1215 prin care papa Ionocențiu al III-lea lăsa fiecărui credincios posibilitatea alegerii ritului și a limbii în care se desfășura acesta. Dar prevederile canonului nu au fost respectate, astfel că s-au înregistrat numeroase abuzuri care au dus la moartea martirică a numeroase fețe bisericești, îndeosebi călugări. Martiri s-au înregistrat și în Biserica Ciprului unde, la 19 mai 1231, au fost uciși treisprezece monahi de la mănăstirea Panaghias Kantaras pentru că au refuzat să se împărtășească cu azimă. Noul cler instalat în această insulă pretindea că nici un preot, egumen sau episcop să nu-și poată prelua atribuțiile fără permisiunea episcopului latin. Toți episcopii ortodocși nou numiți trebuiau să vină și să îngenuncheze în fața episcopului latin și, potrivit uzanțelor federale, să depună jurământ de credință și supunere față suzeran.

Folosirea forței în domeniu confesional a devenit o practică obișnuită. În 1243, printr-o bulă adresată clerului latin din Cipru papa Inocențiu al V-lea (1245-1254) recomanda episcopilor latini câteva măsuri pentru a se asigura că preoții greci, atunci când săvârșesc Sf Împărtășanie, urmează ritul Bisericii romane și că toate hirotonirile sunt făcute de ei și nu de către episcopii greci. Treizeci și două de biserici ortodoxe din Constantinopol au fost luate de latini.

Nici venețienii nu s-au dovedit a fi apărători ai intereselor creștine în noua lor postură de cuceritori. La scurtă vreme după ce s-au instalat la Constantinopol, principala lor preocupare a fost să-și asigure desfășurarea în continuare a activității comerciale în întregul Orient musulman, fără să țină cont de interesele formațiunilor statele creștine din această zonă. Din Constantinopol, unde își aveau baza, s-au răspândit în toate porturile Mării Negre. Nefiind mulțumiți numai cu atât, ei au stabilit raporturi directe cu selgiucizii din Asia Mică, cu toate că se știa că aceștia erau în conflict permanent cu grecii de la Niceea.

Negustorii venețieni s-au introdus foarte bine, între 1204 și 1220, la curtea suveranilor otomani de la Ikonion. În această perioadă ei au reușit să obțină trei tratate comerciale avantajoase de la trei sultani diferiți. Venețienii se bucurau de încrederea musulmană în asemenea măsură încât au fost pe punctul de a intermedia un tratat

secret de alianță între Sultanatul de Ikonion şi Imperiul latin de Constantinopol, îndreptat împotriva grecilor de la Niceea.

Prietenia şi colaborarea care a existat între venețieni şi turci la începutul veacului al XIII-lea au fost dovedite şi de un caz deosebit. În 1228, trimisul special al Veneției la Ikonion, Filippo Juliano, a scris senatului său că un alt trimis, Marco Longo, venețian şi el dar reprezentant al împăratului latin de Constantinopol, a oferit arme şi armuri sultanului care a apreciat în mod deosebit gestul.

Problemele interne şi conjunctura internațională au preocupat în asemenea măsură Imperiul încât împărații săi au abandonat complet ideea de cruciadă pentru eliberarea Locurilor Sfinte ale creştinismului. Mai mult, Inocențiu al III-lea a pus la cale o nouă cruciadă dar care trebuia să pornească direct din Occident, fără să se mai ia în considerare capul de pod care putea fi Constantinopolul într-o asemenea inițiativă.

Cedând presiunilor papei, împăratul Frederic al II-lea al Germaniei (1220-1250), care nu voia deloc să lupte cu musulmanii, a simulat o plecare la cruciadă dar s-a întors imediat. A fost nevoie de o excomunicare pentru a-l determina să plece din nou şi, de această dată, a ajuns cu bine la Ierusalim. Dar, în loc să se războiască, el a avut o întrevedere amicală cu sultanul Egiptului. Profitând de faptul că împăratul vorbea bine araba, cei doi au discutat probleme care în mod normal le abordează şefii de stat cu preocupări comune. Aşa s-a născut un tratat comercial cu Egiptul (tratatul de la Jaffa, 11 februarie 1229), acest pact marcând formal, sfârşitul războaielor religioase purtate de Occident împotriva musulmanilor din Orient.

4. Imperiul grec de Niceea în timpul lui Teodor Lascaris (1204-1222)

După fuga lui Alexios al V-lea Dukas Murzuphlos din capitala asediată a Imperiului, la 13 aprilie 1204, un ginere al lui Alexios al III-lea, Teodor Lascaris, care avea deja titlul de despot, a fost ales şi proclamat basileu la Sf. Sofia. Fugind din Constantinopol la apropierea occidentalilor, s-a stabilit la început în Brusa, apoi în Niceea, cu ajutorul sultanului de Ikonion. Niceea a devenit apoi centrul unde s-au regrupat toți demnitarii civili şi ecleziastici care au fugit din cruciadă.

Ridicată la întretăierea unor drumuri importante, la marginea unui mare lac, cu fața spre mare şi spre câmpia fertilă a Bithiniei, Niceea era bogată în tradiții ortodoxe prin cele două Sinoade ecumenice ținute aici. Nici un alt oraş n-ar fi putut împlini mai bine necesitatea de a conserva ceea ce a mai rămas din statul bizantin. Teodor Lascaris a reuşit să se mențină, cu toate că occidentalii au încercat de două ori să-l alunge de aici (la sfârşitul lui 1204 şi la sfârşitul lui 1206). În 1208, noul patriarh, Mihail Autoreanus, care a continuat să poarte titlul de patriarh de Constantinopol, l-a încoronat ca basileu în catedrala din Niceea şi, într-un apel adresat tuturor grecilor, el s-a declarat continuator al tradiției imperiale.

În acelaşi timp însă, puterea lui Teodor păstra un caracter şubred. El a putut să supraviețuiască numai datorită slăbiciunii Imperiului latin şi, ceea ce era şi mai grav, autoritatea sa era departe de a fi respectată chiar şi de greci. Înconjurat de duşmani, Lascaris s-a apărat cu vehemență, preluând de mai multe ori chiar el ofensiva şi activând cu diplomația şi armele în propriul său folos. O alianță cu țarul

Ioniță Caloian (februarie 1207), i-a permis să cucerească Cyzicul, folosindu-se de navele piratului calabrez Ioan Stirion. A reuşit, de asemenea, să împiedice pe împăratul Henric I al Constantinopolului să ajute apărarea Adrianopolului împotriva vlaho-bulgarilor (1207).

După un armistițiu ceva mai lung între cei doi suverani, împăratul latin şi-a luat revanşa în 1210, împingând pe sultanul de Ikonion Kaikosru I, împotriva lui Teodor Lascaris. La tratatul dintre cei doi, împotriva sa, basileul de la Niceea s-a aliat cu Leon al II-lea, regele Ciliciei, ambii amenințați de sultanul de Ikonion. Imediat apoi, Lascaris a obținut o strălucitoare victorie asupra lui Kaikosru I la Antiohia. Sultanul însuşi a căzut în luptă (mai-iunie 1211).

Eliberat din partea turcilor, împăratul de la Niceea a atacat Imperiul latin, reînnoind alianța cu vlaho-bulgarii dar împăratul Henric I, cu trupe inferioare ca număr, i-a pricinui o înfrângere decisivă la Lopadion, în Misia (15 octombrie 1211). Latinii au invadat teritoriul său până la Pergam dar, fără trupe suficiente, Henric I a consimțit încheierea unei păci cu adversarul său. După tratatul din 1212, Imperiul latin a păstrat nord-vestul Bithiniei cu portul Adramyttion în sud, recunoscând lui Lascaris stăpânirea Niceei, Brusei şi a regiunii dintre Adramyttion şi Smirna.

Împăratul Henric I a murit la 11 iunie 1216, având ca succesor pe cumnatul său, Pierre de Courtenai, comite de Auxerre. Confirmat ca împărat la Roma de către papa Honoriu al III-lea, nu a putut ajunge până la Constantinopol, fiind făcut prizonier de către trupele despotului de Epir, Teodor. A murit îndată după ieşirea din temniță (1217). Cu o remarcabilă suplețe, Teodor Lascaris a hotărât să profite de ocazie şi să-şi facă intrarea paşnică în Constantinopol şi, după tratative cu Iolanda, văduva lui Pierre de Courtenai, el a luat în căsătorie pe una dintre fiicele sale.

În 1207, Teodor Lascaris a încearcat să intre în relații cu papa Inocențiu al III-lea, plângându-i-se de ostilitatea latinilor. Răspunsul papei n-a fost prea încurajator dar raporturile dintre Roma şi Constantinopol nu s-au întrerupt. În 1213-1214, Lascaris a trimis în capitala Imperiului latin pe Nicolae Mesarites, mitropolitul de Efes, să discute unirea religioasă cu legatul lui Inocențiu al III-lea, cardinalul Pelage, fără să obțină însă nici un rezultat. A apărut şi o altă ocazie pentru ca Teodor să intervină în treburile Imperiului latin. Regenta Iolanda murind în 1220, Constantinopolul a rămas, la un moment dat, fără împărat şi fără patriarh. Teodor a cerut, în numele soției sale, o parte din moştenirea lui Pierre de Courtenai şi a însoțit cererea sa cu o amenințare de atac atunci când un frate al lui Pierre, Robert de Courtenai, a sosit la Constantinopol. În cele din urmă s-a semnat un tratat de prietenie după care, la începutul lui 1222, Teodor Lascaris a murit.

Astfel primul împărat de la Niceea a transformat o slabă formațiune politică cu centrul la Niceea într-un stat viabil, s-a făcut cunoscut prin tenacitatea cu care şi-a urmărit scopurile, impunându-se ca succesor legitim al împăraților bizantini. El a reuşit să transforme statul său în principala putere teritorială din Asia Mică şi avea şanse într-o legătură cu Imperiul latin prin căsătoria uneia dintre fiicele sale cu Robert de Courtenai.

5. Despotatul Epirului şi Tessalia

La un moment dat se punea problema că destinele Imperiului de Niceea erau prea mult legate de provinciile asiatice ale vechii monarhii. Ca urmare, în Europa, despotatul Epirului în fruntea căruia s-a aflat Teodor Ducas Anghelos, s-a mărit foarte mult în defavoarea latinilor şi bulgarilor.

Teodor Ducas a reocupat de la veneţieni Durazzo şi Corfu, a cucerit Ohrida şi Pelagonia. În 1224 a pus stăpânire pe Tesalonic unde domnea tânărul Demetrios, fiul lui Bonifaciu de Montferrat şi, în oraşul luat de la latini, s-a încoronat solemn, împărat, spre satisfacţia grecilor care vedeau în el restauratorul elenismului. S-a creat astfel Imperiul grec de Tesalonic care a durat până în 1246. El şi-a împins apoi autoritatea în detrimentul bulgarilor până în vecinătatea Adrianopolului, a oraşelor Philippopolis şi Chrystopolis. Se părea, la un moment dat, că va fi răsturnat chiar şi Imperiul latin.

În 1224, Teodor Ducas a învins la Serrhes armata slabului suveran Robert de Courtenai (1221-1228) care guverna rămăşiţele Imperiului latin de Constantinopol.

Dar succesele Imperiului grec în Europa au fost oprite brusc. După 1218 a domnit în Bulgaria un principe activ şi inteligent, Ioan Asan (1218-1241). Precum odinioară Ioniţă, el a vrut să se alieze cu latinii împotriva grecilor de la Niceea şi a fost aproape de realizarea acestiu gând când, împăratul Robert a murit. Nobilii latini l-au solicitat să fie regent al Imperiului latin în timpul minoratului lui Baldouin al II-lea (1228-1261). Dar, decât un suveran ortodox, clerul latin a preferat un cavaler pe cât de viteaz pe atât de incapabil din punct de vedere politic. Acesta a fost Jean de Brienne (1231-1237) cu care a dispărut şi ultima şansă de supravieţuire a Imperiului latin. Suveranul bulgar pe bună dreptate jignit, a devenit pentru latini un duşman de neîmpăcat, spre marele beneficiu al grecilor de la Niceea. Acestora le-a mai făcut şi un alt serviciu, acela de a abate concurentul lor din Europa, împăratul grec de la Tesalonic, ale cărui ambiţii deveneau neliniştitoare pentru Bulgaria. Bătut şi făcut prizonier la Clocotniţa (1230), Teodor a trebuit să renunţe la tron şi statul pe care l-a întemeiat a fost redus la proporţii deosebit de modeste. El n-a mai cuprins pe lângă Tesalonic decât Tessalia şi a ajuns în mână fratelui său, Manuel. Astfel, în acelaşi timp în care îl debarasa de rivalul său occidental, Ioan Asan a întărit puterea basileului de la Niceea, oferindu-i alianţa sa (1234). Aceasta a însemnat ruina sigură a Imperiului latin.

Împăratul de la Niceea, după doisprezece ani de domnie şi-a mărit teritoriile în mod considerabil. Învingător al latinilor la Poimanenon (1224), el le-a luat şi ultimele locuri fortificate pe care le aveau în Anatolia. Le-a cucerit marile insule ale litoralului asiatic: Samos, Chios, Lesbos, Cos şi l-a obligat pe suveranul grec din Rhodos să-i fie vasal. El a trimis o armată în Tracia şi a ocupat Adrianopolul unde s-a ciocnit cu împăratul grec de la Tesalonic.

În sfârşit, au atacat pe veneţieni în Creta. Alianţa cu bulgarii a făcut să-i crească puterea. În 1236, cei doi aliaţi au făcut o încercare supremă: cucerirea Constantinopolului. Ameninţarea era mare şi Occidentul a înţeles la timp că trebuie să-i vină în ajutor. Oraşele maritime din Italia, principale din Ahaia, au trimis însemnate forţe. Capitala Imperiului latin a scăpat şi datorită rupturii produse în alianţa greco-bulgară intervenită în urma morţii lui Ioan Asan (1241).

Nefericitul Imperiu latin a mai rezistat un sfert de secol, douăzeci şi cinci de ani în care Baldouin al II-lea n-a făcut altceva decât să ceară peste tot ajutor, fără să-l obţină. A trebuit să facă comerţ cu antichităţi pentru a-şi face rost de bani şi a vândut relicvele cele mai de preţ ale Constantinopolului. În 1237, Baldouin al II-lea a făcut o lungă călătorie în Occident pentru a obţine ajutoare. El a revenit în fruntea unei mici armate de cruciaţi. Semnificativ este că, pentru a-i putea plăti, Baldouin i-a vândut lui Ludovic cel Sfânt, regele Franţei, Coroana de Spini a Mântuitorului, păstrată la Constantinopol şi care a scăpat jafului din 1204. Ultimul împărat latin a ajuns până acolo încât, pentru a bate monede, s-a folosit de plumbul acoperişurilor iar pentru a se încălzi iarna, a trimis să pună pe foc şarpantele Palatului imperial.

5. Ioan Vatatzes şi extinderea Imperiului grec în Peninsula Balcanică (1222-1254)

Urmaşul lui Teodor Lascaris a fost ginerele său, Ioan Vatatzes. Nici o altă alegere nu putea fi mai bună. Dacă Teodor a reconstituit statul bizantin în Asia Mică, succesorul său i-a extins teritoriul în Europa şi a început încercuirea Constantinopolului. El a cucerit ultimele posesiuni ale latinilor din Anatolia. A obţinut puternicul ajutor al împăratului Frederic al II-lea de Hohenstaufen cu a cărui fiică s-a căsătorit (1244) şi care, spre marea supărarea a papei, a abandonat cauza Constantinopolului în mâna grecilor, fără să ezite.

Vatatzes a profitat de invazia mongolă în Asia Mică pentru a-şi mări teritoriile în defavoarea turcilor. Atacul asupra Sultanului de Ikonion de către o armată mongolă venită din Persia, în 1241, nu a fost decât un front secundar al imensei invazii care a lovit asupra Europei şi a Orientului Apropiat (1237-1241). Au fost devastate Rusia, Polonia, Transilvania, Ungaria. În Asia Mică, mongolii au zdrobit armata turcă lângă Erzindjian (26 iunie 1243). Sultanul Kaikosru II a trebuit să se recunoască vasal al Marelui Han şi dominaţia mongolă a ajuns până la frontierele statului niceean. Dar mongolii nu i-au atacat pe greci. Principala realizare a acestora a fost slăbirea statului turcilor selgiucizilor care a încetat de a mai fi un pericol pentru Niceea şi în care mongolii au instaurat o adevărată teroare. Mai grea a fost soarta împăratului de Trapezunt, Manuel, care a trebuit să accepte vasalitatea mongolă şi să participe cu trupe la acţiunile militare ale acestora.

Ioan Vatatzes a acţionat mai ales în Europa. Despotatul grec de Epir era în totală anarhie. Vatatzes a profitat şi l-a silit pe Ioan Anghelos, fiul lui Teodor, să renunţe la titlul de împărat şi să se recunoască vasalul Niceei (1242). Patru ani mai târziu, el a cucerit Tesalonicul (1246), izgonindu-l pe despotul Demetrios. A cucerit de la bulgari o mare parte a Macedoniei, Serrhes şi Melnik. De la latini a ocupat Bizie şi Tzurolon (1247). În sfârşit, a impus pe calea armelor suzeranitatea sa singurului suveran grec care a mai rămas independent, despotului de Epir, Mihail al II-lea, în 1254.

În 1232, cinci călugări franciscani din captivitatea otomană au ajuns la Niceea şi au avut un schimb de păreri cu patriarhul Ghermanos al II-lea pe tema unirii Bisericilor. Ioan Vatatzes şi Ghermanos al II-lea le-au făcut o primire cordială iar

călugării au dus papei Grigore al IX-lea o scrisoare a patriarhului în care acesta din urmă propunea papei să discute chestiunea unirii. Suveranul pontif a acceptat şi a trimis în 1234 mai mulţi legaţi papali. Sinodul s-a desfăşurat mai întâi la Niceea apoi la Nymphaeum dar discuţiile au degenerat în polemici virulente în urma cărora legaţii papali au fost alungaţi.

Pasul următor în apropierea dintre cele două Biserici l-a încercat, în 1253, patriarhul de la Niceea într-o scrisoare trimisă papei Inocenţiu al IV-lea. Scrisoarea dădea puteri depline trimişilor greci pentru ducerea la bun sfârşit a tratativelor privitoare la unire. În schimbul recunoaşterii supremaţiei papale se cerea retrocedarea Constantinopolului şi desfiinţarea Imperiului latin. Dar, în 1254, Ioan Vatatzes şi Inocenţiu al IV-lea au murit iar iniţiativa s-a stins.

Când Ioan Vatatzes murea, Imperiul grec de Niceea, bogat, puternic, prosper, era înconjurat din toate părţile de lamentabilele rămăşiţe ale Imperiului latin. Nu mai rămânea decât să se recucerească Constantinopolul.

6. Recucerirea Constantinopolului de către greci

Moartea lui Ioan Vatatzes a întârziat cu şapte ani recucerirea Constantinopolului. Fiul său, Teodor al II-lea Lascaris, care a luat numele bunicului său după mamă şi-a consacrat foarte scurta domnie (octombrie 1254 – august 1258), apărării cuceririlor făcute de tatăl său. În vârstă de 32 de ani la urcarea pe tron, el nu a luat parte până atunci la nici o formă de exercitare a puterii dar era destoinic, instruit, harnic, bun conducător de oşti, privit de eruditii din preajma sa ca un suveran luminat. Dar el nu a întârziat să-i dezamăgească prin caracterul său capricios, violent şi autoritar.

Având linişte din partea sultanului de Rum (Ikonion), cu care a refăcut alianţa încheiată de tatăl său, Teodor al II-lea şi-a îndreptat atenţia asupra tentativelor statului bulgar de a relua oraşele cedate statului niceean la 1246. El a trebuit să întreprindă pentru acesta două campanii (1255-1256). Ţarul Mihail a fost nevoit să ceară pace iar oraşele cucerite de bulgari au fost restituite lui Teodor care a obţinut în plus şi fortificaţia Ţepaina, care apăra drumul spre Tracia.

A urmat războiul cu Epirul, care a făcut mai puţină cinste basileului care l-a provocat. În septembrie 1256, Teodora, soţia despotului Mihail al II-lea, trimiţându-şi fiul pentru a se căsători cu fiica lui Teodor al II-lea, basileul l-a obligat înainte de ceremonie să semneze un tratat care îi ceda oraşele Durazzo şi Servia. Mihail al II-lea a fost silit să ratifice tratatul dar s-a răzbunat susţinând revolta guvernatorului de Elbasar în Albania şi atacând garnizoanele cetăţilor imperiale. Teodor al II-lea, care suferea deja de atacuri de epilepsie, s-a mulţumit să trimită în Macedonia pe Mihail Paleologul care însă, neprimind armată suficientă, n-a putut să-l împiedice pe despot să cucerească oraşele din Macedonia (1257).

Situaţia lui Mihail al II-lea al Epirului a fost întărită şi prin alianţa cu Manfred, suveranul Regatului celor două Sicilii. În urma căsătoriei cu o fiică a despotului, acesta a primit cetăţile Durazzo şi Avlona.

Prin greşelile săvârşite, Teodor al II-lea a pierdut o parte din cuceririle lui Vatazes. Prin proasta guvernare internă el a îndepărtat de la sine nobilimea, fără să aibă puterea de a o aduce sub ascultare şi a compromis irevocabil urcarea pe tron a fiului său. În raporturile cu Biserica, Teodor al II-lea a considerat că treburile acesteia trebuiau subordonate problemelor de stat. De aceea n-a apreciat oportună candidatura lui Nichifor Blemmydes la scaunul patriarhal iar Arsenie a trecut în trei zile de la condiția de laic la cea de patriarh (1255 – 1259, prima oară). Relațiile dintre Niceea şi curia romană au evoluat strict în direcția scopurilor politice ale împăratului. La fel ca şi tatăl său, Teodor vedea în unirea cu Roma doar un pas spre reocuparea Constantinopolului.

Astfel, în 1256, Teodor a trimis la Roma doi nobili de la curtea sa care i-au cerut papei Alexandru al IV-lea să reia negocierile şi să trimită un legat la Niceea. Papa a acceptat şi a trimis pe Constantin, episcop de Orvieto, pentru a discuta propunerile concrete făcute de Vatatzes înainte de a muri. Legatul papal avea împuterniciri complete şi instrucțiuni secrete de a convoca un sinod pe care să-l prezideze în calitate de vicar al papei. Totul s-a terminat cu un eşec. Teodor al II-lea s-a purtat pe atunci cu mult succes cu bulgarii. Aceste succese l-au determinat să considere că nu mai au nevoie de sprijinul papei şi de sacrificarea Bisericii Răsăritene într-o uniune cu Roma. Legatul papal a fost alungat.

Una dintre familiile nobiliare cele mai puternice era cea a Paleologilor care, de la sfârşitul secolului al XI-lea a dat Imperiului numeroşi comandanți de oşti şi oameni de stat, adeseori aliați ai dinastiei domnitoare. Conducătorul familiei, Andronic Paleologul, a luat în căsătorie o nepoată a lui Andronic I Comnenul şi a primit de la Vatatzes demnitatea de mare domestic şi guvernoratul Tesalonicului. Fiul său, Mihail, a fost, în aceeaşi perioadă, guvernator de Serrhes şi Melnik. Poziția importantă a acestei familii şi înrudirea ei cu dinastia căzută au stârnit invidii şi neîncredere. Lucrurile au evoluat în defavoarea sa în asemenea măsură, încât, în 1256, Mihail Paleologul, temându-se pentru viața sa, s-a refugiat în Sultanatul de Ikonion, pe atunci în luptă cu mongolii şi i-a ajutat să-i respingă. A fost însă rechemat de Teodor al II-lea Lascaris cu scrisori de garanție, acesta solicitându-l pentru amintita expediție în Epir. Neavând însă încredere în loialitatea lui, basileul nu i-a dat sub comandă forțe militare suficiente, astfel că acesta nu a reuşit să obțină rezultatele scontate. Ura lui Teodor al II-lea nu a întârziat să se manifeste din nou şi comportarea lui Mihail Paleologul după moartea basileului a oferit o dovadă incontestabilă asupra gravelor neînțelegeri ce au existau între ei.

Lovit de o boală grea, datorată unei degenerări psihice, Teodor al II-lea Lascaris a murit în august 1258, la vârsta de numai 37 de ani, lăsând în urma sa un copil de opt ani.

Înainte de a muri, Teodor al II-lea a hotărât ca, în timpul minoratului lui Ioan al IV-lea, regența să o dețină George Muzalon, omul de încredere al său, şi i-a pus pe toți demnitarii să depună jurământul față de el. Nouă zile mai târziu, în timp ce se oficia la Magnesia înmormântarea basileului, mercenarii apuseni au năvălit în biserică şi au măcelărit pe George Muzalon şi pe frații săi. Se pare că de acest complot nu a fost străin Mihail Paleologul căci mercenarii apuseni erau în directa sa subordine.

Noul regent a ajuns Mihail care, rând pe rând, a primit titlul de megaduce apoi pe acela de despot, primul rang al ierarhiei după basileu. Au urmat presiuni

asupra patriarhului Arsenie pentru obținerea şi a funcției supreme. Ca urmare, la 1 decembrie 1258, Mihail al VIII-lea a fost ridicat pe scut la Magnesia iar după o lună, la 1 ianuarie 1259, a fost încoronat basileu la Niceea de către patriarh. Tânărul Ioan al IV-lea a fost trimis într-un castel de pe malul Bosforului. Patriarhul Arsenie, dându-şi seama că se încalcă toate obiceiurile şi legile statornicite cu privire la succesiune, s-a retras într-o mănăstire. Mihail, considerând această retragere ca pe o abdicare, a determinat sinodul să aleagă ca nou patriarh pe Nichifor, mitropolitul de Efes, în ciuda opoziției arhiepiscopilor de Sardes şi de Tesalonic.

În exterior amenințările nu veneau din partea Constantinopolului unde Balduin al II-lea se găsea într-o sărăcie completă ci din partea Epirului al cărui despot, Mihail al III-lea, a anexat Macedonia până la Vardar şi a alcătuit o alianță împotriva statului niceean cu Manfred, suveranul Regatului celor două Sicilii şi Guillaume de Villehardouin, prințul de Moreea. În octombrie 1259, marele domestic Ioan, fratele lui Mihail Paleologul, i-a înfrânat pe aliați la Pelagonia.

Basileul niceean şi-a putut îndrepta acum întreaga atenție în direcția pregătirilor pentru ocuparea Constantinopolului. Având linişte dinspre părțile europene, el a semnat un tratat cu mongolii abandonându-şi aliatul, pe sultanul de Ikonion şi un tratat asemănător cu Manuel Comnenul, împăratul de Trapezunt. Scopul acestor tratate era recucerirea capitalei de odinioară a Imperiului. O încercare, în primăvara lui 1260, de a intra în Constantinopol cu ajutorul unui mare nobil latin, Anseau de Toucy, care urma să-i deschidă una din porțile oraşului, a rămas fără rezultat. Paleologul, după ce a încheiat un armistițiu cu Baldouin, a revenit la Niceea. Aceasta s-a petrecut la scurtă vreme după ce a primit o ambasadă genoveză care i-a propus să-l ajute să recucerească Constantinopolul în schimbul acordării unor privilegii importante. După 1204, genovezii, care şi-au pierdut toate avantajele în estul Mediteranei datorită Veneției, s-au angajat la un război de piraterie împotriva stabilimentelor venețiene şi n-au recunoscut niciodată legitimitatea Imperiului latin. După intense negocieri, papa Alexandru al IV-lea şi-a impus arbitrajul asupra beligeranților dar nu a reuşit să determine pe venețieni să cedeze ceva în favoarea genovezilor.

Basileul neavând o flotă suficientă pentru a ataca Constantinopolul şi din spre mare, a acceptat toate condițiile genovezilor. Prin tratatul semnat la Nymphaion, Mihail al VIII-lea Paleologul a încheiat cu Genova o alianță defensivă şi ofensivă împotrivă Veneției şi a lui Baldouin al II-lea. Genova punea flota sa la dispoziția împăratului care îi acorda toate avantajele şi cartierele pe care venețienii le aveau la Constantinopol, în Arhipelag şi în Marea Neagră, la fel ca şi libertatea de comerț în întregul Imperiu. Consecințele acestui tratat care înlocuia monopolul economic al Veneției cu cel al Genovei, urma să joace un rol nefast în destinul Bizanțului.

Printr-o veritabilă ironie a soartei, nici acest tratat dezastros, nici celelalte dispoziții ale lui Mihail al VIII-lea n-au ajutat la recucerirea Constantinopolului. Gloria intrării în capitală, la 25 iulie 1261, i-a revenit unui conducător de oşti cât se poate de obscur, cezarul Alexios Strategopoulos care, însărcinat să facă o demonstrație de forță cu opt sute de oameni la frontiera bulgară, şi-a modificat traseul pentru a observa oraşul imperial. Ajuns sub ziduri, ca urmare a înțelegerii dintre o patrulă şi locuitorii cartierului respectiv, detaşamentul a intrat în oraş, în timp ce

Balduin al II-lea fugea cu o corabie. Flota venețiană care se găsea la intrarea în Marea Neagră întorcându-se, a fost pusă în fața faptului împlinit.

La 15 august 1261, Mihail al VIII-lea Paleologul şi-a făcut intrarea în oraş şi a fost încoronat din nou în catedrala Sf. Sofia de către patriarhul Arsenie, rechemat în fruntea Bisericii Ortodoxe, după moartea patriarhului Nichifor (august 1261 – mai 1265, a doua oară). După o întrerupere de 57 de ani, Constantinopolul redevenea Noua Romă, reşedința Imperiului. Tradiția era, astfel, reluată.

8. Principatul de Ahaia

Celelalte state latine născute din Cruciada a IV-a n-au dispărut toate odată cu Imperiul latin deConstantinopol. Fără să menționăm Veneția care îşi va mai menține încă mult timp imperiul său colonial în mările răsăritene şi senioriile insulare pe care le-au fondat patricienii săi, ducatul de Atena sub conducerea familiei La Roche a supraviețuit până în 1311. Dezastroasa bătălie de la Kephissos, în Beoția, a instalat autoritatea catalană (1311-1333) pe care o înlocuiesc ducii florentini din familia Acciaiuoli (1333-1456).

Principatul de Ahaia sub conducerea celor trei Villehardouin, Geoffroy I, fondatorul dinastiei, precum şi fiul său Geoffroy al II-lea şi Guillaume (1209-1278), a cunoscut încă o perioadă de înflorire. Cu toată organizarea ei pur feudală şi cu cele douăsprezece baronate înființate de cucerirea franceză, țara, administrată cu pricepere de către suveranii săi, a fost, în tot cursul secolului al XIII-lea, unul din statele cele mai prospere ale Orientului latin.

Finanțele au cunoscut o constantă prosperitate, cavaleria era considerată ca fiind cea mai bună din Europa. Liniştea domnea în stat iar înțelegerea cu supuşii greci mulțumitoare. Curtea de la Andravida era, după spusele unui cronicar, „*mai strălucitoare decât a celor mai mari regi*”. Influența franceză era atotputernică şi „*se vorbea această limbă la fel de bine ca la Paris*”.

Societatea cavalerească şi franceză din principatul de Ahaia este admirabil prezentată în **Cronica de Moreea**. Urmele acestei perioade se văd şi azi, peste tot întâlnindu-se ruinele impresionante ale marilor cetăți feudale pe care le-au ridicat stăpânii francezi ai țării. Este unul dintre aspectele deosebit de interesante ale istoriei bizantine cum o țară cucerită cu armele s-a pătruns atât de tare de o civilizație îndepărtată cum a fost cea franceză din veacul al XIII-lea.

Totuşi, înfrângerea de la Pelagonia, unde Guillaume de Villehardouin a căzut în mâinile lui Mihail Paleologul, a avut consecințe grave pentru Principatul de Ahaia. Pentru a fi eliberat, suveranul francez a fost nevoit, prin tratatul din 1262, să cedeze grecilor Monembasia, Mistra şi alte cetăți. Bizantinii, astfel, au repus piciorul în Peloponez. După moartea lui Villehardouin (1278), sub guvernarea unor femei şi a unor străini – principi angevini – cu ajutorul populației băştinaşe, s-au făcut progrese rapide fondându-se în veacul al XVI-lea Despotatul de Moreea care a reprezentat apoi un stat discordant în decăderea generală bizantină

B I B L I O G R A F I E

W. Miller, **The Latins in the Levant. History of Frankish Greece (1204- 1566)**, London, 1908;

T.M. Popescu, **Cucerirea Constantinopoluluide către latini ca mijloc de unire al Bisericilor (sec. XI-XIV)**, în S.T., 1929, nr. 1;

A.A. Vasiliev, **Histoire de l'Empire byzantin**, vol.II, Paris, 1932;

Ch.Diehl, R. Guilland, L. Oeconomos, R. Grousset, **L'Europe orientale de 1081 à 1453**, Paris, 1945;

G. Ostrogorsky, **Histoire de l'état byzantin**, Paris, 1956;

Ch. Diehl, **Histoire de l'empire byzantin**, Paris, 1969;

L. Bréhier, **La monde byzantin. I. Vie et mort de Byzance**, Paris, 1969;

N. Iorga, **Istoria vieții bizantine**, Bucureşti, 1974;

S. Brezeanu, **Cruciada a IV-a şi Imperiul latin din Constantinopol**, în Studii şi Articole de Istorie, 1974;

D. Jakoby, **Société et démographie a Byzance et en Romanie latine**, London, 1975;

B. Spiridonakis, **Grecs, Occidentaux et Turcs de 1054 à 1453. Quatre siècles d'histoire de relations internationales**, Thessaloniki, 1990;

P.Lemerle, **Istoria Bizanțului**, Bucureşti, 1998;

Drd.R.Novacovschi, **Viața bisericească în Răsăritul creştin în timpul Imperiului latin de Constantinopol**, **1204-1261**, în R.T.,1998,nr.4;

I.M.Mălinaş, **Regeste şi Registre de la Constantinopol şi Roma, din prima jumătate a secolului al XIII-lea, privitoare la primatul Vasile I şi la împăratul Ioniță Caloian din Târnava**, Oradea, 2000.

Capitolul XV

BIZANȚUL ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIII-LEA ŞI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIV-LEA

1. Situația Imperiului grec în 1261. Mihail al VIII-lea Paleologul

Imperiul, la dimensiunea la care a fost constituit sub noua dinastie a Paleologilor nu mai semăna deloc cu cel de pe vremea Comnenilor. În Asia, Imperiul de Trapezunt stăpânea cea mai mare parte a provinciilor de pe malul Mării Negre şi forma de stat independent care se izola tot mai mult de Bizanț având, până la mijlocul secolului al XV-lea o existență paralelă cu cea a Imperiului grec.

În Europa, Despotatul de Epir ocupa sudul Albaniei şi o parte din Etolia. Ducatul de Neopatras sau Vlahia Mare se întindea peste Tessalia, Locrida şi Phtiotida.

Alături de aceste state greceşti, exista în Grecia centrală un ducat latin la Atena şi, în Peloponez şi un principat latin de Moreea. Venețienii stăpâneau cea mai mare parte a insulelor din Arhipelag. Genovezii dețineau insula Chios şi aveau importante colonii pe litoralul anatolian şi în Marea Neagră.

Imperiul restaurat nu mai cuprindea decât trei grupe de teritorii: în Asia, vechile posesiuni ale Imperiului de Niceea iar în Europa, Constantinopolul cu Tracia şi o parte a Macedoniei unde Tesalonicul era oraşul principal. În sfârşit, câteva insule: Rhodos, Lesbos, Samotrace şi Imbros. Un factor agravant în reprezenta faptul că în fața acestui Imperiu, epuizat din punct de vedere financiar, slăbit ca putere militară, se ridicau tinerele state, puternice şi conştiente de forța lor, gata să-şi dispute hegemonia cu Bizanțul.

Aşa erau în Peninsula Balcanică, cel de-al doilea imperiu bulgar, în secolul al XIII-lea şi Serbia Mare a lui Stefan Duşan, în secolul următor. Se adăuga la toate acestea amenințarea crescândă a turcilor în Asia Mică.

Pentru a restaura Imperiul bizantin de altă dată era nevoie de eforturi deosebite. În acest sens, Mihail al VIII-lea (1261-1282), s-a străduit să realizeze lucruri grandioase. Chiar dacă n-a reuşit să-şi pună în aplicare întregul său geniu practic şi abilitatea sa deosebită, el rămâne ultimul din marii împărați ai Bizanțului.

Imaginea sa a fost însă umbrită de un prim gest, reprobabil prin cruzimea sa, dar menit să-i consolideze puterea. În dorința sa de a-şi întări autoritatea, simțind foarte bine că el este considerat, totuşi, un uzurpator, nu a ezitat să comită cu sânge rece o crimă politică: a orbit şi întemnițat pe bietul copil Ioan Lascaris, în vârstă de 12 ani, moştenitorul legitim al tronului şi a avut cruzimea de a mutila şi pe secretarul său, Manuel Holobolos, pedepsindu-l astfel pentru mila arătată față de nevinovata victimă. Reacția n-a întârziat. Aflând, patriarhul Arsenie, cuprins de oroare şi de remuşcări, a pronunțat anatema asupra basileului, ceea ce a dus la un conflict cu caracter religios

din cele mai nedorite şi care a avut ca rezultat depunerea patriarhului Arsenie, exilarea lui la Proconese şi alegerea lui Germanos, arhiepiscopul de Adrianopol, ca patriarh. Toată această acţiune a fost condusă de călugărul Iosif, ignorant dar îndrăzneţ, duhovnicul lui Mihail al VIII-lea. Adepţii lui Arsenie n-au recunoscut apoi pe nici unul din succesorii săi până în 1306.

Prin intrigile sale, Iosif l-a forţat pe Germanos să abdice din funcţia de patriarh (14 septembrie 1266) şi a impus propria sa alegere, după care a ridicat, în mod solemn, anatema. Nu puţini au fost cei ce au continuat să-l considere pe Arsenie patriarh legitim.

Îndată după urcarea pe tron, Mihail al VIII-lea şi-a manifestat intenţia de a redobândi provinciile ce au fost ale Imperiului, atât de la greci cât şi de la latini. El a pus din nou piciorul în Moreea franceză (sfârşitul lui 1261), a cucerit Ianina de la epiroţi (1265), o parte din Macedonia de la bulgari (1264) şi mai multe insule din Arhipelag, de la veneţieni. A înfrânt obrăznicia genovezilor pe care intenţiona să conteze în anihilarea ambiţiilor Veneţiei. A repus sub autoritatea unui călugăr grec bisericile sârbe şi bulgare (1272). Dar, foarte curând a trebuit să întâmpine ostilitatea Occidentului.

Politica internă a lui Mihail al VIII-lea a fost în totalitatea ei favoarea marii nobilimi. Precum odinioară Comnenii şi Anghelii, el a încredinţat funcţiile importante celor apropiaţi lui în primul rând fratelui său Ioan, pe care l-a pus în fruntea armatei imperiale şi care a contribuit prin victoriile obţinute, la creşterea prestigiului său. În 1272, Mihail a asociat la domnie pe fiul său mai mare, Andronic, în vârstă de 16 ani şi l-a căsătorit cu fiica lui Ştefan al II-lea, regele Ungariei.

Papalitatea şi Veneţia n-au renunţat la ideea de a restaura Imperiul latin. Noul suveran al Regatului celor două Sicilii, Carol de Anjou, moştenitor, în virtutea tratatului de la Viterbo (1267), al drepturilor împăratului Baldouin II, era suzeran al principatului de Ahaia, prin căsătoria fiului său cu urmaşa lui Villehardouin. El nutrea astfel mari ambiţii faţă de Orient. Carol de Anjou a cucerit insula Corfu (1267),a ocupat Durazzo şi coasta Epirului (1272) şi a luat titlul de rege al Albaniei aliindu-se cu toţi duşmanii Imperiului, cu bulgarii, cu sârbii, cu principele Vlahiei Mari.

2. Sinodul „ecumenic” de la Lyon (1274) şi eşecul încercării de refacere a unităţii creştine

În această criză deosebită, noul papă, Grigore al X-lea, a iniţiat o apropiere de basileu, în scopul refacerii unităţii Bisericii creştine. Suveranul pontif nu cerea decât recunoaşterea primatului papal în drept şi în fapt şi pomenirea papei în Liturghie. Mihail al VIII-lea s-a lansat într-o propagandă activă pentru a demonstra clerului că aceste concesii erau mici în raport cu ceea ce se oferea în schimb: salvarea Constantinopolului. Dar, de la începutul campaniei sale, el s-a lovit de opoziţia ireductibilă, chiar dacă temperată ca formă de manifestare, a întregii lumi ortodoxe bizantine. Între timp, basileul nu a ezitat să treacă peste această atitudine şi l-a înştiinţă pe papă că, în ciuda dificultăţilor, clerul era gata să accepte „unirea” şi a cerut să garanteze integritatea solilor pe care el îi trimitea la sinod.

Se pare că nimic nu mai putea împiedica realizarea „unirii”. La Constantinopol, basileul şi-a continuat propaganda şi a obţinut o adevărată victorie atunci când a câştigat de partea sa pe teologul Ioan Veccos, până atunci ostil oricărei apropieri faţă de Roma, în timp ce, patriarhul Iosif, cu tot ataşamentul său faţă de basileu, a rămas de neînduplecat.

Grecii nu trebuiau să participe la sinodul convocat la Lyon decât printr-o ambasadă care urma să aibă în fruntea ei pe ex-patriarhul Germanos, pe marele logothet Gheorghios Acropolites şi pe Teofan, mitropolitul de Niceea. Aceştia au dus o scrisoare către papă din partea împăratului, recunoscând toată doctrina Bisericii romane şi un act al clerului care se limita la concesiile formulate de Grigore al X-lea. După citirea acestor scrisori, uniunea celor două Biserici a fost pronunţată de papă în cea de a patra întrunire a sinodului, la 6 iulie 1274.

Visul papalităţii s-a realizat prin recunoaşterea supremaţiei sale, dar acest acord nu era viabil datorită fundamentului pur politic pe care a fost aşezat. Mihail al VIII-lea a smuls cu forţa adeziunea clerului ortodox având îndreptată împotriva sa chiar şi atitudinea celor mai apropiate rudenii ale sale. Aşa cum remarcă cercetătorii problemei, la sinod n-au participat decât doi episcopi greci şi „unirea” a fost hotărâtă „*fără nici o pregătire psihologică, fără discuţii teologie asupra punctelor în litigiu*”. În curând s-a dovedit apoi că forţa nu serveşte la nimic în acest domeniu, că a lipsit de la început adeziunea sufletelor. Mihail al VIII-lea a acţionat pe cont propriu, contrar sensului firesc al vieţii spirituale bizantine.

Rezultatele imediate ale sinodului au fost, pe de o parte, semnarea unui armistiţiu între Carol de Anjou şi Mihai al VIII-lea şi, pe de altă parte, abdicarea patriarhului Iosif (mai 1275). Este semnificativ că ceremonia de instalare a noului patriarh, Ioan Veccos, n-a avut loc la catedrala Sf. Sofia ci în capela palatului imperial. Foarte influent la curte, el s-a erijat în apărător al „unirii” dar s-a lovit de o opoziţie înverşunată şi cvasi-generală, condusă de erudiţi precum Grigore din Cipru, de sora basilerului Euloghia şi de prinţi înrudiţi pe care Mihail nu a ezitat să-i întemniţeze. Un sinod antiunionist îndreptat împotriva lui Mihail Paleologul şi al lui Ioan Veccos a fust ţinut în Tessalia.

Papa Grigore al X-lea a murit curând (ianuarie 1276) iar succesorii săi (trei pontifi în doi ani, ianuarie 1276 – mai 1277), aleşi sub influenţa lui Carol de Anjou, şi-au manifestat deschis ostilitatea faţă de greci şi, recunoscând aspiraţiile lumii greceşti, au făcut şi mai grea, imposibilă chiar, misiunea lui Mihail al VIII-lea şi a lui Ioan Veccos. Papa Nicolae al III-lea a mers până acolo încât a pretins ca împăratul, fiul său, patriarhul şi toţi clericii ortodocşi să jure individual pe „unire”. În momentul sosirii legaţilor papali la Constantinopol, Ioan Veccos, ca urmare a acuzaţiilor ce i s-au adus din toate straturile sociale ale lumii bizantine, şi ca urmare a unui conflict cu împăratul, a abdicat din demnitatea de patriarh.

După moartea, în 1280, papei Nicolae al III-lea, Carol de Anjou l-a instalat ca succesor în scaunul papal pe unul din cei mai apropiaţi oameni ai săi, pe cardinalul Simon de Brie (Martin al IV-lea, februarie 1281). Orice încercare a lui Mihail al VIII-lea de a menţine „unirea” a fost zadarnică. După insuccesele din Peninsula Balcanică ale lui Carol de Anjou, această alegere părea că-l va ajuta să-şi realizeze marele plan. Martin al IV-lea, neînţelegând situaţia dificilă în care se găseau adepţii unirii la Constantinopol, în special Mihail al VIII-lea, l-a excomunicat pe basileu, acuzându-l

de duplicitate. Apoi, prin intermediul papei, se constitui o coaliție împotriva Bizanțului, compusă din Carol de Anjou, Filip de Tarent şi Veneția (iulie 1281).

Expediția, a cărei pornire a fost fixată pe aprilie 1283, urma să fie o adevărată cruciadă menită să restaureze Imperiul latin şi să cucerească Locurile Sfinte. Dar, Mihail Paleologul şi aliatul său, Petru al III-lea, regele Aragonului, au profitat de răgaz şi au provocat declanşarea unei răscoale generale antifranceze în Sicilia, rămasă în istorie sub numele de „Vecerniile siciliene" (31 martie 1282). Pericolul unei cruciade antibizantine a fost atunci îndepărtat. Carol de Anjou nu mai avea forțele necesare nici măcar să-şi apere propriul stat.

3. Schimbări demografice în Asia Mică. Apariția turcilor otomani

Mihail al VIII-lea a neglijat complet problema Asiei Mici. Sultanul de Iconion (Rum) nu mai reprezenta o amenințare pentru Imperiu dar basileul nu dispunea de forțe pentru a-l cuceri. Apoi, timp de aproape două secole de când populația turcă a început să apară în peninsulă, ei au reuşit să cucerească Anatolia nu numai din punct de vedere politic ci şi al ocupațiilor ancestrale. Astfel, păstorul turc a alungat agricultorul grec. În oraşele în care s-au stabilit, turcii selgiucizi au renunțat la primitivismul lor şi şi-au creat o cultură proprie, în cea mai mare parte de factură grecească. Persana era limba oficială a sultanilor iar în artă, tradiția sassanidă se îmbina cu elemente elenistice şi armene.

Se poate spune pe bună dreptate că dacă împărații bizantini ar fi putut reocupa Anatolia, ei s-ar fi găsit în fața unei populații inasimilabile căci cultura greacă şi limba ei nu s-au putut menține decât în statul de la Trapezunt, în Bithinia şi pe coastele Arhipelagului, în timp ce Cilicia devenise o colonie cu populație armeană. În plus, invazia mongolă, prin mişcarea de populație care a fugit la apropierea ei, a avut ca rezultat întărirea elementului turc în Asia Mică. Este perioada când s-au format emiratele independente precum cel de Karamania, care a cucerit Ikonion în 1278.

În acelaşi timp, un trib necunoscut până atunci **kei-kaukli**, originar din Chorassan (Horezm), de unde a fost alungat de invazia mongolă, a ajuns în Sultanul de Ikonion, unde s-a pus în serviciul sultanului Alaeddin l-a stabilit între Kutayeh şi Brusa, sub comanda conducătorului lor, Ertogrul. Acesta a fost momentul în care otomanii au intrat în istorie.

Neputând intervenii eficient în Asia Mică, Mihail Paleologul nu a organizat nici măcar apărarea frontierelor. El a făcut chiar deservicii acestei acțiuni. Prin măsuri fiscale, basileul a suprimat privilegiile acelor **akritai**, coloni stabiliți de împărații de la Niceea, cu sarcini de apărare a teritoriilor de la frontiere. Consecințele acestor măsuri nu s-au lăsat aşteptate. Nemaifiind apărate, provinciile imperiale de margine erau invadate periodic de hoarde turceşti şi mongole care masacrau populația satelor şi devastau terenurile agricole. Bogata vale Meandros a fost transformată în pustiu.

Singurul succes obținut de Mihail al VIII-lea în Asia Mică a fost alianța sa cu Ioan al II-lea Comnenul, împăratul de Trapezunt care, după negocieri complicate, pline de dificultăți protocolare (1281-1282), a consimțit să vină personal la

Constantinopol pentru a lua în căsătorie o fiică a lui Mihail. Acestă alianță a celor două state bizantine a avut semnificația ei dar a însemnat mult prea puțin față de pierderea irevocabilă a celei mai mari părți a Asiei Mici.

Agitațiile religioase care au izbucnit în interior au reprezentat o altă cauză a slăbiciunii generale. Domnia lui Mihai al VIII-lea a marcat pentru Imperiu un început al unei renaşteri. Dar a urmat decăderea rapidă şi inevitabilă.

4. Andronic al II-lea Paleologul (1282-1328)

La moartea sa, Mihail al VIII-lea a lăsat fiului său un start complet ruinat şi tulburat de dispute religioase. Sarcina de a scoate Imperiul din această criză era mult prea grea pentru el şi noul basileu nu a reuşit nici măcar să păstreze rezultatele obținute. În momentul în care cruciada împotriva Constantinopolului părea îndepărtată, noi pericole au început să amenințe Imperiul. State tinere şi ambițioase s-au constituit la frontierele sale, în Europa, statul sârb care dorea să iasă la Marea Egee şi viza Tesalonicul, în Asia Mică puternicele emirate turceşti şi, în curând, fără rival, statul otoman.

În timp ce, pentru a evita aceste pericole, ar fi fost necesare resurse considerabile, Imperiul trecea printr-o criză financiară acută, incapabil să ridice oşti suficiente sau să echipeze flote, redus la rangul de stat secundar, de stat pasiv. Veneția şi Genova considerau teritoriul său ca pe o zonă de colonizare comercială ale cărei piețe şi le disputau deschis. Aşa cum s-a remarcat, acesta a fost cauza principală a decăderii Imperiului şi nu caracterul persoanei unuia sau altuia dintre împărați.

În timpul primei părți a domniei sale (1282-1302), Andronic a dus o politică proprie şi sistematică, total diferită de cea a lui Mihail Paleologul. Obiectivele sale erau: respingerea unirii religioase, efortul îndreptat spre rezolvarea marilor probleme din Orient şi alianța cu oraşele italiene. Această politică ar fi reuşit cu resurse mari dar aşa, ea a dus la frământări religioase şi a avut rezultate nedorite în interior şi exterior.

După 1302, dimpotrivă, Andronic n-a mai urmat o politică coerentă. El s-a mulțumit cu măsuri extreme. Imperiul a ajuns la discreția catalanilor şi italienilor. Toate acestea au determinat declanşarea unui război civil în interiorul statului.

a) **Respingerea unirii religioase**. Pericolul unei cruciade occidentale fiind îndepărtat şi dându-şi seama că unirea celor două Biserici n-a contribuit în nici un fel la rezolvarea problemei, Andronic şi-a inaugurat domnia prin măsuri evident antiunioniste. Între acestea pot fi considerate înmormântarea nocturnă şi fără ceremonial a trupului neînsuflețit al tatălui său într-o mănăstire mică din Tracia (11 decembrie 1282), alungarea patriarhului Ioan Veccos (26 decembrie), restaurarea triumfală a lui Iosif urmată de represalii împotriva unioniştilor (30 decembrie). Spiritele erau atât de mult îndreptate împotriva unioniştilor încât Ioan Veccos a trebuit să compară în fața unui sinod şi să-şi semneze abdicarea. A fost exilat la Brusa unde a murit în 1293.

Aceste măsuri n-au adus pacea în sânul Bisericii, tulburată de schisma arsenită care s-a declanşat după înlăturarea patriarhului Arsenie (mai 1265). Arsenie

era mort în 1273 dar adepții săi au continuat să formeze o mică Biserică refuzând să recunoască pe succesorii acestuia la Patriarhie. Iosif murind în martie 1203, locul său a fost luat de un laic erudit, înfocat adversar al unirii, Grigorie din Cipru, care nu a reuşit să domolească spiritele. N-a reuşit să facă ordine nici succesorul acestuia, călugărul Athanasie, care a abdicat de două ori, din care în 1309 definitiv.

În vârstă de 24 de ani la urcarea pe tron, Andronic al II-lea a avut doi fii, pe Mihail şi Constantin cu prima sa soție, Anna de Ungaria. În a doua căsătorie a avut ca soție pe Iolanda de Montferrat, descendentă a regilor latini de Tesalonic şi care şi-a luat numele de Irina. Ea i-a dăruit lui Andronic trei fii şi o fiică dar, datorită intrigilor ei, a părăsit-o şi împărăteasa s-a retras la Thessalonic.

Robust, spirit subtil, dar având un caracter meschin, plin de incertitudini, Andronic s-a lăsat condus de ministrul său favorit Teodor Muzalon, marele logothet. El n-a avut o autoritate suficientă pentru a restabili ordinea şi prosperitatea în stat. S-a străduit să adopte măsuri necesare, mai ales legislative, dar n-a urmărit suficient aplicarea lor şi, astfel, ele nu şi-au atins scopul. N-a ştiut să lupte împotriva crizei financiare care n-a făcut decât să se adâncească mai ales ca urmare a enormelor cheltuieli la care a contribuit şi împărăteasa Irina. Mijloacele de a obține noi resurse financiare au fost dezastroase: împrumuturi oneroase, impozite mari asupra cerealelor, căderea monedei, diminuarea salariilor slujbaşilor de la palat, etc. Toate acestea au dat naştere la nemulțumiri, au suscitat revolte şi n-au dus decât la agravarea crizei financiare. Dar, dintre toate măsurile, cele mai nefaste au fost loviturile date armatei, concedierea echipajelor din marina de război, desființarea galeriilor. Imperiul nu mai era apărat decât de corsari şi de flota genoveză. Destinul său era la discreția republicilor italiene.

b) **Raporturile cu Genova şi Veneția**. Cele două puteri maritime, veşnic duşmane între ele, îşi disputau deschis preponderența economică în Constantinopol şi în tot Orientul. Mihail Paleologul a ştiut să țină egală balanța dintre ele. Andronic a favorizat în exclusivitate pe genovezi şi când războiul a izbucnit între cele două republici, Constantinopolul s-a găsit expus represaliilor venețiene fiind slab apărat de aliații săi genovezi.

Războiul a durat aproape şase ani (1293-1299), având ca principală şi adevărată cauză, aşa cum a arătat Gh.I.Brătianu, rivalitatea celor două puteri în Marea Neagră unde Genova moştenise vechile poziții ale Bizanțului şi a fondat prospera colonie Caffa şi unde Veneția a încercat să pătrundă şi ea prin intermediul alianței cu hanul tătar, Nogai. Constantinopolul a ajuns în mijlocul ostilităților. În iulie 1296, o escadră venețiană a debarcat trupe care au devastat Galata şi Pera iar flota a încercat să intre în Cornul de Aur. Ca represalii, genovezii au masacrat pe toți venețienii întâlniți iar corsarii venețieni au devastat toate stabilimentele genoveze din Marea Neagră.

Marea bătălie navală care s-a desfăşurat la 7 noiembrie 1298 între coasta Dalmației şi insula Curzola, a fost pentru Veneția un dezastru fără precedent. Cei doi adversari, în mod egal slăbiți, au semnat pacea de la Milano (25 mai 1299) fără despăgubiri, dar împăratul Andronic a fost cel care a trebuit să le suporte. Semnând cu venețienii o pace oneroasă (1303), el a cedat genovezilor cartierul cel mai întins din Constantinopol. A lăsat fraților Zaccaria concesiunea exploatării alaunului („piatră acră” ce se folosea în tăbăcărie, în fabricarea hârtiei şi ca mordant, în fixarea

vopselei pe țesături), din minele aflate în Phoceea. A fost nevoit, de asemenea, să încuviințeze ocuparea insulei Chios sub pretextul apărării ei de turci (1304).

c) **Ascensiunea Serbiei.** Dintre vecini cel mai amenințător era regele arab Ştefan Uroş al II-lea Milutin (1282-1321) care, după ce a cucerit Skoplje, unde şi-a stabilit apoi reşedința a ocupat Serrhes şi Kavala împingându-şi hotarele până la Marea Egee şi amenințând chiar Tesalonicul. O armată trimisă de Andronic, sub comanda lui Mihail Kabalas, a fost învinsă. Atunci basileul a încercat realizarea unei legături matrimoniale oferindu-i suveranului sârb ca soție pe fiica sa, Simonida, şi recunoscând regelui o parte din cuceriri (1297). Ştefan Uroş al II-lea Milutin care a fost unul din cei mai mari regi ai Serbiei în Evul Mediu, vestit prin ctitoriile sale de biserici şi spitale în statul său dar şi la Constantinopol, Tesalonic sau Ierusalim, avea dorința de a uni sub aceeaşi coroană Serbia şi Imperiul bizantin. În timpul domniei sale, datorită Simonidei, influența bizantină în civilizația sârbă a devenit predominantă.

d) **Un factor agravant în viața internă: almugavarii**. Un pericol tot mai mare se întrezărea în Asia Mică. În 1288 a murit Ertogrul, întemeietorul semilegendar al statului otoman. Locul său a fost luat de Osman sau Othman (de aici numele de **osmanlâi** sau **otomani**), care a trecut la islamism şi a început lărgirea domeniilor sale în defavoarea statului bizantin şi a mongolilor. O încercare de oprire a lor, în 1296, de către o mică armată trimisă de basileu, a rămas fără rezultat. La începutul anului 1300, incursiunile lui Osman, până atunci mici războaie de la sat la sat, au căpătat amploare şi, pentru prima oară în 1301, cavalerii săi îmbrăcați în armuri uşoare, au înfrânt trupele imperiale lângă Nicomedia. O încercare a lui Andronic de a trimite pe fiul său, Mihail al IX-lea, în 1302, cu o mică armată completată cu mercenari alani, s-a sfârşit printr-un dezastru îngrozitor. Acesta a fost ultimul efort al împăraților de a salva Asia Mică cu forțe proprii.

Andronic a recurs la o unitate de mercenari, specialişti în războaie, care şi-au închiriat serviciile unor suverani din Occident. Este vorba despre o armată uriaşă rămasă fără ocupație după încheierea păcii dintre Aragon şi Sicilia (1302), recrutată în Catalania, Aragon, Navarra şi pe care regele Aragonului o angajase în serviciul său dar acum prezența ei nu mai era dorită în Spania. Eliberați din obligațiille lor, aceşti oşteni numiți *a l m u g a v a r i*, şi-au ales ca şef un aventurier, pe Riger de Flor, vechi călugăr templier îndepărtat din ordin pentru hoție. Era un corsar redutabil şi stăpân al unei unități de cavalerie. La curent cu problemele Bizanțului, el a semnat o convenție cu Andronic al II-lea prin care i se atribuie titlul de megaduce, i se oferea mâna unei prințese, iar pentru oştenii săi o soldă dublă față de cea oferită mercenarilor obişnuiți.

În perioada ianuarie-august 1304, almugavarii i-au alungat pe turci din Asia Mică atacându-i cu arme albe şi vânându-i cu atâta furie încât aceştia, de cele mai multe ori, n-au avut timp să se folosească de arcurile şi săgețile lor. Excesele catalanilor față de populația băştinaşă au fost însă mult mai mari chiar decât cele comise de turci.

Andronic a avut conflicte cu bulgariiîn special cu țarul Teodor Sviatoslav (1300-1322) care, după ce a eliberat teritoriul țării sale de sub jugul mongol, în 1304, a invadat Imperiul şi a amenințat porturile de la Marea Neagră. O oaste comandată de fiul său, Mihail al IX-lea, a fost înfrântă lângă Adrianopol. Amenințarea continua şi basileul s-a decis să apeleze la almugavari, mai ales că aceştia terorizau populația

greacă din Asia Mică. Roger de Flor a fost adus cu oamenii săi şi debarcat la Gallipoli. În faţa unei iminente revolte a militarilor imperiali, basileul a hotărît, totuşi, să-i ducă înapoi pe almugavari. În compensaţie, Roger a primit titlul de cezar şi promisiunea unui teritoriu în Asia Mică, cu condiţia reluării operaţiunilor împotriva turcilor care au blocat din nou oraşul Philadelphia.

Înainte de a pleca însă, la o ultimă întrevedere, cu ocazia unui ospăţ dat de Mihail al IX-lea la Adrianopol, acesta l-a asasinat pe Roger de Flor cu întreaga sa suită (7 aprilie 1305). Nici un alt eveniment nu ar fi putut fi mai nefast pentru Imperiu. Această crimă inutilă a declanşat furia catalanilor a căror teribile represalii au grăbit dezorganizarea statului bizantin şi au bulversat întreaga Peninsulă Balcanică timp de mai mulţi ani. Ea a deschis, de asemenea, drum liber otomanilor.

Almugavarii s-au împrăştiat în permanentă căutare de pradă, epuizând posibilităţile de aprovizionare ale regiunilor pe care treceau. În cele din urmă, catalanii au pus bazale unui principat aragonez la Atena, care va dura aproape optzeci de ani (1311-1388).

Trecerea almugavarilor prin întregul Imperiu, mult mai dezastroasă, decât toate cruciadele la un loc, a curmat orice posibilitate de redresare a statului. Ea a avut ca o consecinţă inevitabilă noi pierderi teritoriale pentru Imperiu. Andronic al II-lea n-a avut nici un fel de avantaj nici de pe urma eliberării Asiei Mici. Îndată ce au plecat catalanii, au reapărut turcii şi au reocupat poziţiile făcând noi cuceriri. Almugavarii au lăsat în urma lor bande de turci care au continuat să devasteze Tracia, ţinând sub control drumul dintre Constantinopol şi Tesalonic. Turcii au stăpânit regiunea trei ani (1311-1314), perioadă în care nu s-au putut efectua nici măcar lucrările agricole.

5. Perioada războaielor civile

În interiorul Imperiului tulburările religioase au continuat, adepţii schismei arsenite fiind ireconciliabili. În 11 ani (1312-1323), Patriarhia de Constantinopol şi-a schimbat de cinci ori titularii şi a rămas vacantă de două ori (1315-1316 şi 1323-1324).

Neînţelegerile din sânul familiei imperiale au fost şi mai grave pentru liniştea statului. Tânărul Andronic, fiul lui Mihail al IX-lea, a fost multă vreme favoritul bunicului său, apoi, viaţa dezordonată pe care a pus-o când a ajuns la 20 de ani, pasiunea sa pentru vânătoare şi jocuri, împrumuturile luate de la genovezi, o tentativă de complot pentru obţinerea unui domeniu, l-au dus la căderea în disgraţie. Implicarea lui în asasinarea propriului frate, despotul Manuel, care a dus la moartea de durere a tatălui său, Mihail al IX-lea (1 octombrie 1320), a determinat ruptura. Andronic al II-lea, disperat, a voit să-şi excludă nepotul de la tron. S-a creat îndată o partidă care să-i susţină interesele, el beneficiind şi de ajutorul regelui sârb Ştefan Milutin (1320). Tânărul Andronic a fugit la Adrianopol unde adepţii săi au venit să-l întâlnească. Acesta era semnalul de începere a războiului civil.

a) **Prima fază (1321-1328)**. Războiul civil a fost rezultatul firesc al anarhiei şi al dezordinii datorate politicii financiare dezastroase a lui Mihail Paleologul,

slăbiciunii şi stângăciilor lui Andronic al II-lea. Această perioadă de treizeci şi patru de ani a cunoscut doar treisprezece ani de linişte, cei ai domniei lui Andronic al III-lea. Aceste permanente tulburări au grăbit dezorganizarea Imperiului şi au paralizat capacitatea sa de apărare. Dar rezultatul cel mai nefast a fost intervenția străinilor în luptele interne precum şi pierderile teritoriale ce au rezultat din aceasta.

Refugiat la Adrianopol, tânărul Andronic a strâns în jurul său o armată de nemulțumiți. Războiul a început în august 1321. atacul a fost pornit de împărat care a recucerit oraşele cedate nepotului său. Acesta, bolnav şi părăsit de trupe, a fost ajutat de un prieten apropiat, Ioan Cantacuzino, astfel că, în primăvara lui 1322, tânărul Paleolog şi-a îndreptat trupele spre Constantinopol, cucerind uşor oraşele de pe traseu. La Tesalonic, locuitorii s-au declarat de partea sa şi i l-au predat pe unchiul său, Constantin, pe care Andronic al II-lea a voit să-l declare moştenitor al tronului. A pus apoi pe fugă un corp de armată turcească trimisă înaintea lui şi şi-a continuat drumul.

Bătrânul împărat a cerut pace, pe care tânărul Andronic a acceptat-o făcând dovada unei deosebite moderații (iulie 1322). Lăsând Constantinopolul şi regiunea sa bunicului, Andronic s-a retras la Didymotika poziție fortificată pe unul din afluenții sudici ai râului Marița, la intrarea în câmpia Traciei, şi a început să se ocupe, de apărarea Imperiului. Această intenție era binevenită deoarece, profitând de războiul civil, țarul bulgar Gheorghe Terter al II-lea a invadat Tracia, a ocupat Philippopoli şi a înaintat până la Adrianopol. Tânărul Andronic l-a obligat să se retragă, a făcut o incursiune în Bulgaria şi curând Philippopoli a fost recucerit.

În cursul războiului împotriva bulgarilor, între împărat şi nepotul său s-a realizat o împăcare. Bătrânul basileu şi-a încoronat nepotul (februarie 1325) după care Andronic al III-lea s-a căsătorit cu Ana de Savoia, fiica contelui Amedeo al V-lea de Savoia.

Cu tot sfârşitul războiului civil, situația Imperiului nu s-a îmbunătățit deloc. Principalele regiuni europene ale țării erau mereu devastate de bande turceşti, Andronic al III-lea a fost obligat să se lupte cu ei pentru a-şi putea aduce soția de la Constantinopol la Didymotika. În Asia Mică, statul otoman a continuat să-şi extindă teritoriul şi, înainte de moarte, Osman a ocupat Brusa (6 apriie 1326)care era prima sa achiziție importantă şi pe care , apoi, Orhan, succesorul său, a transformat-o în capitală a statului.

Pacea dintre cei doi împărați părea aproape definitivă când Andronic al III-lea a aflat că bunicul său, incitat de marele logothet Teodor Metochites, pregătea un nou război împotriva sa. De data aceasta au intervenit şi străini în cearta dintre cei doi. Andronic cel tânăr avea alături de el pe țarul Mihail Şişman al Bulgariei, în timp ce bunicul său a semnat un tratat de alianță cu noul suveran sârb, Ştefan Deceanski (1326-1327).

După ce au fost epuizate toate mijloacele care ar fi putut duce la împăcare, Andronic al III-lea a pornit campania şi a atacat armata bunicului său care se găsea în Macedonia. Începutul a fost încununat de un strălucitor succes marcat de cucerirea Tesalonicului unde el a fost chemat de locuitori şi apoi de redobândirea majorității oraşelor macedonene (ianuarie 1328). Tânărul s-a îndreaptat apoi asupra Constantinopolului unde a intrat cu complicitatea unui soldat din garda de pază a

zidurilor, în noaptea de 24 mai. El a dovedit cel mai mare respect față de bunicul său care şi-a păstrat totul în afară de titlul de basileu şi a trăit retras până în 1332.

b) **Domnia lui Andronic al III-lea (1328-1341). O resurecție spirituală: mişcarea isihastă**. A fost o perioadă de acalmie între două războaie civile. Conştient de greşelile bunicului său, Andronic al III-lea s-a străduit să ridice Imperiul şi a reuşit în oarecare măsură să-i oprească declinul dar resursele sale au fost insuficiente şi domnia sa a fost scurtă. El a avut ca principal colaborator pe Ioan Cantacuzino, un prieten credincios, care l-a sfătuit în multe lucruri bune. Andronic a vrut să şi-l asocieze la domnie dar el a refuzat. Dintr-o familie nobilă, înrudită prin alianță cu Paleologii, Ioan Cantacuzino a pus în serviciul lui Andronic al III-lea experiența sa de război, priceperea de om de stat şi de diplomat. El a fost, în acelaşi timp, mare domestic, comandant al armatei şi mare logothet, conducătorul administrației interne.

Măsura cea mai importantă a domniei lui Andronic al III-lea a fost reforma sa juridică. S-a înlocuit colegiul celor 12 judecători, instituit de bunicul său care s-a dovedit incapabil să oprească corupția în justiție. În locul lor au fost numiți 4 judecători generali (2 laici şi 2 ecleziastici) cu drept de sentință definitivă şi irevocabilă. Andronic al III-lea a încercat să readucă la viață numeroasele oraşe devastate de război şi a întemeiat altele. Era un excelent soldat, comandându-şi el însuşi trupele în luptă. Şi-a petrecut o bună parte a domniei în campanii militare şi a reuşit să îmbunătățească pozițiile Imperiului în Peninsula Balcanică. Dar prima sa încercare n-a fost prea fericită. Căutând să exploateze diferendul sârbo-bulgar, Andronic a intrat într-o coaliție formată din țarul bulgar Mihail Şişman şi Basarab I, domnul Țării Româneşti. Coaliția a fost înfrântă, țarul bulgar căzând în bătălia de la Velbujd (Küstendil), la 28 iulie 1330. Regele sârb a cucerit oraşul Niş şi o parte a Macedoniei occidentale şi a retrimis la Constantinopol pe Teodora, sora lui Andronic al III-lea, văduva lui Şişman, instalând pe Ioan Ştefan, fiul lui Mihai Şişman, căsătorit cu Ana, fiica regelui sârb. Momentul poate fi considerat ca început al hegemoniei sârbe în Balcani. Domnia lui Ioan Ştefan nu a durat mult căci, în primăvara lui 1331, o grupare a boierilor bulgari l-a alungat instalând pe Ioan Alexandru în locul său.

Obligat să se ocupe în exclusivitate cu apărarea provinciilor europene, Andronic al III-lea nu a putut să se opună înaintării turcilor în Asia Mică, otomanii reuşind să pună mâna pe ultimele poziții ale Imperiului în această peninsulă.

Cu toate că Brusa a fost cucerită, statul otoman era încă unul din cele mai mici din zonă, dar în momentul în care Andronic îl învingea pe bunicul său, Orhan asedia Niceea. Sosit în grabă, cu o oaste improvizată, basileul a pierdut bătălia de la Pelekanon şi Niceea a fost cucerită, la 2 martie 1331. Orhan a atacat apoi Nicomedia care a căzut, în cele din urmă, în 1377. Pe la 1340, el stăpânea 100 de fortărețe împingându-şi hotarele până aproape de Scutari, nu departe de Bosfor. Intervenția lui Orhan în treburile interne ale emiratului de Mysia i-au adus în stăpânire Pergamul şi mai multe alte oraşe. Toate aceste anexări s-au realizat fără cea mai mică reacție a statului bizantin.

Andronic şi-a îndreptat principalele eforturi în direcția problemelor maritime care erau de un interes vital pentru Constantinopol. Pirateria reprezenta, în acest context, o amenințare permanentă. Ea era organizată de emirii turci din provinciile maritime şi, după 1330, atacurile au devenit tot mai dese atât împotriva posesiunilor bizantine cât şi a celor latine. În 1333, emirul de Sarukhan a condus o flotă de

şaptezeci şi cinci nave împotriva coastelor Traciei şi numai apropierea lui Andronic l-a determinat să se retragă. Ceva mai târziu, pirații turci au ocupat Rhodosto, la numai câteva ore de Constantinopol, şi a fost necesară o expediție comandată de împărat pentru a-i alunga. În sfârşit, împrejurările Constantinopolului au fost atacate de cete turceşti din statul otoman şi Ioan Cantacuzino a fost cel care i-a respins după o crâncenă luptă, masacrându-i aproape pe toți.

Pentru a pune capăt pirateriei ar fi fost nevoie de o marină de război, ceea ce lipsea Imperiului. Corsarii turci se temeau mai mult de navele fraților Martin şi Benedict Zaccaria, suveranii insulei Chios, pe care Andronic al II-lea o cedase unchiului lor, în 1304. Ei au întreținut o permanentă teroare față de turci ale căror nave le capturau dar, profitând de tulburările din Imperiu, Martin l-a înlăturat pe fratele său şi s-a proclamat independent. Aceasta a determinat o expediție bizantină împotriva insulei şi înlăturarea lui. Dar statele care îşi împărțeau stăpânirea asupra Arhipelegului erau prea divergente pentru a acționa cu eficacitate împotriva piraților.

Veneția a propus papalității crearea unei ligi navale a statelor creştine care să debaraseze Mediterana orientală de pirați. Având în vedere poziția sa geografică, era important ca şi Bizanțul să facă parte din această ligă. Acțiunea militară se preconiza să aibă caracterul unei cruciade. Pentru aceasta însă, în viziunea inițiatorilor, era necesară o întoarcere la uniunea religioasă între cele două Biserici. Această intenție corespunde dorinței lui Andronic al III-lea pe care Ana de Savoia îl împingea să recunoască autoritatea papală.

Mihail Paleologul fusese, pe vremuri, pentru realizarea acestei uniri cu scopul de a evita o cruciadă împotriva Constantinopolului. De acum în acolo, unirea trebuia să aibă ca rezultat pornirea unei acțiuni militare pentru salvarea Imperiului. Este momentul în care s-a produs o mutație în politica imperială.

Dar această primă ligă navală a eşuat datorită neînțelegerilor între Genova şi Veneția.

În ceea ce priveşte relațiile cu papa, Andronic al III-lea a militat pentru reluarea lor dar, ştiind cât de ostili erau supuşii săi față de unire, a apelat la doi străini: călugărul Varlaam de Calabria şi venețianul Ştefan Dandolo pe care i-a trimis în secret la Benedict al XII-lea, la Avignon, unde se afla reşedința papală din 1309. Varlaam a pledat călduros cauza grecilor încercând să-l convingă pe papă că singurul mijloc de a-i câştiga era de a le oferi la început ajutor şi abia apoi să se întrunească un sinod ecumenic care să rezolve problemele dogmatice în litigiu. Dar, Benedict al XII-lea a respins argumentele şi totul s-a mărginit la un schimb de mesaje (1359).

Pe de altă parte, condițiile înseşi din interiorul Bizanțului erau mult prea defavorabile unirii. În 1337 a început marea dispută isihastă. Protagonistul ei a fost învățatul călugăr athonit Grigore Palamas (1296-1359) împotriva căruia s-a ridicat Varlaam de Calabria, emigrat la Tesalonic. Aşa cum arată Părintele Dumitru Stăniloae, după epoca patristică, controversa isihastă a fost cel mai important episod din istoria spiritualității ortodoxe. „În controversa aceasta se înfruntă mistica răsăriteană, care afirmă o cunoaştere directă şi duhovnicească a lui Dumnezeu cu raționalismul scolastic care nu crede decât în ceea ce descoperă rațiunea deductiv din natură” (vezi **Viața şi învățătura Sf. Grigore Palama**, ed. a II-a,Editura Scripta, Bucureşti, 1993).

Încă din vechime isihaşti erau acei călugări care trăiau ca pustnici, într-o riguroasă asceză şi viaţă mistic contemplativă, în tăcere (**ισηχια**). Potrivit reprezentanţilor noului curent, răspândit mai ales în Răsărit, printr-o contemplaţie continuă, îndelung exercitată, se putea realiza o mai mare apropiere de Dumnezeu, până la vederea luminii dumnezeieşti, chiar cu ochii trupeşti. Isihia a fost practicată la început de părinţii deşertului care au avut loc ca sursă de inspiraţie **Filocalia** şi care şi-au însuşit ca disciplină de dezvoltare a vieţii interioare invocarea continuă a numelui lui Iisus, „Rugăciunea inimii" numită şi „Rugăciunea lui Iisus" sau „Rugăciunea pură". Ea constă din cuvintele: „Doamne Iisus Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluieşte-mă pe mine păcătosul". Întemeietorul propriu zis al doctrinei a fost Sfântul Ioan Scărarul († 649), autorul lucrării „Scara raiului" în care recomandă rugăciune monologică, adică redusă la un singur cuvânt: „Iisuse". Pentru părinţii isihaştri, teoria şi practica rugăciunii lui Iisus, meditaţia în tăcere asupra numelui lui Iisus şi starea de linişte pe care aceasta o producea nu erau un scop în sine. **Isihia** crea mai degrabă o stare în care se practicau virtuţile, dintre care cele mai importante sunt curăţia inimii (**apathia**), pocăinţa (**metanoia**) dar mai ales sobrietatea şi atenţia inimii.

Disputa pe marginea preceptelor isihaste a dus până la necesitatea convocării unui sinod care şi-a început lucrările la Sf. Sofia, la 10 iunie 1341, sub conducerea basileului, care a dat câştig de cauză isihasmului. Orgoliosul Varlaam s-a întors în Italia. La cinci zile după încheierea lucrărilor sinodului, Andronic al III-lea a murit lăsând ca urmaş un copil de 9 ani, sub tutela unei împărătese de origine occidentală şi pe care credinţa ei latină şi antiisihastă au făcut-o să nu se bucure de popularitate. Un an mai târziu Varlaam a trecut la catolicism şi a ajuns episcop, atacând apoi nu numai isihasmul dar şi Ortodoxia.

c) **Faza a doua a războaielor civile (1341-1347)**. Andronic murea lăsându-şi planurile nerealizate. Un singur om îi putea continua opera şi acesta era Ioan Cantacuzino, dar el a refuzat autoritatea imperială. Avea ca duşmani doi oameni importanţi pe care îi ajutase să-şi dobândească poziţiile: patriarhul Ioan Calecas şi parakimomenosul Alexios Apocaucos. Aceştia i-au întreţinut o atmosferă potrivnică în faţa Anei de Savoia. Simţindu-se suspectat, Ioan Cantacuzino şi-a dat demisia din calitatea de reget pe perioada minoratului lui Ioan, fiul lui Andronic al III-lea, dar decizia a fost refuzată. În timpul uneia din absenţele sale, cei doi au obţinut de la împărăteasă ca Ioan Cantacuzino să fie eliberat de toate însărcinările sale, nepermiţându-i-se nici măcar să vină la Constantinopol pentru a se apăra. La aflarea veştii, Ioan Cantacuzino s-a proclamat împărat la Didymotika (26 octombrie 1341), dar a pus să fie aclamat înaintea numele său pe cel al moştenitorului legitim, Ioan al V-lea.

La nici o lună mai târziu, la 19 noiembrie, minorul Ioan al V-lea era încoronat solemn la Constantinopol ca basileu, conducerea fiind preluată de o regenţă formată din Ana de Savoia, Ioan Calecas şi Apocaucos, acesta din urmă având rolul de conducător.

Începea un nou război civil care avea cauze mult mai profunde decât lupta pentru putere. Cantacuzino reprezenta marea nobilime latifundiară, pe arhonţii pe care îi formase în cea mai mare parte a oraşelor, în secolul al XIV-lea, micii meşteşugari artizani, negustori şi chiar ţărani. Ura acestor clase împotriva nobililor, incitate de

oameni ambițioşi şi parveniți precum Apocaucos, explică izbucnirea celei de a doua faze a războiului civil care, spre deosebire de prima, a avut caracterul unui război social iar ca rezultat, grăbirea dezorganizării interioare şi aservirea Imperiului față de străinătate, la care fiecare din cele două partide au făcut apel fără nici un fel de reținere. A fost, mai ales, un război al intrigilor şi al combinațiilor diplomatice. Încă de la izbucnirea lui, el a avut caracterul unui duel între Apocaucos care avea alături de el masele populare şi Ioan Cantacuzino, susținut de arhonți, călugări şi isihaşti.

Stabilit în poziția fortificată de la Didymotika, Ioan Cantacuzino şi-a organizat armata şi a pretins comandanților de oraşe din Tracia şi Macedonia să i se supună. În prima parte a războiului (iarna 1341 – sfârşitul lui 1344), Ioan Cantacuzino n-a cunoscut decât insuccese. De la început marşul său asupra Constantinopolului a fost oprit la Adrianopol de către bulgari. În martie 1342, s-a îndreptat împotriva Tesalonicului dar s-a oprit când a aflat despre triumful mişcării populare a zeloților îndreptată împotriva nobililor din oraş. Două încercări succesive de a ocupa oraşul, una din ele în noiembrie 1343, cu ajutorul emirului din Smirna, Omur-beg, au eşuat.

În octombrie 1344, situația lui Ioan Cantacuzino era deosebit de critică. La instigarea Anei de Savoia, regele Ştefan Duşan al Serbiei şi țarul Ioan Alexandru al Bulgariei, au invadat Tracia. La îndemnul patriarhului, la Constantinopol s-a format o armată de voluntari şi Apocaucos, stabilit la Heracleea, a încercat de trei ori să-l asasineze pe Cantacuzino dar, la sfârşitul aceluiaşi an, situația s-a schimbat. Trupele lui Ştefan Duşan au fost respinse de turcii lui, Omur-beg iar bulgarii au fost siliți să se retragă. Ana de Savoia a dorit şi ea începerea tratativelor iar Apocaucos nu s-a opus. Situația lui Ioan Cantacuzino s-a schimbat dar operațiunile se desfăşurau lent, cei doi adversari aflați față în față fiind la fel de slăbiți. Nereuşind să ocupe cu forțe proprii Adrianopolul, în ianuarie 1345, Cantacuzino s-a adresat lui Orhan, şi-a logodit fiica, pe Theodora, cu el şi a introdus 6.000 de otomani în Europa, spre marea nelinişte a genovezilor din Galata.

d) **Domnia lui Ioan Cantacuzino (1347-1355). Triumful isihasmului.**

Învingător în războiul civil, stăpân pe Constantinopol dar nu şi pe întregul Imperiu, noul basileu a trebuit să țină seama la început de sentimentul legitimist al lui Ioan al V-lea, în ochii căruia el nu era decât un uzurpator. Prin tratatul încheiat cu Ana de Savoia, Ioan Cantacuzino era recunoscut împărat, urmând să domnească singur timp de zece ani.

Începuturile domniei l-au pus pe Ioan Cantacuzino în fața isihasmului. Sinodul de la Sfânta Sofia, din 1341, n-a pus capăt disputei. Dimpotrivă. Ea s-a extins şi în domeniul politic. Adepții erau membrii partidei zeloților iar adversarii avea în frunte pe Ana de Savoia şi pe patriarhul Ioan Calecas. La sinodul de la Sf. Sofia, monahul Akindynos a atacat pe Grigore Palamas, susținătorul ei şi acesta din urmă a fost condamnat de un nou sinod prezidat de patriarhul Ioan Calecas. Cum eruditul Palamas era prieten al lui Ioan Cantacuzino, Ana de Savoia l-a aruncat în temniță (1345).

Situația s-a schimbat total după intrarea lui Ioan Cantacuzino în Constantinopol. Ana de Savoia a trecut de partea isihaştilor. Palamas şi-a redobândi funcția, un sinod a confirmat destituirea lui Calecas şi numirea monahului Isidor, isihast vestit, arhiepiscop de Monembasia, în demnitatea de patriarh. În 1351, un nou sinod, ținut la Blacherne, a pus față în față pe Palamas cu un nou opozant, eruditul

Nichifor Gregoras, pe care Cantacuzino încercase în zadar să-l atragă de partea sa. Basileul şi-a impus propriul punct de vedere iar Nichifor Gregoras a fost internat în mănăstirea Chira. Triumful isihaştilor a fost, astfel, complet.

În esenţă, pentru Imperiul bizantin, isihasmul a reprezentat o reacţie la puternicele tendinţe de latinizare şi raţionalism din secolele XII-XIII şi revenirea la o riguroasă linie conservatoare şi naţională. Ea a accentuat prăpastia dintre Biserica latină şi cea greacă, dintre cele două lumi, cea apuseană şi cea răsăriteană.

La intrarea în Constantinopol, Ioan Cantacuzino a proclamat o amnistie generală şi toţi supuşii Imperiului au trebuit să depună un jurământ de credinţă faţă de cei doi suverani. Mult mai dificilă era însă restabilirea ordinii şi prosperităţii în stat. O încercare a basileului de a determina notabilităţile Constantinopolului să contribuie prin danii la restabilirea finanţelor publice, s-a lovit de o opoziţie unanimă. În plus, cu toate eforturile lui Ioan al VI-lea, cele două tabere ale războiului civil n-au depus armele. În provincii nu mai exista nici un fel de siguranţă. Cete de turci năvăleau mereu în Tracia. Rezultatele domniei lui Andronic al III-lea au fost compromise. Insula Chios, pe care acesta o anexase, a fost reocupată de genovezi la fel ca şi Phoceea Nouă şi Phoceea Veche, în Bithinia, pe malul Mării Egee.

Tesalonicul dominat de zeloţi, a refuzat să-l recunoască pe Ioan al VI-lea ca basileu şi nu a voit să-l accepte nici pe Grigore Palamas ca arhiepiscop. Abia în 1350, după multe şi felurite încercări, cu ajutorul unei flotile de corsari turci, s-a reuşit alungarea zeloţilor care voiau să închine oraşul ţarului sârb Ştefan Duşan. Acesta, în timpul războiului civil, a izbutit să-şi extindă statul în mod considerabil, anexând Macedonia iar prin ocuparea oraşelor Serrhes şi Kavala, să obţină ieşire la Marea Egee. Ştefan Duşan, precum odinioară bulgarul Simion, voia să cucerească Constantinopolul şi să unească sub aceeaşi putere imperială pe sârbi, greci şi toate popoarele balcanice. În duminica Sfintelor Paşti, în 13 aprilie 1346, o adunare a episcopilor ţinută la Skoplje, de fapt un adevărat sinod, a numit ca patriarh al sârbilor pe miropolitul de Peč, apoi l-a încoronat pe Ştefan ca ţar sau basileu „al sârbilor şi romanilor".

Ştefan a pus să fie reprezentat pe monedelele bătute de el în costumaţie imperială, şi-a organizat curtea după model bizantin, a confirmat prin legile sale dispoziţiile date de antecesorii săi basilei, mai ales pe cele referitoare la privilegiile acordate mănăstirilor şi a publicat el însuşi hrisobule în favoarea mănăstirilor de la Athos, trecute sub ascultarea sa împreună cu Peninsula Chacidică.

Cu această putere tânără, Ioan Cantacuzino nu se putea lupta de la egal la egal. A solicitat ajutorul turcilor şi Orhan i-a trimis zece mii de oşteni care i-au respins pe sârbi din Tessalia dar au pustiit cumplit toată regiunea. Ei au revenit însă şi au cucerit Epirul, Tessalia, Acarnania şi Etolia.

Un prim succes al lui Ioan Cantacuzino a fost amintita ocupare a Tesalonicului în 1350, din faţa aceloraşi intenţii ale lui Ştefan Duşan. Momentul a marcat reculul puterii ţarului sârb, subminată şi de partidele boiereşti din interior. În ianuarie 1350, după ce basileii au redobândit câteva cetăţi din Macedonia, s-a semnat pacea între beligeranţi. Ţarul sârb ceda Tessalia, Acarnania şi sud-estul Macedoniei până la Serrhes, dar nu a renunţat la planul de a cuceri Constantinopolul. Dându-şi seama însă că nu o va putea face fără sprijinul unei flote, el a căutat să încheie o alianţă cu Veneţia.

Problemele financiare ale lui Ioan Cantacuzino nu erau nici ele uşoare. Ciuma neagră, adusă în 1348 de navele genoveze din porturile nordice ale Mării Negre, au decimat populaţia Constantinopolului. Între victime s-a numărat şi Andronic, fiul basileului. Între 1348-1349 s-a desfăşurat „**războiul Galatei**” determinat de încercarea lui Ioan Cantacuzino de a reconstitui o flotă bizantină pentru înlăturarea influenţei economice a genovezilor din Galata. Flota ligură a atacat şi incendiat navele imperiale şi a organizat apoi o blocadă a Constantinopolului. O nouă victorie genoveză în primăvara lui 1349, a determinat semnarea unui tratat prin care basileul recunoaşte vechile privilegii ale ligurilor din Imperiu.

Această pace n-a durat mult deoarece, în 1351, conflictul dintre Veneţia şi Genova a reizbucnit. Cauza principală era o nouă încercare a Genovei de a elimina rivala sa din Marea Neagră, barând Bosforul. Ioan Cantacuzino a refuzat să se alieze cu Veneţia care s-a adresat regelui Aragonului. Încercarea basileului de a se menţine neutru, a eşuat. Ca urmare a unui atac veneţian asupra Galatei, genovezii au bombardat zidurile Constantinopolului, astfel că împăratul a fost nevoit să cheme flota veneţiană şi s-a semnat un tratat de alianţă oneros pentru Imperiu (august 1351).

Conflictul dintre cele două puteri maritime au avut loc în interiorul Imperiului, distrugerile fiind în exclusivitate pe teritoriul său. Războiul, încheiat după bătălia de la Portolongo (noiembrie 1354), n-a dat câştig de cauză nici uneia dintre părţile aflate în conflict. Abandonat, Ioan Cantacuzino a trebuit să semneze un tratat prin care ceda genovezilor oraşele Heracleea şi Selimbria, consimţind şi mărirea teritoriului Galatei unde aceştia îşi aveau cartierul. Accesul în Marea Neagră era interzis navelor constantinopolitane.

În timp ce aceste tragice evenimente se petreceau la Constantinopol, Ioan al V-lea Paleologul, denunţând tratatul semnat cu Ioan Cantacuzino a început campania militară în provincie. Din Tesalonic unde l-a lăsat Ioan al VI-lea Cantacuzino, el a dus tratative cu Ştefan Duşan care s-a angajat să-l ajute în a se proclama ca unic împărat (iunie 1351). Ioan al V –lea a ocupat Adrianopolul atunci când genovezii lui Paganino Doria atacau Constantinopolul (septembrie 1351). Ioan al VI-lea a încearcat să-l alunge (iunie 1352) dar el a continuat lupta cu trupele sârbeşti şi bulgare, după ce a încheiat o alianţă cu Veneţia.

La rândul său, Ioan Cantacuzino nu a ezitat să apeleze la otomani, să prădeze bisericile din capitală de odoare pentru a putea plăti solda la douăzeci de mii de oameni oferiţi de Orhan, promiţându-i cedarea unor fortificaţii în Tracia.

Ajutorul oferit de otomani a readus stăpânirea basileului asupra Traciei şi Macedoniei. Tânărul Ioan al V-lea Paleologul a încercat în zadar să atragă şi el pe turci şi a trebuit să se refugieze în insula Tenedos. În 1354, Matei Cantacuzino, fiul basileului a fost încoronat solemn în biserica din Blacherne. Părea că s-a născut o nouă dinastie când, evenimentele neaşteptate au intervenit în defavoarea sa. Cantacuzino îşi datora succesele lui Orhan. Dar, brusc, alianţa s-a rupt. La 2 martie 1354, în noaptea dinaintea Duminicii Ortodoxiei, un cutremur puternic a distrus zidurile portului Gallipoli şi ale oraşelor din jur. Otomanii, care se aflau în peninsulă, au profitat de panica iscată, au considerat cataclismul ca un semn al lui Allah şi au ocupat-o. Stăpânind Gallipoli, ei îşi asigurau controlul strâmtorilor Dardanele şi capul de pod care să le faciliteze pătrunderea în Europa.

Incidentul a provocat ruperea alianței care reprezenta principala forță a lui Cantacuzino. În iunie 1354, Soliman, urmaşul lui Orhan, a devastat Tracia şi a împiedicat pe locuitori să-şi secere recolta de grâu. O încercare a basileului de a se împăca cu Ioan al V-lea a fost respinsă (iunie 1354). În noiembrie, un corsar genovez, Francesco Gattilusio care dispunea de două galere l-a readus pe Ioan al V-lea la Constantinopol. La vestea sosirii sale, o răscoală a locuitorilor capitalei în favoarea acestuia l-au determinat pe Ioan Cantacuzino să abdice. El s-a retras la mănăstirea Vatopedi de la Muntele Athos apoi, din 1380, la mănăstirea din Mistra, alături de fiul său, Matei.

În perioada sa monahală, Cantacuzino şi-a scris opera istorică (**Istoria**), ce se referă la evenimentele din anii 1320-1356, lucrare valoroasă, menită să justifice atitudinea politică a autorului din perioada cât a îndeplinit funcții la curte, inclusiv pe cea imperială.

N-a mai încercat niciodată să reia puterea, murind la 15 iunie 1383. Domnia lui Ioan Cantacuzino a marcat în procesul de involuție a Imperiului un moment deosebit de grav: pătrunderea turcilor otomani în Europa.

B I B L I O G R A F I E :

O. Tafrali, **Thessalonique au quatorzième siècle**, Paris, 1913;

Gh. I. Brătianu, **Les origines de la guerre de Curzola (1294-1299) entre Gênes et Venise**, în Mélanges d'histoire générale, I, Cluj,1927;

Gh. I. Brătianu, **Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire aux XIII-e siècle**, Paris, 1929;

N. Bănescu, **Patriarhul Athanasion I şi Andronic II Paleologul. Situația religioasă, politică şi socială a Imperiului**, în Analele Acad. Rom., Mem. Secț. Ist., seria III, t. XX, 1941-1942;

D.J. Geanakoplos, **Emperor Michael Palaeologus and the West (1258-1282). A Study in Bizantine-Latin Relation**, Cambridge, Massachusetts, 1959;

I Sevcenko, **La vie intellectuelle et politique à Byzance sous les premiers Paléologues**, Bruxelles, 1962;

Ierod. E. Norocel, **Patriarhia bulgară de Târnovo între anii 1235-1293**, în S. T., 1966, nr. 3-4;

T. Teotoi, **La conception de Jean Cantacuzène sur l'Etat byzantin, vue principalement à la lumière de son Histoire,** în Revue des Études Sud-Est Européennes, 1975, nr. 2;

Mustafa Ali Mehmed, **Istoria turcilor**, Bucureşti, 1976;

A.Decei, **Istoria imperiului otoman până la 1650**, Bucureşti, 1978;

Gh. I. Brătianu, **Marea Neagră**, II, Bucureşti, 1988;

A. Vasilache, **Conciliul de la Lyon şi urmările lui pentru Bizanț**, în Analele Universității din Craiova, Secția de Teologie, 1998, nr. 3;

D. Stăniloae, **Din istoria isihasmului în ortodoxia română**, Bucureşti, 1992; D.Stăniloae, **Viața şi învățătura Sf. Grigore Palama**, Bucureşti, 1993;

S. Runciman, **Vecerniile siciliene. O istorie a lumii mediteraneene spre sfârşitul secolului al XIII-lea**, Bucureşti, 1993;
Ch. Bec, **Istoria Veneției**, Bucureşti, 1999.

Capitolul XVI

BIZANȚUL ŞI STATELE BALCANICE ÎN FAȚA OFENSIVEI OTOMANE (1355-1402)

Lunga perioadă a războaielor civile a epuizat Imperiul care n-a mai putut să se ridice prin forțe proprii astfel că, în fața ascensiunii otomane, rezistența sa a fost minimă. Nici statele creştine din Balcani care traversau o perioadă de criză internă, de lupte dinastice, n-au reuşit să realizeze un front comun împotriva pericolului iminent. Aceste state erau amenințate în egală măsură şi de tendințele expansioniste ale Ungariei şi, atunci când aceasta s-a convins că nu-şi va putea disputa teritoriile peninsulei de la egal la egal cu statul militar otoman, era prea târziu. Ideea realizării unei cruciade creştine pornită din Apus împotriva islamului pentru ajutorarea Bizanțului, nu a fost primită cu receptivitatea din perioada cruciadelor „clasice". Rând pe rând, statele balcanice vor cădea sub dominația Porții otomane cu excepția Țării Româneşti, Moldovei şi Albaniei, care vor dobândi, prin victoriile obținute pe câmpul de luptă, un statut special în raporturile cu ea.

1. Bizanțul şi Peninsula Balcanică la sfârşitul războaielor civile

După victoria sa din 1355 Ioan al V-lea Paleologul domnea peste un stat ruinat şi în totală descompunere. Era o țară bulversată, în care coexistau mai multe focare de război civil, frământată de dispute religioase, dezmembrată de străini, expusă arbitrarului puterii otomane în continuă creştere. Incapabil de a reacționa, Ioan al V-lea a fost constrâns să accepte capitulare după capitulare. De la urcarea pe tron el era dependent de italieni. A trebuit să cedeze insula Lesbos lui Francesco Gattilusio care l-a ajutat să-şi redobândească puterea (iulie 1355). Era la dispoziția lui Orhan, cumnatul său, care l-a făcut vinovat de capturarea fiului său de către pirații din Phoceea. Basileul nu a putut obține eliberarea captivului decât în urma achitării unei mari sume ca răscumpărare şi semnând un tratat dezastruos prin care recunoştea sultanului posesiunea asupra oraşelor din Tracia, pe care acesta le cucerise. El a trebuit să lupte în interior împotriva lui Matei Cantacuzino care purta titlul de împărat şi îşi păstra ca posesiune Adrianopolul şi regiunea învecinată. După un an de război, Matei a renunțat la titlul de împărat şi s-a retras în Moreea, alături de fratele său, despotul Manuel, pe care Ioan al VI-lea l-a trimis pentru restabilirea ordinii tulburate de corsarii turci şi de discordia dintre locuitori.

Alături de Ahaia latină, Moreea bizantină a devenit o provincie autonomă care a continuat să fie un teritoriu al Cantacuzinilor şi în timpul lui Ioan al V-lea. Până la căderea Imperiului această provincie a rămas supusă Bizanțului. Sub administrarea despoților, Moreea a devenit o veritabilă păstrătoare a culturii greceşti iar Mistra, capitala ei, atrăgea învățați şi artişti din toată lumea bizantină.

Cu toată prosperitatea acestei provincii îndepărtate de Constantinopol, autoritatea puterii imperiale nu era mai puțin precară.

Disputele profesionale au reizbucnit la urcarea pe tron a lui Ioan al V-lea. Nichifor Gregoras a fost eliberat din închisoare. Basileu era împotriva lui Grigore Palamas dar nu dorea tulburări interne astfel că a reuşit să împiedice o dispută publică pe care Gregoras a voit s-o aibă cu acesta şi numai moartea lui Gregoras a pus capăt, temporar, conflictului (1360).

Aceasta era trista situație a statului bizantin după revenirea lui Ioan al V-lea. Paleologul. Venețienii îşi dădeau seama de condiția sa disperată şi vedeau deja în Bizanț „omul bolnav", a cărui succesiune trebuia discutată. Dogele Veneției era sfătuit în această perioadă să ocupe Constantinopolul, dacă nu avea să asiste la căderea capitalei bizantine în mâna turcilor.

Un sprijin important pentru Imperiu cădea şi el căci țarul sârb, Ştefan Duşan, care intenționase să-şi reunească forțele cu cele ale grecilor, a murit prematur, la vârsta de 47 de ani (dec. 1355). Moartea sa a însemnat destrămarea statului sârb, compus din provincii disparate, ai căror voievozi au suportat greu administrația sa. Profitând de moartea țarului, ei s-au declarat independenți.

Nici un alt stat balcanic nu era pregătit să preia hegemonia în peninsulă.

Bulgaria era slăbită de tulburările provocate de bogomili, de criza survenită prin divorțul țarului Ioan Alexandru de Teodora şi de a doua sa căsătorie cu evreica Rebecca. El a trebuit să împartă statul între fiii proveniți din aceste două căsătorii iar după moartea sa (1365), între aceştia a izbucnit un război civil care a permis ungurilor să ocupe Vidinul iar turcilor să intervină în disputele interne.

În sfârşit, Ungaria, sub dinastia angevină de Neapole, deşi nu făcea parte din statele balcanice, manifesta veleități asupra teritoriilor de aici. Stat feudal bine organizat, sub regele său Ludovic cel Mare (1342-1382), fiul lui Carol Robert de Anjou a dus o politică activă în Balcani dar el a avut un rol nefast, împiedicând prin permanentele sale ingerințe, întărirea Țării Româneşti şi a Moldovei, luând parte la dezmembrarea Serbiei de la care a luat Belgradul şi, mai ales, a Bulgariei de la care a obținut Vidinul. Prin pacea de la Torino (1381), Ungaria dobândea Dalmația. Cruciada proclamată de ea a urmărit scopuri politice proprii nefiind interesată în apărarea statelor din această zonă de pericolul otoman.

2. Formarea statelor feudale româneşti şi rolul lor în politica balcanică

Pe teritoriile de la sud şi est de Carpați, întocmai ca şi în interiorul arcului carpatin, până în Câmpia Tisei, românii, popor născut din sinteza daco-romană, şi-a continuat prezența permanentă în spațiul în care s-a format. Existența lor pe ambele maluri ale Dunării este dovedită de izvoarele bizantine şi persane iar aportul lor la crearea şi evoluția statului vlaho-bulgar l-am amintit deja.

Pe teritoriile menționate românii au trăit în secolele ce au armat părăsirii Daciei de către romani, organizați în **obşti teritoriale**, conduse de **cneji** care, mai multe la un loc, s-au constituit în **voievodate** conduse de voievozi. Zone geografice

mai mici, aşezate de obicei în depresiuni şi care le-au permis supravieţuirea în vremurile tulburi ale migraţiilor barbare, s-au constituit în aşa numite „ţări” (**Terra**) distincte: Ţara Bîrsei, Ţara Făgăraşului, Ţara Maramureşului.

La descălecarea ungurilor în Pannonia (896), în Transilvania existau formaţiuni politice româneşti şi romano-slave. Sunt cele menţionate de Notarul Anonim al unuia din regii Béla ai Ungariei (**Anonymus**) şi menţionate în **Gesta Hungarorum**: ducatele (voievodatele) lui Menumorut în Crişana, al lui Gelu în Câmpia Someşului, şi Glad în Banat, unele din ele, în special cel al lui Menumort, în bune relaţii cu Bizanţul. Cucerirea lor de către unguri n-a însemnat dispariţia elementului românesc, după cum la est şi sud de Carpaţi, la Dunărea de jos, izvoarele bizantine menţionează o prezenţă românească constantă.

Priscus Panites care, în 448, a fost în solie la curtea lui Attila, a descris modul de viaţă al locuitorilor băştinaşi, de la nord de Dunăre, atestând astfel prezenta românilor aici. La fel, Paulus Orosius, care a trăit pe la sfârşitul secolului al IV-lea şi în prima jumătate a celui următor, vorbeşte în lucrarea sa **Historiarum adversum Paganos libri VII** despre Dacia ca o realitate contemporană lui.

Un cronicar armean, Moise Chorenaţi menţionează ţara **Balak,** în secolul al IX-lea, în preajma Dunării.

La sfârşitul secolului al XI-lea, Anna Comnena, în **Alexiada** vorbind despre împrejurările anului 1086, menţionează trei căpetenii politice la Dunărea de jos: Tatos, Seslav şi Satza. Georgios Kedrenos este cel ce atestă prima oară în scris, în expresie bizantină, termenul **blach**, la începutul secolului al XIII-lea. După această perioadă românii sunt menţionaţi, sub diferite forme, tot mai des de către cronicarii bizantini: Ioannes Kinnamos, Nicetas Choniates. Acesta din urmă relatează întâmplarea cu prinderea de către **blachi** a viitorului împărat Andronic I Comnenul (1183-1185) care, scăpând din închisoare, în urma unui complot împotriva împăratului, a fugit spre Galiţia. Românii, probabil cei din părţile moldovene, l-au predat împăratului de atunci, Alexios al II-lea Comnenul.

Năvălirea mongolilor în 1241 a frânat mult procesul de unificare a cnezatelor şi voievodatelor româneşti. Dacă acest proces a fost total întrerupt în Transilvania de cucerirea de către regatul ungar, în secolele XI-XIII, cnezatele şi voievodatele româneşti de aici, ca forme distincte de organizare, vor supravieţui până la veacul al XVIII-lea.

Evoluţia internă a societăţii româneşti ca şi stabilirea dominaţiei Hanatului Hoardei de Aur asupra teritoriilor dintre Nistru şi Carpaţi, dintre Carpaţi, Dunăre şi Marea Neagră, au favorizat constituirea sau reconstituirea primelor formaţiuni care sunt menţionate în 1247 în **Diploma cavalerilor ioaniţi**: în dreapta Oltului, voievodatul lui Litovoi, cnezatele lui Farcaş şi Ioan, în stânga Oltului, pe Argeş, „**ţara lui Seneslau, voievodul Românilor**” iar pe teritoriul Moldovei sunt amintiţi „locuitorii vadurilor” (**brodnicii**) şi **bolohovenii**, aceştia din urmă păstrând în numele lor originea românească (**voloh** – român, în limba slavă).

O unificare a încercat-o la sud de Carpaţi, Litovoi, prin 1272, dar încercarea sa n-a reuşit. La începutul secolului al XIII-lea, o nouă tentativă a lui Basarab, fiul lui Tihomir, a fost încununată de succes şi, pe la 1324, noul stat exista sub suzeranitatea nominală ungară. Stingerea dinastiei arpadiene (1301) şi perioada de interregn ce a urmat a dat posibilitatea tânărului stat românesc să se întărească. Atunci când dinastia

angevină prin Carol Robert de Anjou a încercat să-şi impună suzeranitatea, Basarab I, a provocat o gravă înfrângere regelui Ungariei în bătălia de la Posada (1330). Ea a consfinţit independenţa noului stat românesc.

La est de Carpaţi, dominaţia hanatului tătaro-mongol a fost mai puternică iar incursiunile acestuia în Transilvania, destul de frecvente. Pentru a preîntâmpina aceste acţiuni, urmaşul lui Carol Robert, Ludovic, a întemeiat pe teritoriul viitoarei Moldove o **marcă**, un stat militar, care să protejeze Ungaria şi să anihileze loviturile năvălitorilor. În fruntea sa a fost pus voievodul român Dragoş, din Maramureş, cu reşedinţa noii înjghebări statale la Baia. Numirea unui voievod român în fruntea acestui stat indică, fără dubii, existenţa unei populaţii româneşti aici. Ceva mai târziu, pe la 1359, o răscoală a românilor maramureşeni împotriva tendinţelor de imixtiune a regelui Ungariei, a determinat pe voievodul Bogdan să treacă Carpaţii, să alunge pe urmaşii lui Dragoş şi să se proclame voievod. O încercare a lui Ludovic de Anjou de a-l readuce pe Bogdan sub suzeranitatea coroanei ungare, a avut acelaşi rezultat ca şi cel al bătăliei de la Posada. S-a constituit astfel, statul independent al Moldovei.

Cele două state româneşti n-au întârziat să se afirme în viaţa politică a Peninsulei Balcanice. Deşi, timidă, ele trebuind să facă faţă şi tendinţelor de expansiune teritorială a Ungariei şi incursiunilor tătare, prezenţa lor se va face tot mai mult simţită şi înspre sud.

Nicolae Alexandru (1352-1364), fiul şi urmaşul lui Basarab, a avut legături strânse cu bulgarii şi sârbii iar faţă de Ungaria a păstrat o atitudine demnă. El a întemeiat Mitropolia Ţării Româneşti, având în frunte pe Iachint, mitropolitul de Vicina – oraş azi dispărut, pe malul dobrogean al Dunării – mitropolit care se afla la curtea sa. Iachint a devenit astfel primul mitropolit „**a toată Ungrovlahia**” (1359). Nicolae Alexandru a fost, în acelaşi timp, primul domn român ctitor la sfântul Munte (mănăstirea Cutlumuş). Căsătorit de două ori, a doua oară cu o catolică, doamna Clara, a avut doi fii, pe Vladislav şi pe Radu, care au ajuns domni ai Ţării Româneşti şi trei fiice: pe Ana, soţia ţarului bulgar Straşimir, pe Anca, soţia ţarului sârb Ştefan Uroş şi pe Elisabeta, al cărei soţ a fost Ladislau de Oppeln, palatinul Ungariei, adică al unui demnitar ce era al doilea în ierarhia statului, după rege. Elisabeta a murit şi a fost înmormântată la Oradea, în catedrala din cetate, înainte de anul 1375.

Urmaşul lui Nicolae Alexandru, Vladislav I sau Vlaicu Vodă, a participat la luptele împotriva turcilor, alături de unguri şi bulgari, în luptele pentru cetatea Vidin. El a întemeiat în 1370 o nouă episcopie, pe cea a Severinului şi, în timpul său, călugărul athonit Nicodim, venit din Serbia, a zidit primele mănăstiri muntene, Vodiţa şi Tismana iar apoi Prislop, în Transilvania.

Urmaşii lui Bogdan în Moldova, au consolidat dinastia Muşatinilor şi, fiind mai departe de frământările din peninsulă, au putut să-şi îndrepte eforturile spre întărirea statului şi spre realizarea unor raporturi acceptabile cu Polonia. Printre primii muşatini se detaşează Petru I (1374-1391) şi Roman I (1391-1394). Sub acesta din urmă, Moldova a atins hotarul firesc spre sud: ţărmul mării. În timpul lui a izbucnit un conflict între Biserica moldoveană şi Patriarhia din Constantinopol. Roman I a voit să impună ca mitropolit pe Iosif, episcopul de Cetatea Albă, care fusese sfinţit ca mitropolit la Halici, în Polonia. Patriarhul, supărat că s-a trecut peste el, n-a vrut să-l recunoască şi a trimis pe grecul Ieremia. Acesta nefiind acceptat nici de domn şi nici

de țară, patriarhul a aruncat anatema asupra locuitorilor, episcopilor şi asupra domnitorului. Conflictul s-a aplanat abia la începutul domniei lui Alexandru cel Bun.

Atât Roman I cât şi urmaşul său, Ştefan (1394-1399), au trebuit să facă față permanentei presiuni a celor două mari puteri vecine, Ungaria şi Polonia, care voiau să-şi impună suzeranitatea asupra Moldovei.

3. Ioan al V-lea şi eşecul cruciadelor antiotomane (1355-1389)

Neputând conta nici pe sârbi şi nici pe bulgari, Ioan al V-lea a reluat proiectul de cruciadă cu forțele Apusului. Pentru aceasta însă a trebuit să se renunțe la schismă iar inițiativa era aşteptată din partea Constantinopolului care urma să beneficieze de ajutoare.

Basileul dorea unirea cu ardoarea transmisă lui de Ana de Savoia. Într-un chrysobul, din 15 decembrie 1355, el a jurat ca, personal, să rămână fidel Sf. Scaun şi a propus stabilirea la Constantinopol a unui legat permanent cu autoritatea de a numi demnitari ecleziastici. Unul din fiii săi urma să fie trimis ca ostatic la Avignon (sediul scaunului papal, din 1309), dar papa, în schimb, trebuia să organizeze o cruciadă al cărui conducător urma să fie basileul. Acestea au fost propunerile pe care Ioan al V-lea le-a trimis lui Inocențiu al VI-lea. Niciodată, nici un alt basileu, n-a făcut asemenea concesii Romei şi nu a oferit garanții atât de serioase pentru realizarea ei. Papa nu a avut însă încredere în posibilitate de realizare a unui astfel de plan şi el a eşuat.

Un nou apel a fost adresat papei Urban al V-lea, atunci când acesta a inițiat o cruciadă spre Locurile Sfinte (1365). Un rol important revenea, în cadrul ei, regelui Ludovic al Ungariei şi, de aceea, Ioan al V-lea nu a ezitat să meargă în capitala Ungariei, la Buda. Pentru a-l umilii, la întoarcere, țarul bulgar de la Sofia, Ioan Şişman, i-a barat drumul şi a trebuit să aştepte la Vidin limpezirea situației. Acest incident a făcut să eşueze cruciada generală. Papa a rămas cu speranța apropierii dintre cele două Biserici dar, la Constantinopol, părerile a rămas împărțite cu privire la mijloacele de rezistență în fața turcilor. Basileul şi curtea sa nu vedeau altă speranță de salvare decât cruciada. Patriarhul Filotei şi clerul ortodox, dimpotrivă, punea această speranță într-o ligă a tuturor statelor ortodoxe împotriva turcilor.

Dând curs angajamentelor luate, în aprilie 1369, Ioan al V-lea, a plecat spre Roma unde a fost fixată întâlnirea cu papa Urban al V-lea, şi, la 21 octombrie, basileul a depus jurământul personal de credință în fața papei, în piața Sf. Petru din Roma.

Această abjurare a sa era totală. Ea se referea, mai ales la problemele care divizau cele două Biserici, dogme, rit, disciplină. Ioan V. merse până la a renega liturghia religiei naționale a supuşilor săi. El devenea, pur şi simplu, un latin. Dar actul basileului era strict personal şi nu angaja cu nimic Biserica greacă. În plus, el nu a avut nici un rezultat practic şi nu a determinat pornirea cruciadei, potrivit promisiunilor papei. Aceasta a îndemnat pe toți credincioşii să-l ajute pe „noul Constantin şi a autorizat pe Ioan al V-lea să angajeze cetele de cavaleri rătăcitori ce

băteau drumurile Italiei. Dar regele Ungariei rămânea nepăsător față de soarta Bizanțului şi, singură, Veneția mai conta ca o certitudine în ajutorarea Constantinopolului. Republica şi-a schimbat total atitudinea, devenind cea mai activă susținătoare a ideii de cruciadă, menită să salveze Bizanțul.

Pentru a realiza o înțelegere cu Veneția trebuiau aplanate o serie de dificultăți (reînoirea armistițiilor, stabilirea modalităților de achitare a sumei de treizeci şi cinci de mii de ducați cu care basileu era dator Veneției, şi altele).

Sosit la Veneția, Ioan al V-lea a promis cedarea insulei Tenedos dar cerea în schimb restituirea bijuteriilor coroanei, furnizarea unor nave de transport şi un avans de douăzeci şi cinci de mii de ducați. În aprilie 1371, Ioan al V-lea s-a întors la Constantinopol.

În timpul absenței basileului, patriarhul Filotei, pentru a contracara concesiile suveranului, a inițiat o cruciadă a statelor ortodoxe, acționând pentru unitatea creştină în Rusia, în Serbia unde a obținut reunirea Bisericii sârbeşti cu Patriarhia ecumenică, în Țara Românească, unde a a combătut cu succes tendințele catolice.

Strădaniile lui Filotei au fost zădărnicite însă de tulburările interne din statele respective şi de lipsa unității de acțiune. Principii bulgari ai lui Ioan Alexandru au continuat să se certe, atrăgând de partea lor pe turci. La Vidin era țar Ioan Straşimir (1360-1396). Țarul de la Sofia, Ioan Şişman (1371-1393), se declară vasal al sultanului Murad şi, cu trupe turceşti, alungă pe unguri din Vidin permițând astfel otomanilor să-şi facă prima apariție la Dunăre (1370).

De această situație s-au alarmat sârbii. Doi frați de origine dalmată, Uglieşa şi Vucaşin, deveniți independenți după moartea lui Ştefan Duşan, au alcătuit o armată compusă din sârbi, români şi unguri şi au invadat teritoriile otomane. Au fost însă zdrobiți de forțe turceşti inferioare numeric (sept. 1371) iar grecii nu numai că nu i-au susținut pe sârbi ci au profitat de pe urma înfrângerii lor ocupând Serrhes. O alianță a lui Şişman cu sârbii a fost înfrântă şi ea. Consecințele au fost dezastroase pentru Bulgaria: ea înceta să mai existe ca stat independent iar cucerirea Serbiei, Murad a încheiat-o în câteva luni (1372). Succesiv au fost ocupate şi colonizate oraşele din Macedonia sârbească, bisericile au fost transformate în moschei iar pământurile împărțite sub formă de **zeameturi** şi **timaruri** nobilimii militare turce şi reprezentanților religiei islamice.

Murad a lăsat în fruntea stătulețelor ca vasali pe membrii dinastiei sârbeşti care-şi împărțiseră imperiul lui Duşan. Fiul lui Vucaşin, Marco Kralevici, eroul legendelor sârbeşti, şi-a păstrat titlul de **kral** (rege), dar a trebuit să-şi trimită trupele pentru a lupta alături de otomani în bătăliile purtate de aceştia.

Speranțele patriarhului Filotei au fost, astfel, spulberate, la fel ca şi ale papei Grigore al IX-lea (1370-1378), succesorul lui Urban al V-lea. Ioan al V-lea, deznădăjduit, a încheiat un tratat cu Murad, devenind vasalul acestuia (iulie 1374). Încercarea lui Ioan al V-lea de a-l numi ca succesor pe fiul său, Manuel, a determinat pe Andronic să organizeze un complot, apoi o răscoală ce a avut ca rezultat alungarea lui Ioan al V-lea şi Manuel.

Domnia dezastruoasă a lui Andronic a durat mai bine de trei ani (1376-1379). Ioan al V-lea şi Manuel, eliberați din închisoare de către venețieni, au reintrat în Constantinopol la 1 iulie 1379. Cu o mare viclenie, Murad a fost cel ce a alimentat neînțelegerile din sânul familiei basileului, profitând de efectele ei morale.

Murad şi-a continuat ofensiva în Balcani vizând Tesalonicul şi Macedonia, unde se afla Manuel. A urmat valea râului Vardar (1380), cu oraşele Monastir şi Prilep, apoi Ohrida. În 1385 turcii au ajuns la hotarele Albaniei, divizată în clanuri războinice. Otomanii au înfrânt pe principii reuniţi în faţa pericolului iminent şi au ocupat Croia şi Scutari. După un asediu de patru ani (1383-1387), cel de-al doilea oraş ca importanţă din Imperiu, Tesalonicul, a căzut în mâna otomanilor.

Între timp, Murad, cu un remarcabil simţ strategic, a ocupat principalele noduri rutiere ale peninsulei, care îi puteau oferi acces la Marea Adriatică, la Marea Egee sau la Dunăre. În 1386 a fost cucerită câmpia şi oraşul Sofia de la bulgari iar în anul următor, oraşul Niş de la sârbi.

Statul otoman era în culmea puterii sale şi părea că nu va mai întâlni rezistenţă între creştini. Dar, între timp, cneazul Lazăr, succesor la tronul sârb al lui Ştefan Duşan şi care a fost nevoit să accepte suzeranitatea otomană, a pregătit o ridicare de proporţii împotriva jugului otoman, cu ajutorul regelui Bosniei, Tvîrtko. Murad a trimis o expediţie împotriva Bosniei (1388) dar o armată foarte puternică, de sârbi şi bosnieci, a barat drumul invadatorilor la Placinik, pe valea râului Topliţa. Cea mai mare parte a armatei otomane a fost masacrată şi, în cursul unor alte victorii dobândite de aliaţi la Rudnik şi Bileci (27 august), s-a declanşat o revoltă în toată peninsula. Conducătorul albanezilor, Gheorghe Castriotul, toţi principii sârbi şi bulgari, au denunţat tratatul lor cu Murad. Coaliţiei sârbo-bulgare i s-a alăturat şi domnul Ţării Româneşti, Mircea cel Bătrân (1386-1418).

Murad a răspuns provocării la luptă abia în 1389, a invadat Serbia, însoţit de mai mulţi principi sârbi vasali. Bătălia s-a dat la Câmpia Mierlei (**Kossovopolje**) şi, la început, a înclinat în favoarea creştinilor. Dar Baiazid, unul din fiii lui Murad, a restabilit situaţia pe câmpul de luptă. Un nobil sârb, Miloş Obilici, a ajuns până în preajma lui Murad şi l-a ucis. Ciocnirea, foarte încrâncenată, s-a încheiat fără să încline balanţa în favoarea uneia sau alteia din părţi. Dar Vuk Brancovici a trădat, părăsind câmpul de bătălie cu cei douăsprezece mii de oameni ai săi. Acest incident a asigurat victoria totală a otomanilor (15 iunie 1389).

Peninsula Balcanică era subjugată în întregime. Singurul teritoriul care mai rămânea necotropit, în afară de ceea ce mai rămăsese din Imperiul bizantin şi din Albania, era Ţara Românească pe tronul căreia se afla un domn pe cât de viteaz pe atât de înţelept: Mircea, rămas în istorie sub numele de Mircea cel Bătrân.

4. Bizanţul şi încheierea procesului de constituire a Imperiului otoman (1389-1402)

La moartea sa, Murad a lăsat elementele unui Imperiu în formare, care cuprindea mai mulţi principi vasali decât teritorii anexate. Forţa sa o constituia armata admirabil organizată, cu un nou rol acordat infanteriei şi la care se adăugau oştile vasalilor, ceea ce îi dădea caracterul multietnic pe care îl aveau şi armatele bizantine. Acestui Imperiu în formare, Baiazid voia să-i dea un caracter definitiv şi întinderea pe care a avut-o odinioară Imperiul bizantin. Statul lui Murad era aproape în întregime european. Baiazid revendica moştenirea Bizanţului în întregimea sa, adăugându-şi

stăpânirea totală a Asiei Mici şi a Peninsulei Balcanice. De la începuturile domniei sale, el şi-a propus trei ţeluri: să reducă la calitatea de vasali sau să-i înlăture pe principii creştini care au mai rămas independenţi, să supună pe emirii turci din Asia Mică încă puternici şi să încoroneze această operă prin ocuparea Constantinopolului care să devină capitala unui mare Imperiu musulman.

Faţă de Paleologi, Baiazid a urmărit subordonarea lor totală, a-i umili paralizându-le orice iniţiativă şi de a se amesteca în luptele dintre ei. El a pretins lui Ioan al V-lea să plătească tribut şi să trimită pe Manuel cu o sută de cavaleri pentru a lua parte la operaţiunile armatei otomane.

În 1390, Baiazid a favorizat răsturnarea de la tron a lui Ioan al V-lea Paleologul de către nepotul său, Ioan al VII-lea, fiul lui Andronic al IV-lea dar, după câteva luni, Manuel şi-a restabilit tatăl la putere. La sfârşitul aceluiaşi an, turcii au cucerit ultimul oraş bizantin din Asia Mică, Philadelphia, obligându-i pe Ioan al V-lea şi pe Manuel să contribuie la asedierea propriului lor oraş.

În februarie 1391, Ioan al V-lea a murit lăsând ca urmaş pe Manuel. Baiazid a blocat Constantinopolul timp de şase luni şi a atacat Moreea guvernată de Teodor Paleologul, fratele lui Manuel. A impus basileului condiţii umilitoare: mărirea tributului, colonie musulmană şi moschee cu minaret şi muezin la Constantinopol, garnizoană turcă în Galata.

În timpul blocadei Constantinopolului, Baiazid i-a trimis un mesaj lui Manuel al II-lea în care, foarte deschis, el îl povăţuia pe basileu: „*Dacă vrei să-mi îndeplineşti poruncile, închide porţile oraşului şi domneşte în interior căci tot ceea ce este în exterior este al meu*”. Era, de fapt, cruda realitate în faţa căreia era pus suveranul bizantin.

În Asia Mică, Baiazid a avut de luptat cu emiri deosebit de puternici, cum era Marele Caraman Alaedin, ginerele lui Murad care dispunea şi de o flotă foarte bine echipată. Nedispunând de aşa ceva, Baiazid a atacat pe emirii provinciilor maritime, pe uscat, a ocupat emiratele maritime de Sarukhan şi Menteşe, şi-a creat o flotă şi a început atacarea insulelor din Arhipelag. Ultimul rămas a fost emirul de Caramania, Alaedin care, învins la Kutayeh, a fost strangulat din dispoziţia lui Baiazid (1391). Emirul de Kastamuni a fugit la mongoli şi otomanii au atins ţărmurile de sud ale Mării Negre, ocupând porturile Samsun şi Sinope.

Campaniile din Asia nu l-au împiedicat pe Baiazid să continue politica de cuceriri dusă de Murad. El a respectat, la început, independenţa Bosniei, în timpul regelui Tvartko, stăpân al Croaţiei şi Dalmaţiei şi care dispunea de o flotă aproape egală cu cea a Veneţiei. Dar, după moartea acestuia, în 1391, Baiazid a ocupat aproape toate posesiunile sale, succesorul său pomenindu-se, dintr-o dată, singur în faţa turcilor.

Participând cu un corp de oaste la bătălia de la Câmpia Mierlei, Mircea cel Bătrân, a atras asupra sa mânia lui Baiazid. După câteva atacuri ale unor corpuri de oaste respinse de români, Baiazid supranumit Îldîrîm (Fulgerul) a trecut Dunărea şi bătălia a avut loc la Rovine (1394 sau 1395), sultanul fiind învins iniţial dar domnul Ţării Româneşti a fost silit să se retragă în Transilvania, trădat de proprii săi boieri.

Ungaria, prin noul său rege, Sigismund de Luxemburg (1387-1437), a voit să continue politica de impunere a suzeranităţii ungare asupra popoarelor creştine din Balcani şi, mai ales, asupra Bulgariei. Încercarea sa de a ajuta pe bulgari s-a încheiat

cu un dezastru, în iulie 1393 fiind cucerit Târnovo, după un asediu de trei luni. Patriarhul bulgar şi locuitorii au fost mutaţi în Anatolia, toate oraşele ocupate de garnizoane otomane iar statutul de autonomie acordat ţării de către Murad, abrogat.

În faţa situaţiei disperate a Constantinopolului, supus unei blocade încă din 1392, creştinătatea occidentală s-a pus în mişcare. Veneţia însăşi se temea de o alianţă turco-bizantină îndreptată împotriva intereselor sale. Dar iniţiativa cruciadei a fost luată de Sigismund de Luxemburg, ambasadele trimise de el în acest scop la curtea regelui Carol al VI-lea, la ducele de Lancaster, la Veneţia, fiind primite cu cele mai mari onoruri.

Cruciada a pornit pe uscat, cavalerii concentrându-se la Buda, de unde au coborât pe Dunăre, pe care au trecut-o pe malul drept în aval de Porţile de Fier. Bătălia s-a dat la Nicopole, la 25 septembrie 1396 şi la ea a participat şi Mircea cel Bătrân. Cruciaţii au suferit o grea înfrângere, fiind prima ocazie când s-au înfruntat două armate organizate total diferit, două mentalităţi opuse – armata otomană disciplinată iar armata cavalerilor apuseni pătrunsă şi ea de anarhia ce caracteriza lumea feudală apuseană.

În anul următor, ca represalii, Baiazid a pustiit Grecia continentală, a pătruns în Peloponez unde a înfrânt pe Teodor I Paleologul, obligându-l la plata unui tribut.

Otomanii vizau Constantinopolul şi, de aceea, Manuel Paleologul s-a decise să meargă în Occident pentru a cere ajutor. După o escală în Moreea, în mai 1399 a sosit la Veneţia, apoi, atingând Padova şi Milano a mers în Franţa. Şi-a făcut intrarea solemnă în Paris, la 3 iunie 1400. Carol al VI-lea i-a promis o mie două sute de oameni, sub comanda generalului Boucicaut şi plata unui ajutor anual. Şi-a continuat drumul în Anglia unde a avut întrevederi cu Henric al IV-lea, apoi, în primăvara lui 1403, a ajuns din nou la Constantinopol. Rezultatele au fost slabe, Manuel neprimind decât promisiuni. Se dovedea odată în plus că Bizanţul nu mai putea conta decât pe sine. Orice iniţiativă apuseană nu era decât o diversiune care putea întârzia dar nu putea înlătura pericolul care plana asupra Constantinopolului.

Dar, în momentul în care tânăra putere otomană părea ajunsă într-un stadiu în care nimeni nu mai putea să i se opună, a fost suficientă o singură bătălie pentru a răsturna totul.

Principala forţă a statului otoman a fost întotdeauna în Europa iar cuceririle cele mai recente ale lui Baiazid în Asia Mică au rămas superficiale. Cea mai mare parte a emirilor s-au refugiat la Timur Lenk, noul cuceritor al Asiei. Diplomaţia lui Baiazid, concentrată asupra problemelor europene, se pare că a neglijat puterea uriaşă care s-a format timp de 30 de ani în inima Asiei. Sultanul turc a fost luat pe neaşteptate şi, în loc să se înţeleagă cu adversarul, l-a atras asupra sa. De origine foarte modestă, fiul unui mic nobil din Transoxiana, Timur Lenk („cel Şchiop"), sau Tamerlan, cum era cunoscut în lumea contemporană a Occidentului, a dus o viaţă de aventurier în Iran, apoi şi-a constituit o hoardă începând cuceririle. Ajungând rege al Transoxianei, el şi-a creat un stat teocratic înlocuind obiceiurile mongole cu legea musulmană, apoi, sub pretextul războiului sfânt împotriva păgânilor a început cucerirea prin jaf a Asiei Mici.

Spre deosebire de Gingis-han, Timur Lenk nu avea nici un plan de ansamblu. Nu a încercat să-şi organizeze cuceririle, abandonând o ţară după ce a cucerit-o reluând de mai multe ori atacul asupra aceloraşi teritorii. Profitând de tulburările

interne din statele mongole, le-a cucerit pe rând (1378-1399). În martie 1401, Timur Lenk nu mai avea în față decât un singur stat puternic: Imperiul otoman al lui Baiazid. În luna iunie 1402, după victoria asupra mamelucilor din Siria, a invadat Asia Mică.

Bătălia decisivă s-a dat la Angora (Ankara), la nord-est de acest oraş, la Tsibukabad, la 20 iulie. Ea a fost lungă şi îndârjită, Baiazid a fost înfrânt, a căzut în mâinile învingătorilor, închis într-o cuşcă şi purtat prin întregul Imperiu. A murit ceva mai târziu (martie 1403).

Într-o singură zi, Imperiul otoman s-a prăbuşit. Folosindu-se de victoria sa, Timur Lank a cucerit uşor toate oraşele din Asia Mică şi a ocupat Smyrna de la cavalerii de Rhodos. Emirii turci, deposedați de Baiazid, au fost repuşi în fruntea statelor pe care le deținuseră iar teritoriul otoman a fost restrâns la Bithinia şi o parte a Frigiei.

Statele creştine n-au aşteptat victoria de la Ankara pentru a se supune. Împăratul de Trapezunt, Manuel al III-lea, a fost salvat prin alianța încheiată dar a trebuit să dea galere şi trupe care au luat parte la bătălia de la Ankara, alături de tătari. La Constantinopol, Ioan al VIII-lea, a acceptat aceleaşi obligațiuni (15 mai 1402) şi după bătălie, a transferat lui Timur Lank tributul pe care îl plătise până atunci lui Baiazid. Rămâne încă nelucidată participarea lui Mircea cel Bătrân la bătălia de la Ankara.

Prin celebra victorie, una din cele mai de răsunet din istoria Evului Mediu, Timur Lank a salvat, fără să vrea, creştinătatea de ofensiva otomană şi a asigurat Bizanțului o supraviețuire de încă o jumătate de secol.

BIBLIOGRAFIE

C. Marinescu, **Înființarea mitropoliilor în Țara Românească şi în Moldova**, în **Acad.Rom., Mem. Sect.Ist.**, seria III, tom II, 1924;

A.A.Vasiliev, **Histoire de l'Empire byzantin**, tome II (1081-1453), Paris, 1932;

I.I.Nistor, **Temeiurile romano-bizantine ale începuturilor organizației noastre de stat**, în An.Acad.Rom., Mem. Sect.Ist**.,** seria III, tom XXV, 1942-1943;

M. Ducas., **Istoria turco-bizantină**, **1341-1462**, Bucureşti, 1958;

Pr.prof.dr. M.Şesan, **Teologia ortodoxă în sec.al XIV-lea**, în M.B., 1967, nr.1-3;

Ch.Diehl, **Histoire de l'Empire byzantin**, Paris, 1969;

R.Constantinescu, **Note privind istoria Bisericii române în secolele XIII-XIV**, în Studii şi Materiale de Istorie Medie, 1973, vol. VI;

A.Decei, **Istoria Imperiului otoman până la 1656**, Bucureşti, 1978;

A. Rădulescu, **Les Roumains au bas Banube durant les VIIe-XIIe siècles**, în Revue roumaine d'histoire, 1981, nr.4;

S.Brezeanu, **Les Roumains et „le silence des sources" dans le „millenaire obscur"**, în Revue Roumaine d'histoire, 1982, nr. 3-4;

N.Iorga, **Studii asupra Evului Mediu românesc**, Bucureşti, 1984;
Gh.I.Brătianu, **Marea Neagră**, II, Bucureşti, 1988;
L.Borcea, I.Țepelea, **Menumorut**, Bucureşti, 1988;
B.G.Spiridonakis, **Grecs, Occidentaux et Turcs de 1054 à 1453: quatre siècles d'histoire, de relations internationales**Thessaloniki, 1990.

Capitolul XVII

PRĂBUŞIREA IMPERIULUI BIZANTIN

1. Criza otomană şi prelungirea agoniei Bizanţului (1402-1421)

La mijlocul anul 1402 puterea otomană era distrusă, izbucnind războiul între fiii lui Baiazid. Vasalii europeni ai turcilor s-au răsculat, emirii turci din Asia Mică au fost repuşi în fruntea statelor lor, Bizanţul a început să revendice teritoriile care i-a fost smulse. În acelaşi timp, rivalităţile dintre statele creştine, politica lor nefericită faţă de pretendenţii la tronul otoman, au permis turcilor ca în decurs de două decenii să se refacă şi să-şi reia politica de cuceriri. Niciodată condiţiile nu au fost atât de favorabile unei cruciade dar, pericolul odată trecut, nimeni nu s-a mai gândit la ea. Starea de anarhie din Occident, războaiele din Anglia, războiul husit din Cehia, luptele dintre statele italiene au făcut imposibilă o cruciadă de amploare.

În Orient, Bizanţul nu mai era decât un nume, teritoriile pe care le-a redobândit fiind împrăştiate, el a ajuns la rangul unei puteri de mâna a doua. Veneţia şi Ungaria, singurele care ar fi putut să determine o ridicare, duceau o politică îngustă, fără o deschidere generală, cu interese strict proprii.

După ce au traversat o perioadă de criză, otomanii, folosindu-se de contradicţiile dintre creştini, au reluat marşul lor distrugând ceea ce a mai rămas din Imperiul bizantin. La scurtă vreme după moartea lui Baiazid (martie 1403), fiecare din fiii săi se instală pe un teritoriu: Isa la Brusa, Mahomed la Amasis, Soliman în Europa. Acesta din urmă a semnat un tratat cu o ligă formată din regentul Ioan al VII-lea Paleologul, despotul sârb Ştefan Lazarovici, Veneţia, Genova şi cavalerii din Rhodos, prin care sultanul a acordat dreptul de negoţ liber, grecilor şi latinilor din Imperiu. Turcii restituiau Bizanţului Tesalonicul, peninsula Chalcidică cu Sf. Munte şi o serie de insule din Arhipelag, renunţând şi la obligaţia de vasalitate şi tribut a basileului.

Dar fiii lui Baiazid n-au reuşit să se înţeleagă între ei. Mahomed a alungat pe Isa din Brusa (1404) dar a fost şi el alungat de către Soliman, neliniştit de succesele fratelui său. Astfel, au rămas doi concurenţi: Mahomed şi Soliman. A apărut însă şi un al treilea: Musa, eliberat din detenţia în care fusese cu tatăl său. Luând atitudine împotriva lui Soliman, Musa a trecut în Europa pe la Sinope şi Caffa, pe ţărmul românesc, încheind un tratat cu Mircea cel Bătrân (iulie 1409). Cu ajutoare din partea voievodului român, Musa a intrat în Bulgaria alungând trupele fidele lui Soliman şi cucerind reşedinţa acestuia, Adrianopolul (13 februarie 1410). Un an mai târziu, Soliman a fost bătut şi ucis iar Musa a rămas singur stăpân pe Adrianopol şi pe provinciile europene.

Existau, de acum, două state otomane: unul în Europa, celălalt în Asia Mică. Unitatea Imperiului a fost ruptă şi nu mai rămânea decât la latitudinea ţărilor creştine să determine continuarea acestei divizări. Între Musa şi Manuel Paleologul conflictul era deschis, basileu atrăgând pe Mahomed în lupta împotriva lui Musa care încerca să

cucerească Constantinopolul. Se oferea astfel straniul spectacol al unui sultan turc apărând capitala Bizanțului, împotriva propriului său frate. Musa a fost învins şi ucis la 5 iulie 1413.

Singurul rămas în viață din cei şase fii ai lui Baiazid, Mahomed, a ajuns sultan. Cu ajutorul lui Manuel Paleologul şi a altor suverani creştini din Balcani, el a reuşit să refacă unitatea otomană. În scurtă vreme, cu sprijinul cavalerilor ospitalieri din Rhodos şi a genovezilor, şi-a impus autoritatea asupra Asiei Mici.

Datorită ajutorului pe care Manuel l-a oferit lui Mahomed, basileul a avut posibilitatea de a-şi reorganiza forțele şi de a beneficia de un răgaz pentru a-şi consolida domnia.

În fața reconstituirii unității otomane, politica puterilor creştine din răsăritul Europei a fost ambiguă. Războiul dintre Veneția şi Ungaria a făcut imposibilă orice regrupare de forțe împotriva turcilor, situație care s-a prelungit, cu unele armistiții, până în 1437.

Totuşi, Veneția, temându-se de pozițiile sale în Mediterana, a constituit o ligă compusă din Manuel al II-lea Paleologul, Mircea cel Bătrân şi principele de Caramania. Ea a susținut pe un pretendent, Mustafa, care afirma că este fiul lui Baiazid şi care s-a adăpostit la curtea lui Mircea cel Bătrân. În toamna lui 1415, Mohamed I a echipat flotă de o sută douăsprezece nave şi bătălia s-a dat în mai 1416 lângă peninsula Gallipoli, încheindu-se cu distrugerea flotei otomane. Acest rezultat a permis Veneției negocierea unui tratat avantajos cu Mohamed şi ieşirea ei din liga antiotomană, lăsând statele creştine singure în fața sultanului.

Mustafa, refugiat în Țara Românească, n-a fost susținut serios decât de Mircea şi Manuel al II-lea. Drumurile sale la Constantinopol apoi la Tesalonic, pentru a câştiga de partea sa pe emirii turci, au fost zadarnice. Războiul a izbucnit între Manuel şi Mahomed încheindu-se cu eliberarea din luptă a lui Mustafa (toamna 1416). Tratatul semnat între Manuel şi sultan prevedea internarea lui Mustafa în insula Lemnos. Despre Mircea cel Bătrân nu s-a prevăzut nimic, astfel că basileu l-a lăsat pe voievodul român la discreția sultanului. Acesta l-a silit să semneze un tratat care îl obliga pe Mircea să-i cedeze Dobrogea, l-a silit să plătească tribut mărit şi să accepte construirea pe teritoriul românesc a unor fortificații turceşti, aşa-numitele **raiale**, care să controleze circulația pe Dunăre (1417).

Cu tot acest incident trecător, Mahomed a continuat să-l menajeze pe Manuel şi, în 1420, cei doi suverani au avut o întrevedere cordială la Skutari. Sultanul a murit în anul următor, în cursul unui accident de vânătoare, la 42 de ani. În acest moment situația lui Manuel era încă bună datorită prieteniei reale a lui Mahomed față de el. Cu venirea la tron a lui Murad al II-lea (1421-1451), fiul lui Mahomed, situația lui Manuel Paleologul şi a Bizanțului s-a schimbat total.

2. Ultimele încercări de rezistență (1421-1448)

Cu toate că Murad al II-lea a fost ajutat de oameni politici şi de generali de primă mână, statul său era departe de a fi puterea dominantă în Orient şi el căuta încă să prelungească pacea, dar greşelile şi discordia dintre statele creştine nu au întârziat să-i

permită să recâştige poziţiile pierdute. În patru ani (1421-1425), Bizanţul a pierdut toate avantajele pe care le-a obţinut în timpul crizei otomane ajungând din nou la dispoziţia turcilor iar existenţa sa fiind din nou ameninţată. Manuel a făcut greşeala să sprijine pe Mustafa împotriva lui Murad iar după ce sultanul şi-a lichidat fratele, în iunie 1422, a început asediul Constantinopolului. El s-a încheiat printr-un inexplicabil eşec, la 24 august, eşec ce se datora, între altele, şi insuficienţei forţelor otomane dar şi eroismului cu care locuitorii, bărbaţi şi femei, sub conducerea noului basileu, Ioan al VIII-lea Paleologul, au organizat rezistenţa.

Turcii au pătruns în Moreea dar nu au reuşit să cucerească Mistra, apoi au atacat Tesalonicul. Guvernatorul oraşului, despotul Andronic, fiul lui Mihail Paleologul, pentru a-l salva, l-a vândut Veneţiei (iulie 1423). În Ţara Românească, certurile izbucnite între urmaşii lui Mircea cel Bătrân, mort în 1418, au oferit turcilor ocazia să pătrundă prima oară în Transilvania (1421) şi în Moldova, unde au atacat Cetatea Albă.

În Asia Mică, Murad a reuşit să-şi elimine principalul adversar, pe Djunaid, şi astfel, aici doar Caramania a rămas principat puternic. În faţa acestui Imperiu refăcut, Paleologii, abandonaţi de aliaţii lor, au semnat un tratat prin care se obligau să plătească sultanului un tribut de trisute de mii de aspri anual şi să-i cedeze principalele porturi de la Marea Neagră (febr. 1424). În anul următor Manuel a murit, la vârsta de 77 de ani.

Stabilindu-şi capitala la Adrianopol, după 1423, Murad a intervenit în toate regiunile Peninsulei Balcanice dar în loc să anexeze teritoriile, precum făcuse Baiazid, el a lăsat invinşilor pe suveranii lor naţionali, supunându-i la tribut şi obligaţii militare. În martie 1430 a cucerit Tesalonicul. Bisericile de aici au fost transformate în moschei iar oraşul, repopulat cu musulmani. Efectul produs în Europa a fost considerabil. În acelaşi timp, Murad a intervenit victorios în Serbia, al cărui despot, Gheorghe Brancovici, nepot şi succesor al lui Ştefan Lazarovici, ar fi trebuit să se recunoască vasal al său şi să renunţe la suzeranitatea ungară (1428). La fel sultanul şi-a impus suzeranitatea în Epir şi Acarnania iar după 1437 şi asupra provinciilor sudice ale Ungariei. În 12 ani (1425-1437) Murad a reuşit să-şi constituie un Imperiu continental mai întins şi mai solid decât cel al lui Baiazid, reuşind să umilească şi Veneţia, marea putere maritimă a Orientului.

Constantinopolul, care a ieşit din obiectivul imediat al intenţiilor otomane, a trebuit să fie martorul unui nou război între Veneţia şi Genova (1433). Pentru consolidarea situaţiei capitalei, Ioan al VIII-lea (1425-1488) şi fratele său, Constantin, s-au gândit să încerce obţinerea unui ajutor occidental prin realizarea unei uniuni religioase. Această uniune a fost grăbită de ocuparea Tesalonicului de către turci dar, datorită tergiversărilor, rezultate din protocolul complicat, a diferenţelor de vederi, ea s-a amânat mult. Prima ambasadă a lui Ioan al VIII-lea la papa n-a revenit la Constantinopol decât după doi ani (1434). Discuţiile au continuat până în 1437. În cursul acestor negocieri complicate, chestiunea religioasă, care era cea mai importantă, a fost lăsată pe ultimul plan dar, paralel cu activitatea cancelariilor şi a numeroşilor teologi de ambele părţi, au fost studiate condiţiile în care unirea ar fi fost posibilă.

Sinodul ecumenic şi-a început lucrările la Ferrara, în ianuarie 1438 şi în martie a sosit Ioan al VIII-lea cu suita sa. Spre marea decepţie a acestuia, care voia să organizeze imediat cruciada antiotomană, suveranii occidentali nu au venit. Singur Filip cel Bun, ducele de Burgundia, a trimis o solie care a sosit însă la Ferrara abia în decembrie 1438. Izbucnind ciuma în oraş, papa a transferat Sinodul la Florenţa (ianuarie 1439). Discuţiile s-

au prelungit foarte mult şi neînțelegerile mari s-au manifestat numai cu privire la autoritatea universală a papei pe care împăratul nu voia s-o admită. S-a ajuns, în cele din urmă, şi în acest domeniu la o înțelegere, prin acceptarea unei formulări vagi: i se recunoştea papei puterea supremă, cu excepția drepturilor şi privilegiilor asupra Bisericii orientale. Ceremonia solemnă a avut loc la 6 iulie 1439, în catedrala Santa Maria dei Fiori.

Reîntors la Constantinopol, Ioan al VIII-lea a întâmpinat o asemenea rezistență din partea clerului şi a poporului încât a renunțat pentru moment la proclamarea solemnă a unirii, la Sf. Sofia.

Dispute aprige erau şi între Paleologi cu privire la stăpânirea unor teritorii şi la succesiunea lui Ioan al VIII-lea. Cruciada apuseană întârzia şi ea astfel , între 1438 şi 1442, Murad a putut să-şi continue ofensiva împotriva statelor creştine invadând Transilvania (1438), luând Serbiei cetatea Semendria (Smaderevo), în august 1439. Nu a putut însă cuceri Belgradul nici după două asedii succesive, în 1440 şi 1441. În iarna lui 1441 spre 1442, turcii au invadat din nou Transilvania incendiind Sibiul şi pregătindu-se să pătrundă în Câmpia ungară, pe valea Mureşului. Au întâmpinat însă rezistența neaşteptată a lui Iancu de Hunedoara, proaspătul voievod al Transilvaniei. În 1442 el i-a alungat pe turci nu numai din Ardeal ci şi din Țara Românească (bătălia de pe Ialomița).

Vestea victoriei lui Iancu a grăbit cruciada occidentală iar Ibrahim, principele de Caramania, s-a răsculat determinându-l pe Murad să înceapă o campanie militară în Anatolia, în vara lui 1443. În toamna aceluiaşi an şi în iarna lui 1444, Iancu a organizat „campania cea lungă” în sudul Dunării, eliberând Serbia şi producând grele înfrângeri forțelor otomane.

În cele din urmă cruciada a pornit sub conducerea regelui Ungariei, Vladislav. Acesta a trecut Dunărea la Nicopole, un prim obiectiv fiind portul Varna unde armata trebuia, şi era strict necesar acest lucru, să întâlnească flota creştină şi să se îmbarce pentru Constantinopol. Învingând pe principele de Caramania, Murad s-a întoars în Europa şi, la 10 noiembrie 1444 cele două armate erau față în fața. Lipsa de disciplină a creştinilor şi divizarea comandei a dus la victoria categorică a sultanului. Însuşi regele Ungariei a căzut în luptă.

În noiembrie 1446, Murad a invadat Moreea pustiind-o şi obligând pe despoți la plata unui tribut greu. O ultimă cruciadă a fost încercată în 1448 dar ea a avut un caracter restrâns. Iancu de Hunedoara şi albanezul Gheorghe Castriotul (Skenderbeg) au fost singurii participanți iar Alfons de Aragon, singurul protector. Chiar dacă ea nu a putut salva Constantinopolul, a avut ca efect oprirea înaintării turcilor spre Occident. Înfrângerea cruciaților la Câmpia Mierlei, pe locul marii bătălii din 1389, a grăbit moartea lui Ioan al VIII-lea. Totuşi, Iancu a reuşit să bareze calea otomanilor spre Europa centrală iar Skanderbeg, drumul acestora spre Adriatica.

3. Biserica bizantină în ultimul deceniu de existență a Imperiului

După sinodul de la Ferrara-Florența societatea bizantină a cunoscut o puternică criză internă. Ea se datora în bună parte divizării păturii conducătoare dar şi a credincioşilor în două tabere ireconciliabile: adepții unirii cu Biserica latină şi adversarii acestei uniri.

Întorşi acasă, unioniştii s-au găsit în faţa unei opoziţii înverşunate. În frunte ei s-a aflat vestitul teolog Marcu Eugenicul mitropolit de Efes până la 23 ianuarie 1444, când a survenit moartea sa şi când, la recomandarea mitropolitului aflat pe patul de moarte, locul său a fost luat de Gheorghios Scholarios. Personalitatea acestuia din urmă domină întreaga viaţă bisericească din ultimul deceniu de existenţă al Imperiului.

Gheorghios Kurteses Scholarios s-a născut la Constantinopol în 1405, ca fiu a unor părinţi cu stare. Din tinereţe a primit o educaţie deosebită, avându-l ca profesor pe Marcu Eugenicul, influenţa sa asupra tânărului învăţăcel fiind hotărâtoare. Prin 1435 era un important personaj în conducerea statului bizantin fiind „primul secretar imperial" şi profesor de teologie la Palatul imperial. A participat la sinodul de la Ferrara-Florenţa în calitate de sfătuitor al împăratului Ioan al VIII-lea şi cu toate că, laic fiind n-a participat direct la lucrări, a contribuit substanţial la discutarea unor probleme controversate scriind discursurile unor înalte feţe bisericeşti.

Scholarios a făcut parte din rândul celor ce au părăsit Florenţa înainte de încheierea lucrărilor sinodului pentru a nu fi nevoit să semneze actul de unire. Pentru acest gest el a fost îndepărtat din toate funcţiile pe care le avea la Palatul imperial. Moartea împăratului Ioan al VIII-lea şi venirea la tron a lui Constantin al XI-lea Dragases nu a adus nici o schimbare în atitudinea curţii faţă de el. S-a retras la mănăstirea Pantocrator apoi la Charsianit unde, la împlinirea vârstei de 30 de ani a fost tuns în monahism luând numele de **Ghenadios**.

Momentul morţii lui Marcu Eugenicul a marcat, se pare, o radicalizare a activităţii antiunioniştilor din Bizanţ. Din 1444, Ghenadios Scholarios a devenit „*conducătorul adunării ortodocşilor*", investit de Marcu Eugenicul pe patul de moarte. Această „*adunare*" a fost deosebit de activă, redactând chiar o scrisoare adresată papei în care se propunea reluarea discuţiilor într-un sinod ecumenic mai cuprinzător. Se argumenta că la Florenţa reprezentarea Bisericii latine n-a fost canonică deoarece, în paralel, ea îşi desfăşura un conciliu propriu la Basel. De asemenea, mai mulţi patriarhi şi mitropoliţi orientali n-au recunoscut valabilitatea semnăturilor puse pe actul unirii de către trimişii lor. Papa n-a dat nici un răspuns acestei scrisori continuându-şi presiunile asupra împăratului în vederea declarării oficiale a unirii şi la Constantinopol.

Pentru a grăbi acest act, în octombrie 1452, papa a trimis în capitala Imperiului bizantin pe Isidor, grec de origine, fost mitropolit de Kiev. El a venit cu un ajutor militar de două sute de oameni care trebuiau să constituie un argument în ceea ce priveşte intenţiile papei. Dar chiar şi aceşti soldaţi erau angajaţi pe banii lui Isidor şi nu pe cei oferiţi de pontiful roman. Această misiune a determinat o contrareacţie a antiunioniştilor care se temeau ca, pe scaunul vacant al Patriarhiei, să nu fie numit acest trimis al papei. În noiembrie 1452, Ghenadios Scholarios s-a adresat tuturor locuitorilor din Constantinopol printr-un **Manifest împotriva unirii cu latinii.**

Istoricul contemporan Ducas afirmă că în această perioadă s-ar fi rostit chiar o afurisenie împotriva sinodului de la Florenţa, probabil de către această comunitate a ortodocşilor. În noiembrie 1452 „*adunarea ortodocşilor*" a alcătuit un **Raport contra sinodului din Florenţa**, adresat împăratului Constantin al XI-lea şi care a fost semnat, între alţii, şi de către mitropolitul Damian al Moldovei, care a participat la sinodul cu pricina şi a semnat actul de unire cu latinii.

În ciuda acestei atitudini categorice a marii majorități a clerului bizantin, la 12 decembrie 1452, unirea a fost proclamată în catedra Sf. Sofia. De acum tulburările manifestate în dispute dogmatice s-au mutat în biserici, între slujitorii altarului, afectând grav relațiile cu credincioşii. Aceştia din urmă au devenit şi mai intransigenți, ei fiind cei ce dădeau, din acest moment orientarea credinței, în funcție de încrederea pe care o acordau unuia sau altuia dintre păstorii lor sufleteşti.

Tot Ducas menționează că, din ziua în care biserica Sf. Sofia a fost locul în care s-a proclamat unirea „*locuitorii Constantinopolului ... se fereau de aceasta ca de o sinagogă a iudeilor şi nu era întrânsa nici aducerea de jertfă, nici ardere de tot, nici tămâie ... Şi biserica o considerau ca altar păgân şi jertfa ca fiind adusă lui Apolon*".

4. Căderea (1448-1453)

Ioan al VIII-lea Paleologul a murit la 31 octombrie 1448, la vârsta de 65 de ani, după o domnie de mai bine de douăzeci şi trei de ani, perioadă în care a luptat cu curaj pentru salvarea Bizanțului dar a fost depăşit de evenimente şi a lăsat succesorului său o situație tragică. Discordia dintre frații săi, izbucnită încă în timpul vieții basileului, prevesteau iminența unui război civil după moartea sa. Dar, acest război a fost evitat deoarece Ioan al VIII-lea şi-a desemnat ca succesor pe cel mai în vârstă dintre frații săi, pe Constantin Dragases, care a fost încoronat la 6 ianuarie 1449 în catedrala de la Mistra, iar la 12 martie şi-a făcut intrarea în Constantinopol. Toma şi Demetrios, ceilalți doi frați, despoți de Moreea, nu au încetat cu certurile şi războaiele între ei, apelând, fiecare, la ajutorul otomanilor.

La urcarea pe tron a lui Constantin al XI-lea, situația Constantinopolului era disperată. Ideea de cruciadă apuseană era ratată şi numai Iancu de Hunedoara şi Skanderbeg mai luptau, dar ajutorul lor nu putea să fie unul direct. Cu excepția Albaniei, Murad a pus stăpânire pe toate punctele cheie ale Peninsulei Balcanice de la sud de Dunăre.

În 1451, sultanul Murad s-a stins din viață, la Adrianopol. Mahmed al II-lea Fatih („Cuceritorul") care a domnit treizeci de ani, 1451-1481, urmaşul lui Murad era foarte ambițios şi, cu toate că avea numai 21 de ani, dispunea de o bogată experiență de război, fiind hotărât să ocupe Constantinopolul . Acțiunea a început printr-o abilă ofensivă diplomatică, menită să izoleze complet Bizanțul de eventualii săi aliați. Apoi, pe țărmul european al Bosforului, în cel mai strâmt loc al trecătorii, Mahmed al II-lea a pus să se construiască fortificația de la Rumeli-Hissar, prevăzută cu o artilerie puternică, în stare să oprească complet navigația în zonă. Lucrarea a fost terminată în câteva luni (martie-august 1452), în mijlocul entuziasmului general al turcilor. La începutul lui septembrie, ienicerii au masacrat țăranii din suburbii care au vrut să-şi strângă recolta. Constantin a închis porțile oraşului şi a trimis o notă plină de demnitate sultanului care a răspuns printr-o declarație de război.

La 10 noiembrie, nave venețiene încărcate cu grâu, venind din Marea Neagră, au fost scufundate în fața fortăreței Rumeli-Hissar. Blocada oraşului era completă.

Abandonat de toate statele din Occident şi de toți aliații, Constantin se afla în fața celei mai puternice forțe militare a Europei din secolul al XV-lea. Asupra apărătorilor

oraşului, turcii aveau superioritatea efectivelor, a unităţii, a disciplinei, a armamentului, a tacticii. Metoda lor de luptă era deja cea a timpurilor moderne.

Până în ultimul moment Constantin al XI-lea a încercat să obţină ajutoare occidentale şi asediul începuse deja când ambasadorii săi mai străbăteau Europa. Veneţia a hotărît să trimită nave şi trupe dar la 15 mai 1453, cu câteva zile înainte de căderea Constantinopolului, senatul mai delibera încă. Papa Nicolae al V-lea a hotărît şi el să trimită o flotă în capitala Imperiului dar s-a mărginit numai la exprimarea intenţiei.

Constantinopolul a fost, deci, constrâns să apeleze la propriile sale resurse şi la unele trupe auxiliare particulare pe care basileul le-a putut determina să ajute la apărare. Aşa au fost cei două sute de soldaţi trimişi la Leonard de Chios şi cardinalul Isidor (noiembrie 1452) sau galerele veneţiene care au adus pe legaţii papali la Constantinopol (decembrie). În ianuarie 1453 a sosit un ajutor compus din două nave şi şapte sute de soldaţi în frunte cu un om de renume, genovezul Giovanni Giustiniani. Împăratul i-a făcut cea mai călduroasă primire şi l-a însărcinat cu apărarea oraşului.

În loc de armata şi flota de război de care ar fi fost nevoie pentru a apăra un zid atât de lung precum cel al Constantinopolului, basileul nu dispunea decât de trupe slabe şi dispersate, al căror curaj nu putea completa inferioritatea lor numerică. Cronicarul Georgios Sphrantzes, încredinţat de Constantin să facă o evaluare a luptătorilor, aprecia la patru mii nouă sute şaptezeci şi trei de mii numărul lor, inclusiv călugării şi voluntarii, la care se adăugau între două mii şi tri mii de străini. Armamentul acestor trupe era insuficient. Cea mai mare parte a grecilor lupta cu arme albe iar artileria era mediocră. Apărarea navală dispunea de şapte-opt vase de război. Muniţiile erau de proastă calitate şi distribuite cu zgârcenie. Resursele financiare lipseau aproape complet. Cererea de bani se lovea de refuzul locuitorilor şi împăratul trebui să bată monedă din odoarele bisericeşti pentru a-şi putea plăti trupele.

Între această mână de curajoşi şi masa asediatorilor disproporţia era uriaşă. Sultanul a mobilizat toate contingentele pe care le puteau oferi vasalii săi, musulmani sau creştini, între care şi un corp de cavaleri trimişi de Gheorghe Brancovici. Estimarea acestor forţe variază de la cronicar la cronicar şi pare exagerată. Între cei o sută şaizecide mii sau două sute de mii de oameni care formau tabăra turcă, puteau fi circa şaizeci de mii de luptători, între care multe trupe de strânsură. Restul era format din imami şi dervi şi susţineau moralul trupei şi negustori atraşi de speranţa unei prăzi bogate. Corpurile de elită erau formate din contingente din Anatolia şi, mai ales, din zece mii de ieniceri, infanterie ce nu avea egal, recent reorganizată de Mahmed al II-lea, remarcabilă mai ales prin fanatismul ei religios, spiritul de trupă, disciplina, ordinea impecabilă, mobilitatea şi uşurinţa în manevrare.

Un loc important în armata otomană îl avea artileria. Niciodată până atunci n-a fost folosită în asemenea măsură. Ceea ce era absolut nou era calibrul deosebit, greutatea pieselor de artilerie, multe din ele fiind turnate chiar la faţa locului, acolo unde erau să fie folosite, la fel şi ghiulele, mai ales din piatră, aveau dimensiuni apreciabile. G. Sphrantzes a numărat paisprezece baterii compuse din câte patru tunuri fiecare. Cel mai vestit a fost tunul uriaş, fabricat la Adrianopol de către meşterul ungur Urban (sau Orban), transfug din Constantinopol, trecut în serviciul sultanului. Diametrul ţevii acestei piese colosale măsura 99 cm şi lansa ghiulele cu o circumferinţă de 1,86m. Au trebuit două luni ca să fie transportat de la Adrianopol cu un atelaj de şaizeci de boi.

În sfârşit, Mehmed al II-lea dispunea de flota cea mai importantă pe care marina otomană a avut-o vreodată. Alături de cincisprezece galere înarmate, suficiente pentru a zdrobi flota creştină, acţionau şi alte nave, plasate dispersat. Ele erau comandate de generalul Baltoglu, un renegat bulgar.

Împresurarea oraşului a avut loc între 2 şi 6 aprilie. Constantin al XI-lea şi-a plasat forţele pe ziduri. Giovanni Giustiniani cu patru sute de cavaleri era postat la poarta Sf. Roman – Topkapi, cea mai expusă atacurilor turceşti. După un bombardament prealabil, la 18 aprilie, Mehmed al II-lea a apreciat ca suficiente numărul breşelor în zid şi a ordonat un atac dar apărătorii i-au respins folosind focul grecesc împotriva lor.

Apoi războiul s-a mutat pe mare. Otomanii şi-au propus şi au atacat intrarea în Cornul de Aur forţând lanţurile ce închideau intrarea, dar au fost respinşi (19 aprilie). Hotărât să intre în golf, Mehmed al II-lea a transportat, în cursul unei nopţi, pe uscat, navele în Cornul de Aur, trăgându-se până în vârful dealului Pera pentru a le lansa apoi de acolo în port şi a prinde din spate flota creştină care păzea lanţurile.

Această operaţiune a fost executată cu o promptitudine extraordinară în noaptea de 22 spre 23 aprilie: şaptezeci de de vase între 17 şi 20m lungime a fost transportate pe o distanţă de mai bine de un km, la patruzeci şi unu de metri altitudine, apoi lansate în Cornul de Aur.

Efectul moral al operaţiunii asupra apărătorilor a fost uriaş. În plus, o parte a lor a trebuit să fie dislocată şi de-a lungul zidurilor maritime ale Cornului de Aur. Stratagema cu transportarea navelor pe uscat nu a reuşit deoarece odată ajunse în golf ele au rămas aici imobilizate, fără a mai putea fi folosite în cursul asediului.

În timpul luptelor navale, bombardarea zidurilor terestre a continuat şi rezistenţa asediatorilor a slăbit. Certurile însoţite de bătăi între veneţieni şi genovezi divizau tabăra. Nu exista înţelegere nici între greci şi latini.

Două asalturi comandate de sultan, la 7 şi 12 mai, au fost încă respinse de asediaţii care aveau în frunte pe împărat. La 21 mai, turcii au încercat o forţare a lanţurilor de la Cornul de Aur dar fără nici un rezultat. Au fost zădărnicite paisprezece tentative de minare a zidurilor, dintre care patru între 21 şi 25 mai.

La 26 mai, după un consiliu de război ale cărui deliberări au fost lungi şi unde fiecare comandant de oaste a putut să-şi expună punctul de vedere, Mehmed al II-lea a decis atacul general. A doua zi a inspectat trupele, a încredinţat fiecărui comandant postul său, a promis soldaţilor că toate comorile Constantinopolului le vor aparţine şi că el nu-şi rezerva decât zidurile. A dispus ca asaltul zidurilor să se facă în valuri succesive, astfel încât el să fie neîntrerupt şi susţinut mereu de forţe proaspete.

Ziua de 28 mai a fost deosebit de emoţionantă pentru asediaţi. Constantin al XI-lea a dispus să se ţină slujbe religioase solemne, icoanele cele mai vestite au fost duse pe ziduri. Basileul a mers apoi la Sf. Sofia, a retras proclamaţia de unire religioasă şi, după suveran, toţi demnitarii, potrivit credinţei lor, au primit Sfânta Euharistie, s-au îmbrăţişat şi s-au întors pe metereze. În urma lor au încuiat porţile care dădeau spre oraş pentru a împiedica orice tentativă de fugă.

Asaltul final a început în noaptea de 28 spre 29 mai, aproximativ la ora 1,30. El s-a dat pe toate cele trei laturi ale triunghiului care forma oraşul dar intens n-a fost decât pe latura zidului terestru, între Tekfur-Serai şi poarta Sf. Roman.

Primele două valuri au fost respinse. Disperat, Mahmed al II-lea a ordonat folosirea rezervelor. Se făcea ziuă când, epuizați, ienicerii, scoțând strigăte asurzitoare, s-au aruncat asupra spărturilor. Giustiniani a primit o rană în piept şi s-a retras. Lupta a continuat şi asediații opuneau încă rezistență când au văzut steagul sultanului fluturând deasupra oraşului. Apărătorii porții Sf. Roman cu împăratul în frunte, au continuat să se bată dar, atacați şi din spate, ei au fost copleşiți . A început o luptă corp la corp, în care împăratul a fost rănit mortal.

Turcii au intrat în Constantinopol masacrând pe toți locuitorii pe care i-au întâlnit, apoi au trecut la jefuirea sistematică a caselor, palatelor, mănăstirilor. Mehmed al II-lea şi-a făcut intrarea în oraş şi s-a dus direct la Sf. Sofia, însoțit de un imam. Aici şi-a rostit rugăciunea, apoi a pătruns în altar, s-a urcat pe masa altarului, călcând în picioare tot ce se afla pe ea. Aceste două gesturi simbolice încheiau istoria de peste un mileniu a Imperiului roman de Răsărit.

Statul bizantin nu mai exista, dar două centre elene mai înfloreau încă. Unul era despotatul de Moreea iar celălalt, statul de Trapezunt, complet independent. Ele au mai supraviețuit câțiva ani căderii Constantinopolului, dar era clar că sultanul nu va tolera în Imperiul său aceste enclave capabile oricând să devină centru de refugiu al națiunii elene, iar stângăcia şi neînțelegerile dintre conducători, au grăbit deznodământul.

În 1461, Moreea întreagă a fost transformată în paşalâc turcesc. Un singur oraş, republica autonomă Monembasia, şi-a păstrat independența, datorită puterii fortificațiilor sale, marinei pe care o avea şi vitejiei guvernatorului ei, Manuel Paleologul. Ceva mai târziu ea s-a predat Veneției care a păstrat-o până în 1540.

La un an după Moreea bizantină, statul Trapezunt a dispărut şi el. Situat între lumea elenă, țările Caucazului şi statele musulmane din Anatolia, el s-a bucurat în timpul celor două secole de existență de o remarcabilă prosperitate economică. Ea se datora, în primul rând, aşezării, la întretăierea drumurilor de caravane din Asia Centrală, cu căi maritime care au făcut din acest oraş, metropola unei thalassocrații, reşedința unei culturi originale, bazată pe civilizația greacă şi pe aporturi asiatice.

Ultimul împărat de Trapezunt şi-a încheiat existența la Constantinopol, împreună cu cei şapte fii ai săi, executați prin decapitare, nevoind să treacă la islamism. Era o moarte tot atât de demnă ca şi cea a lui Constantin al XI-lea Dragases, ultimul împărat al Bizanțului.

*

Ultimul deceniu al existenței sale Bizanțul l-a petrecut oscilând între speranța în Occident şi amenințarea otomană. Istoriografia mai veche, dar şi cea mai nouă, s-a obişnuit să privească cucerirea turcească a Bizanțului ca pe o calamitate istorică. Fără îndoială, ca orice impilare, stăpânirea străină, de limbă şi religie diferită de cea a autohtonilor, a însemnat o grea povară. Bizantinii şi-au dat seama că turcii însemnau stagnare, suferință, dar latinii însemnau moarte. Ei însemnau sugrumarea Bisericii Ortodoxe care reprezenta duhul poporului bizantin şi, de aceea, credincioşii au văzut în stăpânirea otomană mai puțin rău decât în concesiile pe care ar fi trebuit să le facă latinilor.

Faptul că puterea de stat otomană nu s-a amestecat în problemele de dogmă de care Ortodoxia era atât de legată, spre deosebire de occidentalii care o făceau cu orice prilej, i-a determinat pe creştinii din Imperiu să prefere supunerea faţă de noii stăpânitori. Îndată după căderea Constantinopolului, în conştiinţa vremii, a existat la bizantini convingerea că statul lor n-a fost distrus de turci ci de occidentali, că turcii n-au fost decât cei ce au profitat de pe urma conflictului religios, economic şi politic dintre Orientul bizantin şi Occidentul latin.

Dar, prăbuşirea Bizanţului n-a fost decât una politică, întreaga sa decădere, mai ales în timpul Paleologilor, fiind dublată de o înflorire a culturii şi civilizaţiei. Ultima perioadă a existenţei sale a oferit lumii întregi feeria unei adevărate renaşteri spirituale. Umanismul bizantin a luat avânt sub Andronic al II-lea (1282-1328), iar după încheierea războaielor civile, o nouă şi ultimă strălucire, sub Manuel al II-lea (1391-1425). Se poate afirma că Umanismul şi Renaşterea din Europa apuseană s-au născut în partea de Răsărit a continentului, că s-au adăpat de la tradiţia civilizaţiei greceşti preluată prin marile şcoli din Constantinopol, Mistra sau Trapezunt. Prăbuşirea edificiului bizantin nu s-a datorat, deci unei crize ideologice. Ortodoxia a supravieţuit şi a continuat tradiţia celei mai autentice civilizaţii, fiind liantul lumii creştine pe fostul teritoriu al Imperiului. Patriarhul de Constantinopol a devenit conducătorul spiritual al unei comunităţi mult mai mari decât a fost Imperiul în vremurile sale cele mai bune. Bizanţul n-a murit odată cu dezintegrarea politică. Civilizaţia sa a continuat pe teritoriul statelor succesoare, influenţa atotputernică a spiritualităţii sale fiind sesizabilă până în zilele noastre.

B I B L I O G R A F I E

Fr. Pall, **Les relations entre la Hongrie et Scanderbeg**, în Revue Historique du Sud-Est Européen, X, 1933, nr. 4-6;

Prof. T.M.Popescu, **Cinci sute de ani de la căderea Constantinopolului sub turci**, în Ortodoxia, 1953, nr. 3;

L. Chalcocondil, **Expuneri istorice. Creşterea puterii turceşti. Căderea împărăţiei bizantine şi alte istorii despre felurile ţării şi popoare**, Bucureşti, 1958;

M.Ducas, **Istorie turco-bizantină. 1341-1462**, Bucureşti, 1958;

Critobul din Imbros, **Din domnia lui Mahomed al II-lea. Anii 1451-1467**, Bucureşti, 1963;

Fr. Pall, **Stăpânirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chiliei şi problema ajutorării Bizanţului**, în: Studii de Istorie, 1965, nr. 3;

G. Sphrantzes, **Memorii (1401-1477)**. În anexă Pseudo-Phrantzes: Macarie Mellisenos, **Cronica** (1258-1481), Bucureşti, 1966;

L.Bréhier, **Le monde byzantin. Vie et mort de Byzance**, Paris, 1969;

S. Runciman, **Căderea Constantinopolului. 1453**, Bucureşti, 1971;

Gheorghe Kastriotul Skanderbeg şi lupta albanezo-turcă în secolul al XV-lea, Bucureşti, 1972;

A. Ducellier, **L'Islam et les Musulmans vus de Byzance au XIVe siècle**, în Actes du XIVe Congres Internațional des études byzantines, II, Bucureşti, 1976;

A.Decei, **Istoria Imperiului otoman până la 1650**, Bucureşti, 1978;

Idem, **Relații româno-orientale**, Bucureşti, 1978;

Pr.prof.dr.I. Rămureanu, **Mărturisirea de credință a patriarhului ecumenic Ghenadie II Scolarios**, în Ortodoxia, 1984, nr.4:

Pr. prof. dr.A.Moraru, **Sinodul de la Ferrara-Florența (1438-1439) şi urmările lui în Răsărit, reflectate la istoricii bizantini Ducas şi Giorgios Sphrantzes**, în S. T. 1987, nr.2

A. A. Rusu, Ioan de Hunedoara şi românii din vremea lui, Cluj-Napoca, 1999